

BOREC

1965

BOREC

LETNIK XVI

1965

LETNO KAZALO

REVIJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA,
BEETHOVNOVA 10 ● UREJA JO UREDNIŠKI ODBOR: HINKO BRATOŽ, ZVONE
KRŽIŠNIK, PETER LEVEC, MIKO LIŠKA, VOJKO NOVAK, TONE POLŠAK,
ZDENKO ROTER, DRAGO SELIGER, FRANCE ŠUSTERŠIČ, FRANCE VREG ●
GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER ● ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK
● OVITEK: ING. ARH. UROŠ VAGAJA ● TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK
● KLIŠEJI, TISK IN VEZAVA: TISKARNA LJUDSKE PRAVICE, LJUBLJANA

UVODNIKI IN SESTAVKI O AKTUALNIH PROBLEMIH BORCEV

Stran

Avbelj Viktor: Nekaj misli o dvajset- letnici	4/289
Butina dr. Miha: Starostne pokojnine borcev NOV po temeljnem za- konu o pokojninskem zavarovanju Vpliv zaposlitve na izplačevanje pokojnine upokojujencem posebnih kategorij	2/103 3/193
Drobež Marjan: Aktivni tvorci v ko- lektivih in občinah	3/205
Gaspari Majda: Problemom borcev je treba pozorno prisluhniti in jih pri- zadeto obravnavati (zapisal M. G.)	10/801
Urejanje aktualnih problemov borcev (M. G.)	6-7/545
V. kongres ZZB NOV Jugoslavije (Ma- rijan Grampovčan)	11/881
Reševanje problematike borcev (Just Miklavc)	8-9/675
Novak Vojko: Po kongresu	1/1
Druga redna skupščina ZZB NOV Slovenije	5/449
Racionalno gospodarjenje	8-9/673
Naš delež (Vojko Novak)	12/961
Revolucionarne tradicije narodnoosvo- bodilnega boja v sodobnem živ- ljenju	12/963
Pratnemer Srečko: Razgovor o reviji »Borec« in drugih vprašanjih	2/97

PROZA

Asanović Sreten: Mrtva gmajna (prev. Francé Vurnik)	2/124
Aškenazy Ludvik: Otroci (prev. J. L.)	12/1042
Bevk France: Pot v svobodo	4/297
Boškovski Jovan: Strel ob zori (prev. Francé Vurnik)	1/32
Čurk Zlata: Grešne misli starega Pe- tersena	8-9/738
Čopić Branko: Domača naloga o na- ravnih lepotah	2/161
Mati Milja (prev. Tone Potokar)	11/891
Dončević Ivan: Pismo materi v Za- gorje	12/998
Gašperšič Jelo: Začarani miner	1/38
Bodi hraber prvi dan	4/320
Grabeljšek Karel: Tako tiha je zdaj ta dolina	4/310
Nisem izdal človeka	11/914
Hace Matevž: Po vojni se ne bosta obiskovala	4/349
Podgornikova Ana	6-7/561
Horvat Joža: Ilija Kapara	12/1002
Krige Uys: Smrt Zuluja (prev. Rado Rupar)	3/226
Janevski Slavko: Vnuč	1/19
Kaleb Vjekoslav: Okno	12/982
Kranjec Miško: Kapetan Jurišić osvo- bodi Soboto	6-7/554
Krige Uys: Smrt Zuluja (prev. Rado Rupar)	3/264
Lalić Mihajlo: Srečanje na mostu (prev. Francé Vurnik)	2/116
Livada Đuro: Skušnjava	1/49
Maleski Vlado: Poročna noč	1/25
Marković Dragan: Srečanje v Liki	2/138
To so mirni ljudje	2/141
Zakaj je deček zaspal?	2/142
Milankov Momčilo: Divja rasa (prev. Rado Rupar)	3/230
Nazor Vladimir: Podzemska Bosna (prev. Tone Potokar)	12/973

Nguen Man Hao: Zadnja diagnoza (prev. Rado Rupar)	2/172
Ocvirk Vasje: Vojni zapiski partizan- ske mule	4/373
Okič Fani: Kaj naj bo s tabo, punčka?	8-9/722
Peroci Ela: Svetle in temne podobe	1/42
Popović Jovan: Brile (prev. Rado Ru- par)	3/219
Švajncer Janez: Nisem sama	8-9/805

POEZIJA

Agostinho Neto: Moramo se vrniti (prev. Rado Rupar)	5/527
V ječi	5/527
Dvignila se je zastava neodvisnosti	5/528
Noči v ječi	5/529
Noč	5/531
Zahodna civilizacija	5/531
Aragon Louis: Noč v Dunkerqu	6-7/648
Pesem o obleganju Rochella	6-7/650
Brković Jevrem: Komisar (prev. Niko Grafenauer)	2/130
Brnčič Ivo: Matere, ljubice, žene	4/414
Danqua J. W. B.: Glasovi morja (prev. Rado Rupar)	3/268
Davič Oskar: Odjek (prev. Bogdan Gjud)	3/223
Destovnik Karel-Kajuh: Materi padle- ga partizana	4/337
Geramond Jean: Podobe nepremičnega človeka	6-7/648
Hikmed Nazim: Zoja (prev. Miroslav Košuta)	10/870
Jarc Miran: Pasijonke	4/379
Jug Slavko: Da si bil, priča jeklo v zidovih	5/514
Kalusi Gilbert: Jaz sanjam vrt	6-7/646
Kaštelan Jure: Tifusarji (prev. Janez Menart)	12/993
Koneski Blaže: Težko (prev. Fran Al- brecht)	1/30
Korošec Ivan: Romanca	4/437
Kosmač France: Ogenj	8-9/748
Pomlad	8-9/748
Tišina	8-9/749
Partizan	8-9/750
Kajuhov grob	8-9/750
Pohod	8-9/751
Doma	8-9/751
Kostič Dušan: Kolona v noči	2/122
Kovačić Ivan-Goran: Jama (prev. Tone Pavček)	12/989
Kraker Lojze: Pesnikovo drevo v ta- borišču smrti	11/926
Auschwitz	11/927
V Buchenvaldu 1960	11/928
Križev pot	11/929
Kulenović Skender: Stojanka, mati knežpoljska (prev. T. P.)	11/908
Levec Peter: Vas v mesečini	10/824
Večerna idila	10/825
Naša ljubezen	10/825
Neznani materi	10/826
Spomini	10/826
Maksimović Desanka: Krvava bajka (prev. Lojze Kraker)	3/243
Miljković Branko: Iz cikla »Za tiste, ki jih imamo radi« (prev. Rado Rupar)	3/214
Minatti Ivan: Zadnja noč	10/815
Bele gaze	10/816
Pohod	10/816
Maj ob Soči	10/816
Cez Kras	10/817
Svidenje	10/817
Molokwu Bendili: Veter Afrike (prev. Rado Rupar)	2/179

	Stran
Moore B. T.: Pogled v zgodovino (prev. Rado Rupar)	2/260
Nova Afrika	3/261
Mesec žetve	3/262
Nazor Vladimir: Mlin na Rami	12/991
Okai John: Vode velike reke (prev. Rado Rupar)	2/178
Pedech Paul: Balada o ujetnikov zimi	6-7/647
Rousseau Jean: Obrabi sveta	6-7/646
Ščepanović Blažo: Na Čele polju	2/120
Smit Jože: Dve pesmi iz »Lirike časa«	8-9/737
Sopov Aco: Oči (prev. Ivo Minatti)	1/20
Vešović Radonja: Krogla (prev. Miroslav Košuta)	2/130
Vielhomme Pierre: Nekaj otrok nekaj voljakov	6-7/645
Vitez Grigor: Epitaf (prev. Janez Mertar)	12/996
Vujanović Dragutin: Mizara (prev. Bogdan Gjud)	2/128
Zupančič Oton: Veš, poet, svoj dolg?	4/296

SREČANJA, OBRAZI, RAZGOVORI IN REPORTAŽE

Zadnja ofenziva borcev v Slovenskem Primorju — razgovor z Albertom Jakopičem (zapisal Relja Atanasi-jevič)	5/455
Premlada sva, da bi naju zdajle po- kosili (Nace Grom)	2/147
Vest me je pekla le kratke čas (Nace Grom)	2/150
Kosmač France: Spoznali smo, da je tudi naša pesem orožje in boga- stvo, ki nam ju povrh vsega ne more nihče vzeti (zapisal Matija Maležič)	8-9/741
Kozina Marjan: Marjan Kozina je po- vedal	12/1005
Kraker Lojze: Beseda v svarilo naj živi dalje	11/923
Kržišnik Zvone: Človek in doba	1/3
Osvoboditev Ljubljane	4/380
Levec Peter: Vojna je zblížala ljudi, bolečine in pretresi so očistili člo- veka (zapisal Matija Maležič)	10/818
Minatti Ivan: Tistih solz človeka tedaj zares ni bilo sram (zapisal Matija Maležič)	10/811
Pirnat Janez: Spomini na očeta (za- pisal Matija Maležič)	6-7/597
Vesel je vsake kartice (S. P.)	2/135
Radaković Aleksandar: Junak ilegal- nega Osla	1/56
Seljak Ivan-Copič: Že dolgo poprej me je zanimala umetnost in nad vse rad sem slikal (zapisal Matija Maležič)	5/468
Slana France: Živel sem v pričako- vanju nečesa velikega, kar se je imenovalo svoboda (zapisal Matija Maležič)	5/472
Šubic Ive: Bil sem mlad, pa so se te podobe prav zato tako globoko vtisnile vame (zapisal Matija Ma- ležič)	5/462
Suklje Rapa: Dekle iz železa	3/196

SPOMINI IN KRONIKE

Adelšek Jožica: Nepozaben večer	11/937
Baloh Pavel: Spomini	8-9/701
Berne Mira: Po partizanskih stezah na tečaj	6-7/623
Bertoncelj Miha: Skozi desetdnevno ofenzivo	3/244

	Stran
Betriani Dara: Hvala, tovariš koman- dant	12/1012
Bežek Jože: Kako so požgali bolniš- nico »Vero«	10/851
Cvenkelj France: Imena na spomeni- ku govore	4/416
Derganc dr. Mirko: Emona — sanato- rij za ranjene partizane	8-9/752
Drobnič Tončka: Skozi meglo in sneg	2/154
Fajmut Ožbalt: Pod Peco	11/939
Gliša Julij: Med godbeniki XXXI. di- vizije	1/68
Grzinič Marija: Tik pred osvoboditvijo	5/499
Hout Luis: Puške za Tita	4/338
Hribar Franc: Tragedija vasice Gradi- šče v Tuhinjski dolini	6-7/614
Jakopič Lojze: Tu bomo zlomili tvojo voljo	4/424
Jončič Koča: Kurirska naloga	6-7/639
Kapušer Gaby: Talci na Frankolovem	12/1024
Kolar Tone-Sašo: Andrejček	4/432
Spominu Marije Leskošek (Eda Ko- mavli)	2/145
Kotnik Stane: Nepozabni mejniki	10/859
Kovačič Lojze-Sine: Ognjeni krst	1/75
Lenček Mirko: Med ranjenci	4/438
Leskovec Karel: Fant je ostal v hiši	12/1034
Ljubič Mirko: Proti Ljubljani	5/476
Milič Anton: Italijanska vojska je po- ložila orožje	5/486
Mohor Miro-Brane: Takrat je gorela Cerknica	3/250
V Bosiljevo	5/495
Nikolič dr. Nikola: Vlak groze	6-7/584
Novak Cveto: Mirkovo življenje in smrt	12/1019
Radaković Aleksandar: Piloti »Gloriose«	10/837
Razdevšek Ivan-Mato: Na Puščavo	11/934
Reisman dr. Avgust: Heroj Jože Seško v Mariboru in Kočevju	3/257
Strnad Marica: Sami	12/1017
Snabl Gašper: Zapečaten pismo	12/1022
Strekelj Franc-Franček: Primorska	4/400
Suberović Svetozar: V osjem gnezdu	12/1014
Desant na Drvar v očeh desetletnega otroka (zapisal Relja Atanasi-jevič)	8-9/761
Viskič Bogdan: S tretjo prekomorsko udarno brigado od Gospiča v Slo- vensko primorje	4/394
S prekomorci (Bogdan Viskič)	6-7/633
Zadnik Maks: Prenos radijskih postaj Pohod v Slovensko Istro in boj za osvoboditev Šmarja	6-7/604
Zorman Ivo: Civilno taborišče	11/932

DOKUMENTI REVOLUCIJE

Cesar Emil: Kajuh na začetku druge svetovne vojne	5/515
Čizmek Boris: Vstaja na Štajerskem	8-9/765
Fajdiga France: Jože Seško — organi- zator in vodja revolucionarnega gibanja na Kočevskem	11/941
Fliipič France: Odhod	4/364
Kacin Milica: Parlamentarne volitve in politične razmere v Julijski kra- jini 1921. in 1924. leta	8-9/681
Kreft Ivan: »Peljejo jih v Sibirijo«	2/164
Po Dragatušu Kovor, Ljutomer in Bizeljsko	5/507
Krivic Vladimir: Začetki in razvoj vstaje v ljubljanskem okrožju	6-7/570

	Stran
Mirtič Lojze: Puškarske delavnice VII. korpusa NOVS Stare žage, Nova gora	12/1026
Novak Drago: Priekija v NOB	8-9/778
Ravnikar R.-Podbevšek: Domobranski božič 1943 na Sv. Urhu	4/404

RAZPRAVE, ZAPISI, POLEMIKA IN PISMA BRALCEV

Kalan Filip: Humanizem Nikolaja Pirnata	6-7/593
Uredništvu revije »Borec« (Lovro Korosec)	8-9/791
Nazim Hikmet »Zoja«	10/869
Kajuhove nagrade za 1965. leto	8-9/679
Marković Slobodan: Narodnoosvobodilni boj in književnost	3/210
Perović Sreten: Črnogorski književniki o revoluciji	2/111
Potokar Tone: Književnost narodnoosvobodilnega boja in revolucije v Bosni in Hercegovini	11/887
Hrvatska književnost o narodnoosvobodilnem boju in revoluciji	12/969
Partizanska vojna in revolucionarna literatura v letu 1964 (S. R.)	1/93
Napoved letine (Slavko Rupel)	3/279
Pripomba k pripombam M. Ževarta ob poročilu o Toledu in zbirki narodnih herojev (Slavko Rupel)	3/288
Nekaj pripomb k naši mladinski literaturi s tematiko osvobodilnega boja (S. R.)	6-7/663
O knjigah, ki gredo mimo nas (Slavko Rupel)	8-9/793
Kdor za domovino umre, je živel dovolj (Slavko Rupel)	11/950
Pogled na letošnje knjižno žetev (Slavko Rupel)	12/1045
Solev Dmitar: Tematika NOB	1/18
Razstava »Umetnost in odpor v Evropi«	8-9/800
Razstava »Intergrafik« v Vzhodnem Berlinu (M. S.)	10/880
Spomeniki padlim v NOB (M. S.)	11/960
Ilustracije k »Jami«	12/1052
Nova pesem časa iz krvi (Ada Škerl)	6-7/644
Spet o Toledu in zbirki narodnih herojev (M. Ževart)	3/286

KULTURNA PANORAMA

Partizansko gledališče na Slovenskem (Bojan Kardelj)	6-7/652
Lojze Zupanc »Sonce je umrlo« (S. R.)	2/187
Dera Vošnjak »Bila sem stara dvajset let« (S. R.)	2/189
Tone Seliskar »Noč in svitanje« (Slavko Rupel)	3/284
Hans Hellmut Kirst »Noč generalov« (S. R.)	5/532
Wilfrid Schilling »Strahovalci« (S. R.)	5/534
France Bevk »Pot v svobodo« (S. R.)	6-7/666
Izšla je knjiga o prekomorskih brigadah (Sl. Ru.)	8-9/797

	Stran
Trije prevodi s tematiko zadnje vojne (S. R.)	10/878
France Filipič »Prvi pohorski partizani«	11/955
»Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja na področju občine Ljubljana-Moste-Polje« (Jaka Slokan)	8-9/799
Dane Debič »Balada o modri svetlobi« (J. S.)	11/956
Drago Novak »Priekija v NOB« (Jaka Slokan)	11/957
Louis Hout »Puške za Tita« (J. S.)	11/959
»Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Stajerski« (Jaka Slokan)	12/1050
»Vstaja jugoslovanskih narodov« (J. S.)	12/1051
Suklje Rapa: Film o NOB	1/89, 2/180, 3/270
»Liki revolucije«	3/283

IZ MEDNARODNEGA ŽIVLJENJA

Kreft Ivan: Španska revolucija	6-7/668
Pogled skozi okno Pirenejev (J. Kvas)	5/539
Proti atomski bombi (M. O.)	1/86
Ob izstopu Indonezije iz Združenih narodov (M. O.)	2/190
Russell Bertrand: Strahotna vietnamska bilanca	4/445
Svetovni protest proti zastaranju vojnih zločincev v Zahodni Nemčiji (S. V.)	5/536
Vojni zločini ne smejo zastarati (-zz)	1/82

SODELUJOČI LIKOVNI UMETNIKI

Andrejevič Đorđe-Kun, Bajčić Mišo, Batič Stojan, Bešković Ilija, Berda Ernő, Berman Mieczysław, Bodnarov Stevan, Boljka Janez, Bondzin Gerhard, Boratynski Antoni, Borčić Bogdan, Božović Milan, Cerbu Eva, Chagall Marc, Čiuhă Jože, Černe Peter, Debenjak Riko, Dejneca Aleksander, Derkovits Gyula, Didek Zoran, Dix Otto, Đurovič Drago, Fededy Gyula, Gerlovič Alenka, Globočnik Vito, Gonzales Carmelo-Iglesias, Grzetic Ante, Gutuso Renato, Hegedušić Krsto, Hiszpańska Maria-Neumann, Hruška Karel, Ivanovski Metodije, Jakac Božidar, Kalin Boris, Kalin Zdenko, Karamatijević Pino, Keršič Marjan, Keržić Stane, Klemenčić Dore-Maj, Kobe Boris, Kolwitz Käthe, Kralj Tone, Kratochvil Jevan, Kregar Stane, Kukriniksi (Kuprianov, Krilov, Sokolov), Kumar Stane, Laković Vladimir, Lazeski Borko, Liberski Benon, Lubarda Petar, Masereel Frans, Mihelič France, Moore Henry, Mušić Zoran, Neprincev M. Jurij, Omersa Nikolaj, Paetz Otto, Pelc Antonin, Pengov Božo, Perahim Jules, Petrič Vladeta, Pirnat Nikolaj, Potokar Cita, Pregelj Marij, Putrih Karel, Rosinas Samuelis, Savinšek Jakob, Sedej Maksim, Seljak Ivan-Copič, Shann Ben, Siqueiros David, Alfaro, Slana France, Smerdu Francišek, Stanič Vojislav, Simunović Frano, Sotra Branko, Strekelj Ivan, Subić Ive, Tassos Alevizos, Thiec Slavko, Tomanović Luka, Tršar Drago, Vidic Janez, Vidmar Drago, Vidmar Nande, Vladimírski Tomo, Vuković Matija, Zieidfar Hans-Joachim, Zupan Franc.

OPOMBA: Številka pred črto pomeni številko revije, v kateri je prispevek objavljen, številka za črto pa stran v reviji.

BOREC

IZ VSEBINE: PO KONGRESU, ZVONE
KRŽIŠNIK — ČLOVEK IN DOBA, DMI-
TAR SOLEV — TEMATIKA NOB V
MAKEDONIJI, ACO ŠOPOV — OČI,
BLAŽE KONESKI — TEŽKO, JELO GA-
SPERŠIČ — ZAČARANI MINER, ELA
PEROCI — SVETLE IN TEMNE PO-
DOBE, LOJZE KOVAČIČ-SINE — OG-
NJENI KRST, RAPA ŠUKLJE — FILMI
O NOB

1965 / 1

BOREC ☆ 1965 ☆ XVI

Revija »Borec« izhaja mesečno. Izdaja jo zavod »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10. — Revijo ureja uredniški odbor: HINKO BRATOŽ, ZVONE KRŽIŠNIK, PETER LEVEC, VOJKO NOVAK, TONE POLŠAK, ZDENKO ROTER, DRAGO SELIGER, FRANCE SUSTERŠIČ, FRANCE VREG

Glavni urednik: Drago Seliger
Odgovorni urednik: Vojko Novak
Tehnični urednik: Janez Novak
Ovitek: ing. arh. Uroš Vagaja

Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 195. — Telefonska številka uredništva 21-901. — Posamezna številka revije »Borec« stane 100 dinarjev, letna naročnina je 1000 dinarjev, polletna 500 dinarjev. Letna naročnina za tujino 1400 dinarjev. — Naročnino pošiljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 195, ali na čekovni račun pri Narodni banki v Ljubljani 600-14-602-44, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 3180-74. — Rokopisov ne vračamo. — Klišeeji, tisk in vezava: ČZP »Ljudska pravica«, Ljubljana.

K A Z A L O

Vojko Novak — Po kongresu	1
Zvone Kržišnik — Človek in doba . . .	3
Dmitar Solev — Tematika NOB	18
Slavko Janevski — Vnuk	19
Aco Šopov — Oči	20
Vlado Maleski — Poročna noč	25
Blaže Koneski — Težko	30
Jovan Boškovski — Strel ob zori . . .	32
Jelo Gašperšič — Začarani miner . . .	38
Ela Peroci — Svetle in temne podobe	42
Duro Livada — Skušnjava	49

SPOMINI, ZAPISI, KRONIKE

Aleksandar Radaković — Junak ilegalnega Osla	56
Julij Gliha — Med godbeniki XXXI. divizije	68
Lojze Kovačič-Sine — Ognjeni krst	75

IZ MEDNARODNEGA ŽIVLJENJA

Vojni zločini ne smejo zastarati (zz)	82
Proti atomski bombi (M. O.)	86

KULTURNA PANORAMA

Rapa Sukiye — Filmi o NOB (se nadaljuje)	89
Partizanska in revolucionarna literatura v letu 1964 (S. R.)	93

Vojko Novak

D 26-9

13/12/65

PO KONGRESU

Težko je v nekaj besedah prikazati vso pomembnost VIII. kongresa Zveze komunistov za naš nadaljnji družbeni in gospodarski razvoj. To pomembnost je pred tem že potrdila široka predkongresna dejavnost, ko so naši delovni ljudje, člani ZK, razpravljali, govorili in grajali vse tisto, kar zavira naš hitrejši napredek.

Včasih se je pri nekaterih celo pojavljal občutek, da smo vse preveč govorili samo o slabostih. Toda ali ne govori dobro in uspešno delo že samo za sebe?

Zanimanje in velika udeležba v predkongresni razpravi in sam kongres sta upravičila pričakovanje občanov in članov ZK o tem, da bo treba odločneje in pogumneje odpravljati slabosti in napake, s katerimi smo se srečevali in s katerimi se srečujemo v našem vsakdanjem življenju. Prav zaradi tega je bil kongres ne samo zborovanje članov ZK, ampak hkrati kongres teženj in želja milijonskih množic delovnih ljudi naše države.

Ne gre za pričakovanje, da se bo kaj naredilo samo od sebe ali da bo že jutri odpravljeno vse tisto, kar je slabega in nas včasih vleče nazaj. Uresničevanje sklepov, misli in idej VIII. kongresa pomeni dolgotrajen in zahteven proces, ki bo terjal od slehernega izmed nas na njegovem delovnem mestu celega človeka.

Če govorimo o vsebinskih vprašanjih, ki so jih obravnavali na kongresu, potem lahko znova ugotovimo, da je bilo največ govora o gospodarskih vprašanjih in s tem v zvezi z materialno krepitvijo samoupravljanja, ker je izredne važnosti sklep, da naj bi razširjena reprodukcija prišla v domeno delovnih organizacij.

Ko ugotavljamo, da je vsa naša javnost izredno pozorno spremljala delo kongresa in da so tu že prvi rezultati reševanja gospodarske problematike, ni odveč poudariti velik mednarodni pomen VIII. kongresa, ki je znova pokazal, kako velika je prisotnost Jugoslavije v mednarodnem delavskem giba-

nju ter v mednarodnem političnem življenju sploh. Samonikla pot razvoja družbeno-ekonomskih odnosov, ki je dobila ponovno potrdilo na kongresu, pa je zlasti kot ena izmed izkušenj, pomembna za države v razvoju. Napak bi bilo, če bi pričakovali, da bodo že sami sklepi rodili uspehe. Kongres je dal smer, mi pa jo bomo uresničevali v vsakdanjem življenju, v boju s problemi, s katerimi se bomo srečevali. V letošnjem letu bo ena osnovnih nalog boj za skladnejši in stabilnejši razvoj našega gospodarstva, kar je tudi eden izmed pogojev za nadaljnji dvig življenjskega standarda. Pri tem ni moč pričakovati, da bomo rezultate dosegli čez noč in mimo materialnih možnosti ter brez ustrezne rasti produktivnosti dela in proizvodnje. Zato je izredno velikega pomena, da se za realizacijo nalog po kongresu zavzamejo vse subjektivne sile.

Ko povezujemo dejavnost borcev z nalogami in sklepi kongresa, potem lahko ugotovimo, da tudi do sedaj ni bilo problemov in vprašanj, ki so se pojavljali v naši družbi, da jih borci s svojim praktičnim delom, vsak na svojem področju, ne bi mogli reševati. Skratka, pogled je bil obrnjen v sedanje probleme, ki zahtevajo prav tako odločno in borbeno reševanje, kakor je to zahteval oborožen boj med revolucijo.

Boj za te nove cilje, naloge in smotre je naloga vsakega posameznika, ki s svojim ustvarjalnim bojem tako ali drugače, po svojih sposobnostih in možnostih pomaga graditi naše življenje. Pri tem pa ni odveč poudariti, da bi morali tudi borci po VIII. kongresu imeti še aktivnejši odnos do reševanja vseh problemov v nadaljnjem razvoju naše socialistične ekonomike kakor tudi socialističnih družbenih odnosov.

Pasivni odnos samo s pogledom na tisto, kar je kdo napravil v preteklosti in če človek zaradi tega ostane v sedanjosti samo pasivni opazovalec družbenega razvoja, bi prav gotovo vsakega pripeljal na stransko pot. Res pa je, da se s takimi pojavi, ki so sicer redki, danes še vedno srečujemo. Naj znova poudarimo misel, ki je bila že tolikokrat izrečena, da borci pri nas niso veterani v tistem smislu, kakor so to v nekaterih drugih državah, zavestno so se opredelili za revolucijo in oboroženo borbo, zato se njihov boj ni končal danes in se tudi ni mogel, marveč se je nadaljeval v izgradnji socializma, v razvijanju samoupravljanja, v boju za njegovo materialno krepitev, za boljše medsebojne odnose in v vrsti drugih nalog, s katerimi se vsak dan srečujemo in o katerih je bilo tako izčrpno govora na osmem kongresu. Prav zaradi tega pomeni za borce uresničevanje nove ustave osnovni programski cilj in izvor konkretnih nalog.

Leta in upokožitev ne morejo biti vzrok za prenehanje aktivnosti borca, ta ne more prenehati, dokler je povezana z ustvarjalnim in progresivnim mišljenjem in dejavnostjo.

Prav gotovo bodo pomembni sklepi VIII. kongresa tudi borce vodili k še večji praktični dejavnosti in globljemu razmišljanju o njegovem pomenu za naš nadaljnji razvoj in s tem v zvezi v boj za realizacijo vsega tistega, o čemer smo govorili na predkongresnih razpravah in kar je našlo svojo potrditev tudi na kongresu.

Tudi ob proslavljanju 20-letnice osvoboditve naše države bomo znova spregovorili o prehojeni poti, pregledali uspehe in neuspehe in si znova začrtali nove, borbene cilje.

ČLOVEK IN DOBA

Sleherni pravi književnik se ukvarja z odnosom človeka do njegovega gibanja v določenem času. Največji mojstri peresa, denimo Stendhal, Balzac, Tolstoj in drugi klasiki, da ne govorimo o velikanih modernega leposlovja, so zgradili nesmrtna dela prav na nepretrganem soočenju svojih junakov z njihovim časovnim okoljem. Tej raziskavi so posvetili velikanske napore, znaten filozofski, sociološki in naravoslovni študij, zlasti še pa so osredotočili omenjeni analizi v prid ves svoj talent in odkritosrčno spoznanje. Lahko bi dejali, da je vrednost literature v vseh časih rasla sorazmerno s pisateljsko vnemo postavljati v opozicijo subjekt ter njegovo dejanje in nehanje v objektivno trajajočem svetu. In zdaj ni bistvenega pomena, ali so bili opazovani v njihovem času ustvarjalci ali lenuhi, osveščenci ali hlapci, idealisti ali materialisti, etično vredni ljudje ali vseh vrst slabiči, sebičneži in pokvarjenci: samo da je pisoči umetnik postavil v ospredje dogajanja medsebojno zagledanost človeka in dobe, ni več zgrešil osnovnega namena in cilja svoje pripovedi.

To častivredno prakso si je v skromnem obsegu skušal sposoditi avtor naslednjega zapisa, ki naj bi bil hkrati reportaža, kronika, razmišljanje in intervju. Zapis je nastal ob sproščenem pogovoru z Jožetom Borštnarjem, sedanjim sodnikom ustavnega sodišča SRS. Dolgotrajni pomenek je sprožil novinarjevo odločitev, da postavi nad te vrstice naslov »Človek in doba«, čeravno le-ta morda zveni malce patetično. Globoko se je namreč prepričal, da sta teža imena Jože Borštnar in teža termina človek v dostojnem ravnovesju.

*

Sešla sva se v stanovanju, kakršno je bilo pred desetimi leti zadnji krik modernizacije ljubljanskega središča, zdaj pa je že dahnila vanj osebnostna patina življenjske uporabnosti. Po sobah pohištvo, dokupljeno skozi leta na potrošniški kredit ali zneseno iz prejšnjih bivališč. Slike na stenah — darila avtorjev in prijateljev — je lastnik očitno obešal bolj z ganljivo vero v njihov člo-

veški pomen, kot pa s stilnim in likovnim okusom, ki je sam po sebi včasih tako poln čustvenega hladu. Zunanji red vsepovsod spominja, da so med stanovalci v večini možje, in nikjer ne trčiš ob pedanterijo, ki bi dala sklepati na navzočnost gospodinjske pomočnice. V kotih, na mizicah in podstavkih in kjerkoli drugod je prostor za predmete, ki so ljubi posameznikom in zato tudi vsej družini. Šolske knjige, politične brošure, časopisi, usnjena žoga, lutka v gugalnici, spominki, drobnarije, albumi — to in vse drugo v nemi govorici neprestano pritrjuje domačemu in tujemu prišlecu, da je stopil v toplem dom. In ljudje tega doma imajo v očeh veselje in tisto vdano, vsebine polno tišino, ki je pred vsem drugim spremljevalka vserazumja in nesebičnosti. Vsi oni, mati Milena, drobna žena, katere vsakdanji kruh je trdo delo od zore do mraka, trije temni fantje Jože, Jurij in Janez, vestni šolarji med dvanajstim in šestnajstim letom, stara mama Brigita, utrujena partizanska mamica in prava nečakinja Matije Valjavca, pa sam oče Borštnar, petdesetletnik, katerega visoko čelo in mirno oko izžarevata zmožnost trezne presoje in kremenito poštenje — vsi ti, Borštnarjevi, bi človek dejal, so sklenili zavezo, da se v njihov dom ne bo nikoli naselil egoizem s svojimi pajdaši: stremuštvom, brezobzirnostjo, snobizmom in klečeplazenjem.

Takšno opazovalčevo sodbo seveda ni moglo poroditi logično sklepanje tiste vrste, kakršno je znal z naivno ljubkostjo servirati z besedami svojega junaka Conan Doyle, ampak jo je ustvarila spontana impresija, ki zaradi enkratnosti ne trpi niti ugovora niti dvoma. In dasiravno je stvar okusa, ali se velja pri podobnem opazovanju bolj zanesti na hladno miselno razsojo ali na moč elementarnega občutja, želi pisec pri priči izreči svoj kredo v to drugo metodo.

V sivi decembrski popoldan so se začele prižigati električne luči, ko je začel Jože Borštnar pripovedovati svojo življenjsko povest. Drugo leto prve svetovne vojne se je rodil kot sin gostilničarja in trgovca Borštnarja v Gabrovki pod Moravško goro, tam blizu znamenitega gradu Thurn. Komaj je bil star tri leta, mu je umrl oče in 26-letni materi s štirimi otroki se ni obetalo lahko življenje. Ko je rasel, so mu bile zdrave bose noge tisti organ, ki ga je najbolj rabil. V vse smeri do sveta, pa naj je bilo to do Litije, do Mirne ali Velike Loke, je bilo iz Gabrovke dve do tri ure hoda in kolikokrat je bilo treba prehoditi vsa ta pota! Nesel si pismo na litijsko pošto ter premeril tja in nazaj osemindeset kilometrov, pa ti ni bilo nič. Malokdo si je lahko v tridesetih letih privoščil poštni voz, ki je vozil trikrat na teden skozi Gabrovko kot edino prometno sredstvo.

»Brž ko sem leta 1947 postal minister za lokalni promet,« spreleti Borštnarja hudomušni intermezzo, »se mi je zazdelo, da so me zapekli otroški žulji na nogah. Nemudoma sem uvedel avtobusno progo skozi te kraje.«

Z desetim letom pride gabrovški fantič v Novo mesto in tu prebije gimnazijske čase tja do 1935. Bila so to tiha in skromna leta, polna šolskih skrbi in doživetij, žogobrea, potepanj v logih ob Krki, izletov v Šmarjeto in na Trško goro, leta veselega petja v tovarišiji, pa leta hudih debat, razmišljanj in modroslovij. Koliko spominov na drage sošolce, na častite profesorje, na iskanje in zmote in naraščajoče spoznanje je ostalo iz tistih dob!

Po maturi ga vodi pot v Beograd, v dveletno železniško prometno šolo in 1937 nastopi službo s plačo 903 dinarjev mesečno na železniški postaji Rajhenburg, v sedanji Brestanici. Tu ostane prometnik — z izjemo enoletne šole za rezervne oficirje v Mariboru — do junija 1941.

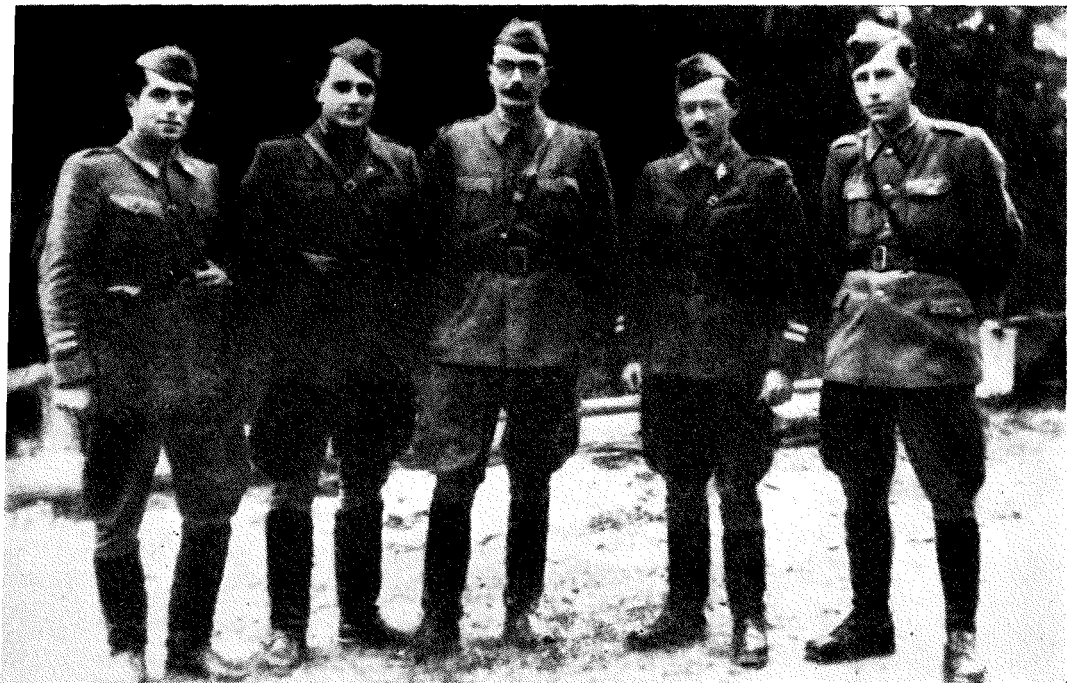
Ta biografska povest bi ne bila posebno zanimiva, ko je ne bi že izza gimnazijskih let prepletala vztrajna težnja ustvariti si lasten pogled na svet in pri-

Mobilizacija prostovoljcev na Zlatem polju v hribovju med Črnim grabnom in Tuhinjsko dolino. To je bilo marca 1944, po prihodu Jožeta Borštnarja z moravškega ozemlja na Štajersko. Podobnih prostovoljnih in mobiliziranih skupin je takrat na omenjenem ozemlju kar mrgolelo in stari partizani so jih marljivo zaprisegali. V ospredju slike je videti od leve na desno Jožeta Borštnarja (v dolgem nemškem plašču), Mileta Kilibardo, takratnega komandanta IV. cone in heroja Maroka, ki je pozneje padel na Dolenjskem kot komandant zaščitne brigade glavnega štaba. (Ko so njega in kurirja Nemci obkolili, se je ustrelil sam.) — Prostovoljske skupine, kot je ta na Zlatem polju, so prihajale iz Trbovej, s Koroškega, pa s slovenjegraškega in pohorskega področja.

Stab Cankarjeve brigade počiva na lastnem osvobojenem ozemlju, na sektorju Trebelno, poleti 1943. Na sliki so od leve proti desni: politkomisar brigade Jože Borštnar, komandant Franc Hočevar-Ciril, brigadni zdravnik dr. Jože Medvešček-Sumski, pomočnik komisarja brigade Leko Marjanovič ter načelnik štaba ing. arhitekt Edo Mihevc-Dore. Fotografija pada v čas po padcu Mussolinija in še pred kapitulacijo Italije. Takrat je bil že osvobojen velik teritorij v trikotu Novo mesto—Trebne—Mokronog, na drugi strani pa je bilo svobodno že tudi ozemlje znotraj črte Novo mesto—Sentjernež—Kostanjevica—Metlika—Črnomelj—Kočevje—Zužemberk. Po vsem tem ozemlju so partizani hodili povsem svobodno, v Smarjeških Toplicah je bil rekreacijski center za brigade: tam so se borci kopali, vežbali in počivali. Bil je to edinstven primer svobode v osrčju Hitlerjeve evropske trdnjave.

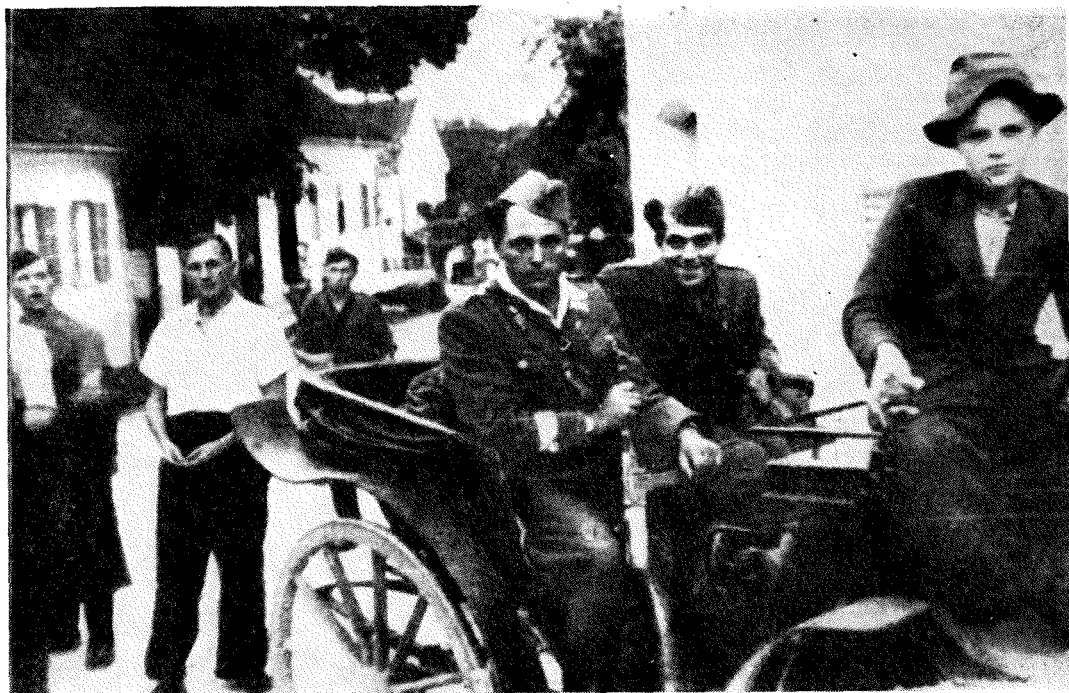

Ob koncu septembra 1944 sta prišla z Dolenjskega Franc Leskošek-Luka in Zoran Polič, da bi obiskala štab IV. operativne cone v Gornjem gradu in uskladila z njim vse slovensko partizansko gibanje. Na sliki so od leve proti desni načelnik štaba IV. operativne cone Črnogorec Pero Brajevič, komandant cone Jože Borštnar, Franc Leskošek-Luka, Zoran Polič ter politkomisar IV. operativne cone Drago Benčič-Brkin. Fotografija je nastala neposredno po delovnem sestanku, na katerem so pretresli vojaško in politično situacijo.

kroжити življenje temu pogledu. Protislovje med vaško-buržujskim poreklom in naprednim sociološkim spoznanjem Jožeta Borštnarja se je začelo ostriti v gimnazijskih debatah s Ferdinom Kozakom, ko je bil ta službeno premeščen, ali bolje rečeno, režimsko pregnan iz Ljubljane v Novo mesto. Profesor s krepko politično in človeško potenco je našel v ozki družbi novomeških višjih gimnazijcev rodovitno njivo, ki je vanjo marljivo sejal napredne ideje. V beograjski železničarski šoli se je protislovje še bolj zaostri, vrhunec pa je proces dosegel ob srečanjih s krškim komunistom Stermeckim v letu 1939. Ta mož, ki je prestal šest let Sremske Mitrovice, objavljaj prispevke v Sodobnosti ter pozneje padel pri Straži kot aktivist, je s svojo ognjevitostjo in živim zgledom zapečatil idejni razvoj Jožeta Borštnarja. V letu 1940 je bil mladi prometnik sprejet v KP in še isto leto je postal član Okrožnega komiteja KP za Posavje.

Bilo je, kot da je usoda natanko preračunala, kdaj mora biti Borštnar naréd za težavne bojne naloge, ki so čakale z njim vred vse napredno občestvo slovenskega ljudstva.

Že leto dni pred fašističnim vdorom in takoj po njem je 25-letni železničar kot okrožni tehnik hodil v Ljubljano po letake in literaturo ter oboje razpečeval. Bila je to skrajno tvegana aktivnost, vredna posavskih komunistov in skojevcev, ki so nesrečno padli po izdajstvu jeseni 1941 v sestavu prve brežiške

Jože Borštnar in Pero Brajevič se peljeta v kočiji na zbor aktivistov v Bočni blizu Gornjega grada. V tem času je bila osvobojena že vsa Zgornja Savinjska dolina. Videti je, kako ponosen je mladi voznik, da vozi partizanske komandante. Ob koncu avgusta so se torej partizani vozili s kočijo. Malo kasneje, ob zavzetju Mozirja so zaplenili prvi avto. Ker niso imeli bencina, so nalili v tank petrolej in se odpeljali v Logarsko dolino na izlet. Čeprav je za vozilom smrdelo in se kadilo, so se vendar pripeljali do Logarja, kjer jih je čakala pogrnjena miza z domačim maslom, savinjskim žolodcem in žganjem. V Radmirju se je stroj nazaj grede dokončno pokvaril, pa so ga partizanski mehaniki čez čas vendarle popravili. Ko je v Savinjski dolini zasilno pristalo angleško vojno letalo, so partizani dobili 2000 litrov izvrstnega bencina in je bil položaj rešen. Takrat so avtomobil podarili Luki Leskošku. — O tem avtomobilu ni ohranjena nobena fotografija, vendar smo zgodbo povedali kot asociacijo ob partizanski kočiji.

partizanske čete. 21. junija 1941 je Borštnar pa nalogu CK pobegnil s Štajerske. Rahla senca je legla možu na obraz, ko je sredi pripovedi trčil ob spomin, kako je pred 23 leti zapustil Štajersko.

»Brž ko sem ilegalno prispel v Ljubljano,« je pripovedoval, »sem se v Levstikovem stanovanju sestal s Tonetom Tomšičem. Rekel sem mu: 'Ti veš, da sem šel iz Rajhenburga po nalogu CK. Zato me boli, ko nekateri tovariši pravijo, da sem dezertiral.' 'Nič ne bodi žalosten,' mi je odvrnil Tomšič, 'bom že jaz razčistil stvar. To sedaj ni važno. Vem, da mi imaš mnogo povedati.'

Takrat je ta nepozabni človek vzel kolo in odšla sva do Žal. Začela sva se počasi sprehajati od pokopališča do rižarne in nazaj; kdo ve kolikokrat sva se obrnila tja in sem. Podrobno me je spraševal o naših silah na Štajerskem. Sproti mi je dajal navodila za delo in obljubil, da bosta z Jožetom Rusom kmalu prišla pogledat na mokronoški teren, kamor da bo moral zdaj oditi. Ko sva se poslovila, me je potrepal po rami in čutil sem, da mi zaupa.

Že čez nekaj dni, v začetku julija, smo bili poklicani v Ljubljano trije dolenjski aktivisti. Na vrtu Kramarjeve gostilne na Viču so nas pričakali Kidrič,

Tomšič in Bebler. Na tem sestanku smo med drugim skovali podroben načrt o organizaciji OF in partije na Dolenjskem, tako kot je bil v kasnejših mesecih zares izpeljan. V Mokronogu sem živel skoraj ilegalno ter posvetil vse moči organizaciji terena v Mirenski dolini, okrog Trebnjega in Mokronoga vse do Telč in nemške meje. V težavah sem organiziral odbore OF in vaše zaščite, še posebno pozornost pa sem moral posvetiti formiranju in delovanju kanala Mokronog—Tržišče—Malkovec—Telče—Sevnica. Po tem kanalu so hodili kurirji in spremstva, med mnogimi drugimi partizani tudi Marinko in Kveder. Skratka, tako je bil ustvarjen teren za prvo partizansko skupino, ki je prišla tu sem pod komando heroja Milana Majcna.«

Zdaj je Jože Borštnar umolknil in usmeril oči v sogovornika, kot bi hotel reči: Ali je dovolj? Kaj naj bi se tu še reklo? Potlej je nalil kavo, ki jo je z negotovo kretnjo postavil na mizico njegov prvorojenec, simpatičen dolgin, ki je po mnenju očeta še najbolj uspešen bojevnik zoper mamino družinsko disciplino.

Da bi se karkoli reklo, je bilo sproženo vprašanje: »Kam pa ste odšli iz Kramarjeve gostilne? Ali ste se kar tam poslovili?«

»Spominjam se, da sva s Tonetom Tomšičem odšla z Viča v gostilno Malgaj, k sedanjemu Niku v Šiški. Tam sva se sešla še z nekaterimi tovariši. Popili smo nekaj kozarčkov kiantija in kmalu zakrožili to in ono narodno pesem. Bil sem presenečen, da je Tone lepo pel. Nisva varčevala grla in glasu, čeprav so pri sosednji mizi posedali italijanski karabinjerji.«

»Ali je bilo to tvoje zadnje srečanje s sekretarjem?«

»Videla sva se še isto jesen, 15. oktobra, ko mi je dal nalog, naj odidem z mokronoškega področja v Metliko. V tem belokranjskem mestecu, ki je kot zadnja postaja na meji NDH in ljubljanske province dobivalo vse večji strateški pomen, sem lahko Osvobodilni fronti veliko koristil. Mimo specifičnih nalog, ki jih lahko opravi železniški uslužbenec, mi je Tomšič seveda zaupal še druga dela. Popitova žena Zvonka mi je prinesla nalog, naj vzpostavim kanal med Ljubljano in Karlovcem. V prostem času sem moral hoditi po vaseh, da bi učvrstil organizacijo partije in OF. Razen tega je bilo treba razbijati v sami Metliki mišljenje nekaterih veljakov: 'Bodimo z Italijani dobri.' Metličani so se lahko zamislili, ko so se pojavili na zidovih borbeni osvobodilni napisi, hkrati pa so se omenjeni veljaki sprehajali pod roko z italijanskimi oficirji. Tako smo v Metliki prehiteli belo in plavo gardo, še danes pa mi ni razumljivo, kako da me niti noben kmet niti meščan ni izdal, ko me je videl na peronu z rdečo kapo na glavi, kakšno uro poprej pa morda na aktivističnem sestanku.«

»No, seveda, kljub vsemu so najbrž metliška tla kmalu postala prevroča?«

»Šele junija 1942 sem dobil dovoljenje, da zapustim Metliko, ki je bila takrat že vsa obdana z bunkerji. Ko sem prišel na partizanski teren v Dragomljo vas in na Jugorje, sem se počutil, kot bi prišel na letovišče. Kot član OK KPS za Belo krajino sem že julija, po roški partijski konferenci, zamenjal Ahaca na položaju politkomisarja belokranjskega odreda. Septembra, po roški ofenzivi, sem postal najprej pomočnik, nato pa politkomisar Cankarjeve brigade v štabu komandanta Dermastie in kasnejšega Dragana Jeftića. Avgusta 1943 pa sem bil že politkomisar 15. divizije.«

Pripoved, še zlasti pripoved po dobrih dveh desetletjih, dopušča nagle, vprav leksikonsko jedrnate časovne definicije. Partizanska stvarnost, nabita z vsakdanjimi dogodki, napor in težavami, je potekala pač dosti počasneje. Suhe biografske podatke o karieri nekega partizana bi bilo mogoče razčleniti in osvetliti tako nadrobno, da bi iz slehernega izmed njih nastala debela knjiga,

Ob slovesu šefa ameriške vojne misije pri IV. operativni coni, majorja Lindsaya, 5. decembra 1944 v Gornjem gradu. Na sliki so Rus Bogomolov, podpolkovnik in šef ruske misije, komandant cone Jože Borštnar in major Lindsay. Podpolkovnik Bogomolov pravkar izreka ameriškemu kolegu poslovilne besede. Prav v tem času se je začela nemška ofenziva na savinjsko področje. S to ofenzivo so hoteli Nemci uničiti osvobojeni teritorij ter ustvariti odstopnico za svoje umikajoče se balkanske enote. Rössner je napravil načrt, da bo vse partizanske enote počasi spuščal v zgornje-savinjski kotel ter jih tam obkolil in uničil. To je bil seveda račun brez krčmarja, kajti v ofenzivi, ki je trajala domala do konca vojne, so partizani doživeli popolno zmago. Na tem področju je bilo prestreženih na umiku veliko nemških enot. Aprila je bil tu ujet celo vrhovni poveljnik balkanskih nemških čet general Lehr.

pa vendar nobena izmed teh kronik, ki bi bila hkrati zgodovinski roman, ne bi bila dolgočasna. Vzemimo samo krvave boje, ki jih je nekdani železniški prometnik preživel v dobrem letu, ko je z belokranjskim odredom in Cankarjevo brigado prekrizal podolgem in počez dolenjsko deželo. Napad pri belem dnevu na Rožni dol, napad na Pleterje in Sveti križ pri Kostanjevici, boji na Suhorju, v Jelenovem žlebu, v Suhi krajini... Juriši na bunkerje in utrjene postojanke, potoki človeške krvi, umiranje ponosnih mož in junaških žena, drago plačane zmage, opoj tovarištva in skupne partizanske ideje, neizmerne osebne tragedije, goreče domačije, pretresljiv jok mater, ginevanje bolnih otrok, tisočere epopeje ljubezni in sovraštva, lakote, pohodov, zmrzovanj in vseh mogočih naporov, ki sta jim bila izpostavljena duša in telo — vse to skrivajo suhi podatki, ko se zvrste v nekaj minutah časnikarskega pomenka sredi hlastne sodobnosti. Ob koncu se najde prostor kvečjemu še za nekakšen resume, katerega vrednost je najbolj odvisna od dileme: ali sta našla in do kod sta našla akterja tega pogovora skupen jezik? In pot do omenjenega resumeja vselej odpira v tej ali oni inačici vprašanje:

»Kaj ti je dal boj? Kaj si odnesel iz njega najdragocenejšega? Poslušaj vase, pa poskusi ujeti njegov odmev po toliko letih!«

Jože Borštnar ni bil v zadregi ob tem vprašanju in bilo je očitno, da si pogosto odgovarja nanj tudi sam.

»Nekoč sva potovala z Louisom Adamičem — pisatelj je bil takrat zadnjič pred smrtjo na obisku v domovini — z vlakom iz Ljubljane v Beograd. Bil je strupeno mrzel zimski čas, sijalo je sonce, in narava je zagrnila drzne obronke zasavskih hribov v eno samo bleščavo snežnih kristalov. Dobro se še spominjam, da smo se vozili prav mimo Kresnic, ko je Adamič umaknil pogled s pokrajine, se trdo naslonil s komolci ob mizo v jedilnem vagonu in dejal: 'Povej mi pošteno, kaj vas je držalo v hribih, v dežju, snegu in zimi, v boju, v obkolitvah in obročih, v lakoti in težavah?' Pogledal sem ga in mu pokazal z roko skozi okno: 'Glej, prav tamle je tekla naša kurirska pot čez Savo. V onemle goščavju nekje smo imeli skrit čoln in nikoli ni čolnar odrekel prepeljati ranjenca čez deročo reko, pa čeprav so bile v neposredni bližini nemške patrulje in čeprav je z vsakim udarcem vesla tvegala življenje. Ni časopisna fraza, kar ti bom dejal: Vzdržali smo v hribih, da bi dosegli narodnostno in socialno osvoboditev. Borili smo se za pravičen svet, za nove odnose med ljudmi, za poštenje, za boljši kos kruha. Vodila nas je skupna misel o svobodni Sloveniji. Toda ves ta idealizem bi tisočkrat umrl, ko ga ne bi hranilo tovarištvo, ko ga ne bi črpali vsak dan posebej iz nedopovedljivih moralnih vrlin tovarišev v boju. Tovarištvo, pogum, ljubezen do sočloveka in domovine, da, naš boj so ohranjale moralne vrline, ki jih je mogoče objeti z enim samim pojmom: partizanski humanizem. Hočeš primere? V Suhi krajini nad Zagradcem so šli štirje možje reševati ranjenega partizana, pa so vsi štirje padli. Brez komande so se oglasili novi možje in tudi ti so padli. In spet drugi so hoteli iti po ranjenega mitraljezca — brez besede bi tvegali življenje, ko jim ne bi kot komandant odločno zabranil. Nikoli nisi bil poleg, da bi videl, kako smo si partizani delili zadnji košček kruha. Nisi mogel videti, kako vdano so nam pomagali siromašni kmetje. Prišli smo v hišo, lačni, pa se nismo dotaknili hrane. Bili smo goli in bosi, pa nismo vzeli srajc in čevljev iz omar. Ljudje so nam sami dali, kar so premogli. Slabotne ženske so fašisti mučili v zaporih in internacijah, pa nas niso izdale. Čudovit je bil blesk ponosa v očeh starcev in otrok, ko so gledali v nas lastno, slovensko vojsko, ki ima nekje lasten vrhovni štab. Kdor ni sodoživel, si ne more predstavljati neskončnega prenašanja ranjenca čez hribe in doline, prenašanje na primitivnih nosilih iz dveh kolov in šotorskega krila? Človek s prestreljenim telesom obupno stoka, nosači pa vdano jadikujejo: 'Zakaj si tako težak, tovariš, zakaj, oh, zakaj nisi lažji...' Pa je partizanskim bolnicam zmanjkalo hrane: Pri priči so šle brigade v akcijo, nihče ni štel padlih v teh akcijah, samo da so ranjenci spet jedli. Kolikokrat sem srečal Pavla Lunačka, glavnega zdravnika v roških bolnicah, ko je bredel cele ure z nahrbtnikom po vaseh, da bi na lastnih plečih prinesel bolnikom jedi. Koliko kmetov je skrivalo ranjence ne glede na smrtno nevarnost in ne glede na to, da jim bodo fašisti požgali domačije, če bodo zvedeli. In isti kmetje so hodili ure daleč po zdravniku in zdravila za ranjene partizane. V zadnji ofenzivi na Banjški planoti so dali kmetje partizanom zadnji semenski krompir, ne meneč se za prihodnjo letino...

Tako sem razložil piscu dela 'Orel in korenine' pojem partizanskega humanizma. Stisnil mi je roko in čutil sem, da me dobro razume.«

Ob tej nekoliko daljši razčlembi pojma »partizanski humanizem« se je Jože Borštnar spremenil. Vsa njegova umerjena osebnost je oživel; v očeh nad

Komandant IX. korpusa Jože Borštnar in pomočnik načelnika štaba Franc Rustja-Canči si ogledujeta položaje na cesti Čepovan—Gorica pred napadom enot IX. korpusa na postojanko Trnovo. Pripeljala sta se z avtomobilom, ki so ga uplenili v Gorici člani sabotažne grupe. Postojanko Trnovo je branil bataljon Decimo MAS, bataljon fašistov, ki se niso strinjali z Badogliovo kapitulacijo in so nadaljevali boj v nemških formacijah. V silovitem napadu so partizani fašistično postojanko likvidirali in omenjeni sovražni bataljon popolnoma uničili.

črnimi, dvignjenimi obrvmi je zagorel ogenj in njegov glas je dobil nov, pčnejši zven. Očitno je bilo, da se je odprla debata, ki mu je bila povsem po duši, in ni mogel prikriti, da si želi na njenih krilih zapluti iz partizanskega v sodobni čas. Pravo težo in vsebinsko popolnost takega pojma je namreč mogoče dognati šele v luči primerjave. Če je bilo pravkaršnje Borštnarjevo razmišljanje mogoče razumeti in sprejeti zgolj kot evangelij neke epohe, je njegovo nadaljnje kritično umovanje prevrednotilo ta manifest v racionalno historično trditev. Bilo je, kot da je sprva obšel vprašanje: 'Kaj ti je dal partizanski boj?', da bi njegov končni odgovor udaril s toliko večjo silo.

»Naš boj je dal tako meni kot tovarišem neizčrpno vero v človeka in ljubezen do človeka. Te vere in ljubezni ne more izničiti niti čas, dasiravno je njegova rušilna moč velikanska. Marsikaterega tovariša sta dve desetletji miru z vsemi svojimi blagri omajali, ne znajde se v odnosih, ki sta jih ustvarili, ni kos sprejeti humanizem našega miru, ki kaže tu na videz, tam zares, toliko razločkov in deformacij v primerjavi s partizanskim humanizmom. Včasih se zalotim ob misli: Za tega in tega tovariša bi v Cankarjevi brigadi brez pomisleka dal življenje, danes pa ugibam, ali naj mu posodim tisočak... Ali je resnično tovarštvo zares doma samo v nadlogi in stiski? Ali zdaj, ko ne trpiš več ne mraza ne pomanjkanja, postajaš tak, kot je bil žirovski bogatin, ki je

sedel na polnem bunkerju usnja, ta čas, ko so mnogi borci skoraj bosí šli po snegu nad Cerčno in Čepovan? Ali v intelektualnem obilju pristajaš na pozicijah profesorja, ki je dejal o heroju Dakiju: 'Bil je pač primitivec.' Ali so bili tedaj primitivci in avanturisti Koča Popović, Veljko Vlahović, Aleš Bebler, Dušan Kveder in drugi španci, ko so se tolkli na življenje in smrt v mednarodnih brigadah pa pozneje na Sutjeski, v Rogu in drugod? Ali te morda že kakorkoli prizadeva prodorna Kidričeva misel o karieristih in biciklistih? Ali si šel v boj zato, da boš postal svetnik, ali se boš ti, ki verjameš, da si šel v boj iz neponarejenih čustev, zdaj skušal obdati s sijem kot mnogi ljudje, ki niso s partizanskim bojem imeli nobene zveze? Ali ne gasne v tebi partizanski humanizem, ko srečaš v letu 1958 kmečko ženico izza Trške gore in zgolj s trpkim nasmehom sprejmeš novico, da še po štirinajstih letih spi na goli slamnjači, ker je vse rjuhe razdala za partizanske ranjence?»

Z ostrino parabole je tako Jože Borštnar, partizanski prvoborec, osvetlil veličino partizanskega humanizma in hkrati načel vprašanje ustreznega pojma v sodobnosti. Nobenega dvoma ni, da je zadel v bisto problema, dasiravno je v svoji udarni in malce anarhični repliki nekoliko zanemarljivo različnost ocenjevalnih izhodišč. Čeprav namreč obstoje znatni razločki med gestami humanizma včeraj in danes, (kdo jih bolje pozna kot aktivist Jože Borštnar), v skrajni globini našega družbenega procesa vendarle obstoje tudi vsi bistveni elementi primerljivosti. Ali ni morda, postavimo, mogoče primerjati prenos partizanskih ranjencev s sodobnim socialnim tretiranjem borcev? Nobene anahronistične ali podobne ovire ni za tako primerjavo, razen morda, da so bile takratne možnosti veliko skromnejše, kot so po analogiji današnje.

»Kam in kako te je vodila partizanska pot s 15. divizijo?»

»Fbruarja 1944 smo udarili na Štajersko. Pred pohodom sta nam Kraigher in komandant Stane ukazal, da moramo izpolniti na Štajerskem štiri naloge. Prvič, prenesti štab četrte operative cone z Moravškega v osrčje naše Štajerske, drugič, izpeljati široko mobilizacijo, tretjič, zmodernizirati vojsko in vojskovanje, in četrtič, osvojiti in trdno zasesti teritorij ter tako omogočiti delo naši ljudski oblasti. Skrbno sem se trudil, da bi kot komisar in kasnejši komandant IV. operative cone v redu izpolnil te naloge. Ko smo v srditih bojih stolkli celo vrsto sovražnih postojank, smo ustvarili skozi spomlad in poletje 1944 širno svobodno ozemlje na Moravškem in Kozjanskem, v Zgornji Savinjski dolini in na Pohorju. Tu smo uredili bolnice in javke ter izvedli široko mobilizacijo. Naš štab je bil od avgusta do decembra v Gornjem gradu, kar dobro kaže, kako trdno smo obvladali štajersko svobodno ozemlje. Moravče, Vače, Motnik, Mozirje, Luče, Ljubno, Ribnica, Šentlovrenc na Pohorju in Kozjansko — vse je bilo naše.«

»In kdaj si bil premeščen na Primorsko?»

»Tja sem šel za komandanta 9. korpusa 22. decembra 1944. Takrat je deveti korpus obvladal vso Gorenjsko in Primorsko, srce njegovega delovanja pa je bilo na ozemlju med Cerknim, Tribušo in Čepovanom. Ob novem letu 1945 je stala pred korpusom nemajhna naloga: dokončna osvoboditev vse Primorske z Gorico in Trstom vred. Sovražnik je dobro čutil, kakšnega nasprotnika ima pred seboj, zato je aprila začel najsrdečjšo ofenzivo, kar jih je menda uprizoril na Slovenskem. Nemci, italijanski fašisti, četniki in belogardisti — vsi so se blazno zagnali v nas, očitno v želji, naj raje angloameriški zavezniki zavzamejo Primorsko, samo da je ne bodo partizani. Toda mi smo čutili vsi kot en mož: s teh položajev ni umika! V štiritedenskih krvavih bojih smo zmagali, zasedli Gorico ter prodrli do Tržiča in Trsta tik pred zavezniki.«

Povsem skromno in navadno je bilo slišati iz Borštnarjevih ust nadaljevanje in zaključek pripovedi o njegovi partizanščini. Bila je pač zgodba kot toliko drugih iz NOB, zgodba, ki po dvajsetih letih živi navzven komaj še kot okostje datumov o bitkah, pohodih in menjavah položajev. Kako živi ta zgodba zares, znotraj svojega subjekta? To dognati bi pomenilo preživeti z Borštnarjem več kot eno zimsko popoldne, ujeti slednji bežen spomin, ki mu ob tej ali oni priložnosti uide iz ust, ujeti množico majhnih nadrobnosti, kakor se ukrešejo ob srečanjih starih bojnih tovarišev, kakor zažive ob naključnih pogovorih s sinovi, ženo in seboj.

»Kako je s tistjo rečjo, da se partizan ni vselej znašel v svobodnem miru, da je storil dejanja, ki jih svoboda ni prenesla in razumela?«

»Mislim, da se o tem veliko več govori, kot je res. Dejansko nekateri partizan sprva ni prenesel reda v urejeni državi, kajti v tem redu je čutil zunanjo manifestacijo ginevanja neustrašnega idealizma. Partizanski čas ni prenesel tehtnic in ozkih mer, takrat nismo imeli odnosa do dinarja. Mir je prinesel s sabo spet porojevajočo se strast po lastnini, tisto grozovito željo, ki je stara toliko kot človeški rod. Med vojno ni noben partizan kradel in jemal, pa naj se je bal obljubljenе smrtne kazni ali ne. Toda brž po osvoboditvi sem videl borce, kako so začeli stikati po predalih za svetlimi rečmi. Dejal sem temu ali onemu: ‚Kaj bi bilo s tabo, ko bi v partizanih delal, kar delaš zdaj? Vrag te je dal, strgan si in bos, skrbi za obleko in čevlje, pa pusti pri miru miznice in predalčke!‘ Potlej spet si srečal med borci v miru tu in tam kretnje samovolje kot neko naravno reakcijo zoper štiriletno ostro disciplino, ki ni trpela priziva. Prišel je, denimo, partizan za upravnika kmetijskega posestva: prvo revizijsko komisijo je sprejel z brzostrelko v rokah. Na zbor volivcev je prišel s puško in bombami ter ustrelil, da se je vse razbežalo. V delavskem svetu je bivši partizanski komandant, zdaj direktor, tiransko ukazoval, kot je bil vaje poveljevati v hribih. Bili so, pravim, taki primeri, toda razen enega ali dveh procentov so se partizani har hitro uživali v mir. Postali so dobri aktivisti in mobilizatorji raznih akcij, pomagali so pri odkupih in drugih težavnih rečeh, postali so odborniki, vpregli so se v kmečko politiko. V nadaljevanju razvoja so dostikrat prihajali v situacije, ko so ukrepali zoper zdravo pamet. Vera v Tita in partijo jih je nagnila, da so enako poslušno kot v boju izpolnjevali vse ukaze, med njimi žal tudi take, ki niso imeli z voljo Tita in partije nobene zveze.«

»Kaj si vse počel po osvoboditvi, v teh zadnjih devetnajstih letih?«

»Iz štaba 9. korpusa me je Kidrič poklical v Ajdovščino, kjer se je v začetku maja 1945 osnovala prva slovenska ljudska vlada. ‚Prevzel boš komando mesta Ljubljana,‘ je rekel. Komaj sem se ogrel na tem položaju, me je Kidrič spet poklical in mi zaupal službo direktorja slovenskih železnic. ‚Ti sam najboljše veš,‘ je dejal, ‚katere proge si razbil in kako si jih razbil. Zato jih boš sam tudi najlaže popravil.‘ ‚Ko bi prej vedel,‘ sem mu odgovoril smeje, ‚da bom po vojni direktor železnic, jih pač ne bi razbijal.‘ Potlej sem bil po vrsti prvi pomočnik zveznega ministra za promet, minister LRS za lokalni promet, minister za trgovino in preskrbo ter hkrati predsednik komiteja za zunanjo trgovino. Kdor se spomni odkupov, živilskih in tekstilnih kart, bonov in vezane trgovine, pač ve, kako zabaven in prijeten je bil ta moj položaj. Pozneje sem delal v CK kot načelnik za gospodarstvo in delavsko upravljanje, bil partijski sekretar novomeškega okraja, predstavnik Izvršnega sveta pri koprski vojni upravi, spet leta dolgo novomeški okrajni sekretar in nato podpredsednik republiškega sveta sindikatov, vse dokler nisem postal sodnik ustavnega sodišča.«

»Brez dvoma si opravljal še kopico vzporednih 'častnih' funkcij?«

»Bil sem zvezni in republiški poslanec, izvoljen ljudski odbornik, član Glavnega in Izvršnega odbora OF, predsednik zvezne prometne zbornice, član univerzitetnega sveta, član upravnega odbora nogometne zveze Jugoslavije in predsednik nogometnega kluba Odred. Bil sem tudi predsednik jugoslovanske hokejske zveze, prvi tajnik in član IO Zveze borcev Slovenije, član sekretariata Prešernove družbe, predsednik izdateljskega sveta Delavske enotnosti, član gospodarskega in zunanjepolitičnega odbora zvezne skupščine, član odbora za družbeni nadzor in kontrolo, predsednik odbora za družbeni plan in finance pri slovenski skupščini itd., itd. Vse te funkcije sem naštel zato, da bi se videlo, kaj vse je moral delati aktivist v zadnjih dveh desetletjih.«

»Na katero delo te vežejo najbolj neprijetni spomini?«

»Najhuje mi je bilo vendarle takrat, ko sem bil kmalu po vojni minister za preskrbo. Dobival sem grozilna pisma. Prihajali so SOS klici: Trbovlje nimajo mesa! Jesenice nimajo moke! V pisarno so mi vdirale delegacije mater z otroki, neštetokrat so mi rekli svinja. In ni bilo cimenta, železniških pragov in traverz in vsakovrstnih drugih materialov za obnovo. Mislim, da nisem nikoli s tolikšno pravico zaslužil imena borec kot v tisti strašni dobi.«

Ob teh besedah je Borštnarjev pogled zašel nekam v ozadje sobe. Ustavil se je in skušal počiti na hladno zelenih barvah, s katerimi je Lamutov čopič ustvaril čudovito podobo Krke, njenih gozdnih obrobij, ter gradov Otočca in Struge. Ali ni bila utrujenost v tem pogledu? Ali ni bila v njem želja po umiritvi, malodane zavist po miru, ki si ga je nasilno vzel prijatelj slikar, tragični poet Krke? Bil je samo trenutek utrujenosti, kakršnega vrže na človekova pleča splet davnih, toda živih spominov.

»Malo prej si govoril o partizanskem in sodobnem humanizmu. Preden se posloviva, bi bilo prav, da še nekoliko dopolniš svoj pogled na sedanost. Kaj ti je všeč na njej in kaj ne? Kateri družbeni pojavi te najbolj veselijo ali vznemirjajo?«

»Z vsem srcem visim na tej naši sedanosti in tudi na prihodnosti, v katero verujem kot malo kdo. Toda ni mi do tega, da bi tratil čas s prazno hvalo storjenih reči. Prava vrednost življenja ni niti v žalnih spevih nad veliko preteklostjo, niti v litanijah sedanjih lovorik niti v naivnem navdušenju nad prihodnostjo. Prava vrednost in vsebina je samo boj, ta nedeljivi pojem brez začetka in kraja. Hočem, ljubim in občudujem boj, ki smo bili, smo in bomo vedno poplteni vanj.

Boj teče v mnenjih, prizadevanjih in miselnosti, boj je nepretrgana kritika procesov in dejanj.

Kaj nam, denimo, v sodobnosti pomeni proces rotacije? Mislim, da ni borca, ki se ne bi strinjal z rotacijo in z načeli rotacije. Že izza partizanskih dni je bil vsak ničkolikokrat rotiran. Seveda so se ob teh procesih pojavljale razne deformacije, ki so jih marsikdaj prizadeti ljudje grenko občutili. Mislim, da bi se ob rotacijah moralo vedno doslednje uveljavljati načelo objektivne presoje osebnosti, ki jih rotacija zadeva. Čas bi že bil, da bi postala osnova za rotacijo osebnostna kvaliteta ljudi. V vasi se je zmerom dobro vedelo, kdo krade, kdo je lenuh, kdo skoporitec, kdo goljuf, kdo čvekač in prav tako se ve, kdo je odločen poštenjak in kdo je dobrega srca. Podobno kot v vasi, mora po mojem mišljenju ta javna vednost o ljudeh zavladati v širši skupnosti: potem je treba ukrepati in voliti skladno z njo, pa ne bo pri rotacijah nobenih nespameti in dilem. Poudarjam, pri rotaciji je treba dosledno preizkusiti osebnosti. V partizanih je postal

Srečanje Jožeta Borštnarja z generalom Freyberghom, komandantom novozelandske divizije v Monfalconu zadnje dni druge svetovne vojne. Ob srečanju je na desni Freyberghov štabni oficir.

IX. korpus je prodrl v Tržič pred Novozelanci in ga zasedel po kratkem boju. Ko je general Freybergh prispel pred mestno hišo, da bi čestital partizanskemu komandantu za uspešne operacije, se je na Glavnem trgu gnetla množica ljudi, Furlanov, ki so navdušeno pozdravljali partizane in vzklikali: »Eviva fratellanza — živeło bratstvo Italijanov in Jugoslovanov!« 1. maja 1945 so prve enote IX. korpusa vdrle tudi v Trst.

vodnik najboljši mitraljezec. Najboljši vodnik je spontano postal komandir čete in najboljši komandir čete je postal komandant bataljona. Najbolj predan, politično najaktivnejši borec v enoti, je postal komisar. Funkcionarja, ki se je v boju skrival ali izogibal težav, smo pri priči izmenjali. Tako velja čisto po naravnem izboru voditi kadrovske politiko. Danes pa žal marsikdaj in marsikje skačejo na funkcije povsem nepreizkušeni ljudje in žal presojava ljudi bolj po besedah kot po dejanju. Ko bi že imeli utrjeno socialistično moralo — razen pokojnega Jožeta Potrča ni še nihče nič napisal o njej — bi se ne moglo dogajati, da pošljamo limuzine pred vrata zaporov, iz katerih triumfalno prihajajo po prestanih kaznih razni »nezamenljivi« strokovnjaki.

Veliko govorimo dandanes o vrednosti sedanje mladine. O nobeni stvari ni toliko deljenih mnenj. Jaz osebno sem na strani onih, ki imajo vanjo vero in zaupanje. Po vojni smo obljubljali (in veliko tega tudi izpolnili!): »Mladina, mi ti bomo dali štipendije, dali ti bomo šole, domove in stanovanja. Zgradili bomo tovarne, promet, kombinat, da boš, draga mladina, imela z rožicami postlano pot

v življenje'. Meni je torej jasno, v čem je nastal problem. Kaj naj bi mladina sama v takih razmerah še delala? Logično, ko ji ni preostalo kaj delati, naj se pač zabava. V življenje prihaja tako mladina marsikdaj razočarana, zdolgočassena, dostikrat čustveno prazna, obrnjena v avanturizem, polna kompleksov o neustvarljivi družini in eksistenci. Razen tega povzročajo razločki med obljubami in objektivno stvarnostjo, da na primer del študentske mladine živi v pomanjkanju (manjši, privilegirani del razmetava štipendije za bencin). Nemajhne muke ustvarjajo tudi učni programi. Ko danes na primer v šoli razlagajo zgodovino NOB, se je ta razlaga po mojem mišljenju preveč usmerila v opisovanje raznih ofenziv s suhim naštevanjem krajev, letnic, vojaških enot in drugih manj bistvenih podrobnosti, hkrati pa zanemarja duha, vsebino in namen osvobodilnega boja. To neživljenjskost učnega programa lahko nazorno izrazim s tole domisljico: 'Današnja mladež študira pri glasbenem pouku zapletene dure in mole, mi nekoč smo pa peli!' In če že slišiš danes mladino peti, boš čul čudno zavijanje in krivenčenje v italijanščini ali angleščini, mi pa smo se zbrali okrog litra cvička in z dvignjeno, razcvetelo dušo zapeli:

Dežela ljuba, kje ležiš,
kje jezik moj mi govoriš...?

Nihče ne misli, da se lahko kolo časa zasuče nazaj. Bilo bi šaljivo in omejeno, ko bi iskal mladi rod svojo bojno vsebino ali formo v preteklosti. Koga danes tišči med mladimi, postavim, nacionalni ali religiozni problem? Nikogar, zato pa na mladost pritiska kup življenjskih vprašanj, ki se nam o njih še sanjalo ni.

Kaj naj še rečem o svojem pogledu na sodobnost? Morda to, da me kot toliko drugih državljanov tlači skrb, zakaj tako dolgo tavamo skozi težave v gospodarstvu? Zakaj se s tolikšnim natezanjem in počasnostjo uveljavlja ideja o samoupravljanju in o nagrajevanju po delu?

Vse te kritične misli sem izrekel z dobro namero, da bi kaj malega pripeval k orjaškemu skupnemu boju, ki pretresa temelje naše sodobne družbe. Partizanska čast mi je velela tako ravnati in v dno duše bi me bilo sram, ko bi zatrl v sebi njen glas.

Tako je Jože Borštnar podržal zrcalo polpreteklemu in sedanjemu času. Ne glede na to, da po tem izkušenem intelektualcu ni mogoče meriti razvoja osveščenosti med množico drugih naših borcev in aktivistov, je primer nekdanjega brestaniškega prometnika vendarle simptomatičen. Kot značilen predstavnik vladajočega delavskega razreda, ki se je prekalil v boju in političnem delu, se kaže ta mož kot znanilec rasti socialistične osebne iniciative, kot utelešenje nove kvalitete kolektivnosti, kot pojem naraščanja samoupravne zavesti v tistem sloju ljudi, ki ga je morda najdlje in najgloblje tlačila uravnilovka administrativne miselnosti.

Jutri bo spet delovni dan. Z umerjenim, razmišljajočim korakom se bo Jože Borštnar odpravil skozi decembrsko jutro v svojo pisarno. Noben ulični dogodek ne bo zmotil moža v sivi suknji in s somerno poveznjenim klobukom, da bi umaknil predse uprti pogled. S čim se bo ukvarjala njegova prema misel? Z otroki? Z drago življenjsko družico? Z akti v miznici? S spomini partizana in aktivista?

Kdo ve. Gotovo je samo to, da se njegova misel niti za trenutek ne bo razšla z bojem, ki mu polni bivanje v času ter obvladuje ves njegov duhovni in tvarni svet.

BORKO LAZESKI:
FRESKA O NARODNOOSVOBODILNI BORBI, detaji, 1951—1956

Dmitar Solev

TEMATIKA NOB

OB DVAJSETLETNICI OSVOBODITVE BOMO OBJAVLJALI IZBRANA DELA V PROZI IN POEZIJI IZ DRUGIH REPUBLIK, KI GOVORIJO O VELIKIH DNEH REVOLUCIJE. V TEJ ŠTEVILKI OBJAVLJAMO IZBOR IZ MAKEDONIJE, KI GA JE PRIPRAVIL KNJIŽEVNIK DMITAR SOLEV.

V literarni teoriji označujejo to tematiko kot splošno tematiko. V živem življenju je to vihar, iz katerega se je rodil vrednejši čas. V zgodovini je to nekakšen vrtinec, ki dviguje človeštvo na novo stopnjo. Za človeka pa je to predvsem neki moralni izpit o tistem, kar mu je dano kot humanizem, revolt, ideal.

Z eno besedo ji pravimo preprosto: revolucija.

V naši književnosti je to splošna tematika, s katero izpolnjujemo našo sodobno pesniško besedo.

Gotovo ne bomo ostali pri tem, kar že imamo; pri tem, kar smo izoblikovali v prvih letih po njenem slavnem koncu. Zanja velja: veliko se vidi iz velikih razdalj. In ne bomo imeli pesnika, današnjega ali jutrišnjega, ki se ne bi dotaknil tako ali drugače, v manjšem ali večjem obsegu piramidaste višine njene prisotnosti; po njej se nadaljujemo, po njenih ramenih, danes in jutri.

In ni treba, da bi nas karkoli vznemirjalo: mar se na tako višino lahko povzpneš? Veliko prizadevanj se je končalo ob njenem vznožju; siromašno, enodnevno. Toda tisti, ki so se dokopali do določene višine, so trgali resnico kot grško bistvo, katerega zven še danes odmeva v nas. Odmevajo, odkrivajo se novi in novi duševni prostori ob tistih, do katerih smo se najprej dokopali.

Trajanje teh redkih odtrgovanj je trajnejše od vsakega trajanja: samo v tem je njihova nagrada. In še kakšna nagrada!

V literarni teoriji je to samo — tematika.

V književnosti, ki mukoma nastaja ob vsaki dnevni svetlobi in ob vsakem svetlem pramenu v noči, je lahko uspeh ali poraz; morebiti prepogosto oboje. In samo tisti, ki se je loteva z vso to neogibno polnostjo zavesti o njeni veličini, pot do nje pa je ena sama in edina: prek tega, čemur pogosto pravijo banalno — srece.

Kajti, kako bi se je dalo drugače zaobjeti?

Je kot tematika, v resnici splošna, toda neulovljiva, kakor njeno doživljanje samo, ki je neizčrpno. In ne bi si želeli ničesar več kot izoblikovan pesniški glas, ki bi zaobjel tudi druga doživljanja, pogojena v njej.

**Slavko
Janevski**

VNUK

Po golem travniku, ki ga je obrisala prva sapa neprizanesljive planinske jeseni, se počasi premika zgrbljena starka. Njene modrikaste, vlažne oči se ozirajo po jesenskih barvah oddaljenih hrastov, toda ničesar več ne zaznavajo. Leta in težko kmečko življenje so ji zameglila oči in zato čuti pot bolj s srcem. Starka počiva, hodi in se nasmiha svojim mislim; te pa so povečini polnile njeno molčečo samoto.

S praga zapuščene in ne do kraja zgorele hiše jo radovedno ogleduje škilast fante z vencem gostih sivih las pod zeleno titovko. Dolgočasi se — brigada se mudi tukaj na počitku že tri dni, on pa je že nekajkrat očistil puško, prehodil vas podolgem in počez in s škilavim očesom premeril vsa dekleta. Zato si želi pogovora in zato nagovori starko z razvlečenim temnim glasom:

»Pozdravljena, mamica! Od kod pa?«

Starka se je potrudila in mu pogledala v obraz, toda zaman: ta nima junaških ork, niti košatih obrvi niti globokih brazd od kmečkega življenja. Čuden, pegast obraz, kakor klin — širok ob ličnicah in ozek v bradi. Starka si je ogledala belino na njegovi glavi, toda ni ga spoznala. Tudi njej je do pogovora; dva dneva je hodila po hribih brez poti, hranila se je s suhim kruhom, ki ga je vzela od doma in pila pri potokih, na katere je redko naletela v tej puščobi kamenja in raztrošenih temnih smrek. Zato se je šepetaje obrnila k sedečemu partizanu, ko da bi hotela obvarovati skrivnost svojega vprašanja:

»Pa ti, sinko, si od ovčarjev, kaj?«

»Daj no, mamica, kakšni ovčarji?« se je vznemiril fant in ko da bi se razjezil, popravi pas: potem se je spomnil in pokazal redke bele zobe:

»A za ovčarski bataljon sprašuješ?«

»Po njem sprašujem!« je prikimala starka z glavo zavito v ruto in odložila ob sebi culo.

»Pri njih sem. Nas iščeš?«

Na zahodu ugaša bleda svetloba: sonce tone v globoko spanje v hladnem predvečerju. Toda do teme je še dolgo, le na vrhove daljnega drevja je legala sivina, s katero se dan počasi pretaka v noč.

Starka je spregovorila tiho, ne da bi hitela in kakor da bi klicala spomine, ki jih je že skoraj prekrila raztresena starost.

»V vasi so mi rekli, da vas bom dobila tukaj, pa sem odšla prek hribov. Vidiš, vnuka imam pri vas. Zapustil me je na vernih duš dan, ne letos, ampak lani. Rekel je, da bo šel med ovčarje, pa naj bo, kar hoče. Med kakšne ovčarje, sem se prekrižala od začudenja. Kdo bi vedel, če je bilo v vasi deset ovac! Ta pa je, babičin cvet, razlagal na dolgo in široko. Ne gre za ovčarje, je dejal, ampak za tiste, ki se bijejo s fašisti. Srce mu je vztrepetal, ko je obesil prek rame kremenjačo, kakor njegov ded v starih turških časih. Hudo mi je bilo, ker imam samo njega, pa sem ga prosila, naj ostane. Kdo mi bo sicer zatisnil oči, ko me bo poklical oni od zgoraj? Toda fante ni imel miru, odšel je z Nikolčetom iz Drenovcev, s tistim, katerega polovica otrok je odšla po svetu za kruhom. Kaj naj bi storila, kakor da sem ga prepustila usodi in da sem ponoči s solzami močila svojo ubogo rogoznico...«

Fant je gladil poraščen vrat in se zagledal prek starkine glave na sinje vrhove Kozjaka.

Aco Šopov

*Tri dni na rokah čez gore in tokave,
tri dni smo te žalostni, grenki nosili
in mene so pekle te rane krvave,
ko da bi žerjavko v srce mi trosili.*

OČI

*Tovariši trudni bili so in lačni,
razpokala grla, se rame upognile;
obupani zrl v obraz so tvoj mračni,
v oči tvoje blodne, ki bodo ugasnile.*

*Jaz pa sem vedel, spet bodo vzplamtele,
borcem svetile in jih bo drile,
v jutrih premrlih jih grele ko sonce,
ne bodo umrle in nas zapustile.*

*Večer, tvoj poslednji, v planinski vasici.
Tovariši zbrani. Bosi, razcapani,
namrščenih čel, malodušni v nadlogi,
kot njihove puške prazni, ubogi.
Neslišno ko reka, ki leno pretaka
se, šlo od človeka je do človeka:
»Boj krvav, tovariši, nas jutri čaka,
a nas je le malo, le drobna peščica!...«
Tedaj so uporno zardela ti lica.
Moči si nam vlila, obup razpršila
z očmi kakor mesec, ki svetle in mile
so temno, pošastno noč v hipu zjasnile.*

*Kot tákrat, kot tákrat, se spomniš, o, draga,
večera prezeblega zgodnje pomladi,*

»In praviš, da imaš vnuka pri nas?«

»Pri vas, kje pa? Ga poznaš? Boris Petrov...«

»A Boris...« se je spomnil partizan. »Tukaj je, v brigadi. Samo mi mu pravimo Molčeei. Rad se bije, samo na jeziku šepa. Sedi, mamica, jaz pa ti ga bom poklical...«

Fant je opletal v dolgem plašču, ko da bi ga tisti dve bombi za pasom vlekli vsaka na svojo stran — ena na levo, druga na desno. Prišel je k skupini borcev, ki jim je brkati vojak Jovan pripovedoval svoje nikoli izčrpane smešnice, in nagovoril je nekega razvitega fanta, širokega v ramenih in z dolgimi rokami.

»Boris, tebe iščejo. Pridi...«

Boris ni povsem razumel tovariša in je strmel vanj pričakujoč še kakšno besedo, toda fant ga je potegnil za rokav tja, od koder je prišel. Popolnoma nasprotna sta si drug ob drugem, kajti Boris je v obraz kakor krokar s širokimi ličnicami, poraščenimi s sivimi dlakami, kar je opominjalo, da se je čas poznega otroštva stekel. Samo on se ne češe, temveč nosi ponosno razmetane kodre po čelu in vratu in hkrati skriva pod njimi tudi ušesa.

*ko najino srečo, nesluteno, spečo,
zbudili so ostri, svinčeni rafali?
Nagubala čelo, ko tigra planila
razjarjena v noč si krvavo, grozečo,
z očmi, ki sijale so srd in sovraštvo,
sejala pravico v sovragov si gnečo.*

*Nato pa ... nato pa večer tvoj poslednji.
Z bolestjo sem slutil, zdaj zdaj boš ugasnila ...
še pomnim: v krvavem si krču se zvila,
utihnila ustne so v trudnem šepetu,
oči zasijale v predsmrtnem lesketu.
Z očmi temi v duši, s prisego sveto,
ponoči v zasedo sem šel s svojo četo.*

*Ob zori, ko smrt je krožila nad nami,
pogrešil sem tvojo ob svoji rami ...
A borci hlepeli so po maščevanju.
O, videl sem, videl v neusmiljenem klanju,
kako so se tvoje vere navzeli
jeleni ti brzi in lahni ko ptica.
In tvoje oči so s srditim iskrenjem
ožarjale njihova prašna lica.*

*Tri dni na rokah čez gore in tokave,
tri dni smo te žalostni, grenki nosili,
in mene so pekle te rane krvave,
ko da bi žerjavko v srce mi trosili.*

Prevod: Ivo Minatti

Po vasi se je razlegal globok bariton, ki je toplo razvnemal žalost ljudi za nekim padlim poveljnikom. Besede so se nejasno trgale; ni se dalo ugotoviti, kdo joka za kom, toda melodija je rastle in se dvigala s svojim valovanjem nad razumevanje. Škripajoč, na pol polomljen kmečki voz; nemiren, suhljat otrok puli trnje iz repa velikega dremavega psa, ki je brskal vejevje za neko podrto ograjo. Mimo vsega tega sta šla borca, ki sta se tolažila v globočini zavesti, na lahko, čisto na lahko, skoraj neopazno. Ustavila sta se pred starko, ki ju je vznemirjeno ogledovala, ker ni razločila, kdo naj bi bil tisti, s katerim se je bila pogovarjala, kdo pa vnuk. Toda škilavi je suval vznemirjenega tovariša proti njej.

»Pojdi, ne zijaj! Babica te je obiskala, da te vidi, da te objame!«

In umaknil se je korak nazaj ter užival zaradi neotesanega tovariša, ki je z nedoločnim pogledom meril starko. V naših boricah je nekaj takega: družijo se, znatno trdo si tudi odpuščajo, tepejo se drug za drugega in drug za drugega se bojijo, toda včasih si v sebi zažele posmehovati se tuji nesreči. Zato se je temu raztegnil pegast obraz v prijeten nasmeh. Pogosto se ta fant nasmiha, njegov obraz mu od tega zažari in rdečica skrije v sebi številne mozolje.

»Poglej ga no, medveda! Babica mu prinese vročo zeljanico, ta pa stoji kot zamrznjen.«

Starka je stegnila suhljate roke in ni mogla obvladati lesketajoče se solze, ki se je lovila na redkih trepalnicah.

»Boris, otrok moj... Mar me ne bi rad objel? Vidiš, prišla je babica, da te vidi...«

Molčeči se je vznemirjeno obrnil k tovarišu, toda ta je zbiral droben tobak v globokih žepih in si ga vsipal na dlan in se pri tem delal, ko da ga ne vidi. Starka pa je šepetala s trepetajočimi ustnicami, ker zaradi tople solze ni ničesar več razpoznala.

»Glej ga, mojega sokola — zrastel je, se razširil, pravi junak je postal. Oh, da bi te videl naš ded...«

In ko je obvladala jecljajoč šepet, se je kot nad otroško zibelko spomnila, kako je bil Boris podoben njenemu Kara Dimitriju, ki je iz turških turbanovih rut delal vrvice za opanke. Velik junak je bil ded, z lepimi brki, vsi so rekli, da niso bile manjše kot krokarjeva krila. Če je hotel piti iz čaše, je moral z eno roko držati brke, izpod katerih ni bilo videti niti smehljava niti krča pijanih ust. Bo že, bo že, tudi vnuk se bo okrasil iz brki, samo prezgodaj je še, saj jih nima še dvajset.

Boris je zamišljeno mrščil obrvi in potem se je odločil. Z velikanskimi rokami je objel zgrbljeno starko in mrmral je nekakšno zahvalo. Njegov tovariš ga ni razumel: starka je iskala svojega vnuka Borisa, mitraljezca, tistega, ki je padel letošnje poletje doli ob železnici, ne pa njega, kajti ta ni imel babice. Srce mu je svetovalo, naj jo pusti, nesrečnico, da ga ima za vnuka, da ji ne bi raztrgala duše neizprosna novica, da njen ljubljenelec ni več živ. Boris jo je objel in čutil njen trepet ter se spomnil na svojo mater, s katero se že dolgo ni srečal.

Sonce je že zdavnaj zdrsnilo za zobčastim gorskim hrbtom, mrak se je neopazno tihotapil do vasi, nizke strehe na hišah pa so se preplašene stiskale k nerodovitni zemlji. Stemnilo se je. V ozkem okviru na nekem oknu je trepetal slaboten plamenček. Boris je vedel, da je v tisti hiši štab; odgovoril je na starkina vprašanja, da je zdrav, dobro oblečen in vedno nahranjen, potem se je nagnil do njenega čela in jo poljubil.

Zdaj se je prikazal tudi brkati vojak; zaklical jima je, naj se pripravita: brigada bo nemudoma krenila na pot, vsekakor v pripravljeno akcijo.

Starka je segla v culo in vzela iz nje tople nogavice.

»Vzemi, otrok, babica je pletla dolge, samotne noči.«

Svoje darilo je položila v roko molčečega borca in se okrenila k mozoljastemu partizanu, ki je nekako vendarle zavil tobak v bolgarski propagandni letak, pa je zdaj čakal, da bi prišel kdo mimo, ki bi imel prižgano cigareto.

»Ti, sinko, pa mi ga varuj. Starejši si, bolj skušen. Ne puščaj ga v bližino sovražnikovih cevi, zadržuje naj se za skalovjem in naj ne leta pred hudičevim žrelom. Ko pa se bo po vojni vrnil, pridi še ti z njim. Postregla ti bom z vsem, kar bo dal Gospod.«

Mozoljavec je svečano obljubil, da bo varoval vnuka, potem pa, ko je malo utihnil, je rekel:

»Gotovo. Samo ti, mamica, se nič ne boj — zanj ne marajo sovražnikove kroglice, vsaka njegova pa zadene sovražnika.«

Previdno so se prižigale prve zvezde, ko da bi jih bilo strah pred golimi vejami, ki so se pokazale v njihovi mrzli svetlobi. Umaknile so se sence, vse je utonilo v temi, v tistem jesenskem snu, opojnem kot sladak vonj naglja in globokem kot materina žalost. Bariton, ki je napolnil vas z vznemirjenjem in nejasno boleščjo za nečim izgubljenim, je umolknil, ko da bi tudi on utonil v nepreglednost. Samo na koncu vasi je bilo slišati borce, ki so se zbirali ob kamniti cerkvici, urejeni in spočiti.

Za starko je ločitev z vnukom težka in zato ga drži s koščnimi prsti za raskavo, toplo dlan in mu pripoveduje, nekoliko hitreje kot ponavadi, da se boji, da ne bo mogla povedati vseh svojih misli, ki napolnjujejo njeno samotnost.

»Pa veš, da se mi včasih sanja, kakor da te ni več, in mi je hudo. Spominjam se, ko si bil še majhen, moj nemirnež, ko si na veliko noč metal kamenje na streho strica Stojana... Gospod, gospod, kakor da bi bilo včeraj...«

»Varuj ga, živi ogenj, dokler je še nedoraslo jagnje. Dolgo je bil brez staršev, pa bi bil greh, ko bi prišlo do konca rodu. Tistega leta, ko ga je pestila bolezen, sem ga zaobljubila na sveti petek in zato ga varuj, da v petkih ne bi jedel mesa. In mojih nogavic naj ne nosi v torbi, ampak naj jih obuje, da ga ne bo ponoči lizal jelen...«

Dolgo bi starka še pripovedovala svoje misli, pa se je približal mozoljavec in jo zamišljeno vprašal, kje da misli prenočiti. Starka se je nasmehnila, srečanje z vnukom ji je vtilo novih moči, da bi lahko kar tukaj, na pragu zapuščene hiše, morebiti pa se bodo v vasi našli dobri ljudje, ki ji bodo nudili prenočišče. In nenadoma se je spomnila, da ji vnuk ni kaj prida povedal o sebi, pa je zato hotela, da bi ji še kaj razkril. Toda brigada je že v vrstah in je pripravljena za pohod. Čuje se hoja številnih nog, topi udarci neenakomernih korakov po trdi kamniti zemlji.

Borca sta se nagnila do starkine roke in potem odšla drug ob drugem, ko da bi se podpirala pri hoji.

Starka je gledala za njima, toda onadva sta se zgubila v temi, njene oči so slabotne še podnevi, ponoči pa je kot slepa, komaj zaznava svetlobo daljnih zvezd, teh nemih prič nenavadnega srečanja. Starka gleda za njima in bi jima rada zaklicala še besedo, toda nekaj jo je stisnilo v grlu, nekaj takega, od česar ji je prijetno in hudo obenem.

METODIJE IVANOVSKI:
TOVARIŠICA CVETA, risba, 1954

Vlado
Maleski

POROČNA NOČ

Glejte, to je bilo tisto, čemur so rekli: ohcet brez muzike in pesmi... Sandre se je danes ženil brez belkastih bobnov. Samo običaju je bilo ustrezno...

Tri mesece sta se ljubila. Trije meseci naglo minejo, kakor trije zimski dnevi. In veselili so se in pesmi peli in igrali... Eh, minili so **naši** časi! Kakor v snu so stekli...

Na Krumovem domu so sedela dekleta iz Vrbja, sredi med njimi pa lepo rdeča, kakor roža na karaormanskih čistinah — mlada Stojanka Klimeva. Njeno telo je kot vitka bukev na Slaveju. Pogled blag, kakor poletni sončni žarek, ki ljubkuje mirno jezero. Oči se smehljajo. Lica belo-rdeča se smejejo. Vse prijateljice se smejejo... Sredi smeha pa se začuje pesem:

»Kam, brat Makedonec, kam odhajaš?

Čakajo te boji, boji za svobodo...«

Tu in tam je prihajal tudi Sandre. »Dajte, dekleta, pohitite! Naši fantje so bos. Iz Rdečih vodà so spletle več... Še osramotili se bomo. Kaj meniš, Stojanka, kaj?«

Kri je zacvetela na Stojankinem obrazu. S povešenimi očmi mu je odvrnila:

»Ne bomo se osramotile...«

Ves dan ni imel Sandre počitka. Vendar si je utrgal čas, da se je srečal s Stojanko pri Krumetu, med pletiljami.

Vse živo je prišlo skupaj: stari ilindenci, mladi iz Debra, žene, dekleta in otroci s peterokrakimi zvezdami na čelu.

»Hura... hura!« je klicalo ljudstvo. »Naj se pozlati roka, ki nosi puško!«

Toda nastal je grozen metež... Kri je tekla v Kičevu, na Preseki, Karaormanu, Botunu, Turju, Mramorcu... Vas Debarce je bila svetla ponoči kot podnevi. In v tej svetlobi so se svetili obrazi v vžgani, nečisti krvi.

Naši so se umaknili v Grčijo.

Sandre je ostal v Vrbanjih. Bil je za zvezo.

Oblaki so skrivali bele vrhove Karaormana in Slaveja. Trudne oči so imeli Vrbanjanci. Iz njihovih hiš, od katerih so visele ledene sveče, se je leno dvigal dim... Nebo je bilo hladno in nasršeno, kakor Sandretova in Stojankina duša.

A drevi — poročna noč... Sedela sta v zgornji sobi, drug proti drugemu, na statvah. Sandre se je bil naslonil na stranico, njegov pogled pa je taval po sobi. Molčeča Stojanka je pretikala niti skozi osnovo... Na ilovnatem podu — nastlana rogozina. Nad njo je bila slamnata postelja, prekrita z laneno rjuho, z belo, belo rjuho, kakor sneg na gori, ob vzglavju pa — pisana blazina, ki jo je sešila Stojanka... Beseda ni stekla.

Poročna noč. Pa brez pesmi in muzike.

V spodnjem prostoru — vrvež. Vaščani in sorodniki so prišli na večerjo s pogaçami.

»Na tvoje zdravje, draga... In za hčer, sestra.«

»Gospod naj ti poživi fanta, strina Andonica.«

»Tako bodi, otroci. Da bi bil dolgo. In iz srca.«

Sandre je vstal, prijel Stojanko za roko in kakor da bi se hotel opravičiti, ker je svatba minila kot zadušnica, dejal:

»Nič ne maraj, Stojanka... Ne bodi žalostna... Prišel bo tudi najin čas...«

»Saj nisem žalostna, Sandre...« je komaj slišno odgovorila Stojanka.

»Vendar bo tako kot je bilo do zdaj... Se prav spominjam, Stojanka? Kako ste pletle za tovariše pri Krumetu... In kako so udarjali belkasti bobni... in ples na sredi vasi... Še bo tako. In tedaj... Gospod naju bo razveselil z otročki...« je pristavil trepetajoč.

»To je njegova volja, Sandre...« mu je odvrnila Stojanka in se vsa stisnila k njegovemu telovniku s tokovi, nenadoma pa je vrgla glavo nazaj in se mu zazrla v oči.

V sobi je nastala gluha tihota. Spomnil se je na močan in prijeten vonj kutin, obešenih na podstrešju. In od tega vonja, ki se ga je spominjal še iz otroških let, so se Sandretu sproščeno razširile prsi. Ona pa se mu je nasmehnila, kakor se nasmehne otrok v zibeli...

Tedaj so se zaslišali nagli koraki po stopnicah navzgor. Vrata so se naglo odprla...

Ko je zagledal Krumeta, je otrpnil Stojankinih nasmeh.

»Nemci gredo, Sandre, skrij se!«

Sandretovo čelo se je v trenutku orosilo z znojnimi kapljicami. Ozrl se je na Stojanko, vso prestrašeno in vprašal proseče:

»Si prepričan, Krume?«

»Sandre, ne počenjaj otročarij, ampak pohiti. Grem na prežo, ti pa — naravnost v Laktinje k Mitretu. Tam se dobiva...« in umaknil se je po stopnicah.

Stojanka mu je obvisela na vratu. Sandre je prvič občutil prijetno vznemirjenje spričo dekliskega obraza, ki se je stisnilo k njegovemu.

»Nič se ne boj, Stojanka,« je zbral moči Sandre, »šli bodo samo skozi vas še nocoj, pa sem bom vrnil...«

Sandre je potegnil revolver izpod pernice in odšel...

Na dvorišču ga je sprejelo tuljenje vetra. Ni še prišel do hiše popa Siljanova, ko so se že prikazali. Imel je samo še toliko časa, da se je skril za jablano nad potjo.

Možje s puškami so se približali in se ustavili tik ob jablani. Sandre je potegnil revolver... Nenadoma je nekdo posvetil z baterijo in za hip se je pokazal blede in izžet obraz. So sanje ali prikazen? Sandre je videl obraz, ki mu je tako blizu... Eden izmed njih je nakazal z roko smer proti njegovi hiši. »Pa saj tile so... naši... Tole je.«

»Pavle...« je zašepetal in stopil prednje.

Obrnil se je.

»Si ti, Sandre? K tebi smo namenjeni...« je prav tako potihem dejal.

Sandre jih je odvedel v prazno šupo za hišo. Skozi dušo se mu je pretakalo veselje, podobno planinskim vodam, ki padajo s kamna na kamen in pojejo pomladno pesem. Ni se jih mogel nagledati. Šel je pred njimi, za njimi, jih vprašal po tovariših, po tem, kako in od kod so prišli v Debarce.

Pavle je jasno odgovoril:

»Poslušaj, Sandre, prinesi kaj za pod zob, potem pa ti bomo povedali vse po vrsti. Štiri dni nismo okusili griljaja.«

Sandre je stekel domov. Tam so se v spodnjem prostoru gostili svatje. Vstopil je skozi zadnje duri in se neslišno povzpел do Stojanke. Bila je sklonjena na statvah in je pritaženo hlipala. Ko so se odprla vrata, je naglo skočila.

»Stojanka!«

»Sandre... Od kod? Beži... skrij se! Ujeli te bodo!«

»Naši so... partizani so prišli. Pa sem prišel...«

»Kaj pa — Nemci?«

»Ne, Stojanka, Krumetu se je le zdelo... Pavle je z njimi.«

Sedla sta kot malo prej. Z roko ji je razgrnil poročno tančico, ki jo je še vedno imela na glavi. Stojankine na pol priprte ustne so trepetale. Pogleda sta se srečala. In oba sta v tem trenutku mislila isto. Mislila sta na nekaj dragega, zelo dragega, kar sta nekoč imela, pa sta zgubila in dolgo iskala, da sta zgubila vsako upanje, da bosta spet našla in nenadoma... sta našla.

Sandre je skočil na noge. In Stojanka za njim.

»Nimajo časa, da bi čakali. Lačni so. Jest jim morava dati.«

Stojanka je rekla:

»Skrivaj bom zlezla k darilom in bom vzela od pogač.«

Sandre je odnesel v šupo tri ponve in štiri pogače.

Ko so si malo opomogli, se je začel pogovor. Sandre je poslušal in požiral vsako besedo. Zvedel je o življenju svojih tovarišev v Magleniju, zvedel o veliki nemški ofenzivi, o dvanajstih dneh in dvanajstih februarских nočeh brez spanja in hrane, o bojih s sovražnikom in z zimo. A teh petinsedemdeset mož je po proboju obroča pri Bogomili iznenada naletelo na zasedo na cesti, pa so ostali odtrgani od brigade, ki se je pomaknila v Grčijo. Obdržali so položaj in posrečilo se jim je umakniti se prek zasneženih gora. Neznani kraj. Od petinsedemdeset odrezanih mož jih je devetnajst zmrznilo na poti. Med njimi je ostal v snegu s prižetim puškomitraljezom Vrbjanec Trpe, drugi Stojankin bratranec. Potem so hodili vso noč po Prilepskem polju in celo ob Krapških kolibah so počivali, pot so nadaljevali ob meji, prišli v Karbunice, potem do koč nad Turje in zdaj v Vrbjane...

Pavle je poklical Sandreta.

Na dvorišču ju je zajel metež. Veter, ki se je trgal in tulil od Slaveja do Vrbjanov, je trgal sneg s streh in ga nosil s svojo močjo visoko in ga spet metal navzdol.

»Poslušaj Sandre...« je rekel Pavle z utrujenim glasom, »šli bomo nazaj...«

»Kam — nazaj?« je zaskrbljeno vprašal Sandre.

»V Grčijo. Čez eno uro odidemo.«

»Po kateri strani pa mislite?«

»Nihče izmed nas ne ve.«

»Pot je dolga... sneg... Brez vodiča ne morete...« je zamišljeno, bolj zase dejal Sandre.

»Ja. Vemo. Toda ti si hodil tam. Mislili smo... da bi bil ti naš vodič.«

Sandre se je zdrznil. Začutil je, ko da bi se mu v prsih nekaj utrgalo. Pritajena bolečina ga je začela gristi... človeška bolečina. In poročna noč? Vsaj eno samo noč na rogoznici, na slamnati postelji in blazini, ki jo je stkala Stojanka... Trije meseci... Eh, kako je minilo. Tudi tedaj je bil kurir in odšel je v Grčijo... Celo do Soluna... Težka pot, toda ko je prinesel pismo in ko mu je Črnogorec dejal: »Bravo, Makedonija!« se je raznežil od veselja in zadovoljstva... Tu in tam je šel z njim v patroljo tudi Trpe. Pozabili so na muke. Prepeval je celo. Ah, ta Trpe. A zdaj? Kako je rekel Pavle? Tam pri Bogomili... s strojnico... Nocoj, Sandre, je poročna noč... Ni vedel ali je to opomin ali kaj drugega!...

Oči so se mu zasvetile v mraku.

»Kaj meniš?« je Pavle prekinil molk.

Sandre je potegnil svojo ruto, ki mu jo je podarila Stojanka zjutraj, ko sta prišla iz cerkve, si obrisal orošeno čelo in dejal:

»Da, razume se. Pripravite se... bomo šli.« In šel je proti domu oziraje se po sledovih, ki jih je poprej zapustil... Nekaj časa je postal pred vrati v zgornjo sobo in potem vstopil.

Stojanka je nekaj urejala po kovčku, na katerem je bilo spredaj nespretno narisano srce z dvema imenoma v sredini: »Sandre in Stojanka,« in ne da bi se obrnila k njemu, rekla:

»Izbiram stvari za tovariše...«

On pa je molčal. Približal se je in ustavil. Vstala je, privila stenj svetilke, obešene nad ognjiščem in se obrnila.

»Kaj ti je, Sandre?« se je nasmehnila Stojanka.

Sandre jo je gledal... gledal... in zdela se mu je še lepša kot tedaj med pletiljami pri Krumetu. Ni vedel, kaj naj stori. Prevzelo ga je toplo čustvo. Zaželel si jo je objeti, in da bi ji povedal vse, kar se dogaja zunaj. Rad bi ji pripovedoval o tem, kar je slišal od tovarišev, o pohodu, o mukah, o njenem bratrancu, ki je padel pri Bogomili. Veliko bi ji rad povedal, toda v grlu ga je stiskalo, nekaj ga je dušilo in ni mogel izdaviati besede.

»Sandre, povej...« mu je vznemirjeno rekla Stojanka.

Začel je:

»Najedli so se... dobro so se najedli... Toda... pot... dolga pot. Bosi so... slabo oblečeni...«

»Nekaj sem nabrala v kovčku...«

Sandre se je vzel skupaj.

»Zdaj bodo odšli na pot... v Grčijo... Jaz pa... jaz pa bom moral z njimi...«

Stojanka je spremenila obraz. Od oči navzdol po licu sta se zalesketali dve mokri črti. Zakrila se je z rokami in tiho zajokala.

»Zaradi poti, Stojanka... ker poznam pot...«

Sandretove oči so dolgo počivale na Stojankinih laseh, črnih kakor noč... Potem je spregovoril:

»Stojanka, ne jokaj, ne jokaj... veš... veš...«

Odkrila je vlažen obraz in pogledala Sandreta.

»Vem... vem... samo hudo je.«

»Hudo,« je rekel skozi zobe Sandre. »Toda vrnil se bom. Ne bo prvič. Prišel bom... in pomlad... pomlad bom prinesel, Stojanka.«

Gostje v spodnjem prostoru so se začeli razhajati. Andonica jih je spremljala:

»Pozdravljeni, pozdravljeni, otroci...«

Nekdo je vražje zaklical, da se je slišalo do mladoporočencev:

»Čuješ, strina Andonica, zjutraj bomo prišli na blago žganje.« (In Sandre in Stojanka sta se ozrla skozi okno, katerega polknice je vrtinčil volčji veter tako močno, da se je zdelo, ko da jih hoče odtrgati.)

»Pridite, pridite,« je blago odvrnila Sandretova mati in zaprla vhodna vrata.

Po daljšem molčanju je Sandre spregovoril:

»Za mater skrbi, dokler se ne vrnem. Jutri ji boš povedala... Če bi prišlo kaj hudega, pokličita Krumeta...«

Stojanka je položila pogačo v Sandretovo torbo, odprla kovček s srcem in imenom, vzela iz njega velik zavoj in stopila k svetilki. Z žalostjo v očeh se je ozrla na rogozino in potem ugasnila luč.

Potihem, da ne bi slišala Andonica, je odšel po stopnicah in odprl zadnja vrata. Tovariši so ga čakali, skriti za zidom Krumove hiše.

»Gremo?« je vprašal Pavle Sandreta.

»Ne!« je prihitela Stojanka. »Počakajte!«

Njen glas je bil skrušen.

Približala se jim je in spustila sveženj, ki ga je nosila, na sneg. Potem ga je odvezala in vzela iz njega poročna darila.

»Danes je moj poročni dan. Rada bi vas obdarovala, tovariši. Na dolgo pot odhajate... Najejte se...«

Vsi so utihnili. Samo vihar se je zaganjal s te strani. In kakor so bili razvrščeni v koloni, tako je šla po vrsti in se ustavila najprej pri prvem, drobnem in zgrbljenem in mu dala nogavice. Ni gledal vanjo. Potem je šla od enega do drugega in jim razdelila darove.

Odšli so. Sandre je poljubil Stojanko na čelo in dejal:

»Še en mesec, pa bomo vsi prišli. Vsi... Dočakali bomo...« in ozrl se je na Krumetovo domačijo, zasuto s snegom...

»Hodite, srečno, Sandre. Gospod naj vas varuje vsega hudega...«

Sandre se je odtrgal od nje in pohitel za tovariši.

S pogledom mu je sledila še nekaj časa. Toda za hribom se je zgubil v snegu in temi.

Veter se je spoprijel s Slavejem in Karaormanom. Zaletaval se je v njuna široka hrbta in se brez milosti poigral s Stojankinim poročnim pajčolanom...

*Težko to kolo! Ko zurla zapiska
in boben s podzemskim grmenjem odjeka —
zakaj tedaj v prsih bol ljuta me stiska,
zakaj se v očeh mi nabira kot reka
in kaj mi je, da bi zajokal kot dete,
da zavijam roké, da zakrivam oči —
a grizem si usta, tiščim srce kledo,
da ne zakriči.*

**Blaže
Koneski**

TEŽKO

*O, težko to kolo! Glej, že gredo starci,
na čelu jim misli, oči so jim vlažne —
in prvi koraki po mehki so trati
od tuge udržane jim mirni in važni.
A boben zahrza, piščalka zavije
in v vsakem pogledu se vžge kakor kres,
požene naprej, izstreli in razlije
napeti se ples.*

*Že starci in fantje priskočijo k plesu,
srce ni vzdržalo — siv sokol ujeti,
živ plamen ni mogel vzdržati v očesu,
mladost ni vzdržala, ki hoče vzleteti!
Zaziblje se kolo! In zemlja zaokroži
in zdi se — s tal ruje betežni se vek,
in temni otrpnejo hribi v okrožji
in vračajo jek.*

*In kakor da zraslo se kolo kipeče
s prabitnimi silami zemlje je naše —
v njem rek prepoznaš govorice šumeče,
v njem veter zarjove viharen in strašen,
in zrelega žita šumijo v njem bilja
in vonj se večerni razliva v njem tih
in zemljica diha v pomladnem obilju
goreči svoj vzdih.*

*In del bi, da duša in narod moj tlačén
s tem težkim se kolom ves v eno prelil je,
ko vek na vek skladal bolj pust se in mračén
od kletga robstva, od boli je divje,
ko vek na vek nizal je misli na vstaje
za radost potomstva, svet svoboden, zdrav,
od pesmi — k ljubezni, ki gine vreščaje
kot v létu žerjav.*

O, težko to kolo! Ko gledam molče te,
s kopreno megleno zastro se oči mi
in zdajci — v brezkončnost razteza se četa
in hribi se rišejo v prazni pustinji —
in glej, že izstopi iz motne te čete
le senca za senco, za drugim spe drug —
in v kolo brezkončnem gre sin za očetom,
za dedom gre — vnuk.

Mrakotni so časi njih polja, dobrane,
rožljanje verig je njih godba edina,
k tlom nizko so sklonjene njihove glave,
a vdano — korak za korakom — vse mine.
O, dobe, kar v mraku vas rod moj prebil je,
kdo bes vaš krvavi izrazil bi mi?!
Kdo našel besed bi za grozo mi divjo,
za pústoš in kri?

Kdo ve za število, pekoče vse rane,
v plamenih noči, pogorišč brezbroj pustih,
kdo boli prešteje naj, srcem zadane,
vse solze v očeh in vse kletve na ustih,
O, težko to kolo!! Bilo sužnjem si spona
za vrsto cvetočih deklet in nevest,
ki zvezanih rok jih odganjal je z doma
nasilnik zločest.

O, težko to kolo! Bila sužnjem si spona,
dokler se ni vzdignil rod v góro zeleno,
dokler ni tam z muko, v vekovih nabrano,
zaplesal uporniško kolo sproščeno!
Zazibal se ples je skoz kri in skoz ogenj,
šel klic je in grom s pogorišč in sijaj, —
zanesle so vsevprek te puntarske nóge
v vsak rodni tvoj kraj.

O, težko to kolo! Ko prvič sred sela
v svobodi spet srečal sem kolo domače,
je čudno — če solza potoči se vrela,
je čudno — če srce od tuge zaplače?!
Iz sužnjih stoletij prihajaš, ki vlila
v srce sta zlató ti in pesem, moj rod.
Življenje in tvoja pšenica rodila
bo trikratni plod.

Poslovenil: Fran Albreht

**Jovan
Boškovski**

STREL OB ZORI

Nikoli ni pomislil, če je ta njegova pot nevarna. Vse naokoli so bile hajke; vsak grmiček po hribih so preiskali, vasi pa je sovražnik obkolil, kot bi jih obdal z železnim obročem. Če bi ostal — bi se prepustil veliki nevarnosti, da bi ga našli in ujeli živega. Zato je sklenil, da se bo za vsako ceno prebil v mesto, od koder je imel zagotovljeno zvezo...

Bila je svetla, jasna noč... Skozi krošnje dreves, prepletene med seboj in razpete kot neskončni svod nad potmi, se je vztrajno prebijala mesečina in razlivala blede svetlobo. Iljo je dobro poznal pot prek hriba in ni bil v strahu, da bi se zgubil. Samo previdno se bo moral varovati, da ne bo zašel v kakšno zasedo. Sicer ga je tudi pomirjala misel, da se bo sovražnik čez noč zbiral po okoliških vaseh in da ne sme srečati patrol.

Skrivnostna, krilata volja ga je nosila naprej. Neslišno je gazil po mehki stelji odpadlega listja in z veseljem je mislil na sinočnji pogovor s starcem iz gora... Toda Iljo se ni prepuščal, da bi ga misli povsem prevzele. V mraku so se mu iskrile oči in napeto se je oziral naprej. Čvrsto je prijel za ročaj samokresa, če je tišino motil šum odpadajočega listja ali če je počila veja ali če je zašumelo kaj drugega v gozdu.

Steklo se je dokaj časa, Iljo pa se je tako prebijal skozi gozd. Ni si mogel priti na čisto s časom, kajti gozd je zastiral razgled, večernice pa ni mogel videti. Ko je minilo nekaj časa, je gmajne zmanjkalo. Prikazala se je majhna jasa, preraščena s praprotnjo. Iljo se je ustavil, premislil: samo nekaj korakov in levo navzdol se spušča gozdnata globel. Z napeto pištolo, sklonjen, je naglo stekel. In v istem trenutku se je zarezal v nočno tišino prediren glas:

»Stoooj!...«

Ni bilo časa za razmišljanje. Nazaj. Od tam pa je zaropotalo... V lakotnici ga je zbodla ostra bolečina. Opoťekel se je, toda z močno voljo se je obdržal na nogah.

Edina rešitev je bila zdaj zanj, da se zavleče do dolinice, od tam pa da bi se zgubil pod varstvom dreves. Oni ne smejo prodreti v gozd, če pa bi ga ujeli — Iljo se je oklenil pištole. Odložil se je, da jih bo lepo počakal... Samo nekaj korakov in Iljo se je z grozo zavedel, da ga zapuščajo moči... Pritajil se je, pokleknil za grm in čakal. Slišati je bilo že korake po mehki zemlji in glasne klice preganjalcev. Čas pa se je vlekel kot večnost... In kako se je steklo, si Ilja ni mogel pojasniti niti tedaj niti pozneje. Nenadoma se je z divjim krikom zvalila nanj grozanska teža. Skušal se je osvoboditi — zaman. Zmanjka mu je moči.

Nekdo je dejal nad njim:

»Živ je!... A ga potolčemo, kaj? ... Dopust nam ne uide...«

»Ne, ne tako. Živega bomo odvedli h komandirju. Dopust nam tako ne uide...« se je zaslíšal, drug raskav glas. Iz njega se je zarežalo zmagoslavje.

Iljo se je onesvestil.

Ko je prišel k zavesti, je bil zvezan z močno vrvjo, ki se je globoko zarežala v njegove mišice in naslonjen k nekemu drevesu. Naokoli se je lesketalo pod jutranjim soncem nekaj šotorov, razpetih po ledini. Nedaleč proč se je sprehajal stražar z bajonetom na puški. V dolini pa je izpod jutranje meglice sililo mesto...

Počasi se mu je vračala zavest in skupaj z bolečino, ki ga je mučila po vsem onemoglem telesu, ga je v glavi zarežalo tisto, kar se je bilo zgodilo v tej noči. Nikakor se ni mogel spomniti, kako je prišlo do napada, kaj se je zgodilo z njim odtlej, ko so se bližale stopinje preganjalcev. Da bi si bil vsaj lahko oprostil roko z revolverjem; ne bil bi se jim prepustil tako na lahko živ... pa se je znašel v tako hudih kleščah, telo mu je trepetalo, in kakor se mu je dozdevalo, se je pogrezal nekam v zemljo, ki se je odpirala pod njim...

Pristopilo je nekaj vojakov. Molče je eden izmed njih zategnil vrvi in ga surovo brcnil:

»Hej, ti, gošar... vstani!«

Glas, raskav in nizek, se je Ilji zazdel čudno znan. Predenj je stopil vojak z zločinskim obrazom in krvavimi očmi. Mukoma se je vzravnal.

Potem si je Iljo prizadeval iz pogovora vojakov zvedeti o odredu in tovariših. Tisti z raskavim glasom je domišljavo pripovedoval svojim tovarišem o nekih svojih zločinih po vaseh, medtem ko so se vojaki hihitali. Ta smeh je rezko bučal v njegovih ušesih in mučil vročično zavest in napete živce. Duša mu je kipela od sovraštva in besa.

Ko so ga vodili skozi mesto po blatnih ulicah, so se ljudje ustavljali, da bi ga videli. V očeh teh ljudi je bilo opaziti nezatajeno boleost. S stisnjenimi, do krvi razgrizenimi ustnicami so dolgo spremljali ta sprevod in sočustvovanje z njim, ki je šel pokončen in z ognjem v očeh pred vojaki, jim je stiskalo srce. In dolgo, dokler kolona ni zavila v prvo ulico, je Iljo čutil na sebi njihov plamteč pogled. Stiskal je zobe in bi jim rad zaklical, da bi jih osrčil:

»Ne bojte se!... Vzdržal bom...«

Ko so za njim zaloputnili vrata in jih zaklenili, se je Iljo razgledoval okoli sebe. Zaprt je bil v tesnem, mračnem prostoru, v katerega je od zgoraj, čisto narahlo, silila svetloba skozi majhno okence, zamreženo z rešetkami. Po kamnitih zidovih se je pretakala vlaga po majhnih brazdah. Kakor po celem poslopju vojaškega poveljstva — nekdanji stari turški vojašnici — so bili tudi v celici sledovi nekdanjih časov: na eni strani je bil v zidu vkovan rjast obroč, h kateremu so bili nekdam prikovani neposlušni narodni borci.

Od daleč, iz mesta je prihajal zaglušen vrvež, v obližju pa, pod samim oknom, je ropotal voz po tlakovani cesti. Na dvorišču je potekalo življenje na videz mirno, ko da bi se nič, prav nič ne zgodilo.

Vseskozi odtlej, ko je ostal Iljo sam, ga je zajela in začela gristi misel. Rad bi v miru premislil situacijo, v kakršni se je znašel, toda vse bolj mu je stopalo pred oči vse tisto, kar ga še čaka, z vso svojo neprizanesljivostjo. Ob tej misli mu je dušo zajelo nekaj podobnega tistemu čustvu, ki se ga spominja iz prvega boja: strah pred neznanim ali nekaj podobnega? Iljo si v tem trenutku ni mogel pojasniti. Da bi čakal na kakšno milost od sovraga? Na to niti pomislil ni, niti se ni mogel nadejati kakšne milosti. In spet ga je zapekla boleost, zakaj se jim je pustil ujeti živ... Dolga leta se je Iljo pripravljaj na to uro, vzgajal se je, da bi bil trden in neomajen, ko bi ga boj postavil pred grozovito preskušnjo in ko bo dal življenje. Toda zdaj, ko je ta ura prišla, zakaj čaka Iljo vznemirjen na to, kar bo? Mar mu je žal za karkoli, kar se je razblinilo v nepovrat, ko so ga stisnili medse ti štirje zidovi? Za hip je prenesel misel na dom. Zdaj se tam, čeprav je jesen, dva starca ob vsakem svitanju, ko se sklanjata nad tobačnim listjem, spominjata nanj. Kako hudo jima je bilo, ko je Iljo postal partizan. Zdaj pa, ko bosta zvedela, da se je znašel v zaporu, jima bo še bolj zakrvavelo srce...

Po hodniku so gluho odmevali koraki in pred vrati celice se je nekdo ustavil. Zarožljaj je ključ in vrata so se odprla težko — težko, s stokanjem. Prvič so prišli ponj... Iljo je zbral moči, vstal in stopil pred vojake. Na hodniku mu je močno oblił obraz hladen, trohoben zrak, ki puhti iz zidov starih hiš, ki jih sonce nikoli ne obsije. Razkopano kamenje, po katerem so se vzpenjali, je odmevalo pod njim kakor pod velikansko težo. Zgoraj, pred vrati z napisom »poveljnik« je stal gologlav vojak z izrazom dolgočasje na brezbarvnem obrazu. Ustavili so se. Vojak je potrkal na vrata, takoj nato je vstopil in zaprl vrata za seboj. Ni minila niti minuta, ko jih je ta vojak spustil noter, sam pa je ostal pred vrati. Zdelo se je, ko da ga nič ni premaknilo, ko je bil pri komandantu, tako je imel brezizrazen in top obraz.

In Iljo se je znašel iz oči v oči s poveljnikom bolgarske okupacijske vojske v tem mestecu. Majorjev obraz je bil suh in vošččen kot zamrznjena maska: obraz je imel bled in razžrt, ličnice štrleče naprej, pod očmi pa sta mu viseli dve vrečici — sledovi pijančevanja in burnega življenja. V očeh se mu je iskrila zloba in neprikrito nezadovoljstvo z življenjem in ljudmi. Ko je vstopil Iljo v spremstvu vojakov, ki so ostali za njim s puškami ob nogi, je vstal in ga premeril s pogledom: pred njim je končno le stal živ partizan — izžrpan in neobrit je bil Iljo videti starejši in samo iz pogleda mu je sijala otroška mehkoča in neomajnost prekaljenega borca. Čelo se mu je nagrbančilo v dve gube med črnimi obrvmi, glavo pa je ponosno dvignil. Major se je približal njegovemu obrazu in zasikal:

»A ti si... Zdaj se bomo pa malo pomenili s teboj... komandir...« in se mu približal. Iljo se je zdrznil. Dušo mu je zajelo sovraštvo in pogumno se mu je uprl kot ščit. Major je stopil po prostoru z rokami navzkriž na hrbtu. Počasi se je stekal čas. Velikanska muha se je s silnim brenčanjem zaletavala v umazana okna... Major se je nenadoma ustavil za njim in mu dejal z mirnim glasom:

»Mislim, da ti je jasno, v kakšni situaciji si. Od tebe je zdaj odvisno, če si boš olajšal usodo... Sicer pa utegne biti hudo... Povedal boš lepo, po vrsti... Kako ti je ime?... Od kod si?...«

Iljo je molčal.

»Povem ti, da je z vso tvojo sodrgo opravljeno...« je povzdignil nenadoma major svoj glas. »In huje bo zate, če misliš, da boš kaj skril.«

Iljo se je zdrznil, toda nič ni odgovoril. Kaj je res odred razbit? In čeprav bi rad ne verjel temu, pa vendar se je zavest oklenila misli na odred in tovariše. Ne, major ne sme niti besede iztrgati iz njega. In s takšno usodo noče, da bi mu bilo laže. Samo za vedno mu bo ostalo na vesti izdajstvo svojih tovarišev. Izdajalec? Ne, nikoli.

»Boš črhnil, kaj? ...« je zasikal major že razjezen.

Iljo je mirno odgovoril:

»Nisem od tod... Iz Gostivarja sem... Moje ime je Nikola Apostolov.«

Iljo je takoj spoznal, da mu major ne verjame. In dolgo uro so ga potem mučili z vprašanji in mu izžemali dušo z vedno istimi vprašanji, toda Iljo ni več spregovoril. Major je zelenel od besa zaradi neposlušnosti ujetega partizana, jezo sta mu razvneli upornost in trdoglavo nepriznavanje. Očitno se še ni privadil na trdne ljudi. Jezno je strmel in se znesel nad Iljo s stisnjenimi ustnicami in z zlobo preobliskovanim obrazom:

»Povej, ali... pa bom posegel po drugih sredstvih, da boš spregovoril...« je kričal, čelo pa je imel obrito z velikimi kapljami potu.

Nekajkrat je Ilja prijel, da bi mu pljunil v obraz vso resnico, da bi mu povedal take besede, ki bi ga zadele v njegovo mračno zavest, toda vselej je odkimal z glavo in vedno enako mirno odgovoril:

»Ne, ničesar nimam povedati...«

Od težkega udarca, ki ga je vžgal po enem licu, da mu je zašumelo v ušesih, se je Iljo opotekel, toda vzdržal je. Od zadaj zvezane roke so se mu nemočno krčile v pesti. Brez moči je zaškrtal z zobmi in kri mu je udarila v glavo. Vendar ga je hudo bolelo, da se ni mogel braniti.

Nekdo je potrkal na vrata. Vstopil je vojak in zacoklal s coklami ter nekaj nerazumljivega zamrmral:

»Na mestu voljno... Kaj je?« se je obrnil mrki major.

»Gospod major, poslal me je naš komandir, da vam sporočim...«

»Daj no, povej že hitro...« je nestrpno zamahnil z roko major.

»Razen tegale nismo nikogar več našli. Verjemite mi, gospod major, osebno sem videl, kako so padali, ko jih je pokosil naš mitraljez. Celo krvavi sledovi so ostali, toda ko da bi se vdrli v zemljo...«

»Kaj...?«

Vse to se je zgodilo v enem samem trenutku. Sam major je v istem hipu spoznal, kako usodno napako je zagrešil, toda ni imel časa, da bi preprečil. Kot ponorel je s spremenjenim obrazom planil nad vojaka, toda ta je bil že na dvorišču...

Ko se je jezo in zadihano obrnil, je Iljo stal pokončno in pomirjeno. Majorju se je zazdelo, ko da se mu vsi, partizan in vojaki posmehujejo zaradi njegove nerodnosti. To, kar je Ilja v tem trenutku slišal, ga je preželo z novimi močmi. Zdaj se ni več bal zase, da bi klonil. Majorjev obraz je bil prsten, niti kapljice krvi ni bilo v njem. Zgrbljen in naježen je stal nedaleč proč, ko da bi se pripravljaj, da bo planil nad Iljo. In nenadoma je zakričal nad vojaki:

»Kaj zijate? Odvedite ga! Tja, izruvajte mu pogansko, gošarsko dušo...«

Pred vrati je isti vojak, ki ga je pričakal, vseskozi stal mirno, niti z glavo ni trenil, ko je šel mimo njega, niti ob kričanju, ki je odmevalo iz poveljniskove pisarne.

Iljo je zbral vse moči, ko je stal pred vrati enega izmed prostorov v stari vojašnici. Peljali so ga na prvo mučenje...

Kadarkoli so se na hodniku zaslišale stopinje, se je Iljo dramil iz morečih blodenj, v katere se je pogreznil. V svoji podzavesti se je premagoval. Pred oči mu je stopala

groza iz tistega strašnega prostora, zaradi česar se mu še zdaj ježi koža in povzroča, da se trese kot veja v vetru. Jerman je rezal po njegovi goli koži in žgali so ga z razbeljenim železom. Komaj je zbral moči v sebi, da se je zadržal; stiskal je ustnice in namesto da bi se od njega razlegel glas zaradi groznih bolečin, je prihajalo iz njega komaj slišno stokanje. Nekajkrat se je že odločil, da bo spregovoril, samo da bi prenehali s to grozo, toda o pravem času mu je še uspelo, da se je zdržal. V celici pozneje se je grizel zaradi svoje slabosti in ko so ga odpeljali na novo zaslišanje, na novo mučenje, je bil odločen, da bo tudi to pot zdržal do konca. Mislil si je, da bi si raje razbil glavo ob kamnu, samo da ne bi popustil... Toda za to ni imel moči. In potem ga je prevzela jeza nad seboj, zaradi svoje nemoči — rad bi se zagrizel v golo kamenje, samo da bi bilo konec vsega tega, kar mu je trgalo zavest.

Dva dneva in dve noči je trajalo zasliševanje.

V tretji noči pred svitanjem so Iljo po nekajurnem neprekinjenem mučenju odvelkli v celico nezvestnega. Nobenih znamenj življenja ni več kazal — njegovo telo je bilo mlahavo in kot brez življenja je opletalo v rokah mučiteljev. V zavesti se mu je pobliskal udarec od zadnjega mučenja, toda kdaj je to bilo, in koliko časa je minilo odtlej, se Iljo ni zavedal. Dozdevalo se mu je, da je vse to, kar se dogaja z njim kot neki daljni, neprijeten sen. Kaj ni nikogar od nikoder? Zganil se je: povsod ga je zbolelo, telo mu je gorelo...

Legla je nova noč, nove muke zanj. Čudno: to pot, ko so prišli ponj, je bil Iljo miren in ravnodušen. Ni se vznemiril kot vselej. Poskušal je vstati. Od pretepanja po podplatih ni imel na spodnjem delu noge več cele kože, stopala so bila ena sama rana in ko je stopil, ga je strašno zbolelo. Vojaki so ga prijeli. Iljo je šel pred njimi zgubljen in apatičen. Samogibno je šel v stari smeri, toda eden izmed vojakov ga je surovo obrnil proti izhodu.

Na dvorišču ga je sprejel mrak. Nad mestom je ležala oblačna jesenska noč. Spodaj, na dvorišču vojašnice je čakal tovornjak s prižganim motorjem. Spredej ob tovornjakovi šipi je cigareta osvetljevala mračen majorjev obraz. Deset rok je zgrabilo Iljo in ga porinilo v kot.

Daleč iz mesta, po polurni vožnji, se je kamion ustavil. Noč je še vedno ležala temna. Vojaki so takoj začeli kopati, medtem ko je major nervozno hodil sem in tja in kadil cigareto za cigareto; imel je privihan ovratnik na plašču. Iljo je ležal nepremično na vlažni zemlji, ne da bi čutil gnus ali bolečino. V zavesti so mu samo še odmevali udarci lopate v mehko zemljo. Čez nekaj časa je zaslišal neki glas, tako od daleč, ko da bi prihajal izpod zemlje:

»Gospod major, za pol lopate...«

In komaj so Iljo zvelkli pred izkopano jamo, se je instinktivno zdrznil. Podzavestno je dojel, kaj se dogaja z njim. In v tistem trenutku, ko se je zablistalo, se je njegov pogled srečal z mračnim in preplašenim majorjevim pogledom. Komaj opazno se je stresel in z divjim, tujim glasom zapovedal: »Ogenj...!«

Salva je gluho odmevala v noč. Iljevo telo se je opoteklo in se zrušilo v jamo.

Strela je razparala nočno nebesno prostranstvo. Kot neka nevidna moč je raztrgala oblake, ki so ves dan viseli nad mestom — vlil se je strašen dež.

Prevedel Francè Vurnik

TOMO VLADIMIRSKI:
PRENOS RANJENKA, olje, 1955

Jelo Gašperšič

ZAČARANI MINER

Nisem imel namena iti gor k prelazu, ker se v smrekovju nisem nadejal gob. Tudi preutrujen sem bil, čeprav sem v hoji od rane zore do visokega dne iskal utrujenost. Šel sem bolj zato, kar mi je rekla ženska, ki je na njivi kopala krompir: »Če boste šli gor in boste srečali mojega fanta, je bolje, da se mu ognete. Težko da bi se razumela. Nič ne rečem, saj mi pomaga, dobro poprime, toda, kadar ima svoj dan... in ko se vreme spreminja...«

»Ali naj ga vseeno pokličem...?«

»Ne, raje ne, čudne stvari bi pripovedoval..., še sama ga vedno ne razumem...; smejali bi se mu, kar mi spet ne bi bilo prav.«

Cesta se je zvijala in vzpenjala v serpentinah, a nisem šel po njej, raje po robu mehkih košenic, s katerih so pospravili otavič. Obraslo strnišče in mah sta prijetno ugašala korake. Smrekova gora je v strmem zelenem slapu pljuskala v rumeno, umirajočo obalo jeseni in se razbijala v obletavajočem se gozdu bukovja in hrastičja. Bel, pokončen oblak je kipel izza nje. Tiha, okamenela eksplozija nad ešaloni smrek.

Ko sem bil že kaj visoko, sem se malo oddahnil in razgledal. Če ne bi poznal kraja, bi se — po slovenskem običaju — nekje pri vrhu prelaza nadejal zatišne gostilne. Toda poznal sem ga in vedel sem, da za prevalom čepi le čemerna, zavržena vas. Ozrl sem se za tistim fantom. Padel mi je v oči, kako osamljen sedi pod nizkima drevesoma na robu cestnega useka. Spustil sem se dol, blizu, da bi mu kaj rekel. Brž me je opazil in mi začel mahati z rokama, kakor da naj se ustavim in pritisnem k zemlji. Ubogal sem ga, obstal in ga opazoval. Nekaj časa me je pustil vnemar in tenko poslušal z roko pri ušesu stegujoč se tako, da je videl po cesti. Kmalu je uplahnil v togi napetosti in prišel do mene.

»Mislim sem, da že prihajajo, tako se mi je zdelo, zato sem te ustavil. Lahko bi katero skupil. Dokler jih ne bo, lahko malo prisedeš.«

Nasmehnil sem se mu, da bi presekalo tujstvo. Tudi on se je nasmehnil, toda nečemu v sebi. Pustil sem se mu voditi pod nizka gabra, ki se še nista obletela.

»Imaš morda cigareto . . . , dokler ne pridejo, bi lahko katero pokadila?«

»Imam, če le hočeš. Morda bi popila tudi malo kave? Vidim, da ti je vroče, v nahrbtniku pa je imam še polno čutaro.«

»Najprej bi pa res popil malo kave, če te ne bom preveč oškodoval? Žejen sem kar precej, vode pa ne jemljem seboj. Ko pridejo, se bom napil bencina.«

»Bencina? Kaj ne poveš! Koga pa pravzaprav čakaš?«

»Eh, to bi pač lahko vedel! Sem sem dodeljen, tu čakam, da pridejo; dobivam ukaze po zvezi, slišim, kako se pogovarjajo; vse, kar frči skozi zrak, razumem . . . «

Ponudil sem mu cigareto, ki jo je vtaknil za uho, kakor tesar ploski svinčnik. Prvič, da je odločno dvignil oči. Pegast, bakren obraz, poln potnih kapljic in redkih, rdečih kocin je tudi zdaj pogledal skozme. Hlastno je pograbil rdeči pokrovček in ga podstavil pod rjav curek, ki je vrel iz rumene čutare. V njej je bil svoj čas sok jaffa pomaranč. Ko je popil, sem mu znova natočil. Medtem, ko je lokal s strastjo, sem vlekel kar iz čutare, ki se še ni znebila pomarančnega duha. Kava je imela neznaten, a prijeten priokus.

»Praviš, da slišiš, kako se pogovarjajo. Ali to večkrat slišiš, bi mi lahko kaj zaupal?«

»Še vprašaj, če slišim —, pa še koliko slišim, a ti ne bom preveč povedal, nimam ukaza . . . !«

Po kavi je mlaskal z usti in pritaknil cigareto k plamenčku vžigalice, ki je v jesenski vročini veselo zagorel. Pri tem je tesno priprl oči in močno izpuhnil dim ob strani ustnic. Šel je še malo na cesto, se sprehodil gor in dol in se hitro vrnil. Vprašal je:

»Si morda kaj srečal Bobija? Čakam ga, pa ga še niso prinesli nazaj.«

»Kdo pa je Bobi, ali je rekel, da pride?«

»Vidiš, spet ne veš, kdo je Bobi! . . . Bobi je vendar malo krvav malo mrtev; nekdo mi ga je odkopal. Čakam, da pride nazaj . . . , sam ne bom zmogel vsega. Moral bom aktivirati mine, Bobi pa bi me moral ščititi s strojnico. Pobil bi jih, ko bi lezli ven, zato ga čakam. Če malo popaziš namesto mene, ga bom šel poklicat pod onole smreko.«

»Kako pa naj pravzaprav popazim . . . , mi boš kaj razložil, kako naj ravnam?«

»Videti si pametnejši, kakor se delaš! . . . Električna je vendar za drevesom, z njo boš menda znal ravnati, če pridejo . . . , preden pokličem Bobija!«

Šel je vase in potem zavzeto razlagal:

»Minsko polje je tu doli, v useku, žice pa so speljane do sem. Če pride tiger, aktiviraj največji mini pod njim, da ji bo, pošasti, razneslo obe gosenici. Potem bodo tako in tako zgoreli v bencinu. Videl boš lep požar, nebeški ogenj!«

Blazno se je zakrohotal in zakrilil z rokami v obliki zublja. Zazeblo me je, a nisem trenil.

»Kaj pa, če pride več tigrov, kaj naj potem storim?«

»Potem aktiviraj vse mine . . . po mojem sistemu, da se bodo zagostili in zadušili v useku! Dva tigra — dve bakli, trije tigri — tri bakle, pet tigrov — pet bakel, to je sistem Jožeta Kašce-Bombanderja, jim reci!«

Obstal je, pomislil in naročil:

»Pazi tudi, da se ne boš prenaglil in da mi ne boš spustil v zrak kekega človeka iz vasi! Le če pride Mamina Minca-Belogardistka, ...?«

Pri tem je obmolnil, grebel neko misel s čela in zmajaje z glavo govoril zase: »Če pride Mamina Minca, potem ..., potem res ne vem, kaj nama je storiti, potem nama bog pomagaj? Ti ne veš, kakšna je Minca! Minca ima hude oči, hud pogled in bel prst, ki pokaže ... Vsak dan in vsako noč pride čez morje in iz Argetine in me išče, da bi mi vzela glavo. Podnevi daje bel signal, ponoči daje znamenja z lučjo ... in jo poslušajo tisti, nad katerimi zdaj, ko ni Bobija, nimam nobene moči ... Ne vem, ne vem, kaj naj ukrenem, Minca ima prehud pogled, prehud, prehud ...«

To, kar je rekel, je šlo skozme kakor dih starodavne štorije o nočnih strahovih, vendar sem pomislil, da ime Argentine izgovarja po otroško. Čez čas pa se mi je zazdelo, da je v sebi nekaj pretehtal, ker je dvignil pogled in rekel odločno: »Če pride Mamina Minca-Belogardistka, jo pošlji tako, da bo naletela na tisto, odskočno s peresi. Ta je samo zanjo. Naj gre v zrak, babnica hudičeva ..., poravnati morava še velike račune!«

Z rokami jo je razmetal v vesoljni prostor. Odšel je čez trate. Od daleč je bil videti kot droban hlapček. Nekaj časa je klestil tjavdan s palico po leščevju in smukal z vej lešnike, ki jih je v teh krajih dovolj. Potem se je izgubil. Zakrile so ga vdrtine, izbokline, skalje in goščava.

Počival sem ob cesti. Izpod dreves sem videl košček globeli, nasprotne bregove in koleno reke. Ob njem klokota star mlin, ki ga zdaj ni bilo moč slišati in voda se belo peni čez jez. Čista beločnica z modro roženico. Nad njo se običajno ustavljajo nedeljski izletniki z avtomobili in vzklikajo, kakor iz sebe: Čudovito, romantično!

Ko sem odložil nekaj utrujenosti od hoje, sem šel na ogled v usek. Boljše zasede za tanke si ne bi bil mogel misliti. Lahko bi jih videl od daleč. Cesta se previje z močno oddaljenega brega, spusti se v dolino, ki jo zakriva preval, prečka most in privijuga navzgor. Skozi usek sem videl, kakor skozi globok okvir brez zgornjega roba, tudi spokojno podobo ljudi pri delu na njivah in oddaljeno cerkev z odbitim vrhom zvonika. Nekoč so ga najbrž odkrehnile mine. Starodavni grad je kupal izza prevala nad reko. Zlati prah jesenskega sonca je padal skoz zrak, oddaljeni kriki na njivah so izmerjali tišino in se mešali z momljanjem tigrov, ki so se kradli v misel. Oči pa so bežale od te misli k domačnim stebrom dima po poljih. Otroci so zažigali krompirjeve štible in rajali okoli ognjev.

Pod drevesoma sem spet prižgal in prisluhnil petju, v katerem ni bilo nikakršne melodije. Bilo je, kakor neurejena in vendar srčna otroška pesem, ki si jo sproti izmišljaš. Pel je miner, ki je prišel kar gor po cesti skozi usek in prisedel. Iz te smeri ga nisem pričakoval.

»Veš, malo sem privil in popravil vijake pri detonatorjih, da mi ne bi kateri odpovedal. Ali si dobro pazil?«

»Seveda sem, kolikor sem le mogel pa ni bilo nič! Se ne bojiš, da bi odletel v zrak, ko hodiš kar čez svoje minsko polje?«

»Še malo ne, natanko vem, kje so ... in vse je po mojem sistemu, ki ga ti še ne razumeš. Predelani letalski sta postavljeni tako, da prideta pod gosenici. Predelane topovske pa so postavljene cik cak, malo tu malo tam, da se jim ne morejo ogniti ... Tista za Mamino Minco-Belogardistko pa je ..., eh, kaj bi ti pravil zdaj, ko sem tu. Ali je Minca kaj prišla?«

»Ne, Mince ni bilo.«

»Vidim, čakal si zastoj. Bobija tudi ni bilo? ... Ah, kaj te sprašujem; Bobi je še vedno malo krvav malo mrtev; pogledal sem v gošči pa ga še niso prinesli nazaj.«

Prosil me je za cigareto, ki pa je ni prižgal. Predeval jo je v ustih. Kmalu mi je odšel na rob useka in videl sem, kako ga spet prevzema napetost. Pogledal me je čez rame:

»Po zvezi sem dobil, da najbrž pridejo. Čutim, da bodo prišli tigri, malo jih tudi že slišim. Mi boš zdaj, ko ni Bobija, kaj pomagal?«

»Kako pa naj ti pomagam, na mine se slabo razumem?«

»Streljal boš s strojnico, ko bodo goreči lezli ven. Streljati menda znaš! Te ni Bobi naučil, da meri na kupolo?«

»Slabo znam, precej sem pozabil, kam pa naj strojnico sploh postavim?«

»Potrpi no malo, vse ti bom razložil! Za onole skalo je ne smeš postaviti, tam boš malo krvav malo mrtev. Postavi jo sem, streljati pa boš moral na kupolo in tudi na tisto stran, s katere jih bo poslala Mamina Minca-Belogardistka. Bobi teh ni videl pa so ga počesali.«

»Ali je preveč gledal na kupolo?«

»Kaj govoriš, Bobi sploh ni gledal, Bobi jih je podrl šest z enim rafalom!«

Nenadoma ga je spet zapustila napetost, da je prišel k meni pod drevesi. Morda je dobil po zvezi sporočilo, da jih ne bo. Prijel me je za rokav.

»Želiš morda videti, kam spravljam tanke? Električne ti ne bom pokazal, tanke pa že. Nekaj jih imam tu (potrkal se je po sencih), nekaj pa tam. Pokazal ti jih bom, ker mi pomagaš. Dal si mi tudi kavo in cigarete.«

Peljal me je na rob travnate globače.

»Si videl, kaj je železja, vse sem sam pospravil! Najbolj nerad gledam gosence. Gosenic se celo malo bojim. Dokler, zverine, renče in rinejo navzgor, se jih sploh nekoliko bojim ... Zdaj pa pojdiva nazaj, da si jih ne boš preveč jemal k srcu.«

Ko sva prišla pod drevesi, se je lagodno zleknil po tleh, prekrižal nogo čez nogo in sklenil roki pod glavo, da bi si jo bil podložil.

»Zdaj jih že ne bo, se me še boje, in Jože Kašca-Bombarder lahko malo podremije. Ta čas mi bodo pripeljali še trotil in eksploziv številka osem. Dobil sem sporočilo po zvezi ... Z eksplozivom bom asfaltiral cesto. O tem preveč ne govori. To bo po novem sistemu.«

Pričel sem se odpravljati. Oprtal sem si nahrbtnik z gobami in vzel košarico v roke, da se bom spustil do avtomobila. Rekel sem mu, da bom še sam malo pogledal za tanki, pa mi ni več odgovoril. Kakor da me ne bi bilo. Spal je z odprtimi usti in tudi muha, ki mu je sedala na čelo, ga ni motila.

Po klancu navzdol je prikrevsal očanec. Pridružil sem se mu. Izmenjala sva nekaj besed in se kmalu zmenila, da se bo peljal z menoj v dolino. Bil je vesel, da mu ne bo treba žuliti ceste. Vprašal me je, če sva s fantom kaj govorila o tankih. Odgovoril sem mu, da sva govorila o tigrih.

»Kaj češ,« je rekel stari, »eden je udarjen tako, drugi tako. Železo ima v glavi, blizu pameti ... Hude reči je doživel ..., videl je ..., hočem reči ..., ostale so mu hude slike ... Škoda, bister je bil, obetal je ..., lahko bi šel iz te pušče v lepše kraje ...«

Mož je govoril počasi in preudarno. Stopala sva v korak. V useku sem začutil mrzlo, potuhnjeno navzočnost železja in eksploziva. Zlat dan, prezlat za tanke, je kazal kremplje. Skozme so drveli tigri navzgor k začaranemu minerju. Čakal sem, da bo počilo.

Ela Peroci

SVETLE IN TEMNE PODOBE

**Odlomek
iz daljše pripovedi**

Rada se učim, mi je pravila, a samo s tem vam ne morem povedati nič. Zato sem obiskala njeno mamo in jo vprašala, če smem vzeti s seboj nekaj Darinkinih šolskih zvezkov

In zdaj jih imam tu. Modre, temno modre in rjave ovitke imajo. V nekaterih je črnilo že osivelo, v nekaterih pa so še sveže barve, drugi so popisani s svinčnikom.

Ob teh zvezkih jasno čutim čas, ki je minil in ki ne bo nikdar minil. Darinka je boleče prisotna. To bolečino bi rada z nečim ublažila, namesto tega se mi vsiljuje misel, ki sem jo nekoč prebrala: rodil sem se zato, da bom umrl. A dokler je živel, je pisal knjigo, ki so jo pozneje ljudje prebirali in si jo podajali iz rok v roke in iskali v njej lepote.

To so pa šolski zvezki. Njihovi listi so še vedno gladki, le nekoliko porumeneli. Dotikam se jih z dlanmi, kakor se jih je dotikala Darinka, ko je vanje pisala. Na roki je imela zlat prstan. Mislila sem, da se ji bo kdaj zlomil, tako je bil tenek. Obračam liste v zvezkih in še ne morem brati. Niti naslovov še nisem pogledala.

Z Neno sta si ob večerih zložili knjige in zvezke k postelji na tla in zjutraj sta jih prebirale, vse od prve strani, do tiste, ki sta si jo zapisale prvo šolsko uro. Nenin spomin je bil vreden občudovanja. Dobesedno je mogla ponoviti francoske lekcije iz prvih razredov, dobesedno je citirala odlomke iz zgodovinskih učbenikov, igrala se je z letnicami in z matematičnimi formulami.

Kako pa Darinka? Ni vztrajala. Takšno učenje ji je postalo dolgočasno. Hodila je v šolo pripravljena in nepripravljena, velikokrat z nalogo in kdaj tudi brez nje. Zbujala pa se je še vedno prva in najprej s pogledom objela stensko urico, ki je venomer tiho tiktakala.

Prinesli so mi še več njenih zvezkov, med njimi tistega z naslovom Domače čtivo: Dostojevski, Zapiski iz mrtvega doma, prevedel Vl. Levstik.

(Po Rusiji pravijo zločinu nesreča, zločincu pa nesrečnik.)

Z novim, tankim peresom je na novih straneh zapisala: Evripid

... heroji, ki jih je prikazoval, so bili bedni zemljani z vsemi človeškimi strastmi in vrlinami...

in potem Sofokles in Antigona, kar na drugi strani pa dr. Ivan Tavčar, Visoška kronika —

(polovico majhnega otroškega mezinca)

In Cvetje v jeseni.

Jurčičev Tugomer

in Mencingerjeva Jerica.

Še beležnica, polna prepisanih stavkov iz najrazličnejših knjig, na prepog-njenem listu pesem o šestnajstih pomladih (— pa mi je ranil srce tvoj pogled).

Iz novih vrstic spoznam Tagoreja:

kjer je duh brez bojazni in glava pokonci,

kjer je spoznanje svobodno,

kjer svet ni zrušen v drobce tesnih zidov...

Prebiral je in prepisovala in kar si je zapisala, mi pomaga priklicati nazaj njeno življenje in njen svet.

V lastnih besedah ni našla dovolj moči, da bi mogla z njimi izraziti, kar je čutila.

Še drobna vrstica: jaz pa premišljam in premišljam.

Premišljala je o Vidu in ni mogla do kraja premisliti. Misli o njem so se ponavljale in so bile vsakokrat nove, kakor je vsako jutro, ki nas zbudi iz sna. novo.

Skupaj z njenimi zvezki sem našla še knjigo Andréja Gida Ozka vrata v belo črnem ščitnem ovitku. Njena oprema se niti najmanj ne ujema z vsebino, in kot oddih mi je bilo, ko sem prav takrat našla pri svoji prijateljici to knjigo v francoščini. To je drobna knjižica, tiskana na dragocenem tankem papirju, vsa je kot nežen jesenski list. Brez Darinke ne morem brati knjige še enkrat, preblizu mi je in me še boli, zato vam ne morem tudi nič izpisati iz nje, pa saj jo vsi poznate. Veselim se, ker poznamo nekatere knjige vsi in ponavljamo iste besede, šepetaje ali na glas, kadar smo žalostni in kadar veseli in še posebej, ko se bojimo, da bi obupali in potem ne obupamo. Pravzaprav pa skoraj nikoli ne obupamo, ne nad seboj in ne nad ljudmi okoli sebe.

In naj vas vprašam, zdaj ko listam po matematičnem zvezku,

ali imajo obče matematične osnovne resnice kakšno zvezo z našim živ-ljenjem?

Čas jih ne spremeni.

Darinka si je zapisala:

Vsaka količina je enaka sama sebi.

Celota je enaka vsem delom skupaj.

Celota je večja nego del.

Če sta dve količini enaki tretji, sta enaki tudi med seboj.

Ako spremenimo enake količine na enak način, dobimo enake količine.

To so torej obče matematične osnovne resnice. Kdaj so jih prvič povedali?

In vedno znova jih v šoli ponavljamo.

Torej so vendarle povezane z našim življenjem? In če jih ponavljaš in se jim približaš, spoznaš, da jih že dolgo poznaš in da že od otroških let naprej nisi več živel brez njih.

V prirodoписnem zvezku je pisala o črvih. Napisala je naslov:

Črvi, in dvakrat besedo podčrtala.

V marsikaterem primeru spominjajo na vretenčarje.

Deževniki, pijavke, zajedavci — o, zelo so povezani z našim življenjem. Naj zaprem ta zvezek, ker bom drugače brala še o trakulji.

Zadnja platnica manjka.

Fizika.

Ta naslov je napisala z okroglimi enakomernimi črkami, prav tako okroglo je zapisala svoje ime: Darinka Petrič.

V zvezku najdem porumenel list, popisan z gotico. In jenem Jahr verlor der arme Edwin auch den Vater —

na drugi strani je list prazen.

V zvezku je mnogo narisanege in listi so drobno karirani. Vse strani so enako skrbno izpolnjene. Njen najlepši zvezek je. Nekaj naslovov je podčrtanih rdeče. V rdečem okvirju je napisano:

Teža je sila.

Poglej, zelo rada poslušam profesorja, ko nam razlaga fiziko, mi je rekla, in potem ne vem ničesar več, samo še, da živi nekje Vid, da je nad nami modro nebo, da sije sonce, vem da bom kmalu zopet doma in da si bom želela, da bi bila kmalu zopet v šoli, vem, da živim in da to življenje ljubim, ljubim vse tiste vožnje z vlakom, s črnim umazanim vlakom domov in po praznikih zopet v šolo, ljubim šolo in sošolce, profesorje, ampak ne vseh, najbrž zato, ker vedo, da vse pozabim in so potem nejevoljni. Pozabim, pozabim, pozabim. To je tako, kot bi nekaj zaspalo, kajti pozabiti ni isto kot zgubiti. Mislim, da nič ne zgubim. Vse razumem in potem se spomnim vsega prejšnjega, le iz zgodovine se ničesar ne spomnim. Zgodovina je povest, pravijo. Moj bog, saj res povest, le toliko junakov je v njej, ki so si vsi podobni, rodili so se, bojevali so se in potem zmagali ali propadli.

Njen zgodovinski zvezek je čisto porumenel, pozabljen z vsemi križarskimi vojskami vred.

Berete radi pratiko? Tu jo imam, med Darinkinimi zvezki. Pred koliko leti je bila natisnjena? Sveti trije kralji in vsi svetniki, od Genovefe do Veronike in Hilarija, z rdečim napisani cerkveni in državni prazniki, pa prvi krajec, ščip, zadnji krajec in mlaj in prostor za beležke in veliko reklame za dobre čevlje, ljubljanski velesejem, kolinsko kavo, klavirji, damsko in moško perilo, prava metoda za negovanje obraza in rok. Električne hladilne omare semperfrigide. Manufaktura in čevlji na obroke. Dober radijski aparat — ves svet v vaši sobi.

In slika prve vožnje s tramvajem, ki ima sladoledarsko nakodrano streho (mislim na filmske novice pred nekaj leti: slovo od tramvaja).

Ko bi utegnili poslušati, bi vam brala iz pratike o lovu na krokodile, o hudem pogledu, o instrumentu, ki posnema klavir, mandolino, kitaro in čelo obenem, o tem, kako so se nemški raziskovalci zavarovali pred komarji, in na koncu bi vam prebrala še kavkaško pravljico.

Nečesa pa ni, ne v zvezkih ne v knjigah in ne v pratiki (imam še srbohrvaško vadnico, slovensko čitanko, pesmarico, zajeten nemški slovar, francoski slovar in češki učbenik žepnega formata na osemdesetih straneh).

Nikjer ni misli na vojno.

V Darinkinem mladem življenju je še ni, v Neninem je še ni in v mojem je še ni bilo.

Zakaj jo potem kličem?

Ne kličem je. Prihaja nepoklicana: za preteklost in za prihodnost.

BORKO LAZESKI:
FRESKA O NARODNOOSVOBODILNEM BOJU, detajl, 1951—1956

Na vrtu se košati divji kostanj, čez vso zemljo razteza veje in kolikor more, miruje. Včasih se zgane list in se neslišno skloni veja. Potem se veje razširijo še bolj in kostanj vdihne in izdihne. S konci vej in korenin pod zemljo se dotika preteklosti in z nasprotno stranjo krošnje in s koreninami pod zemljo se vrašča v sedanost.

In v prihodnost.

S soncem v krošnji in s senco pod njo.

Z lepimi in hudimi sanjami.

A hudih sanj še ni.

Majhen češki učbenik pa je že, ste opazili? Med Darinkinimi knjigami je. Svetlo zelen s črnimi črkami, listi pa so beli.

Češki učbenik.

V njem najdem pesem, ki jo je Darinka rada pela:

Teče voda, teče
přes Velecký májř,
nechal jsi mě nechal,
staróдавný frajř.

nechal jsi mě nechal
dobře ty víš komu:
co ty řeci nosí
do našeho domu.

Do našeho domu
pod naše okénko,
co jsem se naplakal,
sivá holuběnko.

Majhen češki učbenik je prva, neizgovorjena misel na vojno, je dobra misel, želja spoznati besedo njih, ki so morali prvi umolkneti.

In potem so na sokolski veselici zaigrali češko himno in neka Čehinja med nami je zajokala. V grlu se nam je dvignil še nepoznano grenki jok.

V Prago je vkorakala nemška vojska.

V tistem času sem pletla še več kot sicer. Zanke so mi neslišno drsele s pletilke na pletilko. Zelo sem samevala. Lojze je prihajal vedno redkeje in če je prišel, je tako malo govoril. Danes razumem, zakaj ni govoril. Bil je pilot, pilotje pa so vojaki.

Vedel je vse o vojni, zato je molčal.

Vedel je, da me bo zapustil, čeprav sam ni tako hotel.

Jaz sem pletla in sem ga čakala.

Pogosto se je oglasilo letalo na nebu, a to ni bilo njegovo letalo.

Zakaj vpлетam to v Darinkino zgodbo?

In tisti drobni kolobarji s črno piko v sredi. Iz tistih dni so. Nekaj strelav v sredo tarče.

Darinka je hodila k strelskim vajam. Streljala je z levo roko, ker je na desno oko slabo videla. Oficir, ki si je prišel strelske vaje ogledat, jo je hotel poučiti, a ga ni poslušala, niti mu ni odgovorila. Ustrelila je zopet s puško v levi roki.

Sploh se je streljanje nekako ni dotikalo, a je hodila redno in točno ob uri. Ko je sprožila petelina, je bila pripravljena, da se ji puška v roki razleti. Oster pok jo je vedno presenetil in spreletelo jo je hladno, podobno kot poleti, ko je skakala s skale v globoko vodo. Ne streljanja ne skakanja v vodo se ni veselila.

Streljala je zaradi nasprotja, ki je bilo v njej. Ko se je odpravljala na strelišče, si je zapela jopico tesno okoli vratu.

Na strelšču se je srečavala s Pavlom, vodjem literarnega krožka. To je bil tisti, ki je pisal pesmi o dekletu, ki ima kot oglje žareče oči. Ko je stala poleg njega, je videla, kako strelja v te žareče oči in ustrelila je za njim v isto žareče oko. Zadela je v sredino, a oko je žarelo naprej.

Takšno žareče oko se je pričelo prižigati pri nas na nebu. Razločno sem ga zagledala neko popoldne, ko sem z ženskami in otroki sedela pred hišo. Pletle in šivale smo. Bile smo zatopljene v svoje misli, pa je nekdo prišel mimo in rekel:

vojna bo.

Mogoče je bil to moj oče.

Spogledale smo se.

In morda smo ponovile ali pa vprašale: vojna bo?

Z neba me je gledalo veliko žareče oko. Ko sem se pomirila, je bilo to samo sonce.

Potem smo veliko govorili in neka ženska, ki ni šivala z nami, ki je samo tako sedela in počivala, je povedala, da smejo v Nemčiji porabiti v gospodinjstvu eno samo jajce na teden. To nam je vzbudilo smeh. Zasmejale smo se znova in znova. Danes tega smeha gotovo ne razumete.

Z večerom in nočjo se je naš razgovor porazgubil do prihodnjega dne, ko smo zopet za kom ponovili: vojna bo.

V mladinskem časopisu, ki sem ga prebirala, so v uvodniku pisali o miru in o trdnem prijateljstvu med našo in sosednjimi državami. Na zadnji strani pa so bile smešnice in karikature. Smejali so se trdnemu prijateljstvu in miru.

Ta časopis bi rada po tolikih letih videla še enkrat. Če vam že pripovedujem, se ne morem zanesti samo na svoj spomin.

Zato grem v knjižnico, v časopisni oddenek. Vstopim in s svojim prihodom zmotim tišino v čitalnici. Nekaj ljudi dvigne glavo iznad zajetnih vezanih letnikov različnih časopisov.

Skozi vso čitalnico sem šla in se je boleče slišal vsak moj korak. Potrkala sem na steklena vrata. Knjižničar mi je prišel nasproti in potem mu nikakor nisem znala dovolj jasno povedati, kateri časopis bi rada videla. Mladinski časopis, izhajal je pred dvajsetimi leti. Knjižničar mi je prinesel tri različne časopise iz tistih let.

Listam in prebiram naslove in letnice in mesece, čisto se vključim med ostale bralce v čitalnici. Vsakdo med njimi nekaj išče. Morala sem priti še drugi dan in še ne vem, če sem kaj pravega našla.

Ko sem odhajala iz čitalnice, je bil na cesti pisatelj, ki ga poznam. Veliko je že napisal iz tistih časov, ki sem jih iskala v starih časopisih. Povabil me je v svoj avto in me zapeljal do mojega doma. Zahvalila sem se mu, vprašala ga pa nisem o stvareh, ki sem jih iskala. On ve mnogo preveč, jaz pa sem iskala utrinke.

Med stvarmi, ki sem jih našla, nikakor ni tistega, kar se spominjam. Nikjer nisem našla smešnic, v katerih bi se smejali obljubam o večnem miru. Niti ene takšne smešnice in karikature nisem našla. Pač pa so zelo resno pisali o vojni nevarnosti.

Pišejo o vojni psihozi:

Narodi stoje v strunnem pozoru in čakajo povelja za udar.

Gradimo obrambne zidove.

Se zavedamo resnosti časa?

Od teh besed so le s tanko črto ločene druge, čisto drugačne besede, morda tiste, ki sem jih tudi iskala:

kako lepe ste jutranje zarje. Kot zlatolase vile priplavate izza gora in z nežnim poljubom zbudite sanjavo naravo, odgrnete z njenega deviškega telesa temačno odejo, jo skopate v rozni kopeli.

In že prikoraka svetli dan z velikansko zlato krono —

Da, takrat je bila pri nas še krona. Nekje v kraljevskem dvoru so jo imeli in kronani ljudje so si jo polagali drug drugemu na glavo. To krono in te ljudi smo videli včasih na fotografijah. Zdeli so se nam lepi in otroci smo jih imeli

radi. V šoli so nam slovesno govorili o njih. Še posebej smo imeli radi kraljico. Kralja so v Marseillu ubili. Jokali smo za njim. Ves razred je jokal. Prestolonaslednik je bil še zelo mlad, rodil se je istega leta kot mi v razredu. Smilil se nam je.

In v starem časopisu najdem zapisano pod sliko pokojnega kralja:

Ko se klanjamo na Njegov rojstni dan Njegovemu spominu, ki je neizbrisno vtisnjen v naše duše, gledamo z globoko vero in vdano ljubeznijo v Njegovega prvorojenca, mladega našega Vladarja, Njegovega Veličanstva kralja —

In mladi kralj je odkril spomenik svojemu očetu. Velika množica na trgu je vzklikala: Živel kralj!

V časopisu je še njegova slika: kralj na konju.

Obrnem list in najdem droben naslov:

Slika iz prihodnosti.

Pod tem naslovom pa nekaj vrstic:

— mesto je v megli — razrita cesta — izkopavajo bombo — ni starih ljudi in ni otrok — ostali delajo — vozijo municijo.

Kako blizu je bila takrat ta prihodnost, vemo danes, takrat pa smo mislili, da je vse to še daleč, in je bilo sploh vprašanje, če bomo to kdaj doživeli.

Smo upali? Ne. Premalo smo vedeli, da bi karkoli upali. Govorim v imenu nevednih, takrat odraščajočih otrok.

Ko gledam danes otroke, se veselim njihove brezskrbnosti in upam, da bodo lahko še dolgo brezskrbni.

A naj se ozrem zopet nazaj in naj vam preberem iz tega časopisa še prisrčno neumno pesem nekega Boruta:

— milijon bodic
prebada mi srce —
med njimi silen šop cvetlic
razrašča se od dne do dne —

in druga:

— Stopil sem v sivo planjavo
in šel po stezi sanjavo —
sanjavo,
sanjavo,
sanjavo,

kakor je hotelo srce.

Kaj naj rečem? Rada imam vse, kar hoče srce, Darinka pa bi mi rekla: »Poglej, kako zapravljaš čas ob takšnem branju.«

Djuro Livada

SKUŠNJAVA

SRBSKI PISATELJ DJURO LIVADA JE NAPISAL
ZE VEČ KNJIG S TEMATIKO NOB. NJEGOVA NAJ-
BOLJ ZNANA DELA SO: »PO OBALI ŽIVOTA I
SMRTI«, »SKRIVENE RANE« IN »ROMANTIČNA LO-
ZINKA«.

OBJAVLJAMO ODLOMEK IZ NJEGOVEGA NOVE-
GA ROMANA S TEMATIKO NOB V VOJVODINI.

Čez nekaj dni se je sonce prebilo skoz kri ko skoz moški rokav. V enem izmed centralnih zaselkov nad vasjo popa Savina stoji bolnišnica z večino ranjencev vojvodinskih brigad. Pri njih je tudi Kosana. Tople izbe in sveže seno dobro denejo ranjencem. Sadje ostro in prijetno diši na podstrešjih, kjer se zibljejo dremajoči, dolgi venci pajčevin. Vse to nekako spominja na zgodbe o vešalih, ki jih zamaje veter. Rane pečejo ko staro vino, toda te bolečine postajajo že prijetne. Pred vhodom v srednjo izbo kmečke hiše, prostorne ko igralna dvorana, dela ekipa bolniških sester z zdravnikom. Iz izbe se razlega samo stokanje in topo škrtanje žagice v človeških kosteh.

Pred hišo se je na široko razvalil dim velikega ognjišča. Najprej se je zavalil naravnost pod bencinski sodček, pod katerim je Kosana z ogorkom brskala po žerjavici in pela neko melodijo. V zboru je delal neki domobranski godbenik. V njenem glasu je bilo čutiti nekaj sila otožnega in zateglega, razvlečenega ko hrepenenje po daljni domovini. Bolest je bilo čutiti na pomirjenih, proti ognju obrnjenih in na licih odsevajočih trepalnicah, poravnanih v pišu ostrih vetrov. Ranjenci so poslušali negibno, niso pa vedeli, ali so močnejši zunanji vplivi ali tisto, kar poje v njih. Prišla je na mitralježev klic. Prosil je, naj mu prinese vode.

V njem je spoznala malo prej prinesenega Javora Letića. Ranjen je bil na nekem grebenu. Branil je bolnišnico. Ležal je v mavcu, obloženem z deščicami. Vedela je, da ima poškodovano hrbtenico.

— Povej, Kosa, ali bo Baća še kdaj hodil in prišel do »šarca«?

— Kako da ne! Zdravnik pravi, da ni nevarno.

Bolje je bilo, dokler nisem postala bolniška sestra, je pomislila Kosana. Vedno sem vedela, kdaj nisem zgorela glave sovražnikovega vojaka, zdaj pa preštevam

junaška srca, ki nikoli več ne bodo utripala. Bridka usoda. Delala bom samo, dokler bom morala. Vendar pa je bolje tistim, ki izginejo ponoči pod ognjenim rafalom. Kaže, da vsaka krogla ne prebije glave.

Noč je trajna in edina partizanska nagrada. Noč in gozd.

— Kosana, sestra! Če bi se kaj zgodilo, vem pa, da se ne bo.

— Zdaj ne govorimo o tem, ti pa sploh ne smeš mnogo govoriti!

— Molči, Kosana! Kajne, da nisem zaman našel smrti? Povej mi po pravici. Šalo na stran, Kosana! Povej pozneje vse, kaj se je zgodilo z menoj. Saj si tako dobra. Veš, kaj mislim?

Nadaljeval je, ko se je Kosana nasmehnila.

Sedla je k peči in se zatopila v razmišljanje.

Javor je najprej z nohti popraskal po tenki plasti apna na leseni steni. Ostali so zelo stari sledovi navadnega beljenja.

— Ti za trdno veš, da bom umrl. Govorim ji to, ona pa me prepričuje, da ne bom. Ubožica misli, da nisem član partije. Pesek mi meče v oči. Tega ne bi smela storiti. Kje je pa rečeno, da se resnica ne sme povedati. Umreti, kaj neki drugega?!

Zaškripal je z zobmi in povsem nerazumljivo povedal del svojih sanj.

Zbudila ga je. Obrisala mu je znoj s čela in mu položila glavo udobneje.

Molčal je. Počutil se je dobro. Ni vedel, o čem je govoril.

Kosana je bila zjutraj otožno praznoverna, da ne kaže zgodaj prepevati. Ko je stopila čez visok prag stare bosenske hiše, je iskala konce sanj. V spanju je pela tako glasno, da nikoli prej ni slišala, da bi kdo zapel tako, kakor je zvenel njen glas v spanju.

Rada bi bila s kom delila misel, toda v vsem je čutila nekakšen nemir. Najprej radosten, potem pa poln slutenj. Stojč kraj sodčka perila pri ognju v pričakovanju, da se bo iz umazanega perila puhteča para razkadila, se je poglobila v misli o sebi. Potem je začela misliti na druge. Zdelo se ji je, da se vse začenja s tistim trenutkom, ko je njen fant v bataljonu padel. Od tistega trenutka ji nihče ni mogel osvetliti poti, na katerih bi našla smisel življenja.

Hiša, kjer so ležali ranjenci, je bila lepo zgrajena. Gospodar je bil premožen, preprost kmet. Njegov sin je poveljeval enoti, ki je stražila ranjence vseh vrst.

Borci so bili vsi izčrpani. Naprej niso več mogli. Snežne gazi vzdolž ceste so bile krvave od umazanih nog, ozebljih v strupenem mrazu. Komaj se je kolona oddaljila, že so krokarji in druge zimske ptice krožile nad gazmi, lokavo opazovale dolžino kolone, se potuhnjeno, previdno in tiho spuščale na sledove in jih dolgo kljuvale misleč, da so še topli in hranljivi.

Za nosilnice je bila določena polovica borcev. Dobra polovica je nosila po dve puški, da je zamenjala tiste, ki so se opirali na palice in ovirali kolono. Moč ljudi je pojemala ko goreče sveče. Nihče ni hotel ostati v tujem svetu, kjer je kazalo, da je bila doma smrt, ki se je sprehajala po mrzlih snežnih odejah.

Kosana je slišala, da bodo v skrajni sili nevarno ranjene spotoma kje pustili.

Konec je bilo šale, ki je človeku kdaj pa kdaj pomagala priti do smisla.

Znočilo se je bilo že, ko so ranjencem prinesli lipovega čaja in porcijo kuhanih suhih sliv. Potem se je začelo v izbi tarnanje gospodarjeve matere. Ko se je neka mlada žena, obrnjena od vrste ranjencev v senci medle svetlobe pri oknu slačila, da bi legla kraj starke k počitku, je Kosana opazila na njej trdo spleteno kito in spretnost gibov. Vse nenavadno za žene, izčrpane in odrevenele od napornega dela v planskem naselju. Nenavadno za trebavsko vas.

Zunaj je vladala črna tema. Kosana je dremala v rahlem snu, ki je skozenj lahko videla vsak gib ranjencev. Ogenj ni ugasnil v hiši, odkar so prišli vanjo partizani.

FRAN ZUPAN:
PARTIZANSKA BOLNICA, gvaš

Vsa notranjost hiše z ognjiščem je bila topla, mehka in hrepeneča. Strešnih desak se je oprijemal dim, jih ogreval in topil sneg na njih. Počasi se je sprehajal po vsem podstrešju in prilepljal nanj novo plast črnih saj, gladkih in grozljivih ko krinka smrti. Nič več ni bilo niti preveč otožno niti pretirano veselo. Kosani se je zdelo, da se vse ziblje in tone nekam globoko v neko tekočino, v kateri se razcvetata počitek in zdravje.

Spet se je nekemu v spanju bledlo.

Nenadoma je na vratih odjeknil udarec močne moške pesti.

— Kdo je? je vprašal komandir zaščitne čete Dika Fenečki.

— Intendant bataljona. Seljak! Odpri! Zaplesali bomo!

— Kaj te je pa prineslo v tem času na ta hrib? Gotovo se je treba pripraviti na pohod.

— Povej, bratec, kje spi tu gospodarjeva mati?

— Tiše, da ne zbudiš ranjencev!

Kosana je začutila na postelji v sobi rahlo premikanje.

Medtem so se odprla vrata. Medla svetloba lunine barve se je razlila iz žepne svetilke in zajela kot zidane peči.

— Vstanita vedve! Le urno pridita dol, je ukazal Selja.

— Niti umreti mi ne daste v miru, vrag vas vzemi! se je razlegel glas.

— Ali imaš kaj v postelji, stara, povej po pravici!

— Ničesar, sinko. Ničesar! Oči naj mi izkapajo, če ne govorim resnice.

— Posedi malo na zapečku, je pokazal Selja na dremajočega mačka, zvitega v kolač na koncu peči pri zgorelem panju.

Ko je Selja prinesel petnajst pušk, dva revolverja in najmanj štirideset uporabnih bomb, se je mlada žena onesvestila, lasje pa so se ji raztresli po vročem pepelu pod zidano pečjo.

Gospodar je na zaslišanju rekel, da je moral orožje skriti.

— To se je zgodilo, ko so začele partizanske puške pokati od vseh strani.

Brigadi se je zdela ta noč zadnja, vendar pa so sovražniku vili spoštovanje. Sovražnik tega občutka nikoli ni razumel v sebi, pa tudi partizani se ga niso do kraja zavedali. Menda je to prekrižana pravica v zavesti, ki ene in druge stalno opozarja, naj bolje spoznajo sebičnost in bolje presodijo o tem, kje so osnovni obrisi resnice pri sprostitev samega sebe od minulosti. Temu so se tipaje izogibali, da na podlagi samega iskanja ne bi poškodovali nežne žilice, kjer raste svoboda.

Navsezgodaj zjutraj je prišel Dušan Vukasović iz štaba brigade. Z gospodarjem se je začel pogajati o pogojih. Gospodar je pričakoval, da mu bodo domačijo do temeljev požgali. Morda ga bodo tudi ubili? Njegova dolžnost je bila rešiti se. Povedal je, od kod izvira žena, ki jo je bila Kosana medtem spravila k zavesti. Žena se je zdaj zbegano in osuplo ozirala okrog sebe in v vsakem predmetu je videla svoj propad. Čudna je bila videti s kitami na beli srajci. Ranjenci se niti ganili niso.

— To je žena nekega majorja jugoslovanske vojske v domovini, je zatrjeval gospodar. Spoštoval jo je kot enega svojih velikih praznikov. Dušan je stopil v stran in nekaj pripisal k nekemu zapisku, potem pa je pogledal sklop stavkov. Več borcev je molče tlačilo bombe v torbe in jih polagalo k hišnemu podzidku, smehljajoč se jim, ko da so napolnjene z jabolki. Obotavljali so se, kajti ujetnica v beli kmečki srajci je bila klena in prsi so ji bile napete. S povešenimi očmi je bila videti ljubka, spričo krivde pa privlačna. Platno, toplo od trdnega sna, je bilo mikavno ko ročica pluga ali pokošena trava. Stala je pri ognjišču bosa in spominjala jih je na svetnico, ki ji niso vedeli imena. Na vprašanja ni odgovarjala niti s trenom očesa. V tem je bila podobnost s pravilom, po katerem so se borili.

— Govori, kurba četniška, je rekel intendant in jo sunil s kolenom v hrbet. Komaj je sedla na poleno, ki mu je konec dogoreval, že se je zdrznila ob novem povelju. Prispeli kurirji in borci so gledali lepo kurirko in tudi njim je bilo pri srcu, ko da so se zdramili iz sna. Javor je z revolverjem v roki krenil proti njej. Odskočila je od ognja, pa jo je prestregel Selja. Zvil ji je desnico, stisnila je zobe in prestala prvi nalet, ne da bi ji zadrževala lica. Napenjala je sile, da ji ne bi zadržtele čeljusti. Dika je sprejel sključeno ženo z razprostrtimi rokami. Videti je bilo, da je prebledel spričo skušnjave, strahu in strasti, ki se jim je upirala mržnja. Prvikrat mu je bilo na napetem obrazu videti, kako mu žare oči od prekipevajočega čustva in drgetajo nosnice ko popki. Dika je prvi čutil in za trdno vedel, da je ta ženska vohunka. Ni dišala po ustaljenem kmečkem znoju, zakoreninjenem v mišicah težaškega telesa. Dišala je nežno, s tistim dihom, ki človeka omamlja. Meglico je videl v laseh nad mehkim in belim vratom. Dika je držal roke tako, da je žena

ležala na njih ko na mrtvaški nosilnici. Na obrazu so se mu poznale kosti in čeljusti. Spomnil se je Despota in notarjeve snahe. Zdaj je bilo treba zadrhteti in opraviti vse izpite svoje prihodnosti.

Javor je ukazal borcem, naj krenejo, a to je veljalo tudi zanj.

Ubogali so in počasi odšli iz tople izbe, ki jih je spominjala na podzemeljsko jamo. Dika je požel el drgetajočo moč žene nekje na livadi, ko kosi in gradi senene zidove s pokošenim soncem neuvenelih barv cvetja, metuljev, kobilic, počasnih žab in še nedolžnih kač. V hiši so ostali Dušan, Javor Letić, Kosana Dobrić, intendat Selja in ranjenci v drugi izbi. Selja je stopil z ogorkom od ognjišča k ženi, ki je skrivala obraz in razširila zenice skupaj s skrivnostmi, ki so bile pravzaprav bolj tuje kakor njene. Kmalu so odšli v noč. Hitreje od koraka vojske, ki prihaja od vseh strani po sledovih krvavih gazi.

Spregovorila je, ko ji je Dika pojasnil, da je prepričan, da ne diši po kmečko. V notesu je ostalo priznanje, da je sestra nekega gostilničarja iz Gornje Krajine. Začela je takrat, ko so napočili tudi prvi dnevi vstaje. Je oficirjeva žena in kratko je uživala v ponosu propadle kraljevine. Mož ji je padel, ko je dušil vstajo, katere plamen je švignil čez ramena njegovih moči in razuma. Ko jo je sprejel v hišo, jo je brat seznanil z mnogimi, ki so pobijali komuniste-partizane, in naposled se je poročila z nekim partizanskim dezertarjem, muslimanom, ki je imel do zob oboroženo divjo vojsko. Mož ji je prinašal darila iz Srema in jo pošiljal samo na težavne naloge. Takrat se je naslajal ob omami tistih najstarejših legend iz orumenelih pesmaric in koledarjev, trohnečih na zapečku. To je bila skrajna točka, do katere je prinesla naročila in jih do tega trenutka izročala četnikom. Priznala je, da je njen mož osebno poznal Pavelića in da je v interesu srbstva rajši legla v posteljo z nekim Turkom, kakor da bi mirno čakala na zmago komunistov.

Prepovedali so ji govoriti, roke so ji zvili visoko na hrbet, ona pa je kriknila, da je njen glas zazvenel skoz odprtino dimnika. Privezali so jo k drogu in Dika jo je naslonil na mrzlo puškino cev. Dika je dobro ravnal, prepričan, da je treba tako ravnati, ko ji je spregledal kazen in iskal ravnotežja med stvarnostjo in starimi dvomi.

— Preberi tole, gospodar, če znaš brati. Naj stori to kdo izmed tvojih, da ne bi mislil, da gre za prevaro, je rekel Vukasović in se začel pogovarjati s Kosano in Javorom Letićem. Treba je bilo takoj izbrati najbolj nevarno ranjene, ki ne pojdejo s kolono naprej.

— Mar vse, kolikor nas je, za božjo voljo! Domače ognjišče mi boste razdejali, je rekel gospodar, ki kar ni mogel verjeti kaj takšnega.

— Ne! Glavo za glavo! Če boste ravnali tako, kakor prejšnjo soboto, bodo padle vse glave. Pridemo kmalu. Tebi ranjenci, nam pa vse zaselje in vas, če bo treba. Pobratimi ste četniških komandantov in vam se je laglje sporazumeti z njimi kakor nam, tujim ljudem. Tudi učitelj je na vaši strani, pa naj vam stvar pojasni. Zlepa lahko zadevo uredite, sicer bodo padale glave.

— Če pridejo Nemci in če se bo ranjencem kaj zgodilo?!

— Branite jih kakor svoje. Znajti se morate tudi v tem primeru.

— Pri nas ni toliko ranjenih. Če pa jih je, jih odpeljejo v bolnišnico. Sporazume li smo se z Nemci v Doboju.

— Eh, prijatelj moj, vidiš, mi pa se nismo sporazumeli!

— Ne vem, kako bo, je rekel gospodar, zroč v tla.

— Nikar se ne delaj nevednega! Trda vam bo predla in na to misli.

Kosana je skrivaj od Dušana zaplakala in se približala Verku.

— Tovariš namestnik, prosi ti komandanta! Tebi bo ugodil.

— Partijska dolžnost ti veleva, da ostaneš. Ti ljudje so v tvojih rokah. Javor ostane pri tebi, on pa je vesten. Petdeset vas je, to pa ni majhno zaupanje partije. Ne bodo smeli počenjati, kar bi se jim zahotelo. Pri zanesljivih ljudeh si. Fenečki ima dobro bolniško sestro. Pogumna je in nikar ne bodi slabič. Najdi v sebi moči in zdaj prispevaj vso, saj še nikoli ni bila potrebna tako kakor danes.

Verku so se zdeli nasveti neumni in iznenada je obmolknil.

Kosani je zažarel obraz spričo tega zaupanja, toda oblak neprijetnosti ji je kmalu zasenčil obraz in prevzela sta jo žalost in gnev.

— Tako, gospodar! Vas je trideset glav v hiši. Vzel sem začetek in konec moške veje od tebe in sosednjega zaselja, zdaj pa se ravnaj po tem. Naših je manj z vami. Življenje za življenje. Bodi pameten, saj vam nismo namenoma prizadejali žalosti. Nahranili ste vojake in konec besedi!

Segel je grobemu gospodarju v roko in rekel »na svidenje«.

— Srečno pot!, je dejal gospodar in obstal negibno ko plošča pred hišo.

Kolona s starim Mehom Joličem je izginila v slivovem nasadu. Globoko v potok, za vojaškimi sencami, ki so se ko ogrlice odmikale od strehe in odsevale od nedotaknjene snežne beline. Globoko v useku je zavijal pes s hripavim in prestreljenim glasom od zaporednih januarskih mrazov.

Pred komandantom in Verkom je stopala žena, ki je bila prišla iz daljnega četniškega štaba, da izpolni svojo zadnjo nalogo. Z visoko vzdignjeno glavo s spleteno kito in obteženo na temenu je korakala odločno. Ko je predhodnica kolone prišla na nasprotni breg, je žena brez tarnanja in edine besede, izgovorjene o svojih skrivnostih, ostala v potoku, tekočem mimo občinskega poslopja in pravoslavne cerkve.

Borci so bili obremenjeni še z večjo količino orožja, ker je gospodar povedal, kje so majhna skladišča. Domačija je ostala cela, in kar ni se mogel dovolj načuditi, da se je vse dobro izteklo. Iz vasi je šlo precej govedi in nekaj tople obleke. Shrambe so bile nekoliko razbremenjene, po stajah in senikih pa so ostali topli in ugnezdjeni kotički, v katerih so spali zdravi borci in zapustili vse breme in utrujenost, zbrano na dolgih poteh do cilja.

Kosano je nekaj potegnilo, da je odšla za kolono in jo spremljala z zavidanja polnimi očmi. Prišla je na oster greben, poraščen z nizkimi hrastiči. Daleč pred seboj je videla kolono, čutila je zadnje razpadanje dozorele žalosti in solze so ji privrele v oči. Pes je zaradi nečesa zavijal, ona pa je tedaj videla ogromno globino zasenčene doline, kjer je bilo vse tiho.

»Ne bodo mogli zadržati Radivoja, da ne bi prišel. Široka je zemlja, da se trojke lahko prebijejo. Prebile bi se skoz šivankino uho, pa se ne bi skoz čarno planino,« je razpletal misli in podzavedno ovijal strah v pesniško tančico. »Morda pa jih bodo zadržali. Kdo ve? Mnogo jih je, da niso bosí in lačni. Najslabše pa je, da so puščali te ženske nedotaknjene, ker bi se naši sicer morda tudi zmotili. Tam pri njih je vse drugače in brezbožno.« Ob tej misli se je kmet večkrat prekrizal in nenadoma obstal, držeč vse tri prste stisnjene v znamenju, ker ga je znova težila misel, kaj naj stori? Sam ne ve, kako se bo vse to izteklo. Čedalje manj je verjel, da se bodo partizani kmalu vrnili.

Ustrašil se je in gledal ob zidu v vrsti ležeče ranjence. Poskusil si je izmisliti kaj novega, dokler mu ni skupina četnikov s puškinimi kopiti nenadoma odprla vrat. Obrnil se je na vse strani in ko da je z očmi zbral tišino in sklep, da je sam. Še enkrat se je prekrizal, da bi odstranil vse sledove, ki bi mu utegnili oskruniti in umazati hišo s prekletimi nečistniki. Še nikoli prej ni tako prosil boga.

Vsemogočni gospod, stoj mi, služabniku svojemu in sinu tvoje zemlje, ob strani in vsako večje zlo odvrni čimdlje od mojega praga.

Tišina se je nakopičila v njegovem prepričanju, da mora biti velik grešnik, da je prav njega v vsem kraju ostre trebavske zime kot obsojenca doletela usoda, da prevzame nase te partizanske Lazarje in uboge božje trpine, ki o njih ni znano, ali so pravzaprav kršчени, ali pa so se za vse življenje, v prekletstvo tega sveta odrekli božji milosti, križu svetemu in pravi srbski pravoslavni veri. Tišine se je še bolj bal, a spokojnost majhnega kolektiva partizanskih ranjencev je še bolj poudarjala, da je propad povsem možen in da bo odgovarjal doli v potoku pred križiščem, pred cerkvijo rodu srbskega. Bil se je povsem sprijaznil s tem, kakšen bo ostanek njegovega življenja, ki je po mračnih bosenskih planinah v pričakovanju samo drhtelo.

Gospodar se je lotil cepljenja drv, da bi prikril zbeganost.

Potem je odšel v druge hiše.

Kosana je ostala pri ognjišču. Oči so ji kar žarele.

Znova jo je prevzel nemir v pogovoru in obšla jo je zla slutnja.

Jutri bo jok in stok, če se vrnem, kje si pustila moje sinove. Že jutri jim o tem ne bo treba ničesar vedeti. Matere bodo jokale in tarnale: komaj sem ga s tabletami in vodico iz apoteke ohranila pri življenju in ko trs v vodi predrhtela nad njim dolge ure, ti pa ne veš, kje so nasuli prsti nanj! Morda so ga, bog mi grehe odpusti, raztrgale divje zveri, naj sonce ne posije več na vas, da ste me pustili tako samo.

Kosana se je pozno zdrznila in začutila, da ji ledja drevene.

Spomini, zapisi, kronike

Aleksandar Radaković

JUNAK ILEGALNEGA OSLA

V celico na smrt obsojenega vojnega zločinca Siegfrida Fehmerja »krvnika norveškega ljudstva« je vstopil mlad, vitek moški svetlih, prodornih oči.

Nacistični zločinec, ki se ni nadejal nobenega obiska več, je začudeno gledal. Mladi moški je tudi molče opazoval obraz Hitlerjevega policista, obraz s črnimi kolobarji pod očmi.

— S kom imam čast? je končno vprašal Nemec in skušal držati hladno-krven ter pogumen videz.

— Sem Gunnar Sönsteby! je odgovoril mladi Norvežan in se nasmehnil. Zločinec se je nervozno prestopil z noge na nogo:

— Nikoli nisem slišal vašega imena. Zdi se mi, da se nisva nikoli spoznala.

— Motite se. Fehmer! obraz mladega človeka se je nenadoma zresnil. Poznali ste me kot Knudsena!

Kaznjenec je poskočil, čeljusti so mu zadrhte, oči pa so dobile surov izraz in se napolnile s sovraštvom.

— Vi ste...! in naenkrat je umolknil, ker se je spet zavedel svojega položaja.

— Da, jaz sem človek, ki ste ga toliko let preganjali. Človek, ki se je vso vojno boril proti vam. Človek, ki je včasih z uspehom preprečeval vaše zločine. Vesel sem, ker vas vidim zaprtega, Fehmer!

DVA NASPROTNIKA

— Sedite, Fehmer! je dejal Gunnar Sönsteby. Prišel sem, da bi vam povedal, kako sem vas premagal. Pogovoril bi se rad z vami o vaših zločinih. Umrli boste. Vendar pa bi želel, da bi umrli z zavestjo, da ste počenjali povsem nesmiselne zločine, pa naj so bili še tako strašni. Storili ste jih v imenu blaznih idej vašega führerja, ki jih ni bilo mogoče nikoli izpolniti.

— Vi ste »Kjakan«! je zamomljal Nemes.

— Bil sem »Kjakan«, kot sem bil tudi Knudsen. »Kjakan« - Knudsen bo izginil obenem z Vami. Živel bo samo Gunnar Sönsteby in delal v tovarni celuloze. Svetu nista potrebna niti Kjakan niti Knudsen. Če pa se bodo morda spet kdaj pojavili taki zločinci, kot ste bili vi in vaša drhal, bo »Kjakan« spet oživel. Toda ne eden, temveč na tisoče »Kjakanov«. In spet bodo ljudje, podobni Vam, premagani. O tem sem prepričan z vsem svojim bitjem. Zapomnite si to, Fehmer!

Več kot dve uri se je zadržal Gunnar Sönsteby, Norvežan z največ odlikovanji, priborjenimi v minuli vojni, v celici na smrt obsojenega Siegfrida Fehmerja.

ŠTUDENT PROSTOVOLJEC

Gunnar Sönsteby se je rodil v Rjukanu v provinci Telemark. Oče je bil delavec v veliki državni tovarni za proizvodnjo težke vode. Tovarna je znana po tem, ker je med vojno skupina norveških padalcev-diverzantov v neverjetno pogumnem in spretno izvedenem napadu, uničila njene dragocene naprave in tako preprečila načrte Hitlerjevih znanstvenikov in tehnikov, da bi jo izkoristili za pridobivanje jedrske energije.

Gunnar Sönsteby je bil do vojne navaden mlad fant, ki je dvoril dekletom, užival pri smučanju, rad prepeval in komaj čakal na začetek počitnic.

Ko je leta 1940 nemška soldateska vdrla in okupirala Oslo, je precej norveških študentov zbežalo iz glavnega mesta in se pridružilo vojaškim enotam, ki so se borile na jugu države proti osvajalcem. Tudi Gunnar je bil med njimi. V dolini Gulbrandsdal je sodeloval v ogorčenem in neuspešnem boju proti Nemcem. Bil je ranjen, vendar mu je uspelo umakniti se z bojišča in rešiti ujetniškega taborišča.

PODZEMNA FRONTA

Nekaj mesecev po okupaciji Norveške se je Gunnar Sönsteby nenadoma pojavil v svojem univerzitetnem smučarskem klubu. Tovariši, ki so ga imeli radi kot veseljaka in dobrega športnika, so ga veselo pozdravili.

Zelo kmalu je smučarski klub postal jedro podzemne organizacije, ki jo je vodil Gunnar Sönsteby. Prva naloga te organizacije je bila izdajanje ilegalnega časopisa. Gunnar je s tovariši dobil tiskarno in nato je bilo norveško glavno mesto kaj kmalu preplavljeno z glasilom odporiškega gibanja, ki je pozivalo rodoljube v boj proti okupatorju.

Gunnar pa se ni zadovoljil samo z izdajanjem časopisa. Hotel je pravi boj, boj v katerem ubijaš in tvegaš, da boš ubit. Posvetoval se je o tem s svojimi sodelavci. Jasno jim je bilo, da brez pomoči iz tujine ne bodo mogli začeti resnejšega boja.

Nekega jesenskega dne je Gunnar Sönsteby skrivaj prestopil švedsko mejo. Iz nevtralne države, katere simpatije so bile na strani zaveznikov, mu ni bilo težko priti s pomočjo britanske tajne službe v Anglijo.

V Londonu se je Gunnar povezal z angleškimi obveščevalci in norveškimi rodoljubi v britanskih formacijah. Že čez 10 dni je bil znova v Oslu, da bi v skladu z navodili ustvarjal široko odporiško gibanje.

Vse leto 1942 je utrjeval organizacije ilegalne fronte, ki bodo sposobne in pripravljene za oborožene akcije. Držal se je strogega sistema in direktnega povezovanja — vsak član podzemeljske fronte je poznal samo svojega prvega nadrejenega in neposredno podrejenega. Norveško ozemlje so razdelili na 21 območij, od katerih je imelo vsako že leta 1942 vsaj eno radijsko postajo.

SKRIVNOSTNI GOSPOD KNUDSEN

Ko se je odporiško gibanje utrdilo in razširilo po vsej Norveški, je odšlo nekaj voditeljev ilegalnih enot v Anglijo, kjer so se izurili v obveščevalno-diverzantski dejavnosti. Maja 1943 je bil že drugič v Londonu tudi Gunnar Sönsteby. Opravil je tečaj posebnega oddelka britanske tajne službe.

Vrnitev na Norveško je bila zelo težavna. Letalo se je moralo večkrat vrniti, ne da bi opravilo nalogo. Ali so bile meteorološke razmere tako neugodne, da ni mogel skočiti s padalom, ali pa je bilo letalo opaženo in je moralo bežati pred nemškimi lovci oziroma pred protiletalsko artilerijo.

Šele petič je uspelo. V varstvu trde teme je skočil s padalom na tla okupirane domovine.

Od tedaj pa do konca vojne ni bilo več Gunnarja Sönstebyja. Spreminjal je ime za imenom. Prav tako je spreminjal skrivališče in zunanji videz. Za zavezniške oficirje tajne službe je bil »številka 24«. Za Norvežane je kmalu postal »Kjakan«, to je »Čeljust«, kar simbolizira nezlomljivo voljo, in postal legendarni ter slaven junak podzemne fronte v norveški prestolnici. Za okupatorja, posebno za gestapo in njegovega šefa Siegfrida Fehmerja je postal skrivnostni »gospod Knudsen«, nedosegljivi drzni sovražnik, ki se je vedno pojavljal tam, kjer ga ni nihče pričakoval, in zadajal udarec za udarcem.

»Kjakan« je bil izjemen lik v odporiškem gibanju druge svetovne vojne. Čeprav je bil povezan z britanskim Intelligence Serviceom, čeprav je Anglijo oskrboval z dragocenimi obveščevalnimi podatki vojaškega pomena, je bil predvsem rodoljub, ki je vodil močno organizacijo odporiškega gibanja in se neposredno boril proti Nemcem za svobodo Norveške.

SESTANEK UDARNE SKUPINE

Leta 1943 so si Nemci, ki so v Rusiji že doživeli nekaj zelo hudih porazov, v Afriki pa jim ni uspelo uničiti britanskih čet, prizadevali, da bi Evropo, ki so jo imeli pod svojim škornjem, povsem iztisnili in izkoristili za nadaljevanje vojne.

Nekega dne so v Oslu in drugih norveških mestih radijske postaje, plakati in tisk objavili ukaz: Vsi mladinci se morajo vpisati v »delovno službo« in dati svoj delež za čim uspešnejšo totalno vojno za Novo Evropo. Tisti, ki se ne bodo vpisali, ne bodo dobili živilskih nakaznic.

»Kjakan« je sklical sestanek svoje udarne skupine.

— Dobro veste, kakšen je položaj na Norveškem, je dejal. Ljudstvo je oropano in lačno. Številni mladinci bodo prišli, da bi se prijavi v »delovno službo«. Nemci jih bodo odgnali v tovarne, kjer bodo izdelovali sredstva za vojno. Ali smemo dovoliti, da bi norveški mladinci vzdrževali nacistični vojni stroj?

Tovariši so ga poslušali mrkih lic.

— Onemogočili bomo ustanovitev »delovne službe«! je mirno dejal »Kjakan«. Obdržali in povečali bomo odporniški duh. Sicer pa je že skrajni čas, da pokažemo Nemcem zobe, Norvežanom pa, da Nemci niso tako močni, kot je videti. »Delovna služba« nam ponuja izredno priložnost... Potrebujem štiri prostovoljce. Eden od teh mora biti šofer.

Prijavili so se vsi. »Kjakan« je odbral tiste, ki so bili najprimernejši za njegov načrt.

AKCIJA V CENTRU OSLA

Naslednji dan zjutraj je skozi najprometnejše ulice Osla vozil proti glavnemu štabu nemških oboroženih sil neki nemški kamion. Bil je poln pravkar natisnjenih živilskih nakaznic.

Na križišču v centru mesta se je pripetila majhna prometna nesreča. Šofer nekega majhnega luksuznega avtomobila je nenadoma izgubil kontrolo nad vozilom, zapeljal na levo in se postavil počez pred nemški kamion.

Zavore so zaškripale. Toliko da se oba avtomobila nista zaletela.

Nemški šofer je zatobil. Norvežan v malem avtomobilu se je tako zmedel, da ni mogel več vžgati motorja.

Podoficir, ki je sedel v kabini nemškega avtomobila, je odprl vrata kabine, začel preklinjati in se že hotel napotiti proti nespretnemu šoferju limuzine.

Tedaj pa se je na pločniku razlegel rezek žvižg. Iz gruče radovednežev na ulici se je izločil mlad, vitek moški. V dveh skokih je bil na stopnici nemškega kamiona.

— Mir ali pa streljam! je zasikal in nameril v podoficirja ter šoferja cev parabele.

Ta čas so iz limuzine skočili trije drugi fantje in z orožjem v rokah izginili pod platneno streho kamiona, kjer so dremali trije nemški vojaki.

— Vozi! je ukazal šoferju kamiona človek, ki je stal na stopnici. Bil je to »Kjakan«. Nemec je brez besede ubogal.

Vsa akcija je trajala dve minuti.

KNUDSEN SE ROGA

Nekaj kasneje je dežurni oficir v nemški tiskarni preklupil telefonsko zvezo v šefovo pisarno.

— Gospod stotnik, nekdo hoče osebno govoriti z vami.

Nemec je, ves drhteč od jeze ob novici o napadu na kamion, ki jo je pravkar slišal, dvignil slušalko.

Zaslišal je ljubezniv, ponižen glas.

— Oprostite mi, prosim, gospod stotnik, ker vas vznemirjam v času, ko imate prav gotovo pomembno delo — je moledoval glas v dobri nemščini. — Vendar pa se vam moram opravičiti zaradi incidenta, ki se je zgodil z vašim kamionom. Bila je to neodpustljiva napaka. Kamion, šoferja in vojake lahko najdete na 20-tem kilometru severne ceste. Nič ne skrbite. Res niso v ugodnem položaju, vendar se jim ni nič zgodilo. Samo zvezani so.

— Kdo ste vi? je zahlipal Nemec, ko se je po presenečenju in jezi le nekoliko zbral.

Neznanec je postal še bolj ljubezniv:

— Oprostite, prosim vas, ker se nisem predstavil, gospod stotnik. Sem Knudsen. Pohitite po svoje ljudi.

Nemec je povsem izgubil živce.

— Vi ste razbojnik! Razčetril vas bom, Knudsen.

— Potem pa vas ne smem počakati na severni poti, kajne stotnik, — Knudsenov glas je zdaj zvenel prestrašeno in porogljivo obenem. — Vendar pa le pohitite. Za vaše ljudi nisem tako zaskrbljen. Toda, kaj pa tovor! Hotel sem ga stražiti, dokler ne boste prišli, zdaj pa ste me prestrašili. Zbogom, gospod stotnik!

V onemogli jezi Nemec niti slišal ni, da je zveza pretrgana. Divjaško je kričal v slušalko in grozil predrznežu z najstrašnejšimi mukami.

KNUDSEN IZSILJUJE NEMŠKEGA POVELJNIKA

Tudi nemški poveljnik okupirane Norveške je podivjal, ko je slišal za napad na kamion. Vendar se mu je dobra volja kmalu povrnila. Misli je, da bo diverzijo lahko izkoristil za še večji pritisk na Norvežane, za popoln zlom njihovega odpora.

Ukazal je objaviti nov odlok:

— Zaradi napada na kamion v središču Osla noben Norvežan pet dni ne bo dobil živilskih nakaznic.

Komaj je bil ta odlok objavljen, je v pisarni nemškega poveljnika zazvonil telefon.

— Govori Knudsen! Pomislite, gospod poveljnik, kakšne administrativne komplikacije bi nastale z vašim ukazom o represalijah. Razen tega bo vsa Norveška pripovedovala o nesreči, ki se vam je zgodila. Še pomembneje pa je, da bodo tudi v Nemčiji slišali, da niste ravno dobro zastražili kamiona z živilskimi nakaznicami, čeprav je en sam kamion v glavnem mestu precej lažje stražiti, kot na primer neko skladišče streliva, ki kaj lahko eksplodira. Pomislite samo, kaj bodo vaši nadrejeni v Berlinu mislili o vas.

Knudsen je potrpežljivo čakal, dokler se poveljnik ni nakričal in mu izrekel vse mogoče grožnje.

— Dobro, gospod komandant! je mirno nadaljeval Knudsen. Predlagam vam gentlemanski sporazum. Vrnil vam bom izgubljene nakaznice, če jih boste izdali vsem Norvežanom, tudi tistim fantom, ki se niso mogli javiti v vašo »delovno službo«. Tako bo vsa ta neprijetna afera odstranjena z dnevnega reda in ne bo več slišati o njej. Vrnil vam bom vse nakaznice razen nekaj deset tisoč, ki so se žal med operacijo izgubile.

Nemški poveljnik si ni želel velikega »pompa« ob svojem porazu. Sprejel je Kjakanove pogoje, vendar je gestapu ukazal, naj vsekakor najde skrivnostnega gospoda Knudsena.

NEMCI POVEČUJEJO NASILJE

Po napadu na kamion je Kjakanova udarna skupina postala še aktivnejša. Po direktivah iz Anglije se je specializirala za akcije z dinamitom. Ves aparat gestapa in Quislingove varnostne službe je iskal skrivnostnega »gospoda Knudsena«, ki je ogrožal Hitlerjevo strahovlado na severu Evrope, ki je nagnal strah

v kosti vsakomur, ki je samo pomislil, da bi sodeloval z okupatorjem. Kjakan je kvislinge neusmiljeno kaznoval s smrtjo.

Vse hajke, vse iskanje gestapa, je bilo zaman. Kjakana ni bilo mogoče najti. Na nekem posvetovanju je Siegfried Fehmer dejal:

— Kjakan ni en človek. En človek nam ne bi mogel zadati vseh teh udarcev. Trdno sem prepričan, da številne podzemne organizacije imenujejo svoje šefe s tem simboličnim imenom.

Nemcem ni uspel načrt, da bi leta 1943 organizirali »delovno službo« na Norveškem. Vendar pa je moral nemški poveljnik le izpolniti ukaz, ki ga je dobil iz Berlina. Moral je mobilizirati 90.000 mladih Norvežanov za delovne naloge za pomoč fronti. Nemci so postajali vedno bolj brezobzirni. Fantom, ki niso hoteli na prisilno delo, so grozili z najstrožjimi kaznimi.

Povečano nemško nasilje je prestrašilo Norvežane. Videti je bilo, da bo tokrat Nemcem uspelo tisto, kar jim je propadlo po Kjakanovem napadu na kamion z živilskimi nakaznicami.

DIVERZIJA V STATISTIČNEM URADU

Kjakan je sklical tovariše iz svoje skupine.

— Statistični urad v ulici Akersgaten zaključuje priprave za popis 90.000 naših fantov. Tokrat je naša naloga: razstreliti nemški statistični urad. Poznam razpored prostorov v poslopju. Pojutrišnjem bova s Sigurdom odnesla razstrelivo v urad. Ostali boste za vsak primer na ulicah v bližini poslopja.

Posvetovanje se je zavleklo. Vsak član skupine je dobil natančno nalogo.

Bil je prijeten majski večer leta 1944. Ulica Akersgaten je bila polna sprehajalcev. Na velikem poslopju s številko 55 so bila osvetljena vsa okna v četrtem nadstropju. Za njimi so prebivalci statističnega urada pospešeno zaključevali priprave za popis tistih, ki bodo morali oditi na delo v vojaške tovarne.

Dva mlada človeka sta vstopila v stavbo številka 55. Stražarju sta pokazala dovolilnice za obisk v neki ustanovi v I. nadstropju. Stražar sploh ni posvetil pozornosti aktovkama, ki sta jih nosila pod pazduho.

Kjakan in njegov tovariš sta se počasi povzpela v prvo nadstropje. Tedaj je Kjakan zavil po nekem hodniku in odpeljal tovariša do stranskega stopnišča. Preskakovala sta po tri stopnice in se povzpela v četrto nadstropje.

Kjakan je obstal pred nekimi vrati, prisluhnil, nato pa jih je odprl.

— Daj vrvico! Hitro! Urad je poleg te sobe!

Vodja udarne skupine je zvezal zažigalno vrvico z eksplozivom v aktovkah.

— Prižgi in takoj ko boš zaslišal zmedo, zbeži po glavnem stopnišču! je dejal Kjakan.

Stekel je na hodnik in odprl vrata statističnega urada.

— Bežite! je vzkliknil. — Poslopje je minirano. Čez dve minuti bo zletelo v zrak.

Nato je planil v drugo pisarno urada in znova dvignil preplah.

V statističnem uradu je nastala panika. Ljudje so se gnetli pred vrati in drug drugemu onemogočali izhod. Ženske so vreščale.

Diverzant se je priključil prvi skupini beguncev in z njimi stekel iz poslopja.

Zunaj ga je že čakal Sigurd. Prijatelji so sedli na kolesa in se odpeljali do prvega vogala. Počakali so na eksplozijo. Ko je zabobnelo, so zadovoljno nadaljevali vožnjo skozi središče Osla.

Vpis mladincev je bilo treba odložiti.

PEKLENSKI STROJ V UVOZNEM PODJETJU

Po tem drugem uspešnem udarcu po Nemcih v središču glavnega mesta je postalo Kjakanovo ime slavno po vsej Norveški. V podtalno gibanje so se vključili mnogi novi borci. Peklenski stroji so podirali okupatorjeve objekte po vsej državi.

Razstrelitve statističnega urada ni bilo mogoče prikriti niti v Nemčiji. Prišel je še en strog ukaz:

— Popis za »delovno službo« je treba takoj izvesti.

Toda tudi Kjakan ni miroval.

— Nemci lahko dobijo samo dva statistična stroja, ki sta jim potrebna za popis. Oba sta v Oslu, je dejal svojim tovarišem. Pred začetkom vojne so ju uvozili iz Amerike. Tudi ta dva stroja moramo uničiti.

En stroj je bil v uvoznem podjetju, ki ga je dobilo iz ZDA. Nalogo, da ga uničita, sta prevzela prostovoljno dva mladince: Edward Tallaksen in Birger Rasmussen.

Neke noči sta se s spretnostjo, ki bi jo jima lahko zavidali tudi najdrznejši vlomilci, vkradla v skladišče uvoznega podjetja. Pod statistični stroj sta postavila peklenški stroj.

Pred zoro je odjeknila zamolkla eksplozija.

Nemcem je ostal na Norveškem samo še en statistični stroj.

GESTAPO POSTAVLJA ZANKO

Tudi šef gestapa v Oslu Siegfried Fehmer ni sedel prekrizanih rok. Po dolgem in brezuspešnem iskanju nedosegljivega sovražnika je le zbral nekaj podatkov. Spoznal je značaj nevidnega sovražnika. Vedel je, da se »Kjakan« ne bo ustavil na tričetrt poti. Vedel je, da bo tvegaj in do konca izpeljal tisto, kar se je bil namenil. Vedel je, da bo skušal uničiti še zadnji statistični stroj. Ta stroj je bil last zavarovalne družbe »Norske Folk«. Siegfried Fehmer je v njem videl najboljšo vabo za voditelja saboterske skupine.

Fehmer se je potrudil, da je statistični stroj ostal še nekaj dni v zavarovalnici. Je pa zaradi tega obkolil poslopje s svojimi najboljšimi policisti, ki so ga stražili dan in noč. Gestapovci so zastražili tudi vse stavbe v okolici.

Fehmer je čakal, prepričan je bil, da bo tokrat nasprotnik padel v zanko.

Kjakan je zvedel, kaj mu kuhajo. Obveščevalci so ga seznanili z vsemi pravami Siegfrieda Fehmerja. Vendar pa, niti na kraj pameti mu ni bilo, da bi, tako kot je gestapovec pravilno računal, opustil svoj namen.

NA STREHAH OSLA

Noč je bil oblačna, brez mesečine in zvezd.

Trije moški, oblečeni v delavske obleke, so šli po ulici Akersgaden in veselo klepetali. Eden je nosil manjši kovček.

Bili so to Gunnar Sönstebj-Kjakan, Edward Tallaksen in Willy Hulder.

Kjakan se je s tovarišema ustavil pred neko hišo.

— Naprej ne smemo. Tu se začenjajo nemške straže! je dejal. Vstopimo!

Počasi so se vzpenjali po stopnicah, Tallaksen je s ponarejenim ključem spretno odprl podstrešna vrata, spustil tovariša naprej, nato pa vrata znova zaklenil.

Tri temne sence so se pojavile na strehi. Plazili so se. Hulder je pred seboj rinil kovček, v katerem je bilo 7 kg eksploziva.

Kjakan je vodil tovariše prek streh. Poznal je natančno pot. Številni njegovi sodelavci so proučili vsako ped poti po strehah in narisali načrt, ki ga je vodja udarne skupine tako dolgo proučeval, da se mu je neizbrisno vtisnil v spomin. Tudi v temi se je dobro znašel, vedel je za vsak dimnik, vsak žleb, za višinsko razliko med strehami.

Napredovali so polagoma, ped za pedjo. Enkrat je Kjakan skočil z roba strehe v mrak in zadržal dih med padanjem. Načrt je bil točen. Druga streha je bila meter niže.

Iz neke stavbe na drugi strani ulice so iz radia prihajali zvoki nemške ko-račnice. Nemci so se zabavali v hotelu, ki so ga spremenili v oficirska stano-vanja.

Bili so poleg zavarovalne družbe »Norske Folk«, ko so neodločno obstali. Zadnja streha, s katere naj bi nadaljevali akcijo, je bila osvetljena. Iz okna v nemškem hotelu je prihajala luč, sami pa so lahko jasno videli zelene uniforme, kako hodijo po sobah. To je bila edina napaka Kjakanovih obveščevalcev.

Ne da bi spregovorili besedo, so trije diverzanti ležali ob robu osvetljene površine.

Tedaj pa je Kjakan brez besed zdrsnil na rahlo osvetljeno streho. Ostala dva sta mu sledila. Imeli so srečo. Neopaženi so izginili v poslopju »Norske Folk«.

NALOGA JE OPRAVLJENA

Kjakan je odrinil podstrešna vrata. S parabelami v rokah sta se s Tallak-senom začela spuščati po stopnicah. Hulder je šel s kovčkom v rokah za njima.

Po izjavah obveščevalcev Fehmer ni postavil zasede v pisarnah zavaroval-nice, da nasprotniku ne bi odkril svojih načrtov. Gestapovci so čakali spodaj. Toda ali se obveščevalci ne bi mogli zmotili, kot so se zmotili, ko niso opazili luči iz nemškega hotela? Kjakan jim tega ni očitil, saj so podatke zbirali po-dnevi. Toda ali ne bi mogel Fehmer ponoči, ne da bi to vedel en sam uslužbenec zavarovalnice, postavljati nočne straže v pisarnah?

Vendar pa šefu gestapa sploh ni prišlo na misel, da bi diverzanti lahko prišli po strehah.

Trije tovariši so našli statistični stroj in postavili podenj 7 kg eksploziva. Kjakan je opravil svojo nalogo do konca.

Siegfried Fehmer tudi po tej uspeli sabotaži ni vedel, kako so borci podtalne fronte vdrli v poslopje. V nemočni jezi je vso krivdo prevalil na svoje podre-jene. Bil je prepričan, da je Kjakanu in tovarišem uspelo mimo njih prodreti v zavarovalnico. Nekaj Fehmerjevih policistov so poslali na vzhodno fronto, to pa so tedaj šteli kot samo nekoliko milejšo kazen kot je bila ustrelitev.

Ilegalni časopisi so poročali o uničenju še zadnjega statističnega stroja. Kja-kanovo ime so vsi Norvežani izgovarjali z neizmernim spoštovanjem.

NAPADI NA KOMUNIKACIJE

Leta 1944 so se nemške čete na vzhodni fronti zaman upirale vedno pogo-stejšim jurišem Rdeče armade. Tedaj je dobila podtalna fronta na Norveškem precej večje naloge: rušenje komunikacij in industrijskih objektov, pomembnih za vojno. Zadnje mesece vojne je tisoč sto norveških rodoljubov, borcev proti

fašizmu, zadajalo hude udarce nemškim transportom, s katerimi so pošiljali še zadnje okrepitve razbitim nemškim enotam na vzhodni fronti.

Kjakan je tudi razširil svojo dejavnost. Ni operiral samo v Oslu, temveč tudi v drugih krajih Norveške. Njegovi ljudje so pomagali internirancem, ki so bežali iz taborišč in zaporov, da so se skrili, napadali so nemške urade, likvidirali sodelavce okupatorja.

V tem času je Gunnar Sönstebj izvedel neko veliko akcijo, za katero je dobil pohvalo britanskega ministrstva za vojsko in o kateri piše Churchill v svojih spominih.

To je bila operacija Kongsberg.

DVA ILEGALCA V KONGSBERGU

Kongsberg je mesto, ki leži 60 km zahodno od Osla. V njem je bila velika tovarna orožja, v kateri so izdelovali protiletalske topove tipa »bofors« in popravljali težke nemške topove.

Neko dopoldne je v Kongsberg pripeljal star »chevrolet«, tako izdelan, da niti najbolj neumnemu Nemcu ne bi prišlo na misel, da bi ga rekviriral za vojsko. Za volanom je sedel mlad moški, svetlih, prodornih oči.

Pred neko skromno hišo je prišleca čakal drug, mlajši človek, se z njim molče pozdravil, nato pa sta skupaj izginila v hiši. To sta bila Kjakan in njegov prijatelj iz Rjukana Oskar Beh, vodja oblastne ilegalne organizacije v Kongsbergu. Kmalu nato sta prišla oba prijatelja ven in se dolgo sprehajala po mestu. Posebno skrbno sta si ogledala okolico vojaške tovarne. Ko sta se poslavljala, je Kjakan dejal:

— Prav imaš, Oskar! Če hočemo porušiti valjarno, velikanski vrtalni stroj in topove, ki že čakajo na transport, bomo rabili najmanj sto kilogramov razstreliva.

— Pazi, kako boš pošiljal razstrelivo, Gunnar! Kontrola je zelo stroga.

— Ne skrbi! Poslal ga bom v manjših pošiljkah. Vrnil se bom čez 14 dni. Ta čas natančno poizvedi, kako se izmenjujejo straže v tovarni. Pripravi tudi natančen načrt tovarne z razmestitvijo najpomembnejših strojev.

— Pripravil bom načrt. Imam že tudi vodnika, ki nas bo peljal po tovarni. To je neki mlad strugar, ki je nedavno vstopil v naše vrste. Sovraži Nemce, zanesljiv je in pogumen. Oskar Beh se je nekaj trenutkov obotavljal, nato pa dejal:

— Gunnar, vem, da je treba vsekakor uničiti tovarno. Toda, ali si pomislil kaj bo potem? Nemci se bodo strašno maščevali. Pobili bodo ničkoliko nedolžnih ljudi.

— O tem sem že razmišljal. Že jutri bom pripravil članek za ilegalni časopis. Takoj po operaciji bomo razširili novico, da so tovarno porušili britanski padalski komandos. Preprečili bomo represalije, saj moj prijatelj Siegfried Fehmer z največjim užitkom bere naš ilegalni tisk.

V OPUŠČENEM VODNJAKU

Čez dva tedna, natanko ob dogovorjenem času, se je Kjakan znova pojavil v Kongsbergu. S svinčeno sivega neba je deževalo. Mračilo se je. Neki človek, bil je Oskar Beh, je z nahrbtnikom na rami polagoma stopal proti rečnemu bregu.

Nekaj sto metrov za njim je v isti smeri stopal neki miren človek. Nihče ne bi v njem, v njegovi počasni hoji, prepoznal prekaljenega diverzanta, ki se pripravlja na najtežjo in najpomembnejšo nalogo v svojem življenju. Na bregu se je Beh obrnil, in ko je videl, da ni nikogar v bližini, je hitro zdrsnil po strmini. Pretekel je ravnico in izginil v kdovekdaj opuščenem vodnjaku.

Drugi sprehajalec je na istem kraju izginil. V vodnjak se je za Behom spustil Kjakan. S kratkim pogledom je pozdravil človeka, ki je dolgo čepel tamkaj.

— Kje je razstrelivo? je vprašal mladega strugarja.

— Petdeset kilogramov sem skril v gozdičku poleg tovarne, je odgovoril strugar. Ostalih petdeset sem skril v tovarni.

— Odlično! ga je pohvalil Kjakan.

— Takoj moramo na delo! se je nestrpno vmešal Beh. Straže vsake četrte ure pregledujejo tovarno.

SKOZI BLATO IN ŽICE

Tri silhete so molče drsele proti gozdičku. Ena se je ločila in iz nekega grma privlekla nahrbtnik z razstrelivom. Trije diverzanti so se plazili po blatu proti tovarni. Bili so mokri do kože, blato jim je nenehno sililo v usta in oči.

— Počakajte! Ko bom dal znamenje, pridite za menoj! je zašepetal strugar in se odplazil.

Mladi delavec se je plazil vzdolž ograje iz bodeče žice. Prišel je do rešetkastih železnih vrat. Ležal je ves skrit v blatu. Iz rumene mlakuže sta gledala samo njegov obraz in roka, v kateri je držal škarje za železo.

Približevala se je nemška straža. Mladenič je zadržal dih. Ko je straža odšla, se je dvignil in zamahnil z roko.

V času, ko sta njegova tovariša prišla, je strugar že prerezal verigo na vratih. Kolikor hitro so mogli, so stekli čez dvorišče in se ob vratih strojne dvorane znova vrgli na tla. Še enkrat je morala straža mimo njih.

Strugar je s ključem, ki si ga je že prej pripravil, odprl dvorano. — Razbij ključavnico v času, ko bova midva notri, Oskar! mu je zašepetal Kjakan. Ne smejo sumiti delavcev.

EKSPLOZIV V TOPOVIH

Kjakan in strugar sta obstala v veliki dvorani poleg velikanskih strojev.

— Prinesi razstrelivo! je ukazal Kjakan. — Hitro!

Medtem ko delavca ni bilo, je Kjakan z razstrelivom iz nahrbtnika miniral velikanski vrtalni stroj, nujno potreben za izdelavo topov. Takoj ko je to storil, sta se pojavila strugar in Beh. — Razbil sem ključavnico! je dejal Beh.

— V redu! Naprej, v montažni oddelek. Čez nekaj trenutkov je bilo v žrelu vsakega, komaj dobro montiranega topa, dovolj razstreliva.

— Končano! je sporočil Beh. — Umaknimo se!

Strugar jih je v teku peljal skozi tovarniški labirint. V trenutku, ko so se skrili za neki vogal, so zagledali luč straže, ki je spet prihajala. Počakali so, da je šla mimo.

Pred izhodom iz tovarne se je Kjakan še enkrat ustavil. Izza pasu je potegnil kocko angleškega razstreliva, na katerem je bilo dobro videti tovarniški žig in ga skrbno postavil na vidno, vendar zavarovano mesto ob zidu. Takšno raz-

strelivo so uporabljali izključno angleški komandosi. Po tem eksplozivu bodo Nemci sklepali, da so napad izvedli padalci.

Za tem je stekel za tovarišema, ki sta ga nekaj deset metrov naprej skrita v blatu pričakovala.

— Hitro! K reki!

Natanko ob 02.15 je Kongsberg pretresla eksplozija. V nemški vojašnici so zazvonili alarm. Okupator je pomislil, da je odbila ura že dolgo pričakovane britanske invazije. Eksplozija je povsem uničila tovarno orožja »befors«. Zaradi novic, ki so jih naslednji dan prinesli ilegalni časopisi, in angleškega razstreliva, ki ga je Kjakan podtaknil za tovarniškim zidom, ni bilo nad prebivalstvom Kongsberga nobenih represalij.

Kjakan je s tovariši nadaljeval boj do kapitulacije nemških enot na Norveškem. Siegfridu Fehmerju je povzročil še mnogo glavobola, toda »operacija Kongsberg« je ostala njegov največji podvig.

Po vojni je postal Gunnar Sönsteby-Kjakan, Norvežan z največ odlikovanji. Ponujali so mu razne časti in razne nagrade. Prosil je samo nekaj: dovolijo naj mu, da v zaporu obišče Siegfrida Fehmerja, ki je bil zaradi svojih zločinov nad norveškim ljudstvom obsojen na smrt.

Fehmerju je dejal:

— Z vami bo izginil tudi Kjakan. Toda, če se bodo spet pojavili ljudje, ki bodo podobni vam, bo spet oživel, vendar ne eden, temveč na stotine in tisoče novih Kjakanov. Če bo potrebno, bom tudi sam med njimi!

Odšel je iz zapore na delo v tovarno celuloze, zadovoljen, ker je v najhujših dnevih zgodovine svojega naroda izpolnil svojo dolžnost.

OTROKE, ŽENE, STARCE SO GONILI Z DOMA Iz cikla »Domovi, ječe, gozdovi...«

NIKOLAJ PIRNAT:

MED GODBENIKI XXXI. DIVIZIJE

V letu 1944 je štab IX. korpusa dal diviziji nalogo, naj sestavi godbo na pihala. Z godbo bi dvigali moralo posebno na Primorskem, saj je tamkajšnje ljudstvo toliko let živelo pod italijanskim fašizmom, ki je zatiral slovensko pesem in glasbo.

XXXI. divizija je tako godbo organizirala zgodaj jeseni leta 1944. Godbenike so nabrali iz vrst borcev in jim dali glasbila bivše gasilske godbe iz Žirov. Tako se je začelo. Toda ta godba je bila v XXXI. diviziji le kratek čas: štab IX. korpusa jo je vpoklical v svoj sestav. Po odhodu godbe v korpus je štab divizije občutil praznino in zato začel iskati novo moštvo. To pot je bilo z organizacijo teže, ker ni bilo potrebnih glasbil.

Ko je bila potem divizija na pohodu iz Cerknega v Žiri, sem se po naključju srečal z godbeniki. Nekateri tovariši so me poznali in vedeli, da sem tudi godbenik-klarinetist. Svetovali so mi, naj pristopim h godbi, ki jo snujejo na novo. Tedaj sem bil pri topništvu IX. korpusa, zato nisem smel preprosto sam menjati enote, vendar pa so mi v štabu divizije rekli, da mi zaradi tega ni treba imeti nobenih pomislekov, saj bodo vso stvar uredili sami. Takoj sem odšel domov po klarinet in se z njim javil v štabu divizije, ki je bil tedaj na Selu pri Žireh. Tam je bilo zbranih že nekaj godbenikov: Filip Muravec, Anže Čar in Franc Vončina, vsi iz Idrije, Ivan Langerholc iz Medvod, Jože Šolar nekje iz okolice Radovljice in drugi. Tedaj razen bas krilovke in klarineta še nismo imeli instrumentov. Še isti večer 12. decembra 1944 sva se z Langerholcem učila pozdrav zastavi, ki sva ga nato zjutraj tudi igrala. Ta godba je bila skromna, toda začetek je bil tu. V naslednjih dneh smo iz raznih krajev dobili še nekaj instrumentov, in tako je šlo na bolje. Za učitelja oziroma kapelnika smo dobili Jožeta Klemenčiča iz Idrije, ki nam ga je za nekaj časa posodil IX. korpus. Tovariš Klemenčič je takoj imel polne roke dela. Pisal je note in jih prirejal za naše instrumente. Poleg že znanih partizanskih pesmi in koračnic je komponiral tudi lastne skladbe. Tako smo kmalu imeli za učenje dovolj pesmi, ki smo se jih pridno učili. Po

enem tednu smo že javno nastopili. Bilo nas je osemnajst. Tudi ta druga godba je bila ustanovljena v Zireh, potem pa je bila dodeljena v sestav zaščitne čete XXXI. divizije. Poleg vsakodnevnih godbenih vaj pa smo opravljali tudi vse ostale naloge zaščitne čete.

Po nekaj dneh smo z divizijo krenili v Čeplez pri Cerknem. Od tam smo že čez nekaj dni, to je 22. decembra 1944, odšli na prvi bojni pohod: v Poljansko dolino, na belogardistično postojanko v Gorenji vasi. S štabom divizije smo se ustavili v Hotavljah. Takrat smo imeli v varstvu tudi nekega nemškega vojaka-dezerterja z vzhodne fronte, doma iz Graza, ki se je bil preoblekel in nekje na Gorenjskem pobegnil k partizanom. Od tam so ga poslali v našo divizijo, kjer naj bi čakal na odhod v Koroški bataljon. Ker je naš bobnar moral v Cerkno po »partop«, ga je tedaj nadomeščal ta Nemec. Dasi ni bil godbenik, je lovil takt še kar dobro. S tem smo ga tudi zaposlili, kajti vedno je moral biti med nami.

Pri obkoljevanju Gorenje vasi je Vojkova brigada že zasedla položaje, tako tudi artilerija. Njihova naloga je bila likvidirati postojanko. Mi z godbo smo šli v neposredno bližino Gorenje vasi ter igrali vso noč. Čeprav so iz cerkvenega zvonika nenehno streljali proti nam, nismo nehali. Le včasih smo se zaradi prehudega ognja moral umakniti v ta ali drug zaklon. Zjutraj smo opazili, da obstreljujejo tudi naše artilerijske položaje, ki so bili med nami na hribčku onkraj Sore. Zaradi hudega sovražnega ognja so naši topničarji morali zapustiti položaj in se umakniti v dolino. Čudili smo se, od kod tako obstreljevanje, saj smo bili poučeni, da v Gorenji vasi nimajo topov. Medtem pa je prišla bolničarka Zmaga in nam javila, da je postojanka dobila pomoč, ker so prišli tanki iz Škofje Loke, in da naj se takoj umaknemo. Umaknili smo se v Hotavlje.

Po tem neuspelem napadu smo z divizijo odšli proti Cerknemu, od tam pa v Dol pri Čepovanu. Tam smo dobili novega kapelnika, Smrekarja, ki je bil pred vojno kapelnik vojaške godbe v Škofji Loki, tov. Klemenčič pa je šel nazaj h korpusni godbi. Nekega večera smo dobili povelje za sodelovanje pri napadu na nemško postojanko Puštal pri Čepovanu. Bila je temna noč, snega ni bilo, mraz pa je bil precej hud, ko smo se pomikali proti tej postojanki. Hodili smo po desni strani strmega hriba, kakih 150 m nad postojanko, ter naleteli na primerno dolinico, kjer smo se ustavili. Na nasprotnem hribu pa se je tudi prav tiho priplazil in zavzel položaje bataljon naših borcev. Nemci niso ničesar opazili. Ko pa se je pričelo daniti, smo na dogovorjeno znamenje zaigrali »Na juriš« in še nekaj partizanskih koračnic. Med igranjem so naši borci izstrelili nekaj rafalov. Kc so Nemci zaslišali godbo, pomešano s streljanjem, so jo v paničnem begu odkurili proti Gorici ter v postojanki razen orožja pustili vse. Tako smo iz te utrdbe z godbo prvič pomagali pregnati sovražnika.

Tako kot prej smo se tudi pod vodstvom novega kapelnika vsak dan učili kaj novega. Vadili smo himne naših zaveznikov, poleg teh pa je kapelnik skomponiral tudi himno XXXI. divizije. Pripravljali smo se tudi za mitinge; miting smo najprej priredili v Dolu pri Čepovanu. Na njem je bil tudi štab IX. korpusa skupaj z zavezniškimi vojaškimi misijami. Program se je odvijal lepo in po vrsti, le ko smo hoteli zaigrali še himno XXXI. divizije, se je zataknilo, kajti te še nismo znali na pamet, razsvetljava pa je bila tako slaba, da nismo mogli čitati not. Himno je igral vsak po svoje, tako da je izzvenela dokaj čudno. Od tedaj je nismo igrali nikoli več, niti se je nismo dalje učili.

Tako kot vse druge partizanske enote, je bila tudi godba na neprestanih pohodih. Iz Čepovana smo šli v Cerkno in od tam spet v Žiri, kjer smo skupaj z igralsko skupino IX. korpusa prirejali mitinge. Po mitingu v Zireh smo z udarnim bataljonom izvedli še manifestacijski pohod skozi Žiri. Tam smo dobili tudi klavirsko harmoniko,

ki jo je kapelnik uporabljal pri komponiranju, in pa stojala za note, kar nas je pri pohodih silno obremenjevalo. Vse to je bil namreč dodatek k drugi opreči, orožju in strelivu.

Februarja 1945 so nas poslali v goste Gradnikovi brigadi, ki se je tedaj mudila na Vipavskem. Šli smo iz Žirov, kjer je bilo okoli pol metra snega, proti Cerknemu čez Spodnjo Trebušo, Čepovan, Lokev, na Predmejo pod Čavnom. Na večer, ko smo prišli vrh hriba, smo videli pod seboj Vipavsko dolino, ki pa je bila brez snega. Ob pogledu na zeleno dolino, kamor smo bili namenjeni, smo se počutili prerrojene, saj smo iz trde zime prišli v prijetno pomlad. Vodnik nas je vodil po strmih hribu navzdol. Vladati pa je morala stroga tišina in razdalja med posamezniki po 5 metrov, medtem ko so instrumenti zaradi odbijanja svetlobe morali biti zastrti. V Vrtovinah nas je čakala Gradnikova brigada. Ko so domačini zvedeli, da je prišla partizanska godba, so nas, čeprav ponoči, pogostili s polento. Ob svitu je Gradnikova brigada z godbo na čelu manifestativno korakala po asfaltirani cesti Gorica—Ajdoščina proti Velikim Žabljam. Ljudje ob cesti so se čudili moči partizanske vojske in veselo pozdravljali borce. V neki vasi nad Velikimi Žabljami se je brigada ustavila. Tam smo tudi prenočili. Naslednje jutro pa smo dobili ukaz, naj gremo v Šmarje, kjer naj bi priredili koncert. Pred odhodom pa so nas ljudje, ki so pribežali iz Šmarja, obvestili, da so tja prišli esesovci. Pričakovali smo, da bo naš pohod odpovedan ter da bo brigada zavzela položaje in Nemce pregnala. Toda štab se je ob tej novici držal neprizadeto, kar se nam je zdelo zelo čudno. Godba je znova dobila ukaz za odhod v Šmarje. Čudno se nam je zdelo, da smo spet dobili tak ukaz, če bi bili tam Nemci. Toda šli smo in z nami tudi nekaj dobro oboroženih borcev, ki so šli v predhodnico. Hodili smo z discipliniranim razmahom in v napetem pričakovanju. Bolj ko smo se bližali Šmarju, bolj smo bili prepričani, da bo pred nami vsak hip zaropotalo. Pa nič! Ko smo bili že prav blizu vasi, smo zagledali uniformiranega esesovca, ki je mirno šel po stezi in se izgubil v občestni hiši pred nami. Čudili smo se, da predhodnice niso napadli ali da ta ni videla tega Nemca. Ko pa smo bili že čisto blizu te hiše v strogi pripravljenosti na spopad, je prišlo iz nje nekaj esesovcev brez orožja. Vprašali so nas na veliko začudenje kar po slovensko: »Kam pa greste, fantje?« Šele tedaj smo videli, da to niso Nemci, temveč naši fantje, partizani, preoblečeni v nemške esesovske uniforme. Zvedeli smo, da je to naš udarni bataljon, ki je v Lipi na Krasu likvidiral esesovosko kolono. Zdaj nam je bilo tudi razumljivo, zakaj so ljudje, ki so bili prišli iz Šmarja, mislili, da so tam Nemci in so nas hoteli na to opozoriti. Štab pa je seveda vedel, kdo so ti »Nemci«, zato je ob tej novici ostal brezbržen. V vas smo prikorakali z veselo partizansko koračnico. Pred cerkvijo smo napravili krog in priredili promenadni koncert. Za vas je bil ta dan poseben praznik. Prebivalci, stari in mladi, so se zbrali okoli nas ter občudovali moč partizanske vojske. Mnogi so nas spraševali, če je že prišla svoboda, ki so jo pričakovali tako težko. Obdarovali in pogostili so nas z vinom in kruhom. Nato smo šli še v razne druge vasi in kraje, kjer so nas povsod navdušeno pričakovali in se veselili skorajšnjega osvobojenja.

Sovražnik pa je kmalu zvedel, da se po teh krajih zadržuje partizanska vojska z godbo, ki jim je bila trn v peti. Zato so nad nas poslali iz Trsta italijanske in nemške fašiste. Gradnikova brigada pa je bila »udarna« in vedno budna ter pripravljena na vse. V bližini vasi Škrbina na Krasu se je brigada srečala s temi fašisti in udarila po njih tako iznenada in tako učinkovito, da so jih po kratkem boju razbili, 18 pa ujeli. Le nekaj se jih je rešilo tako, da so jo popihali, od koder so prišli. Mi pa smo nato spet svobodno razveseljevali prebivalce in borce.

Ko smo prišli v vas Lipo na Krasu, ki je bila skoraj v celoti požgana, so nas vaščani kljub vsemu sprejeli navdušeno. Ko so prebivalci drugih vasi zvedeli za

partizansko godbo, ki vliva vero v moč ter je v ponos partizanski vojski, so zaželeli, da bi obiskali tudi nje. Štab pa kljub dobri volji ni mogel ustreži vsem. Tudi na povabilo ljudi iz vasi Temenice na Krasu smo se odzvali z mitingom. Z domačini smo se pogovorili o življenju in trpljenju med italijansko okupacijo in še o nemškem uničevalcu slovenskega življa. S trdno vero v nepremagljivo slovensko partizansko vojsko smo se poslovili z obljubo, da se še oglasimo.

Šli smo tudi v nižinske kraje. Zime, kakršne smo vajeni v tem času, tam ni bilo. Brigada je z godbo krenila v Renče. Tudi tam je bilo veliko veselja, saj smo na željo domačinov v dvorani, okrašeni z našimi zastavami in zelenjem in napolnjeni do zadnjega kotička, priredili uspel miting. Nismo se še dobro razšli, ko so iz Dornberga prihrumeli Nemci in nas pričeli napadati. Vnel se je hud boj. Vendar so gradnikovci uspešno odbijali ta napad. Sovražnik se kljub številčni premoči ni mogel prebiti do Renč. Šele v dopoldanskih urah, ko so Nemci dobili okrepitev s tanki iz Gorice, so se naši morali umakniti. Borbenost naših fantov je bila tako neomajna, da se jih Nemci niso upali zasledovati. Nemcem smo poškodovali celo en tank.

Pustni večer nas je doletel v Renčah. Domačini so želeli, da ga po starih navadah praznujemo skupaj. Toda tudi v Gradišču so nas pričakovali ta večer. Zato smo odšli še tja. Naša naloga je bila, da ljudstvu v teh krajih in našim borcem vlivamo čimveč dobrega razpoloženja in samozvesti ter vero v končno uničenje sovražnika. Toda tudi za godbenike ni bilo lahko. Čeprav smo bili utrujeni od neprestanih pohodov, težkih bremen in pogostih nastopov, smo šli kljub vsemu in zadovoljevali ljudi, kar je hkrati tudi nam dajalo zadoščenje.

Po obiskih številnih vasi in drugih krajev smo v začetku marca z brigado vred odšli nazaj čez Vipavsko dolino, skozi Trnovski gozd in proti Žirem, kjer se je tedaj zadrževala XXXI. divizija. Brigada pa je šla v nove boje.

Iz lepe pomladi na Krasu in v Vipavi smo se na Gorenjskem spet znašli v trdi zimi. Tudi hrana je bila sedaj slaba in pogosto neslana. Divizija je bila v teh krajih pač stalen gost, zato so bile vse zaloge že izčrpane. Že po nekaj dneh smo se z vso divizijo premaknili čez Sovodenj, Novake in Blegoš v Železnike. Prešernova brigada je šla v napad, razbijat belogardistični postojanki pri Sv. Križu nad Železniki. Tudi pri tem napadu je imela godba svojo nalogo. Z igranjem naj bi borcem pomagali pregnati sovražnika ter mu med streljanjem vlivati strah. Postojanki sta bili likvidirani, mi pa smo se nato kot otroci poveselili tega uspeha. Po boju naj bi tudi v Železnikih priredili zmagoslaven miting, toda zaradi sporočila obveščevalcev o novi in zadnji nemški ofenzivi smo morali takoj čez Zali log in Blegoš na Sovodenj in od tam odriniti dalje v Cerkno. Brigade so imele nalogo zadrževati sovražnika, štab z zaščitno četo pa je odšel iz Cerknega v Dolenjo Trebušo. Tedaj smo prenehali vaditi, pospravili smo instrumente, toda če je le bilo mogoče, jih je bilo treba obdržati in ohraniti. V teh okoliščinah pač nismo več mogli misliti na godbo. Za našo vojsko so se pričeli hudi časi. Sovražnik je pritiskal na osvobojeno ozemlje od vseh strani. Vse delovne enote so morale svoje stvari spraviti na varno, da sovražniku ne bi prišle v roke. Godbeniki smo šli na Grudnico, od koder smo prenašali hrano za naše borce. Od tam je bil lep razgled na Čepovan, kamor je sovražnik, ki je imel namen čez Kobilico priti v Trebušo že vdrl. Gradnikova brigada jih je zaustavljala, kolikor je le mogla. Tako je prišlo do hudih spopadov, ki so terjali žrtve. Nad Čepovanom so se nepričakovano pojavila tudi letala. Ko pa so se spustila niže, smo videli, da so naša — partizanska, z rdečo peterokrako zvezdo. Obstreljevala in bombardirala so nemške kolone, hkrati pa so jurišali gradnikovci ter Nemce pregnali iz Čepovana. V tem spopadu je prišlo v naše roke veliko plena: orožja, municije in drugega vojaškega materiala.

Mnogo Nemcev je bilo ubitih; ležali so vse križem, vmes pa so ležali mrtvi konji s prevrnjenimi vozmi. Nemških čelad je bilo vsepovsod dosti. Po tej zmagi je naša godba spet nastopila in tako smo dali duška veselju nad tem uspehom. Veselje pa je bilo le kratkotrajno. Sovražnik je z velikimi silami pritiskal vedno huje. Zato so se brigade morale počasi umikati, divizijski štab z zaščitno četo pa je šel v Lokev. Spet je bilo treba pospraviti glasbila. Pri tem je bilo laže za tiste, ki so imeli manjša, težje pa tistim, ki so imeli velika, kakor: boben, basi in bas krilovke. Poleg tega jih je bilo potrebno zakamuflirati, da se ne bi svetili že od daleč. V napoto je bila posebno harmonika, ki ni bila le velika, temveč tudi težka. Zato so jo tisti z manjšimi instrumenti nosili izmenoma. Iz Lokve smo kmalu šli na Male Lazne v Trnovskem gozdu. Hrane je zelo primanjkovalo. Toda po vsakodnevnih poročilih smo vedeli, da IV. armada skozi Dalmacijo že prodira proti Trstu. Vedeli smo tudi, da Angleži in Američani podijo Nemce po italijanskem škornju vedno više. Bili smo prepričani, da je sovražnik v smrtnih krčih, da so to njegovi zadnji napor. To nam je vlivalo pogum in vero v skorajšnji konec. Zavezniška letala so na Mrzlo rupo prinašala in odmetavala orožje, strelivo in nekaj hrane. Godbeniki pa smo iskali te tovore in jih prenašali v brigade, ki so bile nenehno v bojih. Med hudimi boji smo skozi Trnovski gozd krenili v Predmejo. Ranjencev je bilo vedno več. Primanjkovalo je že streliva, sovražnik pa je pritiskal tudi z Vipavske strani in od Cola. V sovražnih vrstah so bili poleg Nemcev tudi belogardisti, italijanski fašisti in četniki. Štab je ugotovil, da je odpor na tem sektorju nemogoč ter odredil, naj se vse enote ponoči umaknejo v gozd Tisovec. Potrebno je bilo zaščititi tudi varen premik divizijske premične bolnišnice, v kateri je bilo tedaj veliko bolnikov oziroma ranjencev. Toda sovražnik je naš premik zasledoval in nas spravil v klešče. Obkoljeno nas je bilo več tisoč s premično bolnišnico vred. Bilo je zelo kritično, kajti ostali smo brez hrane in vode. Prešernova in Vojkova brigada sta bili ta dan na položajih, vendar tedaj sovražnik ni posebno pritiskal. Gotovo je imel kak drug namen. Nekaj nas je bilo v bregu nad štabom divizije ter opazovalo zaskrbljenost oficirjev. Komendant divizije tovariš Pemc je neprestano razmišljal, kako priti iz tega vozla. Nekaj časa je hodil sem in tja, gledal na specialko ter se ustavljal, pa spet napravil nekaj korakov. Nenadoma pa je pohitel proti štabu. Zdelo se nam je, da je rešil vprašanje, ki ga je mučilo. Takoj je sklical štab, razgrnil specialko in na njej pokazal svojo zamisel. Vsi so se strinjali in tako je pred nočjo padlo povelje: ko se bo znočilo, bomo napravili premik v koloni po eden, zveza se ne sme pretrgati, pa naj pride, kar hoče. Ni drugega izhoda, zato stroga disciplina in tišina. Če pa je kdo preveč obremenjen, naj nepotrebno odloži, da ga pri hoji to ne bi preveč oviralo.

Kljub temu, da smo bili prav godbeniki zelo obremenjeni, smo se odločili, da bomo glasbila nosili še naprej. Bilo je 31. marca 1945. Ko se je stemnilo, smo odšli navzdol po gozdu. Drug drugega smo držali za nahrbtnike, da se v gosti temi ne bi izgubili in razšli. Slišati ni bilo drugega, kot šumenje kolone skozi grmovje in šepetanje »zveza«, »ali je zveza«. Po obrazih so nas tolkle veje, hojo pa nam je ovirala robida. Pri premiku smo videli bele sovražnikove rakete, ki so jih izstreljevale njihove zasede. Navzdol smo rinili kakih 50 m od ene takih zased. Da nas Nemci ne bodo opazili, ni bilo misliti, saj nekaj kilometrov dolga kolona tako blizu ne bi mogla mimo neopazno. Kljub temu pa so v zrak švigale njihove bele rakete, znamenje »brez nevarnosti«. Pričakovali smo, da bo zaropotalo vsak trenutek. Slednjič pa nam je bila tudi ta svetloba dobrodošla. Tako smo vsaj kdaj pa kdaj malo videli naprej. Prečkali smo že cesto v Beli pri Idriji, od tam pa smo se spet vzpeli v hrib proti Idrijskemu Zadlogu. V Zadlogu so imeli začasno postojanko belogardisti. A ko so prešernovci kot pobočnica šli proti njej, niso tam našli nikogar. Verjetno so bili vsi na položajih,

misleč, da nas imajo še vedno v obroču. Potem smo prečkali cesto Godovič—Črni vrh. Pri prehodu ceste smo morali premik zelo pospešiti, ker je bilo že slišati nemške motorizirane enote. Zdanilo se je že, ko smo zelo izčrpani in lačni prišli na Javornik. Polegli smo, da nas je ogrevalo sonce in gledali v dolino, daleč tja proti Ljubljani. od koder se je počasi dvigala megla. Bil je lep razgled. Spomnili smo se, da je ravno velikonočna nedelja in smo še bolj preklinjali okupatorja in njegove hlapce. Načelnik štaba je predlagal, da bi bilo dobro, če bi z godbo oznanili v dolino, da smo tu. Glasno smo zaigrali nekaj partizanskih. Kmalu za tem, ko smo popravili instrumente in zaužili malo juhe, so nas že pričeli obstreljevati nemški topovi. Granate pa so padale v prazno, ker jim naš resnični položaj ni bil znan. Še isti dan smo odšli proti Hrušici in se tam sestali z našimi obveščevalci. Tam pa nam je Miloš Mlinar sporočil, kaj razglša ljubljanski radio in kaj o tej ofenzivi pišejo belogardistični časopisi. Poročila so se menda glasila, da so okupatorji obkolili 5000 banditov ter da se posamezne skupine predajajo same, ostale pa uničujejo. Ta vest je bila seveda lažna in izmišljena, saj smo se jim skoraj vsi do zadnjega izmuznili iz obroča. Obveščevalec Miloš je predlagal vsem, naj pišemo domov, da ne bi bili doma v skrbeh, in sicer, da smo še živi ter da so bila vsa sovražna obvestila lažna. Pošto da bo raznosil on. Zaradi zasledovanja smo se od tam spet umaknili proti Sv. Lovrencu. Premiki po gozdovih so bili neprestani, saj nas je tedaj zasledoval sovražnik celo z avioni. V gozdu nad vasjo Gorenje smo dobili povelje, naj gremo v vas Bukovo in tam priredimo miting. V Gorenjah pa smo zvedeli, da so v Bukovem četniki. V nekem požganem hlevu ob cesti smo morali počakati na drugo povelje. Ko se je stemnilo, smo dobili ukaz, naj gremo na cesto nad Bukovjem, kjer naj zaigramo kolikor mogoče glasno nekaj partizanskih pesmi, en naš bataljon pa je šel proti vasi, da bi od tam pregnal četnike. Še preden je bataljon prispel v vas, smo že zaigrali, kmalu nato pa smo dobili ukaz, naj gre tudi godba v Bukovo. Ko smo prišli tja, četnikov ni bilo več, ljudje pa so nam veseli pojasnjevali, kako jo je bradata vojska ubrala proti Postojni, brž ko so zaslišali našo godbo. Verjetno so mislili, da gre za godbo vsa divizija. Veseli smo bili, ko smo ugotovili, da smo tako že drugič pomagali pregnati sovražnika brez žrtev in bojev. Zato so nas domačini sprejeli še z večjim veseljem. V šoli, kjer so bili prej nastanjeni četniki, smo priredili miting. Igrali smo vso noč. Vaščani in borci pa so se veselili in se zabavali, kot bi bilo vojne že konec. Sonce je vzšlo že zdavnaj, ko so prejšnji večer pobegli četniki dobili pomoč v Postojni ter se okrepljeni vračali proti nam. Vsi smo šli na položaje in vnel se je hud boj. Z obeh strani je prišlo do jurišev in boj od blizu je bil trd. Šlo je za vsako puško in mitraljez, za vsak meter. Sovražnik pa je iz Postojne še vedno dobival pomoč. Zato smo se z mrakom spet umaknili v zaščitno gozda. Spet smo se pričeli pomikati proti že prej osvobojenemu ozemlju, ki so ga okupatorji medtem požgali in zapustili. Med premikom smo še zadržali tudi na Lomu nad Črnim vrhom pri Idriji, kjer naj bi počakali Vojkovo brigado. Iz dnevnih poročil smo izvedeli, da je IV. armada že blizu Trsta, ter da drvi pred njo vsa sovražna drhal proti Primorski. Zato je od glavnega štaba prišlo povelje, da naše enote nikakor ne smejo zapustiti Primorske. Pričakovali smo, da bodo na koncu še hudi boji.

S štabom je bila v Lomu samo zaščitna četa. Bil sem ravno na straži, ko sem ob svitanju z nasprotnega brega zaslišal premikanje kolone. V prepričanju, da gre za borce Vojkove brigade, ki smo jo nestrpno pričakovali, na to nisem bil posebno pozoren. Toda kmalu se je od tam proti meni vsula toča iz šarca. S tem so se izdali. Spustil sem se na tla in tudi jaz izstrelil rafal in tako obvestil ostale. Sovražna kolona je bila že blizu in vnel se je hud boj z belogardisti, ki so prišli od Črnega vrha. Že so nas obkoljevali; padlo je tudi nekaj tovarišev, ko je končno le prišla težko pričakovana Vojkova brigada, ki je belogardiste pognala v beg.

Po tem napadu smo prišli proti Mrzli rupi, kjer so se zbirale naše, po tej hudi ofenzivi razredčene enote. Od tam smo z divizijo krenili v Lokev, kjer smo se utaborili v gozdu. Spet smo pričeli vaditi.

Po ofenzivi je zavladala nekakšna tišina. Hrana je bila sedaj nedosegljiva, ker je bilo vse uničeno, zato smo le enkrat na dan dobili malo čaja ali juhe. Bili smo zelo izčrpani. Že obrezane kosti so kot poseben dodatek delili le prek ramena, da kuhar ne bi videl komu daje, da ne bi bilo kakšnih privilegijev. Vsi smo bili lačni, tako borci kot naši predstojniki. V Lokvi smo čakali le še na povelje za odhod v dolino, saj smo že vedeli, da se sovražnik umika. 29. aprila zvečer je prišel ukaz za premik. Šli smo v Predmejo. Ustavili smo se vrh hriba, od koder je bilo lepo videti Vipavsko dolino. Iz tržaške smeri smo videli svetlikanje topovskih strellov in žarometov. Prepričani smo bili, da je v teh krajih že vse končano, da se sovražnik upira le še v Trstu. Brezskrbno smo šli v dolino, čeprav smo hodili v razmaknjeni koloni. Bolj ko smo se bližali dolini, bolj gosto je bilo streljanje. Marsikatera krogla je priletela tudi do nas in mimo naših glav. Mislili smo, da morda naši streljajo od veselja, zato je tovariš Murovec pred mano rekel: »Malo bolj previdni bi pa že lahko bili, lahko še koga zadenejo.«

Ko smo se približali vasi, smo videli, da je bila tam še vedno četniška postojanka. Naši borci so jo morali napasti in likvidirati. Potem smo po celodnevem pohodu prišli v Štanjel. Naslednje jutro, bilo je 1. maja, so nas s kamioni odpeljali v Opatje selo. Takoj po prihodu tja smo na trgu priredili promenadni koncert. Ob našem igranju so bili ljudje silno navdušeni, saj je bil 1. maj in prvi praznik v že skoraj osvobojeni Jugoslaviji. Stiskali so nam roke, nas objemali in vabili na svoje domove. Od tam smo morali pot nadaljevati naprej proti Tržiču pri Trstu. V paradni formaciji smo skozi požgane vasi, kjer so nas prebivalci toplo pozdravljali, hodili z godbo na čelu. Vsi so nam hoteli s čim postreči in nas zadržati. Toda mudilo se je in morali smo naprej do cilja. Med potjo smo srečavali dolge kolone nemških ujetnikov, ki so jih zajele naše brigade in jim preprečile umik. Bili so obupani in potrtih obrazov. Na Doberdobo smo šli mimo velikega vojaškega pokopališča iz prve svetovne vojne, kjer je pokopanih na tisoče slovenskih fantov. Zdaj je bilo povsem drugače, ko takrat, ko so padali oni! Zmagoslavno in z visoko dvignjenimi glavami smo korakali v dolino proti Tonkam. Tam so se z vseh strani zbirali ljudje, da bi nas sprejeli in pozdravili. Prišli so z zastavami: s slovenskimi s peterokrako rdečo zvezdo, z rdečimi in italijanskimi. Prinesli so polne košare dobrot. Čakali so ob cesti in nas niso pustili mimo prej, dokler nas niso obdarovali. Tekle so solze veselja, ljudje so nas objemali in klicali »fratelli«, »salvatori« — bratje, rešitelji. Napravili so nam dolg špalir in cesto posipali s cvetjem. Prav težko smo igrali skozi to množico ljudi, saj bi tudi skoraj zajokali od veselja. Mnogo ljudi se ni in ni moglo ločiti od nas, in spremljali so nas celo do Tržiča.

V Tržiču smo se srečali s tovariši, ki so osvobodili mesto. Tam pa so bili tudi že nekateri izmed zahodnih zaveznikov. Nastanili smo se v vojašnici, se preoblekli in očistili ter si odpočili. Prišel je 9. maj, dan končne kapitulacije Hitlerjevega rajha. Veselje in zmagoslavje naših borcev in meščanov je bilo nepopisno. Pred vojašnico se je zbrala zvečer velika množica ljudi, ter nas vabila, naj gremo na ulico z godbo. Ob igranju naše godbe so ljudje in naši borci plesali in vriskali na čast priborjeni svobodi. Hudo nam je bilo pri srcu, ker se z nami ni mogel poveseliti naš divizijski komandant Evgen Matejka-Pemc. Padel je 3. maja na že skoraj osvobojenem Primorskem.

Tedaj je tudi naša godba zaključila svojo trdo pot ter častno izpolnila svojo nalogo.

OGNJENI KRST

Naša četa, ki je bila v sestavu krimskega odreda, je imela aprila 1942 svoje taborišče v gozdovih nad Ribnico. Taborišče smo imenovali »ribiški logor«. Komandir naše čete je bil Tone Vidmar-Luka, narodni heroj, komisar čete pa Fric Novak, ki je kasneje prišel navzkriž z našim bojem in mu je zato partizansko sodišče tudi izreklo zaslužen kaznen. Vodnik prvega voda je bil Vandek-Alojz Popek, že pokojni narodni heroj, doma iz Bezuljka pri Cerknici, pravega njegovega imena nisem zvedel vso vojno. Drugi vod pa je vodil Nedeljko. Mislim, da je bil Ljubljčan, vendar tudi njega nisem poznal поблиže. Seveda smo imeli v četi tudi intendanta, ki je skrbel za naš telesni blagor. Ta čast je pripadala Vandkovemu bratu Maksu, ki je, nam vsem v zadovoljstvo, kar dobro opravljal svojo nalogo. Četni bolničar pa je bil prijazni Drago Flis, s partizanskim imenom »Strela«, ki nam je krpal manjše rane in zdravil žulje. V četi smo imeli tri lahke strojnice. S temi konjički so ravnali Ljubljčan Džule, širokopleči Medved in Anglež Frenk. Ta je bil doma iz Nove Zelandije. V bojih z Nemci v Franciji so ga kot angleškega vojaka ujeli in odpeljali v ujetništvo nekam v Nemčijo. Tam je pobegnil in že leta 1941 s ponarejenimi dokumenti prišel v Ljubljano. V Ljubljani se je povezal z našim gibanjem in tako prišel v partizane, v našo četo. Kmalu in kar dobro se je naučil govoriti po naše. Bil je izredno hladnokrven; res pravi Anglež. Poleg tega pa zelo hraber, in strojnica, s katero je kosil sovražnike, je bila v pravih rokah. Njegovo orožje ni nikoli odpovedalo, in dostikrat nam je v kritičnih trenutkih zmanjšala žrtve ali povečala naš uspeh prav njegova hladnokrvnost, preudarnost in hrabrost.

Če je za naša telesa skrbel intendant, smo morali imeti tudi tovariša, ki je skrbel za naše orožje. Za orožje smo sicer vedno sami skrbeli; čistili smo ga in ga mazali, da je bilo vedno pripravljeno. Vendar pa se je včasih že kje kaj zataknilo. V takih primerih nam je priskočil na pomoč četni orožar Vili. To je bil star možiček, ki ga je mučila naduha, vendar je bil za to delo kar uporaben. Zelo rad nam je razlagal, kako je služil že avstrijskemu cesarju in kakšen brhek vojak je bil tiste čase. Pripovedoval nam je številne zgodbe iz prve svetovne vojne, ki jo je prebil vsa štiri leta v uniformi na raznih frontah.

Imeli smo srečo, da nam ni bilo treba živeti na planem. Terenci so nam namreč postavili barako iz brun, ki je bila dovolj prostorna, da smo vsi lahko spali v njej. Bruna niso bila najbolj ravna, zato so bile razpoke zamašene z mahom. Vse to pa še vedno ni zaprlo pot mrazu, ki je kljub aprilu neusmiljeno vdiral v naše bivališče. A kakršna je baraka že bila, bila je le zavetje pred zimo. Varovala nas je tudi pred mokroto. Tako smo bili na suhem, za pernice pa so nam rabile drobne smrekove vejice, ki smo jih nastlali po tleh. Pa ne samo po tleh, temveč tudi po pogradih, ki so bili v nadstropja. Za tisto nepozabno barako pa je dan in noč gorel ogenj! Ponoči je dežurni moral med drugim tudi skrbeti, da ogenj nikoli ni ugasnil. Večkrat smo vstajali sredi noči in se k temu »več-nemu« ognju hodili gret, da smo si tako odtajali premrle in prezeble ude. Odej je bilo namreč premalo, ko pa smo se ogreli, smo lahko spali naprej. Podnevi pa je bila blizu tega ognja naša učilnica in kraj za zabavo. Ob njem smo sedeli in poslušali politična predavanja, prepevali partizanske pesmi, lupili krompir in pripovedovali zgodbe ter ugibali, ali bo konec vojne čez dva ali šele čez tri mesece!

Kuhinja je bila od barake oddaljena kakšnih sto metrov, pritisnjena ob velike, sive skale. Ob njej pa je bila še neka manjša baraka, ki je intendantu rabila za skladišče. Vsako jutro smo se v gosji vrsti od »spalnice« pomikali v »jedilnico«, kjer smo dobili zajtrk, nato pa še vsak po osem cigaret. Dokler so bile, seveda. Pravzaprav so cigarete dobivali le kadilci, nekadilci pa so dobili prgišče bonbonov, ki smo jih staknili v akcijah po trgovinah.

Takrat nisem bil še niti prav odrasel, pa sem že kadil. Tako sem se vsako jutro uvrstil v kolono za kadilce. Neko jutro pa mi vrug ni dal miru, in sem se potem, ko sem že dobil cigarete, priključil še drugi koloni, kjer so nekadilcem delili bonbone. Sam komandir Luka, ki je delitev nadzoroval, je to takoj opazil in me strogo vprašal: »Sine, ali nisi vzel že cigaret?«

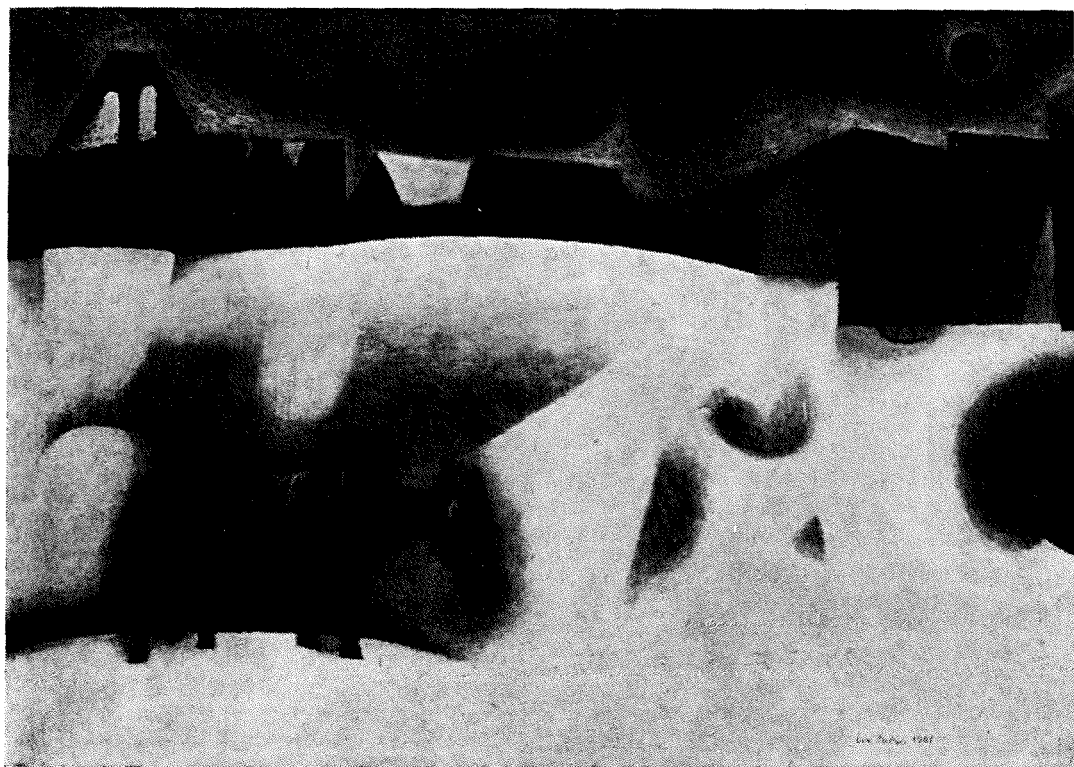
»Seveda sem jih,« sem odvrnil odločno in brez obotavljanja.

»Kaj pa še hočeš potem?« se je še vedno delal resnega.

»Tudi bonbone imam rad,« sem povedal po pravici in ker sem se bolj šalil kot mislil zares, sem hotel ob splošnem smehu oditi iz vrste. Vsi so se smejali, tudi vodnika in komandir Luka, potem pa so mi nepričakovano in dobrodušno dovolili, da sem dobil še bonbone. Bil sem pač mlad in v četi najmanjši, pa mi je bilo zato dovoljeno več kot drugim.

Neko jutro je v naše taborišče prišel mlad partizan. Z Luko in vodnikoma so stopili v stran ter se nekaj časa tiho pogovarjali. Takoj nato je bil zbor vse čete! Vedeli smo, da se nekaj pripravlja. To nam je potrdilo tudi obvestilo, da so v Jelenov žleb prišli Italijani in da potrebuje poveljstvo čete dvajset prostovoljcev. Te pa je bilo zelo težko zbrati. Pa ne zato, ker bi jih ne bilo zadosti, temveč zato, ker se je priglasila vsa četa. Luka je kar mežikal od zadovoljstva nad takimi fanti. Vandek in Nedeljko sta nato izbrala tiste, ki bodo ostali v taborišču, in drugih dvajset, ki bodo šli na pot. Bal sem se že, da bom ostal, a doletela me je sreča, da sem bil med tistimi, ki so bili določeni za napad. Do tedaj še nisem bil v boju, zato sem še s toliko večjo radovednostjo pričakoval, kakšen bo moj ognjeni krst, ker sem o tem slišal že toliko.

Iz taborišča smo odhiteli brez večjih priprav. Čeprav je bil že april, je bilo po senčnih globačah še čez meter snega, ki pa se je bil že sesedel. Tako smo lahko hiteli po njegovi površini, le tu pa tam se je kakšnemu borcu vdrlo, in to do pasu. V koloni nisem hotel biti zadnji. Želja, da bi se čimprej pogledal z Italijani od blizu in da bi preizkusil sebe, me je gnala naprej, da bi najraje pretekel

IVE SUBIĆ:
VOJNA, olje, 1961

kar vse in odhitel tja, kjer naj bi bilo bojišče. Toda disciplina je disciplina, in tako sem lepo in neučakano korakal v koloni. Tretji po vrsti. Na čelu je bil Matiček Kamnikar. Ta je najbolje poznal teren, in vodil nas je po najbližji poti. Za njim je koračil vodnik Vandek, za njim pa jaz in tako po vrsti vseh dvajset. V bližini Jelenovega žleba smo se raztegnili, da bi se izognili kakšnemu presečenju, in obstali. Matiček je odšel naprej poizvedovat, kako je z Italijani. Komaj smo se dobro oddahnili, se je že vrnil in nam mahal z roko, naj mu sledimo.

V Jelenovem žlebu smo našli ognjišča, na katerih je še veselo plapolal ogenj. K enemu je bil pristavljen kotliček in v njem se je še kuhal krompir. Ker nam je bilo hladno, se nam je zahotelo, da bi se pri ognju malo pogreli, vendar pa za kaj takega ni bilo časa. Vse je kazalo, da so nam jo Italijani popihali tik preg nosom. Sledovi na cesti so kazali, da so se s kamioni odpeljali proti Glažuti. Glažuta je namreč majhno naselje na cesti, ki vodi iz Jelenovega žleba proti Grčaricam. Nič se nismo obotavljali. Po bližnjici smo prek gozda odhiteli proti Glažuti. Ko smo se približevali hišam, smo že od daleč začuli, da so Italijani v vasi. Drli so se kot srake, kot bi s tem hoteli izdati svojo navzočnost.

Sploh sem dostikrat opazil, da Italijani res niso znali biti tiho. Večkrat smo ugibali, ali vpijejo in vrešče iz navade ali pa zato, da bi pregnali strah. Verjetno jim ni bilo ravno toplo okoli srca, ko so se motovili po vaseh sredi

gozda. Gozdovi pa so mrko gledali navzdol in s svojo temačnostjo prav gotovo vlivali tujcem strah in srh!

Spustili smo se na rob gozda in pred seboj v naselju zagledali Italijane. Od nas so bili oddaljeni kakšnih dvesto metrov. Stikali so po hišah za ljudmi in kurami. Ljudi so pobirali in jih spravljali na kamione. Hoteli so jih odpeljati s seboj. Že so pričeli obračati vozila, da bi se odpeljali proti Grčaricam. Ocenili smo, da jih na takšno razdaljo ne bi bilo dobro napasti. Bili so preveč oddaljeni, mi pa se do vasi ne bi mogli približati neopaženo. Če bi pa jurišali v vas na tako razdaljo, bi Italijani imeli dovolj časa, da bi organizirali obrambo. Saj so bili v hišah, ki so jim nudile dobro kritje. Tako bi mi imeli le žrtve brez pravega uspeha. Pri vsem tem pa tudi nismo smeli streljati zaradi domačinov, ki so bili pomešani med Italijani.

Hitro je padlo novo povelje. Vas smo pustili za seboj in se za njo prevrgli na drugo stran ceste, kjer smo ocenili, da je prostor za zasedo bolj primeren. Za to ni bilo dosti časa. Začulo se je brnenje avtomobilskih motorjev. Prvi sem to brnenje, ki se je vedno bolj približevalo, začul prav jaz. Časa za obotavljanje ni bilo več. Stekli smo čim bliže cesti in se vrgli po tleh. Vsak si je v naglici izbral kolikor toliko primerno zaklonišče in se prihulil. Pri tem sem imel srečo: ustavil sem se kakšnih petindvajset korakov od ceste tik za velikim kamnom, ki mi je rabil kot dobro kritje, poleg tega pa sem imel odličen naslon za karabinko. Ko sem se usidral, sem šele pogledal okoli sebe. Levo od mene je ležal vodnik Vandek, desno pa Matiček. Takoj nato sem pripravil še bombo. Imel sem nasekano »kragujevčanko«. Izdelovali so jih menda v Kragujevcu, v tovarni orožja, in odtod jim tudi ime. Bombi sem odvil varnostni pokrovček in jo položil na kamen, da bi mi bila čimbolj pri roki. Zdaj sem počasi obrnil varovalko na puški in bil pripravljen na strel. Orožje sem krepko stisnil k sebi. Tako, s puško naslonjeno na skalo, in z odvito bombo sem čakal, kaj bo, kdaj se bo začelo in kako bo potekalo vse skupaj.

Ropot avtomobilov je prihajal vse bliže in bliže. Čul sem še Vandkovo povelje, da ne smemo streljati brez povelja! V prsih sem čutil čudno vznemirjenje, nekaj, česar dotlej še nisem poznal. Prvič bom nameril puško na človeka. Ali bom streljal, ali ga bom zadel? Lahko je pomeriti v tarčo ali v bukev, v srnjaka ali na lisico, toda v človeka, pa čeravno je okupator, ni kar tako! Kot strele so mi skozi glavo švigale take misli. Vendar je to trajalo le nekaj trenutkov, nekaj tistih neskončno dolgih trenutkov, ki so se potem vedno vlekli v neskončnost, preden se je začelo.

Prvi kamion je medtem zavil okoli ovinka in tik pod menoj švignil mimo. Le malo za njim je prihajal drugi. Ves strah, pravzaprav ne strah, temveč tisti čudni občutek, za katerega ne najdem pravega izraza, je skopnel v trenutku. Pred seboj sem videl le nadležne tujce, vsiljivce, ki neusmiljeno pobijajo naše ljudi, ki ne poznajo nobene obzirnosti, tiste, katerih nasilje smo razumeli pod eno samo besedo — okupatorji. Puško sem odločno prislonil k licu in jo krepko stisnil, da so me zboleli prsti. Cev sem nameril v šoferja prvega kamiona in ga s počasnim premikanjem puške spremljal, vse dokler ni izginil za naslednjim ovinkom. Nato sem na muho ulovil drugega šoferja. Dejal sem si: če zadenem šoferja, bo vozilo ostalo brez voznika, in kamion se bo prav gotovo prevrnil.

Tudi drugo vozilo je šlo mimo mene, ne da bi počil kak strel ali padlo pričakovano povelje. Ko se je približeval tretji avtomobil, je za ovinkom zagrmelo. Sprožil je Matiček. Vozilo pred menoj se je sunkovito ustavilo, za njim pa še vsa ostala. Tedaj je Vandek vendarle zavpil: »Ogenj.«

STONE KRALJ:
ILEGALEC, olje, 1942

S hriba se je tedaj vsulo kot ob nevihti, ko udarjajo strele in grmi na vseh koncih. Uničujoči ogenj iz naših pušk in treh strojnic se je kakor hudournik zlil nad kolono avtomobilov in sejal smrt na vse strani. Pomeril sem še natančneje in šofer, ki je sedel za volanom, je za vedno zavrl svoj kamion. Pridružil se mu je še spremljevalec, ki ni šel več sam iz kabine. Med Italijani, ki so prej sedeli na kamionih in so bili v svojih čeladah videti kakor jurčki v košari, je v prvem trenutku zavladata panika. Nekateri so obležali kar na kamionih. Ti so bili prvi, ki so jih pokosile naše krogle. Drugi pa so med kričanjem, ki ga nisem razumel, skakali z avtomobilov, se metali v zaklonišča za cesto in pričeli odgovarjati na naš ogenj. Po kratkem času so se pripravili k obrambi! Njihovi mitraljezi so nad našimi glavami že pričeli striči veje.

Med streljanjem sem se popolnoma ovedel. Kot bi me to pokanje osvobodilo napetosti. Postal sem povsem hladnokrven. Preudarno sem pošiljal krogle v gmoto mesa, ki se je valila s kamionov. Ko so se avtomobili izpraznili in so se Italijani poskrili za robom ceste, sem hotel ugotoviti, od kod streljajo proti nam. Počasi sem se dvignil izza skale in pogledal po cesti. Pod seboj sem zagledal črno cev mitraljeza in čelado. »Aha, tam si,« sem pomislil, legel nazaj in dobro pomeril. Počilo je in čelada je odletela nekam nazaj. Vendar bi jo pri tem kmalu sku-

pil tudi sam. Italijani so me zapazili in zarbenčalo in zapokalo je okoli mene, da je bilo kaj. Krogle, ki so bile dobro merjene, so mi v obraz metale zemljo. Prihulil sem se za skalo in spet pogledal okoli sebe. Vodnik Vandek je bil že dobrih sto metrov za menoj in mi nekaj vpil. Razumel pa ga nisem, ker je njegovo vpitje preglasilo regljanje italijanskih strojnic. Po mahanju rok sem spoznal, da mi dopoveduje, naj se umaknem. Spopad me je tako zgrabil v svoj vrtnec, da nisem opazil, kdaj so se naši začeli umikati. Dotlej nisem imel izkušenj, zato mi niti najmanj ni prišlo na misel, da bi nam Italijani mogli priti po hribu za hrbet. Računal sem pač, da si kaj takega ne upajo. Kakor sem zvedel po boju, je Frenk, ki je na drugem koncu tolkel po sovražniku, nekako razumel italijanska povelja in iz tega razbral, da nas poskušajo obkoliti z manevrom. Znašel se je, pustil do-tedanji položaj in se umaknil na naš bok. Tam je prestrigel Italijane, ki so nas že obkoljevali. V polomljeni slovenščini je potem pravil: »Devet susov, sedem kaput!« Frenk je bil takrat res izreden. Z rafalom devetih strellov je podrl kar sedem Lahov! Ko je Vandek uvidel, kaj Italijani pripravljajo, je dal povelje za umik. Tega povelja pa jaz v svoji gorečnosti seveda nisem slišal.

Moj umik je bil zdaj težaven. Bil sem blizu ceste, zato bi se moral pomakniti precej nazaj, če bi hotel biti na varnem. Italijani, ki so bili pod cesto, pa so imeli po pobočju, kjer so bili naši položaji, zelo dober razgled. Toda časa za razmišljanje ni bilo. Zaprl sem puško, bombo pa sem spravil že prej in se pripravil za umik. Puško sem prijel za konec cevi in se po trebuhu začel plaziti navzgor. Italijani so me začutili, in za menoj so pričeli tipati strojnični rafali. A še vedno sem se brez nezgode priplazil do debele jelke, ki jo je kdo ve kdaj podrl veter. Čutil sem le eno: čimprej doseči drugo stran, pa bom na varnem! Toda to ni bilo tako preprosto. Vedel sem, da italijanski strojničar meri v mojo smer, da drži prst na petelinu, in brž ko bi se prikazal, bi bilo po meni! Zdaj pa je bilo treba preskočiti debelo deblo ali pa se splaziti okoli njega. V obeh primerih bi bil tarča. Trenutek sem pomišljal, za kaj naj se odločim. Nato sem najprej naredil poskus. Glavo sem pritisnil k tlom, zadnjo plat pa malo dvignil. Računal sem takole: če so pripravljeni, bodo užgali takoj! Zadene me lahko v zadnjico, kar pa ni kdo ve kako nevarno! Samo da glava ostane cela! Računal sem pravilno. Kakor hitro sem se privzdignil, se je oglasila strojnica in okoli mene je zaprasketalo. Naglo sem se stisnil nazaj k tlom in nekaj časa čakal. Nato sem se zbral. Vse mišice so se mi napele kakor strune. Kakor veriverica gibčno sem se odgnal od tal in se na vrat na nos pognal čez deblo. Še nisem bil na tleh, ko je po deblu votlo zaropotalo. Italijani so me čakali in kakor hitro sem se pokazal, so že usekali. Imel pa sem srečo. Za trenutek so zakasnili, to pa je bilo dovolj, da sem srečno pristal za jelko. »Sedaj pa mlatite, kolikor vam je volja,« sem si dejal v varnem zavetju, ki mi je omogočilo, da sem se globoko oddahnil.

Nadaljnji umik ni bil več tako nevaren in težaven. Z ostalimi tovariši sem se sešel na vrhu hriba. Ugotovili smo, da smo iz boja izšli brez igub, »ranjena« je bila le bluza mitraljezca Medveda, ki jo je vsem važno razkazoval. Med Italijani, kakor smo zvedeli kasneje, pa ni bilo tako. Z bojišča so odpeljali okoli sedemdeset mrtvih, precej pa so imeli tudi ranjenih. Še enkrat se je izkazalo, da je presenečenje najmočnejše partizansko orožje. Peščica borcev, oboroženih samo z lahkim orožjem, je temeljito naklestila vojake domišljavega duceja.

Odrinili smo nazaj proti taborišču. Pot je bila naporna. Mahnili smo jo kar prek poraščenega Debelega vrha. Še uro potem, ko smo bili že daleč v varstvu ribniških gozdov, smo od Glažute še vedno slišali regljati mitraljeze. Italijani so odganjali strah in se niso dolgo upali iz zaklonišč ob cesti.

V taborišče smo prišli okoli enajstih ponoči. Tam nas je čakala dobra večerja: polenta, zabeljena z maslom, čakala pa so nas tudi radovedna (pa tudi nevoščljiva) vprašanja tistih, ki jim ni bilo dano, da bi sodelovali v akciji. Polegli smo in se še dolgo pogovarjali o boju. Vsak je vedel povedati o kakem drobnem dogodku, vsak je ta napad razlagal po svoje, enotni pa smo bili, da smo Italijane dobro nasekali.

Jutro nam je prineslo trideset centimetrov novega snega, ki smo ga bili vse prej kot veseli. Sklican je bil zbor. Tam so me postavili za pomočnika k strojničarju Frenku. Čeprav sem vedel, da pomeni biti pomočnik najboljšega strojničarja veliko priznanje, sem se tega vendarle otepal. Delo pomočnika ni bilo lahko, jaz pa sem bil majhen in šibak. Pomočnik je moral nositi rezervno cev, štiri okvire in štiristo nabojev ter polniti okvire. To pa je bilo vse prej kot lahko! Vodnik Vandek je takoj uvidel in spoznal vzroke moje zadrege, zato mi je obljubil, da mi bodo na pohodih drugi borci nosili ne le pribor za strojnico, temveč tudi mojo opremo. Poleg tega pa so me tovariši nagovarjali, naj bom vendar ponosen, ko bom Frenkov pomočnik. Tako sem pristal na to in ostal dalj časa pri hrabrem Frenku. Z njim sem bil potem v marsikaterem vročem boju, zato mi je ta čas ostal globoko v spominu.

Končno je pomlad le začela siliti iz doline proti zasneženim gozdovom. Nekega jutra smo dali slovo taborišču, brunasti baraki in naši kuhinji pod skalo ter se napotili proti Mačkovcu, kjer sem doma. Spotoma smo pri Lužarjih naleteli na neko drugo partizansko enoto. Od njih smo zvedeli, da nameravajo tod mimo priti naslednji dan Italijani. Tako se nam je ponudila priložnost, da jih napademo in požencmo. S skupnimi močmi smo postavili zasedo pri Lužarjih ob cesti, ki pelje iz Velikih Lašč na Bloke. Zaseda je bila pripravljena zelo dobro. Na obeh koncih smo na cesti nastavili močni mini. Zaseda je bila raztegnjena čez ves breg. Položaji so bili pripravljene tako, da bi lahko z bombami uničili toliko avtomobilov, kolikor bi jih moglo obstati na tem cestnem odseku. Poskrili smo se na položajih in čakali jutra. Načrt je bil tak, da pustimo kamione vse do vrha klanca, kjer je bila postavljena mina. Ko bi avto zapeljal nanjo, bi zletel v zrak. Takrat bi mi sprožili tudi mino pod klancem in tako Italijanom cesto zaprli za umik. V prostoru med minama pa so jih čakale naše bombe, strojnice in puške. Kljub vsem tem načrtom pa so bile naše priprave in pričakovanja zaman. Italijani so jo ubrali prek Boncarja v Novo vas. Kdo ve zakaj so izbrali drugo pot? Ni mogoče reči, ali je bilo to samo naključje ali nas je kdo izdal? Vsem je bilo žal, da nismo mogli prirediti plesa, ki smo ga pripravljali tako skrbno. Nejevoljno smo odrinili naprej. Po vijugasti poti smo se prek Krvave peči premaknili v Iški Vintgar. Toda tam se nismo ustavili. Pot nas je vodila še dalje proti Ljubljani. Ustavili smo se šele v Iški vasi. Ljudje so nas sprejeli izredno prijazno. V dolini je bila že pomlad. Vse je cvetelo, bilo je toplo. Ta prijaznost in lepota sta prevzeli vse. Prišli smo vendar iz globokih, samotnih in zasneženih gozdov v cvetočo dolino, polno tiste tople pomladi, in med ljudi, ki so nas imeli radi in nas sprejeli z odprtimi rokami. Ob bistri Iški smo se sezuli, se pričeli umivati, skakati po vodi kakor otroci, se škropiti in uganjati prave otročarije. Tako smo po dolgem času dali duška nezaslišanemu veselju.

Tam smo nekaj časa po vaseh počivali, si nabirali novih moči za nove napore. Vtem je prišlo povelje, naj se naša četa vključi v novoustanovljeni Šercerjev bataljon, ki je bil zarodek slavne Šercerjeve brigade.

Poklicali so me v štab in mi povedali, da bom bataljonski kurir. Takoj po ustanovitvi te enote smo krenili nasproti novim bojem in novim pohodom.

Iz medna- rodnega življenja

VOJNI ZLOČINI NE SMEJO ZASTARATI

Nismo maščevalni, vendar ne pozabljamo tega, česar ni mogoče nikoli pozabiti. Ne samo mi Jugoslovani. Tudi Poljaki, Rusi, Francozi, Belgijci, vsi, po katerih je pred dvajsetimi leti gazil nemški škorenj. Pripravljeni smo iti prek marsičesa, ker smo realisti in ker vemo, da vedno ne bo mogoče pogrevati starih stvari. Da je zgodovina — zgodovina in sedanjost — sedanjost in da je kljub storjenim krivicam v preteklosti mogoče živeti v sedanjosti strpno.

Do določene meje, seveda. Tako dolgo, dokler nam neko ponovno ne odpre rane, ki se je sicer zaprla, ki pa se ni in se ne bo nikoli povsem pozdravila. Na to so verjetno pozabili gospodje v Bonnu, ko so objavili, da bodo od maja prihodnjega leta prenehali preganjati nacistične vojne zločince, ker po njihovi ustavi vsi zločini po dvajsetih letih zastarajo.

Ko so letos končno prišli v Frankfurt pred sodišče rablji iz taborišča smrti Auschwitz, ko se je v Münchnu začel proces proti bivšemu šefu Himmlerjevega posebnega štaba generalu Wolffu, ko je v Düsseldorfu sedlo na zatožno klop enajst esesovcev iz taborišča Treblinka, ko so v Zahodni Nemčiji objavili, da pripravljajo v bližnji prihodnosti še petdeset raznih procesov proti nacističnim vojnim zločincem, smo v prvem trenutku zares pomislili, da se je v Zahodni Nemčiji v tem pogledu nekaj prelomilo. Menili smo, da se je Nemčija končno odločila, da, čeprav z zamudo, kaznuje vsaj najhujše vojne zločince, množične ubijalce in rablje iz Dachaua, Auschwitza, Treblinka, Ravensbrücka, pošasti v človeški podobi, ki so odgovorne za smrt in zverinsko mučenje sto tisočev in milijonov Židov, Jugoslovanov, Poljakov, Francozov, Rusov in drugih. Upali smo, da jih bo doletela zaslužena kazen.

Smrt za smrt, kri za kri? Za bodalo bodalo, za kroglo krogla, za vešala vešala, za plinsko celico — plinska celica?

Nismo maščevalni in nas niti preveč ne moti to, da ti izrodki človeškega rodu, ki so končno prišli na zatožno klop, ne morejo biti pravično kaznovani, kajti v Zahodni Nemčiji je smrtna kazen odpravljena. Niti si ne želimo njihove krvi, ker nam ta ne more vrniti tistih, ki jih ni več. Nismo se sicer sprijaznili s tem, da zdaj določil moskovske deklaracije, v kateri so veliki zavezniki: Sovjetska zveza, Velika Britanija in ZDA sklenili, da bodo vse nemške vojake, oficirje in člane faši-

ALENKA GERLOVIČ:
KAMNOLOM, linorez, marec 1945

stične stranke, ki so odgovorni za zverinstva, izročili državam, kjer so počenjali zločine, in da jim bodo sodili v skladu z zakoni teh držav, že davno ne izpolnjujejo več, bili bi pa zadovoljni, ko bi bili vsaj po domačih zakonih pravično kaznovani. Kajti gre nam predvsem za to, da bi njihovo početje doma in pred svetom obsodili kot zločinsko.

In kakšno je dejansko vzdušje na frankfurtskem procesu proti esesovcem? Francozinja Alcanova, ki je bila sama žrtev nacistov in je dalj časa spremljala proces v Frankfurtu, ga je označila kot komedijo, ki vzbuja ogorčenje. Lahkoten ton in galantnost tožilcev in odvetnikov do obtoženih nacističnih zločincev je nekaj nerazumljivega in vzbuja ogorčenje. Kadar zastavljajo branilci ali tožilci vprašanja »gospodom obtožencem«, spoštljivo vstanejo, »gospodje obtoženci« pa odgovarjajo sede. Med odmori se obtoženci s prižganimi cigareti in smeje sprehajajo po hodniku med odvetniki, novinarji in žrtvami nemškega terorja. Obtoženci se kažejo naivne in porogljivo ter ironično odgovarjajo. Obtoženi Heckel sploh ni videl dima iz krematorija. Samo nekaj

je slišal o grozljivih kolonah nedolžnih ljudi, ki so jih takoj po prihodu v taborišče uvrstili v sprevod smrti in jih poslali v krematorij.

Pred kratkim so si sodniki, tožilci in branilci z obtoženci ogledali kraj njihovega delovanja. V sodni praksi je tak ogled nekaj novega, saj je kraj dejanja v drugi državi kot proces in bo to v sodnih analih verjetno zabeleženo. Vprašanje pa je, ali je tak ogled res bil potreben. Kot da bi ves svet ne vedel za zverstva, ki so se dogajala v tem taborišču smrti. Kot bi ne bilo splošno znano in na podlagi nešteti dokazov in izpovedi še živih prič ponovno dokazano, da so jetnike najprej peš vodili z železniške postaje v približno kilometer in pol oddaljeno taborišče. Vendar je bil tak transport zaradi vedno večjega števila jetnikov prepočasen in so zato zgradili od kolodvora v taborišče industrijski tir. Najprej enega, potem več... In da je bil za hitrejši sežiganje trupel v krematorijih potreben transportni trak. Skratka najmodernejše industrijske metode za množično ubijanje, ki si jih je lahko izmislila le zločinska esesovska kultura, prepojena z nemško natančnostjo in smislom za tehniko...

»Menim, da ljudi v Auschwitzu sploh niso ubijali,« pravi Heckel.

Nihče od njih ni kriv! Zločinci mirno bero častnike in se nesramno režijo...

Da, nihče od njih ni kriv! Ne doktor Lucas, v mestecu Emshornu znan kot »ljubeznivi doktor finih rok«, ne Johann Arthur Breitwieser, ki je do nedavnega živel kot knjigovodja in ki je v Auschwitzu sodeloval že pri prvih poskusih v plinskih celicah, ne Pery Broad, trgovski potnik, ki je na najokrutnejše načine sam pobil na tisoče jetnikov, ne doktor Frank in njegov intimni prijatelj Willi Schatz, ki sta se oba ukvarjala z najokrutnejšimi poskusi na živih jetnikih in ki sta oba živel a po vojni kot ugledna zdravnika, in ne nobeden izmed ostalih obtožencev, od katerih se jih devet brani na svobodi in ki po razpravi odhajajo na svoje domove in se naprej ukvarjajo s svojimi posli.

Kdo je potem sploh kriv? Štirideset odstotkov anketiranih državljanov Zahodne Nemčije trdi, da še nikoli niso slišali za to taborišče smrti!

S tega aspekta dobi sklep bonnske vlade, da bo prihodnje leto prenehala preganjati vojne zločince, ker vojni zločini zastarajo, povsem drugačno obelježje. Omiliti ga ne more niti poziv, ki ga je poslala bonnska vlada vsemu svetu, da naj do tega časa povsod okrepijo akcijo za odkrivanje vojnih zločincev.

Res je, da zločini v večini držav zastarajo. Zahodna Nemčija utemeljuje svoj sklep z ustavo, ki pravi, da vsi zločini zastarajo po dvajsetih letih, celo množični uboji, če pred iztekom dvajsetih let ni bil uveden sodni postopek proti njihovim povzročiteljem. Čeprav težko, vendar bi bilo morda kljub vsemu mogoče ta sklep sprejeti, če bi bilo v teh dvajsetih letih zahodnonemško sodstvo delovalo tako temeljito, kot deluje vse drugo v Zahodni Nemčiji. Toda nemško sodstvo se, odkar so okupacijske oblasti predale vprašanje vojnih zločincev v njegovo pristojnost, tako rekoč ni zganilo in do zadnjega časa vojnih zločincev praktično sploh ni klicalo na odgovornost. Kajti proces v Nürnbergu so izvedle še okupacijske sile, Eichmannu so sodili v Izraelu, razpravi proti Rudolfu Hössu in Arthurju Liebhenschelu, ki sta bila oba komandanta Auschwitza, pa sta bili na Poljskem. V Zahodni Nemčiji pa so med tem več ali manj lahko delovale razne ustaške in druge fašistične organizacije, ki so med drugim zakrivile tudi zločin

v Melemu. Za organiziranje terorističnih napadov na jugoslovanska predstavništva v Nemčiji in drugod pa je sodišče v Dortmundu obsodilo organizatorja in šefa »tajne revolucionarne ustaške postrojbe« Nahida Kulenovića na sedem mesecev zapora pogojno in ga izpustilo na svobodo. In da bi bila mera polna, je zvezni tožilec sprejel prav toliko neumnih kot ogabnih obtožbi proti podpredsedniku SFR Jugoslavije Aleksandru Rankoviću in proti državnemu sekretarju za zunanje zadeve Koči Popoviću.

Tako tudi procesi v Frankfurtu, Münchnu, Düsseldorfu in še tistih nekaj, ki so napovedani, prav tako pa tudi apel drugim državam, naj pohitijo z odkrivanjem vojnih zločincev do maja prihodnjega leta, ne morejo prepričati. Medtem ko je nemško sodstvo imelo prekrizane roke, so prihajali v vrhove zahodnonemške administracije nacisti in vojni zločinci. Zato ni mogoče verjeti, da se je zarjaveli sodni stroj v Nemčiji dokončno zganil in da bo v tem kratkem času opravil to, česar ni hotel v dvajsetih letih. Kajti preveč zločinov je ostalo nekažnovanih, in preveč vojnih zločincev je še na svobodi, da bi lahko verjeli dobri volji zahodnonemškega sodstva. Ing. Wiesenthal, ki deluje na Dunaju in je mnogo pripomogel k odkrivanju raznih vojnih zločincev, predvsem pa ima velike zasluge pri preiskavah v zvezi z Eichmannom, meni, da je na svobodi še vedno okrog 24 tisoč vojnih zločincev. Po drugih podatkih pa je ta številka še mnogo precejšnejša. Menijo, da se je izognilo sodbi okrog 65.000 vojnih zločincev, od katerih jih živi v Zahodni Nemčiji okrog 30.000, ne da bi bili proti njim sprožili kakršen koli sodni postopek. Zato je seveda absurdna trditev tistih, ki zagovarjajo sklep bonnske vlade o zastarelosti vojnih zločinov, češ da se bo le nezaten del vojnih zločincev tako odtegnil roki pravice.

Sklep bonnske vlade je povzročil veliko nezadovoljstvo povsod v svetu, predvsem pa v tistih državah, ki so trpele pod nacizmom. Sprašujejo se, če vojni zločini sploh lahko zastarajo, če pa že, potem pa se postavlja vprašanje, ali Zahodna Nemčija res ni mogla podaljšati roka, v katerem vojni zločini zastarajo, čeprav je z ustavo določen, ko pa je dobro znano, da je toliko in toliko vojnih zločincev še vedno na svobodi in da prav ti pomenijo nenehno nevarnost za oživljanje nacizma. Kot primer

VITO GLOBOČNIK:
TRIUMF, linorez, 1944

navajajo tudi Belgijo, ki je prav sedaj v parlamentu podaljšala rok zastaranja vojnih zločinov še za deset let, čeprav so prav v Belgiji zelo občutljivi glede ustavnosti in zakonitosti.

Pod pritiskom javnosti in protestov držav, ki so trpele pod nacizmom, se je položaj v Bonnu toliko spremenil, da si glede predvidenega sklepa niso več enotni. Dokončno odločitev o tem, ali bodo sklep o zastaranju vojnih zločincev sprejeli ali ne, so odložili do 1. marca 1965. Poziv bonnski vladi, naj prekliče ali pa vsaj podaljša rok o zastaranju pregona ter kaznovanja vojnih zločincev, je poslalo tudi predsedstvo zveznega odbora Zveze združenj borcev NOB Jugoslavije. Kajti mimo Auschwitz, Dachau, Treblinka, Ravensbrück, Mauthausen in drugih taborišč smrti, kjer so pobili na milijone ljudi iz vse Evrope, ne bo mogoče pozabiti Begunj, Gromozne jame in Starega piskra, grozodejstev SS divizije Prinz Eugen in streljanja talcev, pa Kragujevca in Jasenovca in še nešteti drugih prizorišč množičnih pokolov in zverinskih mučenj tudi v naši domovini. Vse človeštvo je odgovorno, da se kaj takega nikoli več ne bo ponovilo, zato ne bi smel ostati nekaznovan niti en sam zločin

-22-

PROTI ATOMSKI BOMBI

ŠESTNAJSTEGA oktobra je Kitajska preskusila atomsko bombo v puščavi Takla Makan, ki leži severno od Tibetu.

Mesec dni zatem je indonezijski general Hartono izjavil, da bo Indonezija preskusila drugo leto (l. 1965) svojo prvo atomsko bombo. Hartono ni znano ime v Evropi, zato je tiskovna agencija Antara potrdila točnost njegove izjave. Konec novembra je indonezijski veleposlanik v Kairu general Asman dejal, da je »atomska bomba potrebna za obrambo Indonezije. Mi smo obkroženi s treh strani« — je pojasnil.

»Eksplozija kitajske bombe je bila zame pravi šok in mislim, da tudi za ves svet,« je izjavil predsednik indijske vlade Sastri.

»Eksplozija bo utrdila mir v Aziji in na vsem svetu, povečala bo prestiž Kitajske in vseh ostalih azijskih držav,« je poudaril Aidit, predsednik indonezijske partije.

Za Sastrijo je bila to največja tragedija, Aidit pa meni, da je bil to triumf vse Azije, zmaga »novih sil« — »New Emerging Forces«. Kajti nuklearna bomba je zdaj prvič v rokah neke azijske države.

Tako kot Sastri misli velik del Azije, zlasti na Japonskem, »Dežela češnjega cveta« je bila prva, ki je doživela atomsko tragedijo. Prva in, upajmo, zadnja, kajti eksplozivna moč nuklearnih bomb je danes veliko večja kot pred dvajsetimi leti.

Mnenja o tem, ali bi človeštvo preživelo svetovno atomsko katastrofo, so deljena. Večina znanstvenikov meni, da bi bila atomska vojna prava kozmična katastrofa in da bi že v nekaj dneh izginila najmanj polovica ljudi.

So tudi znanstveniki, ki zatrjujejo, da bo atomska bomba ustvarila nekakšno ravnotežje na svetu. Nihče si ne bo upal tvegati nove vojne. V tej vojni ne bi bilo zmagovalca, bili bi samo mrtvi in preživeli. Toda to po njihovem mnenju ne izključuje možnosti manjših, lokalnih vojn. Tako vojno smo imeli na Koreji, sem spada tudi angleško-francoska vojaška akcija v Egiptu 1956. leta, ta se je končala s popolnim umikom angleških čet iz Sueškega prekopa.

Tako kot predsednik KP Indonezije so govorili še marsikje — v Aziji pa tudi v Afriki. Številni afriški voditelji, ki so pred nekaj leti najostreje obsodili francoske poskuse v Sahari, so poslali zdaj čestitke v Peking. Velik del Azije je s ponosom ugotovil — zdaj imamo bombo tudi mi. Izginil je monopol »belih« velesil, Evropa in Amerika nam ne bosta več diktirali.

Uradna Francija poskusa ni obsodila, za Francijo je bil test v bližini jezera Lop Nor, v puščavi Takla Makan, logičen zaključek kitajskih političnih, vojaških in znanstvenih prizadevanj. Razumljivo: Francija bi izdala sebe, če bi obsodila kitajsko akcijo. Peta republika pripravlja nove poskuse, in sicer na otokih Južnega morja.

Eksplozija kitajske bombe je sprožila silno veliko komentarjev, to je tema, o kateri bodo še in še pisali. Kitajska demonstracija ni nikogar preplašila, njen učinek je bil političen. O tehnični strani kitajskega testa nikjer ne razmišljajo veliko. To je zanimiva tema

za Ameriko: kako daleč so že Kitajci. Pripravljajo res drugo eksplozijo?

Britanska tehnična revija »New Science« meni, da bi lahko Kanada demonstrialo svojo atomsko bombo v šestih mesecih, Indija v dveh letih, Zahodna Nemčija in Švedska v treh letih, Izrael, Švica, Avstralija v štirih letih. Predstavniki japonske vlade je nedavno dejal, da bi lahko imela svojo bombo tudi Japonska.

Ta izjava je bila namenjena predvsem Kitajski. Popolnoma jo razumemo: Japonska je bila prva žrtev atomskega napada. Še je v spominu napad na Nagasaki pa Hirošimo, še živé priče bombardiranja. Še hodijo domačini in tuji v Hirošimo.

Tudi kitajski delegati prihajajo, s prstom kažejo na imperializem, na Ameriko. Kljub veliki revščini imajo svojo atomsko bombo. Kdaj bodo dobili hidrogensko? To je samo vprašanje časa. Nihče se ne ustavi sredi pota. Tragično je, da je postala nuklearna bomba za mnoge že vprašanje prestiža — mednarodnega statusa! Ne standard, bomba je važna!

Se bo Indija res pridružila tem državam? O tem se vodi že nekaj mesecev velika razprava. O tem vprašanju so mnenja močno deljena. Formirali sta se dve stranki.

Predstavniki stare indijske šole, tradicionalne indijske družbe, so odločno proti atomski bombi. To bi bila izdaja vseh načel, za katere sta se borila Gandhi in Nehru, na katere je Indija prisegla.

Tako imenovani atomski lobby pa meni, da je Indija brez atomske bombe samo drugorazredna sila. Predstavniki tega kroga je znani indijski fizik dr. Bhabha.

Indijski znanstvenik trdi, da bi znašali stroški atomske bombe »le« 350.000 dolarjev. Termonuklearna bomba dveh megatonov bi stala nekaj več, 600.000 dolarjev. Zatrjuje tudi, da bi nuklearna bomba prihranila Indiji celo nekaj denarja.

Premier Lal Bahadur Šastri je v tej zvezi dejal, da bi bilo morda to točno za Združene države, za Indijo pa ne. Tu še ni pogojev za proizvodnjo atomskega razstreliva. Indija bi morala zgraditi šele tovarne, laboratorije, inštitute itd.

Ne le to, indijska vlada bi morala ustaviti gradnjo številnih objektov, to pa bi ogrozilo temelje tretjega indijskega petletnega načrta 1961/66.

Stroški atomske bombe bi znašali 20 milijonov dolarjev (100 milijonov rupij). Ena, dve, tri bombe ne pomenijo nič — je poudaril Šastri. Za Indijo sta že nakup in proizvodnja konvencionalnega orožja draga stvar. Zaradi težkih gospodarskih pogojev je morala omejiti investicije v industriji za 20 do 30 milijonov dolarjev. Država je bila prisiljena storiti to, da bi tako zajezila naraščajočo inflacijo.

Indija bi je že nekaj časa hudo bitko na treh frontah. To silno izčrpuje njene energije. Ali naj se zdaj angažira še na četrti fronti — pripravlja atomske bombe?

Na Himalaji, strehi sveta, je angažirana v boju na življenje in smrt s Kitajsko, največjo državo na svetu. »Fronta« na Himalaji je dolga kar 800 milj — 1200 km. Kitajci so v Ladaku zasedli del indijskega ozemlja in vztrajajo na svojih pozicijah.

V Kašmiru meri svoje moči s Pakistanom, tako da porabi za obrambo polovico svojih proračunskih sredstev. To je ogromno za državo z nizko gospodarsko strukturo.

Na domači fronti se je pojavilo vprašanje riža — življenjski stroški naraščajo zelo naglo. Prišlo je že do protivladnih demonstracij. Naraščajoče cene ogrožajo življenjski minimum indijskih množic.

»Tukaj, pred slikami Gandhija in Nehruja, apostolov miru in nenasilja, ki gledata na nas, člane indijskega kongresa, ne moremo razpravljati o proizvodnji atomske bombe. To bi bila izdaja vseh naših načel,« je poudaril Šastri.

Gandhi je bil filozof-državnik, bil je tolstojevce, zagovarjal je nenasilje. Boril se je za pravice Indijcev v Južni Afriki, dosegel je, da je postala Indija leta 1947 neodvisna. Zmagal je brez nasilja. Indija mora ostati zvesta temu načelu — opozarjajo indijski voditelji.

Boj za atomsko bombo in proti njej se medtem nadaljuje. Indonezija se je menda odločila, da pokaže svojo atomsko moč že v bližnji prihodnosti. Indija se obotavlja in se bo še dolgo. Kajti atomska bomba ni rešitev. Je začetek brez konca, je slepi krog, iz katerega ni rešitve.

Atomska eksplozija namreč še ne pomeni atomske bombe. Ena bomba še ni vojaški arzenal, njen učinek je samo političen. Z navadnimi letali ni mogoče transportirati atomskih bomb. Eksplozija kitajske bombe ni spremenila rav-

notežja sveta, opozorila je samo na ambicije Kitajske, pokazala je, da proizvodnja te bombe danes, dvajset let po Hirošimi, ni več tak problem, kot so mislili.

Francija je opravila že 7 poskusov, vendar še danes ni v atomskem klubu. Vedno bo zaostajala za drugimi, močnejšimi atomskimi državami. Združene države so doslej preskusile že 320 do 375 bomb, Sovjetska zveza je izvedla 180 do 230 atomskih poskusov, Velika Britanija 23. Sem štejemo seveda tudi vse poskuse pod zemljo — ti po moskovskem sporazumu niso prepovedani.

Atomska tekma se bo najbrž nadaljevala, malo je verjetno, da bi se razvoj ustavil na sedanjih točki. Američani predvidevajo drugo kitajsko eksplozijo. Tudi Francija se ni ustavila pri prvem poskusu, nadaljevala jih je v Afriki — kljub protestu afriških držav.

Ali naj se Indija poveže z zahodnim blokom in postavi pod njegov »nuklearni dežnik«? Ne, je dejal indijski premier. Tedaj bi izgubili svojo neodvisnost, Indija mora ostati zvesta svojim načelom. Le tedaj nas bo cenil svet.

Atomska eksplozija v puščavi Takla Makan, v Sinkiangu, ni povečala kitajskega ugleda. Zaostrila pa je vprašanje širjenja atomskega orožja. V tem je popolno soglasje med Združenimi državami, Sovjetsko zvezo in Veliko Britanijo. Vendar je to premalo.

Ko bo imela svojo bombo Indonezija, bodo začele misliti nanjo tudi druge države. Potem bo sporazum o prepovedi tega orožja še težji, atomska bomba bo postala vprašanje prestiža. Francija daje velikanske vsote denarja za proizvodnjo atomskega razstreliva, vsi vemo, da je njen vojaški proračun zelo napet in da Francija od nekaj bomb ne bo imela nobene koristi. Tudi njen ugled zaradi tega ne bo bistveno večji — vendar Francija vztraja pri svojem programu.

Francoska vlada se zavzema za nevtralizacijo Vietnama, vse Jugovzhodne Azije, navezuje stike s »tretjim svetom« — Azijo, Afriko, Latinsko Ameriko, vendar vztraja pri svoji atomski avtonomiji. Francija meni, da ji to daje neki poseben status.

Nikoli vojne — ta klic odmeva na vse strani sveta. Vojna je zločin, v dvajsetem stoletju z vojno ni mogoče rešiti nič — vsi se tega predobro zavedamo. Vendar preskuša cela vrsta držav nova strašna orožja. Njihove misli se orientirajo na atomsko orožje —

atomsko bombo. Ta naj bi bila absolutna garancija proti vsem presenečenjem, vsem napadom.

Vizija prihodnosti res ni sijajna, toda to še ne pomeni nujno, da je že tragična. Tragična je le misel, da po največji katastrofi, kar jih je doživelo človeštvo — drugi svetovni vojni — še vedno nismo odložili orožja.

Za atomsko bombo ali proti njej je najbolj resno vprašanje naše dobe. To je velika dilema, kjer ne smemo molčati, kajti atomska bomba ubija brez milosti, proti njej ni rešitve. Vprašanje je, če obstaja obramba proti njej.

Vsi vemo, da je razvoj atomske energije samo v interesu človeštva — tudi stroji so bili naša rešitev, ne pa poguba. Z uporabo električne energije, Edisonovih hrušk-žarnic še ni izginila romantika, še ni propadla idila.

Vsi vemo, da lahko izkoristimo atomsko energijo za kopanje velikih kanalov, za razstreljevanje zemeljskih ovir, izkoristili jo bomo v industriji, gradili bomo — in jih že! — atomske centrale, imamo že ladje na atomski pogon, atomska energija bo nekega dne spodrinila premog kot univerzalno gorivo.

Težko bo reči, kje je meja med civilnimi in vojaškimi potrebami, Amerika ima že podmornice na atomski pogon, Rusija ledolomilce. Svet se ne bo ustavil na današnji stopnji — smo šele na začetku razvoja človeštva. Dva tisoč let zgodovine, pet tisoč, če hočete, je le trenutek v velikem kolesju časa in prostora.

Zdaj imamo le prepoved o atomskih poskusih. To je malo, vendar za začetek... Res je, Kitajska moskovskega sporazuma ni podpisala, tudi Francija ga ni (Albanija se norčuje iz njega), v Aziji Kambodža, v Afriki Gvineja, v Ameriki Kuba. Japonski, indonezijski komunisti ga obsojajo — najbolj pa je proti njemu Kitajska.

Kitajska je predlagala prepoved uporabe atomskega orožja — ni pa predlagala, da se prepovejo vsi poskusi. Francija jih nadaljuje, za javno mnenje se ne meni. Francija ima samo »baby« bombo — v Parizu hočejo imeti pravo hidrogensko bombo.

Prepovejmo vse atomsko orožje, uničimo vse atomske bombe. To niso prazne fraze — o tem bomo morali več in več razmišljati. Prav letos, v jubilejnem letu Združenih narodov.

M. O.

PA SMO tako lepo začeli!

Seveda: ko so sedali prvi gledalci naših novih filmov v kinematografe, so prav mnogi med njimi imeli še partizanske škornje na nogah in ta ali oni kos uniforme je, primerno oskuben vojaških funkcij in odgovornosti, živahno pričal, da se je tudi njegov lastnik pravkar šele začel prilagajati civilnemu življenju. Naša svoboda je bila mlada, naša kinematografija tudi, in pri vseh nepopolnostih jo je ožarjal nepopovljivi čar mladosti. In radi smo jo imeli! Kot smo pač imeli radi vse, kar smo takrat ustvarjali čisto na novo. »Ljubljana pozdravlja osvoboditelje« in dragoceni metri traku, ki so jih posneli naši snemalci-ljubitelji še v partizanih, Jakčevi avioni za Bari posebno, so bili tedaj ne samo dokumentarna dragocenost, ampak čudovit dokaz, da znamo tudi mi govoriti s filmskim jezikom, in še čudovitejši obet za prihodnost, ko bomo tudi z umetniškim filmom povedali vse, kar nam leži na duši in vzgibava srce. In to je bilo predvsem pravkaršnje doživetje narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije, končanega boja in revolucije v polnem zamahu — in kdo bi tudi samo v sanjah podvomil, da bomo oboje prav kmalu, že jutri, prenesli na filmski trak, pa tako, da bo svet kar gledal! Zagona je bilo v nas za tri kinematografije in mlade samozavesti tudi.

Za zdaj smo seveda delali samo dokumentarce, tisto pravzaprav, čemur bi danes nekoliko omalovažujoče rekli »arhivske filme«, takrat pa je bilo sijajno že to, da je bilo na platnu nekaj videti, da so bili tukaj bližnji in srednji in daljni in »vozeči« posnetki — kakšna radost, če je bil posnetek gladko »vozeč«, brez zastankov in potresavanja! Glavna pa je bila kajpak vsebina in vsebina je bila resnično taka, da nas je prevzemala in da so zavoljo nje ti metri traku dragoceni še danes in bodo zmerom dragocenejši: »Narod odgovarja kralju« je reportaža o demonstraciji Beograjčanov januarja 1. 1945; in naši »Ljubljani«, ki »pozdravlja osvoboditelje«, so odgovorili zagrebški snemalci ilegalci z »Osvoboditvijo Zagreba«, posneto tudi maja 1945, le da je bil njihov film napravljen večinoma s skrito kamero in je kazal panični beg ustašev pred četami nove Jugoslavije, ki so že korakale v mesto. Razen tega, kar smo videli v kinu — največkrat kot predfilme kaki mogočni sovjetski agitki, pa so snemali metre in metre traku »na

Kulturna panorama

Rapa Šuklje

FILMI O NOB

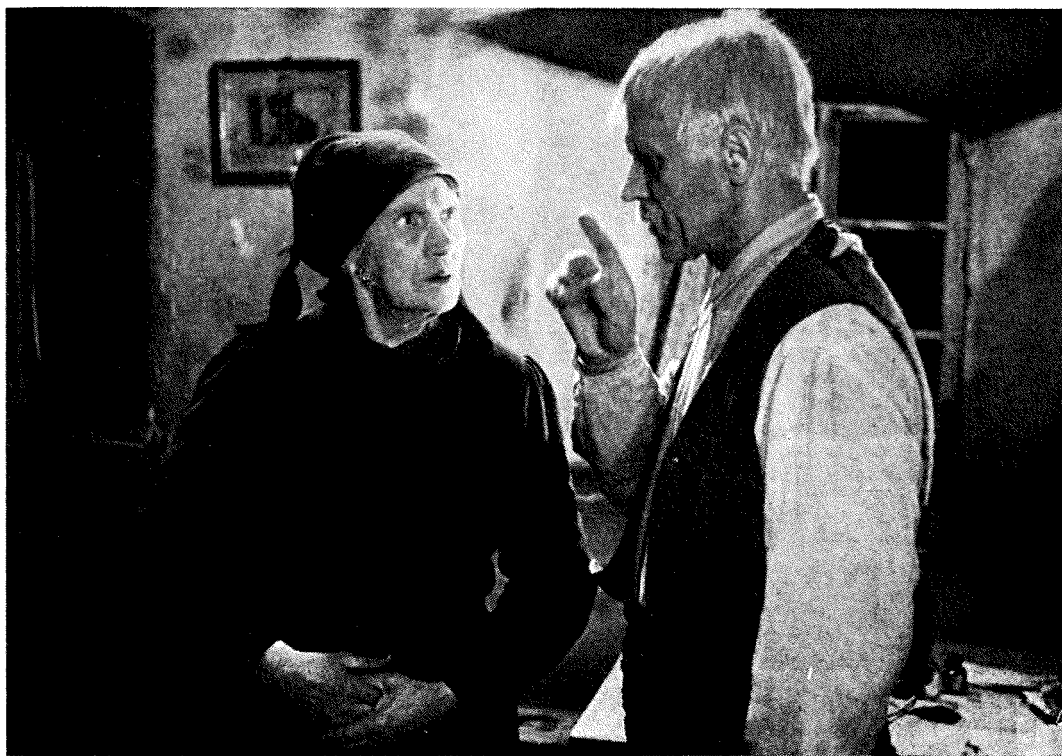
PRIZOR IZ FILMA »NA SVOJI ZEMLJI«

terenu«, brž ko so mladi navdušenci z vsaj minimalnim filmskim znanjem prišli do kamer in traku. Zakaj za oboje je bila stiska, da nikoli takšna: pred vojno Jugoslavija kinematografije kratko malo ni imela, kamere, s katerimi so delali nekaj malega reklamnih filmov, so bile izrabljene in zastarele, sicer pa so se s filmom ukvarjali skoraj samo amaterji.

Toda naših prihodnjih režiserjev, snemalcev, »direktorjev fotografije«, specialistov za trik in pirotehniko in kar je še drugega ljudstva, ki se poti in trudi ob nastanku tudi najskromnejšega filma, vse to ni kaj prida motilo. Čudežne besede kakor »Alma Ata«, kamor se je med vojno preselila glavšina sovjetske kinematografije, posebno pa »Barandovo«, so bile na vseh ustih, vse se je pogovarjalo o filmu, »živelo za film« in se — medtem ko so počasi stekle redne filmske novice in se je tudi v Sloveniji razbohotil obzornik, mladi režiserji pa so si brusili zobe ob

kratkometražnih posnetkih mladinskih akcij in rekonstrukcij posameznih dogodkov NOB — pogovarjalo predvsem o enem: o celovečernem, igranem, »umetniškem« filmu.

Umetniški film! Ne samo toliko in toliko več metrov posnetega traku, ki po sramežljivi kopeli v črni razvijalnici razpne svoje deviško telo na lesene bobne v sušilnici, se preda izpraševanju vesti, škarjam in lepilu montaže pozitiva in nežnim, orokavičenim prijemom montaže negativa — pač pa delo s popolnoma novimi zahtevami in elementi: igralci, ki ne predstavljajo sami sebe, temveč vloge, piscem scenarija, po možnosti kakim očalastim »kulturnikom«, ki mu nobena stvar ne bo dovolj »kunštna« in umetniška, z maskerjem, kostumografom, s takimi in drugačnimi »svetovalci« — z dolgo vrsto nepredvidljivih, a menda nujnih ljudi, ki nosijo umetnosti vlečko. In ne navsezadnje spopad s kritiko. Zakaj če je kritika ob prvih filmskih zapisih molčala ali krot-

PRIZOR IZ FILMA »NA SVOJI ZEMLJI«

ko hvalila, je bilo jasno, da bo postala takoj razbrzdana, kakor hitro bo zavohala, da gre komu za umetnost. S kritiko je že tako.

A bolj ko je bila naloga težka, bolj je bila za tisti čas mikavna. In ker tedaj niti ljudje pri filmu še niso poznali zdaj preizkušene poti učenja na lastnih napakah, so pač mislili, da se bodo česa naučili v praktični šoli in na zgledih. Zato je prišel v Jugoslavijo sovjetski režiser Abram Romm, da posname pri nas — danes bi rekli »koprodukcijski« — film »V gorah Jugoslavije«; v »pomoč« pa je dobil asistentov in sodelavcev, da se je kar trlo. Nekateri med njimi so še zdaj velika imena v naši kinematografiji: Radoš Novaković, Žorž Skrgin, Nikola Popović, Aleksander Sekulović. Tisti, ki se je po Rommovem učenju — in razočaranju z »Gorami Jugoslavije« — prvi lotil samostojnega poskusa, pa je danes le malokdaj omenjan, četudi se je že s samim svojim poskusom za zmerom zapisal v našo

filmsko zgodovino: to je bil Vjeko Afrić in njegov film je bil »Slavica«.

Danes, v času zgodovinopisja, evidentiranja in sistematiziranja, bi rekli, da je »Slavica« začela prvo obdobje v našem filmskem prikazovanju narodnoosvobodilnega boja: obdobje filmane »vstaje ljudstva«. In dostavili bi, da je to zdrava tradicija, ki so jo takoj po Avalini »Slavici« preskusili Hrvati s filmom »To ljudstvo bo živelo« in skoraj hkrati z njimi mi, s prvcem »Na svoji zemlji«, filmom, ki še danes vsebuje marsikaj, česar nikakor ni zavreči. In da je navsezadnje ta tradicija po mnogih ovinkih oplodila več kot petnajst let pozneje Bulajićevo »Kozaro«, ki jo — pri vseh rezervah — vendarle lahko štejemo za doslej nepresežen vrh v prikazovanju narodnoosvobodilne tematike, film, ki je slednjič prodril tudi v vrste svetovne kinematografije in najvišjih mednarodnih priznanj.

Pa kdo je takrat mislil na kaj takega! Bili smo presrečni, da imamo celo-

večerni igrani film, da je naš boj dobil umetniško upodobitev na platnu; za srbsko in hrvaško jezikovno območje pa je bilo doživetje, ko je Slavica spregovorila »po naše«, sploh nepozabno. Poldrug milijon gledalcev si je v nekaj mesecih ogledalo »Slavico«, to je rekord, ki ga menda ni dosegel pri nas noben film. In pri tem je bila »Slavica« naivna in polna začetniških napak. Vsebinska več kot preprosta: mlada delavka v tovarni sardin ne mara za ženina, ki so ga izbrali starši, temveč bi rada ribiča Marina, iniciatorja ribiške zadruge pri Splitu. Vzameta se in sta srečna, dokler ne pride vojna in ne vzame in ne uniči vsega. Vojna, okrutnost okupatorjev, vstaja idealnih mladih ljudi, ki so pripravljeni vse storiti in vse žrtvovati za svobodo; za pravičnejše odnose med ljudmi — to je osnovna vsebina filma. Slavica ni samo milo dekle, Slavica je partizanka, po njej je imenovan ribiški motorni čoln, ki je postal ena prvih ladij partizanske mornarice. Kar vsa vojna, kolikor je je bilo mogoče zajeti v poldrugo uro, in kar vsi ljudje, kolikor jih je bilo mogoče stisniti na platno normalnega, »klasičnega« formata, so bili prikazani v »Slavici«. Kako bi se v tedanjem navdušenju marali odreči kateri koli podrobnosti! Za kamero je stal mladi entuziast Žorž Skrigin, pred njo pa preizkušeni igralec Ljubiša Jovanović in mladi par Marjan Lovrić in Irena Kolesar. In Irena je bila resnična Slavica; toliko, da ni igrala same sebe, saj jo je Afrić menda res »odkril« med dekleti v tovarni. Imel je nenavadno srečno roko: zakaj Irena Kolesar je skrivala v sebi bogato igralsko osebnost, resničen dar, ki ga nismo malo občudovali, denimo, pred dvema letoma, ko je prinesla k nam Shakespearovo Ofelijo, kakršno je zaigrala na deskah Jugoslovanskega dramskega pozorišta. Takrat, v času »Slavice«, pa je bila pač mlado, nadarjeno dekletce in v njeni Slavici je bilo nekaj tako ganljivo pristnega, da je dala temu prvemu povojnemu jugoslovanskemu igranemu filmu še dodatno avtentičnost.

V navdušeno ploskanje pa so se tudi že oglašali prvi kritični glasovi. Ne, da bi ugovarjali njenemu prikazovanju in razlaganju narodnoosvobodilnega boja — te vrste kritika je nastopila precej pozneje. V času »Slavice« je bila vstaja ljudstva še naša živa stvarnost, nikomur ni prišlo na misel, da bi iskal zapletene dušeslovne motivacije junaštvu junakov, izdajstvu izdajalcev, okupa-

torstvu okupatorjev ali da bi sploh zgubljal mnogo posnetkov in besed za to, da bi utemeljeval, kako da je zatrto ljudstvo odgovorilo na pritisk z odporom in ne z vdajo. Vedeli smo, da je tako odgovorilo, vedeli, da ga je vodil pri tem njegov najzavednejši, organizacijsko izkušeni del, in hoteli smo nazorno videti, kje se je to zgodilo, kako, in kakšna je bila podoba tistega dela našega boja, ki ga nismo spoznali od blizu, četudi smo v njem sodelovali kot drobna kolesca. Pomanjkljivim motivacijam je dodajalo občinstvo iz svojega; odvečni detalji niso bili odvečni, ker je izkušeni gledalec vedel, kam sodijo, tudi če niso ravno sodili v zgodbo. »Slavica« je bila pripoved o našem boju, podana z nekaj vidnejšimi junaki, katerih zgodba se je spet in spet vtapljala v doživljanje skupnosti. Toda ni bilo mogoče tajiti, da je bila ta pripoved ponekod okorna, da kamera ni delala čudežev, da montaža ni bila vselej gladka, kaj šele domiselna. In četudi tisti čas nismo bili razvajeni, so se vendarle zaslišali posamični glasovi, ki so terjali višjo »umetniško raven« domačega filma, večjo »kvaliteto«. Pravzaprav je ta klic, ki se ponavlja še danes, tedaj pomenil dvojje: željo po poglobitvi, po resnični umetniški dozo-relosti, pa tudi zahtevo po obrtni dognanosti filma. Skratka, želeli smo si domače delo, ki bi bilo brez pokašljevanja in zastajanja, kjer ne bi nič motilo gledalčeve pozornosti in ki bi »teklo« enako gladko in brez očitnega napora kot dobri tuji filmi. Kritiki, neizkušeni, kakor so bili, so imeli zelo prav: dolga leta je motilo naš užitek pri gledanju tudi tematsko zares zanimivih domačih del pomanjkljivo obrtno znanje naših filmskih ljudi, da ne mogli bi reči, da smo se tega tudi danes docela otresli. Spet in spet se sprašujemo, zakaj še vedno terjamo, da se naši začetniki uče na svojih dragih igranih prvcnih, ko bi jih, denimo, v treh letih študija na filmski akademiji v Lodzu vsaj obrti zagotovo naučili!? Je pač tako, da so pota filmske previdnosti skrita.

No, v času »Slavice« je kritika še samo konstruktivno opozarjala; sicer pa film ni imel neposrednih potomcev, takšnih, ki bi jih napravili isti avtorji. Pač pa se je še isto leto — 1947 — zganelo pri »Jadraniu« na Hrvaškem in pri »Triglavu« v Ljubljani. Hrvati so zapuili režijo filma »To ljudstvo bo živel« drugemu Rommovemu pomočni-

ku Nikoli Popoviću, za scenarij pa so pobarali književnika Branka Čopića. In res je bilo v filmu občutiti bistveno več literature kot v »Slavici«. Da, zgodba o kmečkem dekletu Jagodi, ki ji je oddaljeni fant pošiljal detonacije razstreljenih prog kot pozdrave iz partizanov, je bila kar hudo patetična, junaki privzdignjeni kot v ruskih filmih — in precej so govorili. Toda v filmu je bil tudi prizor, ki ga ni mogoče pozabiti — ko ob navalu Nemcev in mučeništvu naših bojnikov babica in vnukinja razpletata kite, da bi imeli lažjo smrt. Tudi prizori množičnega upora, ko otroci in dekleta družno z možmi navale s kosami, lopatami in vilami kot plaz na sovražnika, ali mučenišтво male Jagode, ki nikogar ne izda, so zelo lepi filmski momenti. In globoko se vtisne gledalcu v spomin končna detonacija, novi partizanov pozdrav že mrtvi nevesti.

»To ljudstvo bo živel« je bilo še korak bliže dokumentarni kroniki naše ljudske vstaje kot »Slavica«; najlepše delo v tej zvrsti pa je menda vendarle naš slovenski prvenec »Na svoji zemlji«.

Začnimo spet s prizorom, ki ga ne bomo pozabili: ko Avgusta Danilova, naša igralska veteranka, pozove sovaščane — talce, naj se sezujejo in bosi stopajo zadnjo pot po svoji zemlji. Taka preprosta in globoka simbolika, tako zastavljena in odigrana, se nam je spontano rodila verjetno samo v tistih dneh, ko smo narodnoosvobodilni boj vsaj s kančkom svojega bitja še živeli, ne samo obnovljali. Da, saj so vsi ljudje iz Baške grape, ki so sodelovali pri snemanju, od kmetice, ki je posodila kravo s čudno dolgimi, neizhojenimi parklji, do fantka, ki ti je pobral po nerodnosti odvrženo »klapo«, še pomnili Italijane, sami videli partizane, zadihanosopihali v hrib po obveščevalnih poteh kot mali Boris v filmu, zastirali okna, da bi sestanek ne privabil sovražnika kot častitljivi očka Orel. In kostumograf ni imel prav nič težkega dela: izbirati je moral samo iz kupa avtentičnih uniform, opremljenih še z vsem, kar uniformam gre; tudi če je zlato ponekod malce potemnelo, in so nekatere od mnovega razkuževanja malo izgubile barvo. A bile so to pristne, zbite, utrujene partizanske uniforme, pristne prav tako, kot so bile pristne snežinke, na katere smo dolgo čakali, da padejo s pristnega neba nad Baško grapo.

Tudi za prvi slovenski film iz NO boja je napisal scenarij književnik, Ci-

ril Kosmač; priredil ga je po svoji noveli »Očka Orel« in v filmu je nič koliko njegovega duha. Snemalno knjigo pa so pisali po vrsti menda kar trije režiserji in sploh je bilo okoli poroda našega filma veliko babic in dolgo je šlo marsikaj narobe, kot bo zagotovo izčrpno popisal France Štiglic, režiser, ki je film srečno pripeljal do konca, v svojih spominih. Za nas, ki smo ga doživljali v dvoranah, pa je bil podobno doživetje, kot za naše brate z Juga »Slavica«. Spregovoril je o našem boju in ljudeh po naše, uvrstil nas je med »filmske narode« in pomenil je začetek dragocenega sodelovanja med Cirilom Kosmačem in Francetom Štiglicem, sodelovanja, ki nam je dalo doslej še dva vrhunska filma, enega prav tako s tematiko iz narodnoosvobodilne boja. A o tem pozneje. Zakaj tik po tako mnogo obetajočem začetku je naš »vojni film« opustil še neizčrpane, da, niti do kraja preizkušene prijeme in krenil po novih poteh. Te pa so bile strme in drčne in polne novih nevarnosti. Lepo, da nismo vseh poznali vnaprej; nemara bi se jih ustrašili. In — kdo ve? — morda v tem primeru nikoli ne bi videli ne »Devetega kroga«, ne »Kozare« in ne »Balade o trobenti in oblaku«.

(Dalje)

PARTIZANSKA VOJNA IN REVOLUCIONARNA LITERATURA V LETU 1964

ČE HOČEMO napraviti pregled knjižnih izdaj in presoditi knjige z določeno tematiko, ki so izšle v določenem obdobju, moramo najprej začrtati okvir pregleda. Ta pregled izdaj v letu 1964 naj bi zajel vse publikacije s tematiko osvobodilnega boja. Vendar pa pri tem ne moremo biti preozki. Nujno je, da upoštevamo tudi dela z revolucionarno tematiko, morda tudi nekatere dela, ki obravnavajo idejne osnove osvobodilnega boja, pa tudi dela

o boju drugih narodov proti fašizmu, o borbi za svobodo. Tako tudi časovno ne moremo biti strogo vezani na tematiko vojnih let. V tem poročilu naj bi torej pregledali vse knjižne izdaje, leposlovne in dokumentarne, s področja osvobodilnega in revolucionarnega boja, knjige, ki nam govore o zadnji vojni in boju proti fašizmu, pa tudi dela, ki obravnavajo predvojno revolucionarno dejavnost in so izšle v letu 1964.

Ta pregled naj bi zajel originalna dela in prevode. Po možnosti naj bi bil popoln, vendar se nam bo morda kako delo nehote izmuznilo. Vsekakor pa naj bi ta pregled zajel vse najpomembnejše izdaje. Pri tem naj omenim še nekaj. Zdaj, sredi decembra, še niso izšle vse knjige, ki so bile napovedane za letošnje leto. Nekatere so že menda tik pred izidom, vendar jih ne moremo upoštevati, ker jih ne poznamo. Na drugi strani pa to poročilo o knjigah v letošnjem letu upošteva nekatere izdaje, ki so prišle na knjižni trg z letnico 1963, so pa dejansko izšle kasneje.

Ta pregled knjižnih izdaj s partizansko, vojno in revolucionarno tematiko ni kronološki, ker bi bilo to težko doseči.

Poglejmo si torej podatke o posameznih izdajah.

Kot osrednji izvirni pripovedni tekst s tematiko osvobodilnega boja lahko označimo drugo knjigo tetralogije Miška Kranjca, »Za svetlimi obzorji« (Državna založba Slovenije), ki smo jo, sicer z letnico 1963, dobili ob začetku leta. Druga knjiga partizanske epopeje na Štajerskem je vsekakor bolj dognana, ni toliko natrpna in razbita kot prva, zato tudi bolj impresivno deluje na bralce. Sicer pa je Kranjec tudi v tem delu ostal zvest sam sebi; zato je roman predvsem izrazito lirična pripoved, ki temelji na realni zgodovinski podlagi. Prav zato ta roman izzveni ne toliko kot pretresljiv tekst vojnega časa, temveč bolj kot prikaz osebnih tragedij v velikem času velikega spopada. Gre pa vendarle za veliko pripoved o našem osvobodilnem boju, zato lahko ta roman, čeprav je le nadaljevanje prve, že prej izdane knjige, postavimo na prvo mesto.

Kakega drugega slovenskega večjega teksta žal nismo dobili. Pač pa lahko v tej zvezi navedemo dva prevoda iz jugoslovanske književnosti, in to Mihaila Lalića »Hajko« ter Dobrice Ćosića roman v dveh knjigah »Ločitve«. Roman črnogorskega pisatelja Mihaila Lalića

ne sodi le v vrh današnjega jugoslovanskega pripovedništva, temveč je po besedah srbskega kritika »velika poema v prozi o smrti in o boju proti zlu in smrti v kaosu in brezdelju, ki jo glede na njeno mračno simboliko lahko postavimo ob stran Camusovi Kugi in Kafkovemu Procesu«.

Roman Dobrice Ćosića »Ločitve« (Državna založba Slovenije) ni samo najboljšo delo Dobrice Ćosića in eden najboljših jugoslovanskih romanov iz vojnega časa, temveč je to vsestransko velik tekst: realističen, psihološko poglobljen, z aktualno problematiko vojnega časa, obenem pa tudi moderno napisan. V tem romanu je pisatelj analiziral pojav in razmah četništva v drugi svetovni vojni ter odgovoril na vprašanje, kako je v Srbiji prišlo do razkola, do ločitve duhov, zakaj je četništvo zašlo v slepo ulico ter končalo v umazanem izdajstvu. Čeprav je zaradi obsežnosti malce utrujajoč tekst, je vendar napisan neposredno, prepričljivo in umetniško dognano.

Teksta Marije Vogrič »Ljudje bodo ostali« (založba Lipa) niti po formalni plati, še manj pa po umetniški moči pripovedi, ne moremo postaviti ob stran prej navedenim tekstom. Sicer pa je bil tudi njen namen mnogo skromnejši, čeprav je dala knjiga lep prispevek naši literaturi o osvobodilnem boju. Avtorici je uspelo zajeti življenje v domačih, cerkljanskih, krajih med osvobodilnim bojem, prikazati povsem nove poglede na ta boj ter v mozaiku ljudi in njihovih usod podati plastično podobo časa in ljudi v njem. Tudi drugi roman iste založbe »Sence pod Matajurjem«, prav tako delo doslej neznane primorske pisateljice, je vreden posebne omembe, ker se dogaja v Beneški Sloveniji in tako vnaša v slovensko književnost življenje obrobne slovenske pokrajine. Beneška Slovenija pa do zdaj razen z Bevkovim Martinom Čedermacem ni bila predstavljena v slovenski književnosti. Roman Stanke Vilhar izpričuje tudi notranjo prizadetost avtorice in ima tudi svoje umetniške kvalitete. Po svoji vsebini je tudi nekaj spomenik beneškim partizanom in njihovemu boju. Tudi napisan je lepo.

Spregovorimo o zgodbi »Čigav si«, ki jo je napisal Mile Pavlin in izdal v Borčevi knjižnici! Ta zgodba, posvečena dvajsetletnici ustanovitve varnostne službe, je napeta, kakor pač mora biti po resničnem dogodku napisana pripoved o partizanskem obveščevalcu. To-

da v Pavlinovi knjigi je ostala samo zgodba, gladko tekoča zgodba brez večje notranje dramatičnosti in psihološke osnove.

Ustavimo se ob knjigi Nika Koširja »Prigode stražarja Primoža« (Borec)! Niko Košir je srednjih let in je šele sedaj izdal svojo prvo knjigo. Sicer je bil dolgo vrsto let novinar. V tem delu ni mogel prek avtobiografske snovi in je tako knjiga predvsem prikaz lastnih doživetij v partizanih.

Hkrati s Koširjevo knjigo je izšla knjiga spominov Draga Suhija »Peti bataljon« (Borec). Ta knjiga je bila napisana brez literarnih pretenzij in vsebuje bolj ali manj izoblikovane zapise spominov na osebna doživetja v partizanih.

Docela samosvoje mesto zavzema Kocbekova knjiga »Slovensko poslanstvo (Mohorjeva družba v Celju). Ta knjiga vsebuje pisateljev dnevnik s poti na zgodovinsko zasedanje v Jajcu novembra 1943. Po svojem značaju je to dnevnik, bistvo dnevnika pa je vedno v izpovedi. V tej knjigi se zanimivi dogodki in osebna doživetja v burnem zgodovinskem času zrcalijo tudi v pisateljevi notranjosti. In prav v poudarjanju pisateljevih notranjih spoznanj in njegovih razmišljanj je prava vrednost tega dela, čeprav seveda že same zanimivosti zgodbe in dokumentarne vrednosti spisa ni mogoče prezreti. Pa še nekaj je: ilustracije Božidarja Jakca in originalne slikovne priloge so enakovreden sestavni del knjige.

Radko Polič je po vojni obiskal kraje, kjer se je nekoč boril. Rezultat njegovih obiskov je knjiga partizanskih spominov, ki jo je izdala Mladinska knjiga in v kateri avtor intimno oživlja svoje spomine in poveljna srečanja.

V čas osvobodilnega boja je s svojo knjigo »Fant s črnimi lasmi« posegel tudi Sergej Vošnjak (Mladinska knjiga). Ta knjiga, kateri na pot je avtor napisal, da hoče v njej govoriti o zavesti in hotenju, ki sta male ljudi spremenjale v velikane, je po svoji vsebini zbirka spominov na partizanski čas.

Morda bi ob tej knjigi omenil še Seliškarjevo povest z naslovom »Deklica z junaškim srcem«, ki je znova izšla v Seliškarjevem zbranem delu za mladino (Mladinska knjiga). Pisatelj je to partizansko povest namenil deklicam. Zato je v ospredje pripovedi postavil dekletce, ki po svojih močeh precej pripomore k partizanskim zmagam. Čeprav je povest nezahtevna, nosi vendar

vse odlike Seliškarjevega pisanja za mlade bralce. Morda knjiga sicer zaostaja za drugimi najuspelejšimi Seliškarjevimi deli, a je vendar lep primer dobre partizanske povesti za mladino.

Semkaj moramo uvrstiti tudi Miška Kranjca roman »Rdeči gardist« (Pomurska založba), čeprav gre za delo, ki obravnava revolucionarni čas po prvi svetovni vojni. Ker gre za zdaj samo za prvi del romana, je dokončna sodba še prezgodnja. Zato se moramo omejiti le na nekaj ugotovitev. Miško Kranjec je v tem romanu oživil čas po prvi svetovni vojni, ko so se prekmurski Slovenci, tisočletni brezpravni siromaki pod madžarsko veleposestniško knuto, zavedel sami sebe, svoje nacionalnosti in svojih pravic ter prvič izrazili svojo zahtevo po prostoru na soncu.

Navedenim izvirnim delom in prevodom iz jugoslovanske književnosti naj dodamo še eno ali dve knjigi poezije. Tu pravzaprav nimamo dosti pokazati, čeprav je bila sicer naša poezija zadnja leta izredno plodovita in je tudi pri založbah našla polno razumevanje. Med knjigami pesmi s partizansko tematiko lahko omenimo le izbor šestindvajset pesmi Mateja Bora »Gazimo, gazimo«, morda še zbirko Kajuhovih pesmi (Borec), ki sta obe izšli na prelomu leta. Partizansko glasbeno ustvarjalnost pa obravnava zbornik »Pesem borb in zmag«, izdan v počastitev dvajsetletnice partizanskega invalidskega pevskega zbora.

In kako je s prevodi? Lahko rečemo, da je tudi prevodov s tematiko vojne, osvobodilnega boja in boja proti fašizmu izšlo sorazmeroma malo. Čas zadnje vojne se naglo odmika. V prvem desetletju po vojni, ko je bilo za tovrstna dela več zanimanja, smo marsikaj aktualnega zamudili. Zdaj pomeni izid kakega tovrstnega dela le bolj ali manj zapoznel odmev. To velja tudi za roman »V podzemlju«, ki ga je napisal angleški pisatelj H. L. Humes (Založba Obzorja). Ta roman v treh knjigah iz okupirane in poveljne Francije je zaradi snovi — boj ilegalcev in zavezniških obveščevalcev z Nemci in domačimi izdajalci, tudi danes še aktualen. Njegova odlika je, da nam brez olepševanja odkriva zakulisne spletke in prikazuje politične spopade tega boja za prestiž, ki so se za posamezne udeležence spopada marsikdaj tudi tragično končali. Roman pa nam odkriva tudi marsikaj zanimivega iz političnih razmer v zahodni Evropi po drugi sve-

točni vojni, ko prikazuje ozadje obračunavanja. Je tudi odlično napisan, poln moralnih vrednot, kar vse mu daje pravo ceno, pa čeprav se z idejami, ki jih izraža avtor, ne moremo vedno strinjati.

Zbirka črtic poljske pisateljice Zofie Nalkowske »Medaljoni« (Cankarjeva založba) nam odkriva strahote koncentracijskih taborišč. Nastala je po pisateljičinem obisku taborišč, vsebinsko pa pomeni zgodbe o posameznih žrtvah fašističnega nasilja. Kakor nas morda njeno pisanje pušča hladne in nas ne prevzame, pa toliko bolj opominja vest vsega človeštva, posebno ker so črtice napisane s polno umetniško močjo in veliko prepričljivostjo.

Če navedemo še roman »Sam sebi rabelj«, ki ga je napisal angleški pisatelj Nigel Balchin (Pomurska založba), smo skorajda zaključili s prevodi. Sicer pa slednji roman le posredno zadeva vojno, ko obravnava usodo nekdanjega pilota, ki so ga sestrelili Japonci in ga v ujetništvu telesno in duševno mučili, da se je vrnil domov invalid. Če omenimo morda še ponovno izdajo Hemingwayevega protesta zoper vojno, romana »Zbogom orožje (Založba Obzorja), smo s tem zabeležili vsaj pglavitne prevode del z vojno tematiko. Ostane pa nam, da spregovorimo še o dokumentarnih delih.

Med deli domačih avtorjev lahko navedemo na prvem mestu knjigo Franceta Filipiča, posvečeno Pohorskemu bataljonu. Ta knjiga (Borec) je namreč lahko samo vzor podobnim izdajam. Iz knjige spoznamo razmere na Štajerskem v prvih dveh letih okupacije, in šele ko razumemo razmere, v katerih se je takrat razvijalo naše osvobodilno gibanje, lahko pravilno vrednotimo pomen in vlogo Pohorskega bataljona. Filipič je sicer že pred leti izdal knjigo o Pohorskem bataljonu, ki pa je bila le etapa v dozorevanju obširnega dela.

V zbirki Dokazi smo letos dobili na žalost eno samo delo, in to Črtomira Sinkovca »Oblake nad sončno deželo«. Sinkovčeva knjiga je nekaka kronika Vojskega in njegove okolice, knjiga, ki ne zajema samo čas osvobodilnega boja, temveč se dotika tudi predvojnih razmer. Toda prikaz razmer v preteklosti in problemov v sedanjosti je bolj ali manj le dopolnitev kronike osvobodilnega boja, ki mu je delo prvenstveno posvečeno. Knjiga sodi med najboljše tekste te zbirke, ki pa je letos na žalost tako opešala.

Mariborska založba Obzorja izdaja posebno zbirko, posvečeno narodnim herojem. Zapisali smo že, da je bila pobuda založbe vredna vsega priznanja, vendar pa so te bolj ali manj drobne knjižice preskromna oddolžitve. O teh ljudeh bi si želeli popolnejših, izčrpnějšíh in temeljitejših monografij. Letos sta v tej zbirki izšla dva zvezka. Prva knjižica je posvečena narodnemu heroju Silviri Tomasini, druga pa Mihi Pintarju-Toledu.

Nasprotno pa dosega poln namen knjiga o procesu proti dvajsetim oddolžencem iz Trbovelj, ki so leta 1924 nastopili proti napadu Orjune na delavsko središče in bili nato obsojeni v Celju. Sedanja publikacija z naslovom: »Trbovlje proti Orjuni« vsebuje sicer samo scenografski zapis procesa, ki mu je tedanji zapisovalec Dušan Kermavner napisal uvod in v njem orisal politično zgodovinski okvir spopada med komunisti in Orjuno. Toda knjiga tudi v taki obliki več kot zgovorno pripoveduje o tedanjem času in boju delavskega razreda.

Prav tako je odlično delo knjiga z naslovom »Progresivna Slovenija, Trst in Koroška«. O knjigi, ki vsebuje razprave Ivana Regenta, Ivana Krefta in Janka Pleterskega, smo že obširno poročali. Lahko samo ponovno ugotovimo, da je to ena redkih knjig, ki sistematično in temeljito dokumentirano govori o razvoju napredne miselnosti na slovenskem etničnem ozemlju. Pomurska založba, ki je knjigo izdala, je lahko na to svojo izdajo ponosna.

Med prevodi pa je seveda na prvem mestu izdaja Churchillove »Druge svetovne vojne« v slovenskem prevodu, dela, ki ga sicer že davno pozna ves svet.

Če poskušamo na koncu pregleda na kratko analizirati nekaj teh podatkov, lahko zapišemo, da smo v letošnjem letu dobili nekaj dobrih dokumentarnih del s tematiko osvobodilnega boja in druge svetovne vojne. Nekatera dela sicer komajda še ustrezajo in bi si namesto njih želeli boljših, temeljitejših. Na splošno pa vendarle velja, da je bila žetev tovrstnih izdaj več kot dobra in da smo z njimi lahko zadovoljni. Ne moremo pa reči tega za umetniška dela s partizansko in vojno tematiko. Glede izvirnega leposlovja je bera skromna. Upamo in želimo, da bi bila boljša v letu 1965.

S. R.

Srečko Pralnemer

POGOVOR O REVJI »BOREC« IN DRUGIH VPRAŠANJIH

Po novoletnih praznikih smo se sešli pri okrajni zvezi združenja borcev NOV v Celju. Prišli so borci iz Celja, spodnjega Posavja, s Kozjanskega in iz zgornje Savinjske doline, ki so se med narodnoosvobodilno vojno bojevali ali kako drugače sodelovali v raznih krajih Slovenije in izven nje ali prestali zverinstva koncentracijskih taborišč.

Vaso Starovič je preživel boje na Sutjeski, Milan Loštrk se je največ bojeval na Gorenjskem, Jože Jošt in Ivan Čerin na Dolenjskem, Tone Mavrič je deloval v obveščevalnem centru XIV. divizije, Peter Hlastec je najlepša leta pustil v zloglasnih koncentracijskih taboriščih Mauthausen in Dachau, Franc Dragan je vsa vojna leta deloval kot aktivist na Gorjancih, Jože Planovšek pa je začel partizansko življenje v savinjski četi. Med njimi je kar pet nosilcev partizanske spomenice; bili so poveljniki partizanskih enot, komisarji, borci ali skromni terenski aktivisti. Vendar se tokrat nismo sestali, da bi se pogovarjali o preteklosti, temveč o reviji »Borec« in sedanjih vprašanjih borcev.

V sproščenem in tovariškem pogovoru smo se o marsičem pomenili. O tem, kako naj bi revija »Borec« z življenjsko vsebino postala dejanska vez med borci in mlajšo generacijo ter da ne bi smela zanemariti vzgojnega smotra pri prenašanju tradicij NOV; o problemih borcev in drugih vprašanjih družbenega življenja, v katerega borci celjskega okraja aktivno posegajo in s svojim vplivom večkrat odločilno prispevajo k reševanju posameznih problemov, zlasti tistih, ki vplivajo na odnose med ljudmi. Sicer še ni tako v vseh občinah, je pa v zadnjem času opaziti tudi v teh pomembne premike. Besede so tekle o tem, kaj mislijo oni in tovariši, s katerimi se srečujejo ali delajo.

VPRAŠANJE: *Revija »Borec« ste najbrž spremljali vseh njenih 15 let, radi ste jo jemali v roke in razmišljali o njeni vsebini. Kako ocenjujete sedanjo vsebino in kakšna naj bi bila v prihodnje, da bi po njej še bolj posegali in da bi našla čimveč bralcev?*

ODGOVORI:

Vaso Starovič, Celje: Na splošno je bila revija doslej po vsebinski in estetski plati kar v redu, vendar menim, da ni v celoti dosegla svojega namena, ker se ni dovolj približala vsem ljudem. Vsebina je najbrž pretežka, preširoka in bolj namenjena ljudem, ki se ukvarjajo z vprašanji borcev. V prihodnje naj bi zajela večji krog bralcev ter prenašala predvsem tradicije NOV na mlajši rod. V zvezi s tem imam dva predloga: prvič, vsebina naj bi bila privlačna za vse, obravnavana vprašanja pa naj bi bila vezana na narodnoosvobodilni boj, in drugič, revija naj bi se obogatila s slikovnim gradivom in krajšimi sestavki. Sedanji so predolgi, čeprav so kvalitetni.

Posebej se mi zdi, da revija »Borec« ni prodrla v šole, če pa je že prišla, je ne berejo.

Milan Loštrk, Celje: V glavnem se strinjam z Vasom, ker imam občutek, da je revija preveč prevzela objavljane člankov, spominov in feljtonov, ki so izšli že drugje, ter da se izogiba nekaterim važnim specifičnim vprašanjem borcev. Na primer: kakšne probleme so obravnavali na posvetovanju borcev v Beogradu. Prinašala naj bi odlomke iz posameznih zgodovinskih dogodkov narodnoosvobodilne vojne, več slikovnega gradiva o teh dogodkih in razne predloge za obravnavanje in reševanje problemov borcev. Sama oblika revije mi ugaja.

Jože Jošt, Celje: Nekaj gradiva je v redu in v njem najdejo sebe tudi borci, ne velja pa to za celotno gradivo revije. Iz revije ni razviden prerez narodnoosvobodilne vojne in poveljnega življenja naših borcev. Imamo zelo veliko zgodovinskega gradiva in naše ljudi zanimajo predvsem dejanski dogodki, ne pa toliko literarno obdelani in večkrat idealizirani članki. Tudi na sedanjih občnih zborih organizacij borcev je bilo slišati pripombe, da revija »Borec« premalo obravnava narodnoosvobodilno vojno in sedanje življenje borcev. Menijo, da bi revijo morali obogatiti z neposrednimi doživetji v narodnoosvobodilni vojni in s sedanjim življenjem borcev. Če bo uredniški odbor upošteval le del današnjih pripomb, bo odnos do revije povsem drugačen in ljudje bodo radi posegali po njej.

Tone Mavrič, Celje: Dejansko bi revija »Borec« zdaj, ko še živijo žive priče narodnoosvobodilnega boja, lahko obogatila svojo vsebino z njihovim neposrednim pričevanjem o takratnih dogodkih. To bi bilo privlačno tudi za mlade ljudi, ki takratnih hudih časov niso doživljali, pa tudi za prihodnje rodove. Skratka, revija ne bi smela prezreti zgodovinskih dogodkov, sedanjega dejanskega stanja in vzgojnega smotra.

Ivan Čerin, Laško: Strinjam se z izrečenimi ugotovitvami, dodal pa bi, da bi revija morala prinašati tudi konkretno gradivo, prilagojeno za našo mladino. Razen tega pogrešam v reviji partizanski humor in anekdote. Z bolj pestro in življenjsko vsebino bi revijo bralo več ljudi, saj ni namenjena samo nam, borcem.

Peter Hlastec, Šentjur: Menim, da je bila revija Borec, dokler še ni začel izhajati časopis TV-15 zelo čislana in razširjena. Napačno bi bilo, če bi se zdaj

TV-15 in revija »Borec« ukvarjala z enakimi vprašanji in izhajala s podobno vsebino, vendar je sedanja vsebina včasih pretežka za naše ljudi. Razen tega prinaša literarno obdelano gradivo in razne kritike, ki jih poznamo že iz dnevnikov, radia, televizije in revij. Mimo tistega, kar so tovariši že povedali, bi dejal, da bi revija »Borec« morala več pisati o sedanjih problemih borcev in o pomembnejših razpravah o teh problemih, ki jih drugje ne zasledimo.

Franc Dragan, Krško: Revija je v preteklem obdobju opravila veliko in pomembno nalogo pri seznanjanju in osvetljevanju dogodkov in zgodovinske vloge NOV. Ta njena vloga še ni izčrpana, saj mnoga področja še niso obdelana, to pa predvsem zaradi preozkega kroga sodelavcev, ki bi lahko s svojimi prispevki pripovedovali o veličini narodnoosvobodilnih bojov. Glede same nadaljnje vsebinske usmerjenosti revije »Borec« pa menim, da je ta zelo dobro nakazana v zapisu razgovora s tov. Ivanom Mačkom v 11. številki lanskega letnika. Z nakazano vsebino bo dosegla svoj namen in našla podporo ne samo pri borcih, temveč tudi pri večini naših občanov.

Jože Planovšek, Mozirje: K temu, kar so povedali tovariši pred menoj, ne bi imel pripomb, posebej pa bi podprl predlog, da bi revija prinašala več slikovnega gradiva o dogodkih med narodnoosvobodilno vojno in o sedanjih pomembnejših dogodkih, ki so povezani z našim bojem. Predlagal bi še, čeprav razumem finančne težave in potrebe po zbiranju oglasov, da bi oglase tiskali na posebni prilogi, vloženi v revijo.

VPRAŠANJE: Vse to, kar ste povedali, potrjuje odgovorost in pomembnost revije »Borec«, poudarek pa naj bi bil po vašem mnenju bolj na neposrednem pričevanju borcev o doživetjih med narodnoosvobodilno vojno ter na bolj kritičnem obravnavanju najbolj perečih problemov borcev ter družbenega in javnega življenja. Bi nadaljevali pomenek kar z naslednjim vprašanjem? V celjskem okraju se večina borcev aktivno vključuje v reševanje družbenopolitičnih in gospodarskih vprašanj. Približno četrtnina vseh borcev ima tudi razne funkcije. Kako v praksi ocenjujete družbeno aktivnost borcev, kakšen je odnos do borcev in odnos borcev do mladih ljudi, ki prevzemajo funkcije ali delovna mesta borcev?

ODGOVORI:

Vaso Starovič: Borci so zdaj že dojeli, kakšen naj bo odnos do mladih ljudi, ki se vključujejo v družbenogospodarsko in politično dejavnost, še vedno pa se čutijo odgovorne za naš družbeni razvoj. To je tudi prav, vendar se ne morem otresti občutka, da so včasih mladi borci, ki jih upokojijo zaradi izčrpanosti in bolezni, odtrgani od družbenopolitične dejavnosti in da se zmanjšuje njihova vloga v primerjavi z vlogo, ki so jo imeli do upokojitve. Vzrokom, ki to povzročajo, bi morali posvetiti več skrbi.

Milan Loštrk: Pri tem ne gre za posebno vključevanje borcev v družbenopolitično dejavnost, temveč za občutek teh borcev o manjvrednosti in manjši sposobnosti. Takšno mnenje je na terenu. Včasih se aktivnost borcev zmanjšuje, ker občinski aparat ne upošteva dovolj določenih predlogov in mnenj borcev. Ne trdim, da imajo borci vedno prav, vendar nastajajo težave zaradi nepravilnih odnosov do njih, to pa zmanjšuje aktivni odnos borcev do splošnih

družbenih problemov. Občine lahko rešijo marsikak materialni problem borcev, nerazumevanje kakega referenta pa lahko povzroči umik borca iz aktivnega sodelovanja. Toda to še ni najhuje, večji problem je v tem, da borec vpliva na svojo okolico in njen odnos do družbenih vprašanj. Včasih so odnosi do borcev težko razumljivi. Ali se mora borec res prerekati na žalski občini, da bi mu prevzeli zemljo in da bi mu kmetijski kombinat napisal potrdilo za melino pod Oljko goro, da bi si pridobil pravico do pokojnine, ker sta oba z ženo nesposobna za delo? V praksi je takšen odnos navzkriž s tistim, kar govorimo. Nekaj takih ali podobnih primerov lahko pokvari politično vzdušje.

Razni podatki in tudi udeležba ter razprava na občnih zborih organizacij borcev kažejo, da se borci še vedno živo zanimajo za vsa družbena vprašanja. Tu pa kadrovskih vprašanj večkrat ne rešujejo s pravilnim poslušom. Kadrovske rešitve so namreč včasih takšne, da ustvarjajo pri borcih občutek zapostavljanja.

Jože Jošt: Dosedanja praksa je pokazala, da so borci najbolj enotni v politični dejavnosti in da razen svojih problemov obravnavajo tudi vsa druga vprašanja, na občnih zborih pa so govorili tudi o družbeni aktivnosti borcev. V našem okraju imamo tudi malo primerov, da bi borci veliko zahtevali od družbe, so pa bolj kritični do našega razvoja kot drugi ljudje.

Tone Mavrič: Borci so bili po vojni pri graditvi socializma prav tako aktivni kot z orožjem v roki. Njihovo delo je bilo kritično, probleme pa so reševali po svoji sposobnosti in odgovornosti. Z novimi kadri prehaja odgovornost na druge, in če bi bila družbena skupnost bolj pomagala borcem, da bi se uveljavili, bi verjetno še bolj uspeli. Družbena aktivnost borcev se včasih zmanjšuje zaradi njihove izčrpanosti, včasih pa se tudi naveličajo, ker preveč govorimo in premalo naredimo. S tem pada njihova aktivnost in revolucionarnost. Tudi te probleme bi kazalo načeti v reviji »Borec«.

Ivan Čerin: Da ljudje zaupajo borcem in da so borci še vedno prvi pri reševanju vseh perečih problemov, kažejo tudi podatki iz naše občine (Laško). V občinski skupščini je 53 % vseh odbornikov borcev, v vodstvih Zveze komunistov in Socialistične zveze dela 169 borcev, v delavskem in družbenem samoupravljanju pa 230. V celoti aktivno posega v družbena dogajanja 66 % vseh borcev naše občine, saj dajejo pobude in imajo odločilen vpliv.

Peter Hlastec: Ko smo borcem na območju Planine pri Sevnici prepustili organizacijo in izvedbo določenih političnih akcij, na primer volitve in posojilo za Skopje, smo v celoti uspeli. Taki primeri kažejo, da imajo borci med kmeti enak vpliv kot med narodnoosvobodilno vojno. Prav tako se je v delovnih organizacijah naše občine (Šentjur pri Celju) izboljšalo samoupravljanje, ko smo ustanovili aktivne borcev in so se le-ti zavzeli za samoupravljanje. Res pa je, da je aktivnost borcev odvisna od tega, kakšen je odnos do reševanja njihovih problemov, kar pa je pogosto vezano na razne predpise, ki onemogočajo uspešnejše reševanje.

Franč Dragan: Po podatkih delajo borci v raznih družbenopolitičnih in samoupravnih organih in bi zato morali dajati ton celotnemu družbenemu življenju v širšem pomenu besede. Če ni vedno tako, je iskati vzroke v vplivih, ki dušijo takšno aktivnost. Dostikrat se vsiljuje vtis, da je pojem borca začel prehitro bledeti. Dodal bi še, da so mnoge borce zamenjali na položajih ne toliko zaradi starosti in nesposobnosti kot zaradi nerazumevanja, kaj je bistveno in kaj je nebstveno.

VPRAŠANJE: *Največkrat je odločilnega pomena zadovoljstvo človeka, kar je mogoče razbrati tudi iz dosedanjega razgovora, vendar se pogosto ustavljamo ob nerešenih materialnih vprašanjih borcev. Teh ne manjka, čeprav smo v celjskem okraju doslej že mnogo naredili. Kje in v čem so največji problemi ter kako naj bi jih reševali?*

ODGOVORI:

Vaso Starovič: V celjskem okraju smo precej naredili za borca kot človeka, vendar bi navedel nekaj pglavitnih vzrokov za probleme, ki jih v celjskenu okraju ne manjka. V organizacijah borcev se premalo ukvarjamo s problemi borcev, čeprav je od vojne minilo že 20 let. Razen tega so posamezna vprašanja reševali enostransko. Tako smo na področju zdravstva zanemarjali zdravstveno preventivo, pri prošnjah borcev za podporo pa so organizacije odobravale upravičenost prošenj, niso pa se poglobile v to, zakaj borec ne zasluži več, če je sposoben za delo. Napaka je bila tudi v tem, da so reševanje problemov borcev prepuščali samo organizaciji borcev. Zaradi tega menim, da je samo takšna odločitev pravilna, kakršno je sprejela okrajna skupščina, in sicer, da je skrb za borce skrb vse družbene skupnosti.

Milan Loštrk: Dosedanje reševanje problemov borcev je med drugim bilo pogojeno tudi s stopnjo družbenega razvoja in materialne osnove, predvsem glede ključnih materialnih vprašanj, ki jih skuša družba v zadnjem času pospešeno reševati, kot so: priznavalnine, upokojitve, stanovanja. Vprašanje je, če bi jih pred leti lahko uspešneje reševali, kot smo jih. Zdaj so pogoji, razen za gradnjo stanovanj.

Drugi problem je v tem, da smo zaradi objektivnih vzrokov bolj skrbeli za borce v večjih središčih, kjer je bilo več sredstev, možnosti šolanja in zaposlitve.

Med prizadevanja za izboljšanje materialnega stanja borcev je treba prišteti uspeh, da si je v prejšnjih letih pridobilo kvalifikacijo 1300 borcev, zastavlja pa se vprašanje, zakaj ti borci tudi po pridobitvi strokovnosti ostajajo na svojih prejšnjih delovnih mestih in ne napredujejo. Na splošno pa je dosežen pomemben premik v izboljšanju materialnega vprašanja borcev. V praksi se nam maščuje in povzroča politično škodo tudi datum 9. 9. 1943, ker smo do nedavnega reševali vsa vprašanja — tudi materialna — glede na ta datum. Borci s priznana dobo pred 9. 9. 1943 so imeli pogoje za priznavalnino, boljše pokojnino, dodatek, posojilo, šolanje, štipendijo in drugo pomoč. Pri tem smo premalo upoštevali pogoje na Štajerskem, kjer se je aktivno vključevanje v narodnoosvobodilni boj začelo šele s prihodom XIV. divizije. Ker pa smo vsa leta delali tako, je s tem še zdaj težko prenehati, čeprav po letošnjem zveznem posvetovanju odpravljamo to mejo pri reševanju materialnih vprašanj borcev. To nam bo omogočilo uspešnejše reševanje priznavalnin, vprašanja višinskih kmetov-borcev, posojil za nove gradnje in obnovo hiš, štipendij in druge pomoči. Vse to bo prispevalo k temu, da se bo v prihodnje več borcev aktivno vključilo v reševanje družbenih problemov ter da bomo ob 20-letnici osvoboditve prešli iz večjih središč tudi na reševanje problemov na podeželju. Uspešnejše delo nam bo omogočil tudi pregled o dejanskem materialnem stanju vseh borcev v našem okraju. Ta analiza bo urejena do konca februarja in bo pokazala, kaj potrebujemo za rešitev problemov naših borcev.

Jože Jošt: Doslej smo reševali probleme tistih borcev, ki so bili bližje organizaciji borcev. Zaradi take prakse se je pojavilo mnenje, da so vsi borci druž-

ben problem. To seveda ni res, morali pa se bomo bolj usmeriti v tiste kraje, ki smo jih doslej zanemarjali, čeprav tudi v večjih središčih ne manjka problemov. Ob vsem tem je pomembno dejstvo, da smo uspeli v tem, da so se za vprašanja borcev zavzeli vsi družbenopolitični činitelji v občinah; tudi za tiste borce, ki doslej niso iskali pomoči. Prav ob letošnji dvajsetletnici osvoboditve je naša osnovna naloga, da ugotovimo položaj in izdelamo program za rešitev problemov.

Tone Mavrič: Ko zdaj govorimo o tem, da celotna družba prevzema skrb za borce, le-ti ne bi smeli pozabiti, da se morajo ob reševanju svojih problemov zavzemati za pravilne odnose do vseh ljudi in reševanje njihovih problemov. Le tako bomo kot med vojno deležni podpore množic. Vsi borci niso reveži. Zaradi tega ne bi smeli pozabiti problemov drugih ljudi. Če bomo tako gledali, bodo občinske skupščine in vsi delovni ljudje podprli reševanje naših problemov.

Peter Hlastec: V naši občini (Šentjur pri Celju) že imamo pregled o materialne zakonodaje, kot so redne in izredne upokojitve, dodatek borcem, invanajbolj zanemarili stanovanjsko vprašanje kmetov-borcev. Obnovitvene zadruge so v prvih povojnih letih sicer precej pomagale, vendar so potrebe po ureditvi njihovih stanovanj tako velike, da jih občina sama ne bo zmogla. Borci so pripravljeni najeti posojilo, bo pa pri tem potrebna pomoč republike.

Franc Dragan: V prejšnjih letih je bilo rešenih precej problemov v okviru socialne zakonodaje, kot so redne in izredne upokojitve, dodatek borcev, invalidski dodatek, priznavalnine in podobno, vendar so vse te materialne pravice borcev znatno zaostajale za ustrezno ravnijsko vsakokratnega stanja v odnosu na zaposlene in nove kategorije upokojenecv. Reševanje borcev-kmetov v višinskih krajih pada v breme občinskih skupščin, menim pa, da vsega občinske skupščine ne bodo mogle rešiti in tudi ne v kratkem času.

Glede odnosov do mlade generacije bi starejša generacija morda morala biti bolj dovzetna za kritiko mladih. Mogoče smo včasih zaradi vztrajanja pri svojem mnenju zadušili mnogo dobrih stvari, ki bi lahko znatno zboljšale naše delo.

Jože Planovšek: V naši občini imamo težave zaradi specifičnih pogojev življenja v zgornji Savinjski dolini, da pa precej problemov nismo rešili, je vzrok v tem, ker si borci niso preskrbeli ustreznih potrdil o aktivnem sodelovanju v narodnoosvobodilni vojni. Problemi so podobni težavam v drugih občinah, materialno stanje višinskih kmetov-borcev pa bomo skušali izboljšati tudi s pospeševanjem turistične dejavnosti.

Še bi se pogovarjali, da nas čas ni preganjal, že ta pomenek pa je pokazal, da je naša revija borcem blizu in da želijo takšno vsebinsko izboljšanje, ki bi približalo revijo vsem našim ljudem, še posebej mladim. Povezovala naj bi obdobje narodnoosvobodilnega boja s sedanjim razvojem in imela z objavljanjem prispevkov o resničnih doživetjih borcev in drugih dogodkih v hudih časih revolucije ter o sedanjih problemih trajnejši pomen za sedanje in prihodnje generacije.

Starostne pokojnine borcev NOV po temeljnem zakonu o pokojninskem zavarovanju

Temeljni zakon o pokojninskem zavarovanju, ki je začel veljati 1. januarja 1965, označuje kot udeležence NOV zavarovance, ki jim je čas dela v NOV štet enojno ali dvojno. Za tiste udeležence NOV, ki jim je šteta udeležba v NOV dvojno, uporablja izraz »borci NOV«. V pokojninskem zavarovanju je glede obsega pravic odločujoče, ali je borec stopil v NOV pred 9. septembrom 1943 — z njimi so izenačeni španski borci — ali pa 9. septembra 1943 in pozneje.

Na videz ne prinaša novi zakon za borce NOV posebnih sprememb glede na zakon o pokojninskem zavarovanju iz leta 1957, če upoštevamo samo pogoje za pridobitev pravice do starostne pokojnine. Če pa upoštevamo tudi nove določbe o pokojninski osnovi, o višini pokojnine, o povečanju pokojnine zaradi udeležbe v NOV, so spremembe dokaj velike, tako da pomeni novi zakon kvalitetno spremembo dosedanjega pokojninskega zavarovanja ne samo za vse zavarovance, temveč tudi za borce NOV.

Temeljni zakon poudarja v splošnih določbah, da se določijo pravice iz po-

kojninskega zavarovanja ne samo v skladu z načelom delitve po delu in vlaganju v pokojninske sklade, temveč tudi po drugih merilih, glede na prispevek zavarovancev družbene skupnosti.

Brez dvoma je prispevek borcev NOV družbeni skupnosti večji od prispevka zavarovancev, ki niso bili borci NOV.

Prav tako je prispevek borcev NOV, ki so se vključili v NOV pred 9. septembrom 1943, večji kot prispevek borcev, ki so se vključili v NOV 9. septembra 1943 ali pozneje. Zato veljajo za borce NOV pred 9. septembrom 1943 in španske borce posebne določbe, ki odstopajo od določb, ki veljajo za ostale zavarovance, in so le-ti posebna kategorija zavarovancev, medtem ko so ostali borci NOV po 9. septembru 1943 vključeni v splošni sistem z ugodnostmi, ki obstajajo v tem, da se jim čas udeležbe v NOV šteje dvojno in da se jim pokojnina, določena po splošnih predpisih, poveča za določen odstotek glede na začetno leto udeležbe v NOV. Tako so razlike med prvo in drugo skupino borcev NOV večje po novem zakonu, kot so bile po dosedanjem.

1. ŠTETJE ČASA, PREBITEGA V NOV, V DVOJNEM TRAJANJU

Predpisi o dvojnem štetju časa, prebitega v NOV, zaobseženi v dosedanjem zakonu iz leta 1957, so ostali v glavnem nespremenjeni. Razširjen pa je krog borcev NOV. Borec NOV je tudi zavarovanec, ki mu je štet dvojno čas, prebit v taboriščih vojnih ujetnikov ali političnih internirancev, če se je v taborišču aktivno vključil do 9. septembra 1943 v delo za NOV in če je bil na razpolago NOV ter nadaljeval aktivno delo, ko je bil odpuščen iz taborišča. Ni pa borec NOV jugoslovanski državljani, ki je bil med vojno v sestavi zavezniške vojske ali pa je opravljal vojaške naloge v konvojih zavezniških mornaric. Ta čas se namreč šteje dvojno, če se je zavarovanec vrnil v domovino do konca 1957, sicer pa samo enojno.

Omeniti je potrebno, da se šteje v enojnem trajanju čas, prebit v zapori, taboriščih in v internaciji, zaradi udeležbe v španski republikanski armadi ali v vojaških, oboroženih formacijah antifašističnega gibanja ali v oboroženem antifašističnem boju v drugih državah do vrnitve v domovino do konca 1945, kar v dosedanjem zakonu ni bilo urejeno.

2. PRIDOBITEV PRAVICE DO STAROSTNE POKOJNINE

Dosedanje starostne meje so ostale nespremenjene. Pravico do starostne pokojnine si pridobijo borci ne glede na leta starosti, ko dopolni borec 35 let, borka pa 30 let pokojninske dobe. Če imajo borci NOV manj pokojninske dobe, toda najmanj 20 let, ima borec pravico do starostne pokojnine, ko dopolni 55 let, borka pa 50 let starosti.

Minimalna pokojninska doba — kot pogoj za pridobitev pravice do starostne pokojnine — je zvišana od prejšnjih 15 na 20 let. Od teh 20 let pokojninske dobe mora imeti borec vsaj 10 let zavarovanja, v katero se šteje v dejanskem trajanju tudi razdobje, ki je štetó za pokojnino dvojno. Kot leta zavarovanja se šteje do konca 1964 čas trajanja delovnega razmerja, od začetka uporabe novega zakona pa le čas zavarovanja, za katerega je bil plačan prispevek za pokojninsko zavarovanje.

Zakon izrecno poudarja, da je pogoj najmanj 20 let pokojninske dobe izpolnjen ne glede na to, kdaj je bil borec NOV zadnjič v delovnem raz-

merju. Po novem zakonu pridobijo namreč zavarovanci pravice le s pogojem, da so bili zavarovani, odkar velja novi zakon. Za zavarovance, ki po novem zakonu niso bili zavarovani, veljajo za pridobitev pravic posebni, strožji pogoji, ki so toliko strožji, kolikor je pokojninska doba krajša.

Po novem zakonu nimajo pravice do starostne pokojnine borci NOV, ki nimajo vsaj 20 let pokojninske dobe. Posebna republiška komisija pa lahko po svoji presoji prizna pravico do starostne pokojnine borcu NOV, ki ima 15 let pokojninske dobe, od te najmanj 10 let dobe zavarovanja, celo ne glede na leta starosti, če spozna, da je to potrebno glede na njegovo splošno zdravstveno stanje in delovno zmožnost.

Ker je od osvoboditve preteklo že skoraj 20 let, bodo zelo redki borci v delovnem razmerju, ki nimajo že 20 let oziroma vsaj 15 let pokojninske dobe.

Dosedanji zakon o pokojninskem zavarovanju je prenehal veljati z dnem, ko se je začel uporabljati novi zakon. Novi zakon omogoča, da uveljavijo zavarovanci in tudi borci NOV pravico do pokojnine še določen čas po dosedanjem zakonu. Borci NOV, ki se pravico do starostne pokojnine pridobili po prejšnjih predpisih do konca 1964, lahko uveljavijo to pravico še do konca leta 1965. Npr.: zavarovanka je dopolnila 50 let starosti in 16 let pokojninske dobe 31. decembra 1964 in s tem izpolnila pogoje za starostno pokojnino po prejšnjem zakonu. Do konca leta 1965 lahko zahteva priznanje starostne pokojnine po dosedanjih predpisih; če je do konca leta 1965 ne bo uveljavila, ji ta pravica ugasne, po novem zakonu pa jo bo pridobila, šele ko bo dopolnila 20 let pokojninske dobe, prej pa bi ji lahko priznala pokojnino le posebna republiška komisija.

Borci NOV, ki bodo pogoje za starostno pokojnino izpolnili šele v letu 1965, bodo lahko uveljavili pravico do starostne pokojnine po dosedanjem zakonu še 6 mesecev po izpolnitvi pogojev za pokojnino po dosedanjem zakonu. Npr.: zavarovanec ima 17 let pokojninske dobe, 55 let pa bo dopolnil šele 15. avgusta 1965; pokojnino bo lahko uveljavil, toda zahtevek za pokojnino mora vložiti najkasneje 15. februarja 1966; če ga do tega dne ne vloži, pravica ugasne in bo pridobil pravico do starostne pokojnine po novem zakonu, šele ko bo dopolnil 20 let pokojninske dobe.

Borci NOV, ki so že dopolnili mejno starost 55 oziroma 50 let in 20 let pokojninske dobe do konca leta 1964 ali pa bodo oba pogoja izpolnili v letu 1965, bodo lahko v teh rokih uveljavili pokojnino ali po dosedanjem zakonu ali pa po novem zakonu; po preteku roka za uveljavitev pokojnine po dosedanjih predpisih bodo pokojnino uveljavili lahko le po novem zakonu, ne pa več po dosedanjem zakonu. To velja tudi za borce, ki so že ali pa bodo v letu 1965 dopolnili pokojninsko dobo 35 oziroma 30 let.

3. POKOJNINSKA OSNOVA

Starostna pokojnina se odmerja od povprečnega mesečnega zneska osebne dohodka, po katerem je bil zavarovanec zavarovan v katerihkoli zaporednih petih letih zavarovanja v zadnjih desetih letih zavarovanja ali v katerihkoli zaporednih desetih letih zavarovanja. Namesto petih let bodo vzeli v 1965. in 1966. letu tri leta, v 1967. in 1968. pa 4 leta in od 1969 in v nadaljnjih letih šele 5 let.

Leto zavarovanja je koledarsko leto, če je imel zavarovanec v koledarskem letu najmanj 156 dni zavarovanja (6 mesecev). Če zavarovanec ni imel v koledarskem letu vsaj 156 dni zavarovanja, bodo vzeli toliko koledarskih let nazaj, da bo v dveh ali več koledarskih letih vsaj 156 dni zavarovanja. Če gre zavarovanec v pokoj pred 30. junijem ali pa pozneje, a do dneva upokojitve nima vsaj 156 dni zavarovanja, tega leta ne bodo vzeli kot leto zavarovanja, temveč mu bodo dodali še toliko celih koledarskih let, da bo skupaj vsaj 156 dni zavarovanja.

V prehodnem razdobju, tj. dokler zavarovanci ne dopolnijo 5 oziroma 10 let zavarovanja, upoštevajo od 1. januarja 1965 naprej osebne dohodke, po katerih je bil zavarovanec zavarovan od 1. januarja 1965, in osebne dohodke v prejšnjih letih, da dobijo potrebno število let, toda najdlje nazaj do 1961. leta.

Dohodki iz prejšnjih let se valorizirajo na leto pred letom upokojitve. Osebne dohodke zavarovancev, ki bodo šli v pokoj v 1965. letu, bodo valorizirali na vrednost v 1964. Valorizacijo osebnih dohodkov bodo opravili tako, da bodo osebne dohodke iz prejšnjih let povečali za toliko odstotkov, za kolikor je poraslo splošno povprečje osebnih dohodkov do leta, na katero se osebni dohodki valorizirajo. Npr.: če gre

zavarovanec v pokoj leta 1965, bodo osebne dohodke iz prejšnjih let valorizirali na leto 1964. Osebne dohodke iz leta 1962 bodo povečali za toliko odstotkov, za kolikor se je povečalo splošno povprečje osebnih dohodkov od leta 1962 do 1964, osebni dohodki iz leta 1963 pa se povečajo za toliko odstotkov, za kolikor se je povečalo splošno povprečje osebnih dohodkov od 1963 na 1964. To je zato, ker ni bila vrednost 100 din skozi vsa leta enaka, temveč je 100 din osebnega dohodka iz prejšnjega leta vrednih več kot 100 din v naslednjem letu. Valorizacijske količnike določa skupščina republiške skupnosti za socialno zavarovanje na podlagi statističnih podatkov o gibanju splošnega povprečja osebnih dohodkov v republiki.

Zakon postavlja alternativo: ali povprečje zaporednih pet let v zadnjih desetih letih zavarovanja ali katerihkoli zaporednih desetih letih. Ne dovoljuje, da bi se posamezna leta izpuстила, ni pa potrebno, da je zavarovanje trajalo nepretrgano. Povprečje petih (v prehodnem razdobju treh oziroma štirih) let lahko zajame več koledarskih let, kar bo vedno primer, če zavarovanec ni bil v vseh letih zavarovan vsaj 156 dni. Iz prejšnjih let pa ni mogoče posegati v leta pred 1961, ker ni za 1960. leto in za prejšnja leta zanesljivih statističnih podatkov in ne bi bilo mogoče določiti valorizacijskih količnikov za valorizacijo osebnih dohodkov. Alternativno poprečje omogoča zavarovancem, katerih osebni dohodek je padal, da si izberejo najbolj ugodno povprečje.

Tako bodo ugotavljali povprečje osebnega dohodka, od katerega se računa znesek pokojnine. Po dosedanjem zakonu niso računali pokojnine od osebnega dohodka (v zadnjem letu pred upokojitvijo), temveč le od njegovega dela, ki je znašal od 78 % pri najnižjih osebnih dohodkih, do okrog 65 % pri najvišjih osebnih dohodkih. Polna 100 % pokojnina je znašala torej 78 % do 65 % osebnega dohodka. Po novem zakonu pa bodo pokojnino računali od celotnega osebnega dohodka, zato pa znaša pokojnina največ 85 % osebnega dohodka in je odstotek pokojnine za enako pokojninsko dobo za vse zavarovance enak ne glede na višino osebnega dohodka, medtem ko po dosedanjem zakonu ni bil. Po novem zakonu raste pokojnina za vse zavarovance enako, po dosedanjem zakonu pa tega ni bilo in je porasla pokojnina za vsa-

ko dopolnjeno leto z večjim odstotkom za zavarovance, ki so imeli nižje osebne dohodke. Načelo solidarnosti se je po prejšnjem zakonu močnejše uveljavljalo kot po novem zakonu, v katerem je načelo nagrajevanja po uspehu dela izvedeno tudi v pokojninskem zavarovanju.

Tako bodo ugotavljali povprečje osebnega dohodka (pokojninsko osnovo) tudi za borce NOV. Obstajata pa dve izjemi. Prva izjema velja za borce NOV — spomeničarje. Ti lahko izberejo tudi povprečje osebnega dohodka v zadnjem letu pred upokojitvijo, če je to zanje ugodnejše. Povprečje zadnjega leta ne bo bolj ugodno, če je porasel osebni dohodek v zadnjih letih manj, kot je poraslo splošno povprečje osebnega dohodka.

Druga izjema so borci NOV, ki prejemajo poleg osebnega dohodka dodatek za borce po posebnih predpisih, ki

se sedaj šteje v pokojninsko osnovo. Dokler ne bo poteklo pet let zavarovanja po novem zakonu, jim bodo jemali ob ugotavljanju pokojninske osnove povprečje, ki so ga znašali zavarovančevi osebni dohodki z dodatkom od 1. januarja 1965 naprej. To tudi v primeru, če je bil zavarovan samo nekoliko dni, toda manj kot tri leta po 1. januarju 1965.

4. VIŠINA STAROSTNE POKOJNINE

Poudarili smo, da velja za borce NOV pred 9. septembrom 1963 in španske borce posebna lestvica višine pokojnine. Za borce NOV po 9. septembru 1943 pa velja splošna lestvica oziroma lestvica, ki velja za tisto kategorijo zavarovancev, kateri borec pripada (vojaški zavarovanci in zavarovanci organov za notranje zadeve).

Pokojninska doba	Po dosedanjem zakonu v %		Po novem zakonu v %	
	1941	1942	1943	1941 do 1943
a) moški				
15 let	71 do 65	53,96 do 49,40	45,44 do 41,60	72
16 let	71 do 65	58,01 do 53,10	48,84 do 44,72	75,2
17 let	71 do 65	62,05 do 56,81	52,25 do 47,84	78,4
18 let	71 do 65	66,10 do 60,51	55,66 do 50,96	81,6
19 let	71 do 65	70,14 do 64,22	59,07 do 54,08	84,8
20 let	71 do 65	71 do 65	62,48 do 57,20	85
21 let	71 do 65	71 do 65	65,88 do 60,32	85
22 let	71 do 65	71 do 65	69,29 do 63,44	85
23 let	71 do 65	71 do 65	71 do 65	85
za borce od 1941, 1942 in 1943				
36 let	73,13 do 66,95			85
42 let	85,91 do 78,65			85
46 let	94,43 do 86,50			85
52 let	106,5 do 97,5			85
b) za ženske:				
15 let	71 do 65	53,96 do 49,40	45,44 do 41,60	76
16 let	71 do 65	59,35 do 54,34	49,98 do 45,76	80
17 let	71 do 65	64,75 do 59,28	54,52 do 49,92	84
18 let	71 do 65	70,14 do 64,22	59,00 do 54,08	85
19 let	71 do 65	71,00 do 65,00	63,61 do 58,24	85
20 let	71 do 65	71,00 do 65,00	68,16 do 62,40	85
21 let	71 do 65	71,00 do 65,00	71,00 do 65,00	85
za vse borke od 1941, 1942 in 1943				
31 let	71 do 65	73,13 do 66,95		85
37 let	71 do 65	85,91 do 78,65		85
41 let	71 do 65	94,43 do 86,50		85
47 let	71 do 65	106,5 do 97,5		85

Borcu NOV — spomeničarju gre pokojnina, ki znaša 100 % njegovega osebnega dohodka ne glede na leta pokojninske dobe.

Borcu NOV pred 9. septembrom 1943 in španskemu borcu gre za 15 let pokojninske dobe pokojnina v višini 45 % in se za vsako nadaljnje celo leto pokojninske dobe poveča po 2 %. Borki gre za 15 let pokojninske dobe 47,5 % in se poveča po 2,5 %. Najvišja pokojnina znaša lahko največ 85 % za 35 let pokojninske dobe (borci) oziroma za 30 let pokojninske dobe (borke). Če uveljavi borec pokojnino s pokojninsko dobo manj kot 35 oziroma 30 let, se pokojninski dobi ustrezna pokojnina poveča za 60 %, vendar največ do 85 % pokojninske osnove.

Po dosedanjem zakonu je znašalo povečanje zaradi udeležbe v NOV za borce od 1942 — 90 %, medtem ko je znašala pokojnina borcev od leta 1941 100 % pokojninske osnove. Toda pokojninska osnova je znašala po prejšnjih predpisih za borce od 71 % do 65 % osebnega dohodka, sedaj pa je pokojninska osnova ves osebni dohodek. Če primerjamo, kolikšen je bil odstotek s povečanjem pokojnine od celega osebnega dohodka po prejšnjem in sedanjem zakonu, so sedanji odstotki večji, kot kažejo naslednja primerjava višine starostne pokojnine v odstotkih od celega osebnega dohodka (glej tabelo na strani 106):

(Opomba: 100 % polna pokojnina je znašala po dosedanjih predpisih v VI. zavarovalnem razredu 71 % osebnega dohodka, nato v vsakem nadaljnjem razredu po 0,5 % manj, v I. razredu 68,5 % ter v I. a največ okrog 65 %; polna osebna pokojnina se je povečala za vse zavarovance enako, in sicer po 3 % za vsako presežno leto zaposlitve nad 35 oz. 30 let in je lahko znašala povečana polna osebna pokojnina največ 150 % pokojninske osnove, za borce največ 106,5 % v VI. zavarovalnem razredu in največ 97,5 % osebnega dohodka v I. a razredu.)

Prej je dosegla pokojnina borca lahko tudi 150 % pokojninske osnove, tj. največ 106,5 % do 97,5 % osebnega dohodka, pri ostalih zavarovancih pa celo 117 % osebnega dohodka, ker se je lahko polna 100 % pokojnina povečala zaradi zaposlitve po izpolnitvi pogojev za 50 % pokojninske osnove. Sedaj upoštevajo največ 40 let oziroma 35 let, za borce pa 35 oziroma 30 let, in znaša

pokojnina največ — 85 % osebnega dohodka. Toda to velja za vse zavarovance, ne samo za borce. To je posledica spremembe pokojninskih normal.

Prej je dosegel borec pokojnino v višini 85 % osebnega dohodka šele, če je imel 7 do 10 let pokojninske dobe več kot 35 oziroma 30 let. Sedaj pa ima borec pokojnino v višini 85 % že z 20 leti, borka pa z 18 leti pokojninske dobe.

Borci NOV po 9. septembru 1943 so vključeni v splošni sistem s tem, da se jim pokojnina, odmerjena po pokojninski dobi, poveča z enakim odstotkom kot po dosedanjih predpisih do največ 85 % pokojninske osnove. Borcem od 1943 se poveča pokojnina za 60 %, od 1944 za 30 % in borcem od 1945 za 10 %.

Za vojaške zavarovance in za določene uslužbence za notranje zadeve velja posebna lestvica višine pokojnine. Tudi za te kategorije zavarovancev velja lestvica višine pokojnine, ki velja za borce, seveda če so borci, čeprav ob upokojitvi ne izpolnjujejo pogojev za pokojnino, ki veljajo za borce.

5. VPLIV ZAPOSLOTITVE NA IZPLAČILO POKOJNINE

Splošne določbe zakona o uživanju pokojnine med zaposlitvijo, o povečanju pokojnine in o ponovni odmeri pokojnine zaradi zaposlitve po upokojitvi veljajo tudi za borce NOV. Pri tem pa je njihova pokojninska doba 35 oziroma 30 let izenačena s pokojninsko dobo drugih zavarovancev 40 let oziroma 35 let. Starostna meja 55 let oziroma 50 let pa je izenačena s starostno mejo drugih zavarovancev 60 let oziroma 55 let. Npr.: za vojaškega upokojenca, ki je borec NOV in ki je zaposlen po upokojitvi, bodo uporabljali tiste določbe o izplačevanju pokojnine med zaposlitvijo, ki veljajo za vojaške upokojenke, čeprav mu je višina pokojnine odmerjena kot udeležencu NOV, ker za borce NOV ni ustreznih posebnih predpisov.

Določbe o izplačevanju pokojnine med zaposlitvijo upokojenca bodo ostale dokaj nejasne vse do takat, dokler ne bo sprejet novi zakon o delovnih razmerjih.

Doslej je zaposlitev upokojenca vplivala na izplačilo pokojnine le, če je bil upokojenec zaposlen s polnim delovnim časom. V tem primeru se je izplačevala samo polovica polne ali nepolne pokojnine, medtem ko zaposlitev z ne-

polnim delovnim časom ni vplivala na izplačevanje pokojnine. Novi zakon pa določa, da se izplačevanje pokojnine ustavi upokojencu, ki je uveljavil starostno pokojnino pred dopolnitvijo pokojninske dobe 40 oziroma 35 let (za borca 35 oziroma 30 let) in znova stopil v delovno razmerje ali začel opravljati dejavnost, na podlagi katere je zavarovan. Vendar bi se dalo iz drugih določb sklepati, da zaposlitev z manj kot polovičnim delovnim časom le ne bo imela za posledico ustavitve izplačevanja pokojnine.

Upokojencu, ki je uveljavil starostno pokojnino s pokojninsko dobo 40 oziroma 35 (borci 35 oziroma 30) let, se pokojnina izplačuje, tudi če opravlja kakršnokoli delo. Kaj je kakršnokoli delo, zakon ne pove. Ali je tudi delo v delovnem razmerju z manj kot polovičnim delovnim časom?

Ob uveljavitvi pokojnine se lahko pokojnina izplača največ za 6 mesecev nazaj, če je zavarovanec vložil predlog za priznanje pokojnine po preteku šestih mesecev. Toda hkrati določa zakon, da se začne izplačevati pokojnina zavarovancu, ki je ob vložitvi zahteve za starostno pokojnino v delovnem razmerju ali opravlja kakšno dejavnost, na podlagi katere je zavarovan, šele od prvega naslednjega dne po prenehanju delovnega razmerja ali opravljanja poklica. Ali velja to tudi za upokojence, ki so uveljavili starostno pokojnino s 40 oziroma 35 let pokojninske dobe ali samo upokojence, ki nimajo še take pokojninske dobe? Sklepali bi lahko, da velja ta določba tudi za upokojence, ki imajo 40 oziroma 35 let pokojninske dobe, a ostanejo še naprej v delovnem razmerju. Če ga pa pretrgajo in ponovno stopijo v delovno razmerje ali začnejo opravljati samostojen poklic, pa bi se jim pokojnina izplačevala. Zakon postavlja prakso pred nerazrešljive uganke. Morda bo novi zakon o delovnih razmerjih, ki je v razpravi, prinesel dokončna pojasnila s tem, da bo urejal pravice zaposlenih tudi po tem, s kolikšnim delovnim časom delajo.

Zaradi takih nejasnosti in negotovosti so v zadnjem hipu sprejeli amandma, da bodo začeli te določbe uporabljati šele 1. marca 1965 ter da bodo določbe prejšnjega zakona o uživanju pokojnine med zaposlitvijo uporabljali še za meseca januar in februar 1965.

Z izplačevanjem pokojnine za čas zaposlitve je povezana ponovna odmera

in odstotno povečanje pokojnine zaradi zaposlitve po uveljavitvi pokojnine.

Novi zakon je povzel iz prejšnjega zakona ponovno odmero pokojnine, ko upokojenec po uveljavitvi pokojnine dopolni 3 leta zaposlitve. To pa dovoljuje le upokojencu, ki je uveljavil pokojnino po izpolnitvi pogoja starosti 60, 65 oz. 60, 55 let — borci NOV 55 oz. 50 let) s pokojninsko dobo manj kot 40 oz. 35 let (borci manj kot 35 oz. 30 let). Upokojenec, ki je uveljavil pokojnino s pokojninsko dobo 40 let (moški — borec s pokojninsko dobo 35 let) oziroma 35 let (ženska — borka s pokojninsko dobo 30 let) ali pred izpolnitvijo pogoja starosti (predčasna upokojitev), ne more zahtevati ponovne odmere pokojnine. Pri ugotavljanju nove pokojninske osnove bodo v takih primerih obvezno upoštevali tudi osebni dohodek v zaposlitvi po upokojitvi. Logično bi bilo, da je ponovna odmera mogoča le v tistih primerih, ko se je izplačevanje pokojnine ustavilo zaradi zaposlitve. Zato se pojavljajo v zvezi s ponovno odmero pokojnine enaka vprašanja kot pri vprašanju izplačevanja pokojnine med zaposlitvijo.

Prav taka vprašanja se pojavljajo tudi pri povečanju odstotka pokojnine zaradi zaposlitve po upokojitvi. Novi zakon je tukaj strožji od prejšnjega, ker mora biti za povečanje odstotka pokojnine, ki znaša manj kot 85 % pokojninske osnove, izpolnjen pogoj, da je zaposlitev trajala najmanj 3 leta (do sedaj je bilo mogoče povečati pokojnino za vsako leto zaposlitve).

In končno je potrebno poudariti, da novi zakon izrecno določa, da upokojenec, ki je pokojnino uveljavil s pokojninsko dobo 40 oz. 35 let (za borca 35 in za borko 30 let) ne more biti zavarovanec, kar pomeni, da ne bo mogel tak upokojenec zaradi zaposlitve po upokojitvi zahtevati ponovne odmere pokojnine. Upokojenci, ki so že uveljavili svoje pravice s pokojninsko dobo 40 oziroma 35 let, (borci 35 oz. 30 let), po novem zakonu ne morejo več doseči spremembe pokojninske osnove. Če ima upokojenec pravico do ponovne odmere pokojnine po dosedanjem zakonu, pa lahko doseže ponovno odmero in povečanje polne pokojnine, toda le po dosedanjih predpisih v letu 1965 oz. v šestih mesecih po izpolnitvi pogojev, če pogoje izpolni v letu 1965.

Določbe s tega področja so ostale nejasne in bodo morali izdati pojasnila, ker praksa vseh teh vprašanj ne bo mogla rešiti sama.

6. PREVEDBA STAROSTNIH POKOJNIN BORCEV

Pokojnine borcev bodo prevedli po enakih določbah kot pokojnine ostalih zavarovancev, kolikor se tiče novih pokojninskih osnov. Izjema velja le za tiste borce NOV pred 9. septembrom 1943, ki so bili uvrščeni v VI. zavarovalni razred kot najnižji za borce. Le-tem namreč ob prevedbi ne bodo odmerili pokojnine po izvedeni valorizirani pokojninski osnovi VI. zavarovalnega razreda, ki znaša 43.900 din, temveč bodo kot osnovo za prevedbo vzeli znesek 40.000 din, ki je določen z zveznim zakonom.

Ta znesek lahko republika poveča. Vendar še ni popolnoma jasno, ali bodo z republiškim predpisom povečani znesek lahko uporabljali tudi kot najmanjšo pokojninsko osnovo za borce NOV.

Komunalni zavodi bodo morali za borce, ki so uvrščeni v VI. razred, pregledati, ali ne bi bilo zanje ugodnejše, da jih prevedejo po splošnih predpisih, po katerih utegne biti pokojninska

osnova za prevedbo za nekatere borce višja kot po posebnih predpisih za borce.

Višino starostne pokojnine bodo odmerili po novi lestvici, ki velja za borce NOV pred 9. septembrom 1943. Za borce NOV po 9. septembru 1943 bodo odstotek pokojnine, če je glede na pokojninsko dobo nižji od 85 %, povečali glede na začetno leto udeležbe v NOB.

Zakon o invalidskem zavarovanju bo prilagojen novemu temeljnemu zakonu o pokojninskem zavarovanju. Prevedli bodo tudi invalidske pokojnine po načelih, ki veljajo za prevedbo starostnih pokojnin.

Tudi družinske pokojnine bodo prevedli po enakih načelih kot starostne in invalidske pokojnine, saj se družinska pokojnina odmeri ali od starostne ali od invalidske pokojnine, ki bi šla umrlemu zavarovancu oziroma upokojencu ob prevedbi. Za družinske pokojnine novi zakon ne prinaša bistvenih sprememb; nižji odstotki družinske pokojnine (50 %, 65 % ali 80 %), kadar preostali zakonec nima pravice do družinske pokojnine, so odpravljeni.

FRANO SIMUNOVIČ: PARTIZANSKA KOLONA, olje, 1948

PETAR LUBARDA: UJETNIKI I, tempera, 1943

Sreten Perović

ČRNOGORSKI KNJIŽEVNIKI O REVOLUCIJI

Borbena izročila imajo v Črni gori malodane nepretrgano nit od Balšičev in Crnojevičev (XV. stoletje) do zadnje vojne. Stoletne boje za ohranitev svoje samostojnosti pred turškimi vpadi so Črnogorci v minulem stoletju morali razširiti tudi proti Francozom in Avstro-Ogrski, ki so ji, kot diplomatsko že priznana država (1878), prvi napovedali vojno 1914. leta in s tem nudili nesebično in dragoceno pomoč napadeni Srbiji. Črna gora je v svoji težavni zgodovini od XVI. do XX. stoletja doživela celo vrsto znamenitih zmag nad številnejšimi, bolje oboroženimi in za vojskovanje v gorah posebej izurjenimi vojskami (predvsem nad Turki), izmed katerih so nekatere vzbudile začudenje mednarodne javnosti, kakor boji na Carevem Lazu (1712), na Krusih (1796), na Grahovem (1858), Omerpašino leto (1862), na Vučjem dolu (1867), spopad pri Mojkovcu (1915) in splošna ljudska vstaja proti okupatorju 13. julija 1941. leta, ko je bila razen treh mest (Cetinja, Podgorice in Nikšića) v treh dneh osvobojena vsa Črna gora.

Številni pomembni svetovni pesniki in popotniki so opevali ali opisovali kot neposredne priče črnogorske boje proti številnim sovražnikom. Puškin, Tennyson, admiral lord Clarence Peget, Prosper Mérimée, sir Wilkinson in drugi so največ pisali in pričali o Njegoševi Črni gori, o dogodkih in bojih iz srede XIX. stoletja, pa tudi o miselnosti in značajskih lastnostih in posebnostih tega gorskega ljudstva. Takšna usoda in takšna zgodovina Črne gore sta zapustili globoko sled v ustni ljudski ustvarjalnosti in v pisani besedi, na vsakega pisatelja od XVI. stoletja do danes posebej. Kajti izročilo boja za svobodo in odpora proti zaslužnevalcem je bilo in ostalo v Črni gori najvišje, če ne kar edino etično načelo vseh rodov v njeni razgibani zgodovini, kar je najboljše orisano v književnosti, v zgodovinsko zanesljivih ljudskih pesmih, prek plastičnih in pretresljivih poslanic Petra I. Petrovića, Njegoševih del (posebno »Gorskega venca«) in kralja Nikole do socialne literature med obema vojnama, bogate revolucionarne poezije in razvite sodobne črnogorske književnosti. Ne bi mogli navesti niti enega samega črnogorskega pisatelja ali pesnika,

od prvih spomenikov pismenstva do danes, ki se v svojem leposlovnem ustvarjanju ne bi posredno ali neposredno dotaknil boja svojega ljudstva iz daljne in bližnje preteklosti.

To seveda ni niti vrednota niti slabost književnosti. To je samo ena izmed njenih značilnosti, ena izmed njenih bistvenih lastnosti, pogojenih v zgodovinskem ozračju, v zgodovinski nujnosti in miselnosti črnogorskega naroda, ki ga jasno označuje tista Njegoševa zavrnitev, da bi v Italiji (kakor sporoča Ljuba Nenadović) protokolarno kot vladika poljubil verige sv. Petra. In ta svoj nazor, zakoreninjen v miselnosti tega siromašnega, toda ponosnega ljudstva, je Njegoš izpovedal z močjo genialne pesniške, etične in moralne vizije ne samo v svojih manjših delih ter v »Gorskem vencu«, temveč tudi v svoji duhovnofilozofski pesnitvi »Luča mikrokozma«. To in takšno stališče in razmerje do svobode, boja zanjo in proti vsem napadalcem so izpovedovali tudi pisatelji po Njegošu, bolj ali manj umetniško prepričljivo, vse do sodobnih črnogorskih leposlovnih ustvarjalcev, do Mihaila Lalića in njegovega obsežnega in pomembnega pripovednega opusa.

V minuli vojni in po njej je v Črni gori nastala prav bogata književnost v narodnoosvobodilnem boju. Večinoma so to literaturo (pesmi, romane, kronike, spomine) oblikovali pisci, ki so neposredno sodelovali s tokom dogodkov (M. Lalić, D. Kostić, R. Zogović, M. Banjević, R. Vešović in drugi), nekateri pa so v njem tudi zgubili življenje (M. Kukalj); in ta literatura, na kakršnikoli umetniški ravni že je, vselej prinaša plastiko avtentične zgodovinske resnice, v vzdušju, dogodkih, likih in simbolih revolucije. Trije pesniki-prvoborci (Mirko Banjević, Radovan Zogović in Dušan Kostić) so oblikovali našo revolucijo v njenih mnogoterih oblikah: z izrazito epsko-lirično podobo ponosa in tragičnosti (kot Banjević v pesnitvi »Sutjeska«), z zgoščeno in dramatično frazo in do skrajnosti angažirano idejo (Zogović v »Biografiji tovariša Tita«) ali kot subjektiven in bolesten, globoko liričen odmev grozot in trpljenja, žrtev in bolečine, ponosa in človeške tragičnosti v vojni (Dušan Kostić v »Pesnitvi o mestu in ljubezni« in v številnih znanih pesmih kot »Kolona v noči«, »Okno«, »Pred partijo« in druge). Ta lirična smer doživljanja in izpovedovanja bojev in trpljenja v revoluciji je dobila po vojni iskrenega oblikovalca v pesniku Radonji Vešoviću, ki se mu je kot mladeniču-prvoborcu posrečilo pesniško zgostiti najbistvenejše, kar ga je v vojnih dneh obdajalo, in da se je hkrati, kolikor je to sploh bilo mogoče, izognil pretirani opisnosti, zgodovinskosti in tistemu, kar je za umetnost najbolj nevarno — tendenčnosti vsakega verza, vsake kitice in navsezadnje — tudi vsake pesmi.

Ob Vešoviću je v povojnih dneh rastla cela skupina črnogorskih pesnikov, katerih poglavitno tematsko zanimanje je bil revolucionarni boj jugoslovanskih narodov, toda večina izmed njih je pozneje prenehala pesnikovati: posvetili so se pripovednemu oblikovanju lastnih doživetij ali pa dokončno zapustili umetnost. Rod, ki je silno in neposredno globoko občutil tokove naše revolucije in jim posvetil dokajšen del svojih ustvarjalnih prizadevanj, je nastopil v Črni gori po 1950. letu. To so imena, ki danes pomenijo v črnogorskem pesništvu tisto najdragocenejše in umetniško najbolj iskreno, rod, ki si je revolucijo zapomnil predvsem z neskaljenimi, na široko odprtimi otroškimi očmi: v požarih, v streljanju, v beguncih, pod bombami, skozi lakoto ali tudi na pohodih, v juriših mladih fantov na bunkerje, v kurirskih poteh skozi gozdiče in grape, v junaških dejanjih in v prekaljenih borbah.

MILAN BOŽOVIĆ: **S SUTJESKE**, detajl, olje, 1944

Ta generacija, ki se je oddaljila od neposrednih doživetij v okviru, kakor ga je pogajala njihova rast v teh burnih dneh, je v svoji pesniški zavzetosti iskala bistveno, tiste temeljne procese in spremembe in končno tudi travme, ki se jih v generacijskem obsegu ni mogla kar tako rešiti. Pesniki, ki so danes med tridesetim in petintridesetim letom, ki so vojno in revolucijo doživeli kot mlajši mladoletniki, še kot otroci — na primer Žarko Đurović, Dragutin Vujanović, Jevrem Brković, Blažo Šćepanović, Petar Đuranović in drugi — so oblikovali in oblikujejo ta čas zelo različno: v robustnih in žilavih pesnitvah o borbah, smrti in kamnu, v kritično zanesenem prikazovanju rezultatov boja in z vizijami prihodnosti, v romantičnih ekstazah in bolestnih elegijah, navsezadnje. Vse vrednote in slabosti pesniških struj sodobne črnogorske književnosti (črnogorska književnost, to bi morali zapisati takoj na začetku, ne nastaja samo na domačih tleh, temveč tudi v večjih središčih, predvsem v Beogradu, kjer živi okoli trideset črnogorskih književnikov!), izstopajo tudi iz te zvrsti pesniškega ustvarjanja. Kajti niti eden od naših pesnikov ni pisal samo poezije o vojni in revoluciji; to je bil in ostal le del njihove pesniške ustvarjalnosti.

Na pripovednem področju pa imamo pisatelja, katerega dela govorijo izključno samo o vojni in revoluciji. Gre za dela največjega živečega črno-

gorskega pisatelja-pripovednika Mihaila Lalića. Njegova izjemna umetniška nadarjenost je prinesla v sodobne jugoslovanske književnosti dela trajne vrednosti, dela, ki dostojno predstavljajo našo estetsko in etično besedo tudi prek jugoslovanskih meja. Njegovih pet romanov (»Svatba«, »Zla pomlad«, »Prelom«, »Lelejska gora« in »Hajka«) ni prineslo pisatelju samo najvišjih jugoslovanskih priznanj (med njimi tudi Njegoševo nagrado), temveč je odkrilo in predstavilo čisto nov svet, izjemno izvirno obravnavo revolucionarnih procesov v Črni gori, pesniško in filozofsko osmišljeno veličino in tragiko človeka v burnih dneh narodnoosvobodilne vojne. To, kar je ustvaril Lalić s svojo skrbno negovano in moralno pretehtano besedo pri odkrivanju in upodabljanju najbistvenejših človeških spopadov, človekove osamljenosti in pogona nanj, navajenosti na kri in podivjanosti ljudi, ki so jih zavedle mračne sile iz nasprotij velikih prelomnic, družbenih in človečanskih, usodnostnih in dialektičnih, — bo ostalo kot najganjlivejše pričevanje o naši revoluciji in njenih bogatih, sporno nasprotnih in kompleksnih človeških smereh. Ladićev človek, vsaj v podobah glavnih junakov (Tadija Čemerkić, Lado Tajović in drugi), je tako zapleten in neshematiziran, usodno priklenjen na zemljo in skrajno kritičen do vseh dogajanj, v katerih je pglavitni dejavnik, da se povzpne do mita v pisateljevih najbolj ustvarjalnih trenutkih, do mita o našem sodobniku prometejskega tkiva in bistva, do največjega trpina in ganjlivega junaka, z vsemi tistimi notranjimi problemi, ki jih je izpovedal že Njegoš v svojih delih in osebnostih. Seveda gre tu za drug čas in za nekoliko drugačne ljudi, toda moralni votek, iz katerega se spletajo akcije Lalićevega človeka, ni bistveno drugačen. Največje umetniške vrednote je Lalić oblikoval v »Lelejski gori« in v »Hajki«, v svojih zadnjih dveh romanih, v katerih obravnava človekovo usodo v vojni in revoluciji s splošnega (še malo ni paradoksalno!), sociološko-ontološkega zornega kota. To so velikanske ploskve grozansko nesrečnih situacij, v katerih se človek znajde na različnih straneh barikad, razpet med dolžnostjo in vestjo, med dejanjem in posledico, nesmiselom pogona na ljudi in nujnosti potrditve in upravičenja lastnega obstoja. V tem pogledu nima Lalić vrstnika v sodobnih književnostih naše države.

Toda pri nas ni samo Lalić posvetil svojega ustvarjanja analizam dogodkov in človeških usod v revoluciji. Tu je lep seznam drugih, manj pomembnih, toda vendarle pomembnih pripovednikov kot Dušan Đurović, Sreten Asanović, Čedo Vuković, Veljko Martinović, Mihailo Ražnatović pa tudi Miodrag Bulatović, pisatelj mlajšega rodu, ki si je s svojimi tremi romani in novelami priboril visoko mesto, in so ga že zdaj prevedli v 22 jezikov v Evropi, Ameriki in Aziji. Vsa ta skupina pisateljev, čeprav različna po estetskem obeležju in generacijski pripadnosti, je dala resen prispevek pripovedništvu o narodnoosvobodilnem boju naše dežele. Nekateri izmed njih, kot Sreten Asanović, še bolj pa Miodrag Bulatović, so upodabljali dogodke iz vojne skozi tančico blage ironije in absurda, v katerem se je človek znašel, pa tudi skozi satirična očala.

Široka je torej skala motivov in prijemov v ustvarjanju naših pisateljev, posvečenem revoluciji. O tem bi se dalo pisati obširneje in bolj poglobljeno, ko bi priložnost in prostor to dovoljevala. Tako pa moramo biti zadovoljni samo s splošnimi potezami, ki bodo, upamo, vendarle zadostovale kot spremno besedilo in uvod v panoramo tekstov. Ta ima z ustrežljivostjo revije »Borec« nalogo približati slovenskemu bralcu del ustvarjalnosti črnogorskih pisateljev, ki jih je inspirirala naša revolucija.

Prevedel Francè Vurnik

DRAGO ĐUROVIĆ: IVAN MILUTINOVIC, narodni heroj, bronsa, 1952

Mihailo Lalić

SREČANJE NA MOSTU

(odlomek iz »Stavbe«)

Začudil se je in prebudil iz grenke omamljenosti šele zaradi neke majhne spremembe na tem terenu, ki ga je dobro poznal, in prek katerega je šel nič koliko juter. Na ozki ravnici, kjer teče voda počasneje, je stal nov, bel, majhen most brez ograje. Zdaj bi prisegel, da tega mostiča tu davi ni bilo — kako naj si to razloži poleg drugih presenečenj v enem samem dnevu?

In dejansko je ta most zgradila nemška pionirska enota v nekaj urah z deskami in bruni, ki jih je našla tam okoli, da bi vsaj malo olajšala promet na tem vozlu, ki se je nenadoma zapahnil in postal skoraj neprehoden. Pot do tega novega mostu je bila šele zaznamovana in iz vode se je ni dalo videti, na mostu pa je stal stražar s čelado; zaradi svoje bluze s podaljškom za zapenjanje od zadaj kakor tudi zaradi kroja svojih hlač je hudo spominjal na medveda. Medved se je, kot se je zdelo, že nagledal mrtvecev, ki so plavali v reki Drcki in se za daljši ali krajši čas ustavljali na plitvinah njenih bregov, in ni bil več pozoren, ko se je v enem izmed zalivčkov pod mostom zataknilo truplo borca prve proletarske, Okiljevića. To je Čemerkića ojunačilo, da se je tudi sam izvlekel na breg in se splazil v senco pod most. Iz njegove obleke se je ulil moten potok vode, klokotajoč in penast. Tadija se je obrnil na hrbet in z olajšanjem občutil, kako se voda še naprej odteka in se pod njim zbirajo luže. Spet se je premaknil in se komaj vzravnal, da bi sedel, tako ga je bolel vsak sklep in vsaka mišica, vse, kar sestavlja njegovo telo in še ni otrpnilo. Slekkel je volnen jopič in ga začel ožemati, a potem je obupal nad svojimi otrplimi prsti in ga vrgel proč, težkega od vode. Šrajca je razpadla in se v majhnih krpah prilepila na kožo. Medtem ko je trgal in drugo za drugo odmetaval te mokre krpe, je občutil olajšanje in pritok moči v tej blagi senci. Začel si je ogledovati okolico in ugotovil, da je zelo lepa in še posebej pripravna za njegov primer. Kdo je nor, da bi ga preganjal in iskal tule tik pod nosom nemškega stražarja in kdo bi bil predvidel takšno drznost pri živem človeku? Tu sem lahko pride samo človek brez strahu, kot tale Okiljević, čigar truplo je Tadija pogledal z neko žalostno hvaležnostjo.

Že so pozne popoldanske ure, kopičijo se deževni oblaki in z juga grmi, tukaj pa še vročina in sopara pred dežjem dušita vse, ki se niso kot on okopali v Drcki. Kolone so odšle in menda se ne bodo tako kmalu vrnile; v treh, štirih urah se bo zgrnila rešilna noč, potem bo lahko odšel, ne oziraje se na poti, mostove in straže. V mislih je začel iskati smer, v katero bo odšel in takoj so mu padli na pamet hribi nad Pilarevino na levem bregu reke. V tistih zelenih goščavah so gotovo zdaj potaknjeni ranjenci, ki čakajo v brezupu, da jih ugonobi lakota, odkrijejo Nemci ali pobijejo četniki. Samo čudež jih lahko reši; ali bi on lahko bil takšna rešitev — čudež?

Misli so mu pretrgali koraki na mostu, potem pa lajajoči ostri glasovi dveh izmed tistih deset tisočev osvajalcev, ki so prišli gradit in stražiti mostove, da bi čim bolj in zanesljiveje morili ljudi po Črni gori. Čemerkiću se je takoj posvetilo, da je to zamenjava straže in zaradi tega ga je spreletel hladen trepet. »Kaj bom, če bo novi stražar malo bolj radoveden kot tale, ki odhaja?« se je vprašal in se vznemiril. »Da bi šel v vodo, mi nič kaj več ne diši, pa tudi trapasto bi bilo: tale bi takoj opazil in bi se pošalil s puško. Most pa je zgrajen tako premeteno, da se za njegovimi kozami ne more skriti nič, kar bi bilo večje od miši. Nerodno je torej, tovariš Okiljević, tako ali drugače; lepo si me speljal na led, na ledu pa celo v skobec,« je končal s šalo, v kateri je bilo tudi neke vrste resnično očitjanje.

Takoj se je pokazalo, da sum ni bil brez osnove. Temu novemu stražarju — človeku neprijetne in grobe nravi, ki jo povzročajo sitost, zdravje, mladost in različne odvečne življenjske moči — neki njegov hudobec ni pustil mirovati. Najprej se je posprehodil po mostu in pri tem udarjal s petami, da bi preskusil njegovo trdnost; v neki deski je našel grčo in jo izbijal s puškino cevjo. Potem je zapel in se s pesmijo oddaljil za nekaj časa, nato se je vrnil in se začel zabavati s tem, da je s kamenčki obmetaval Okiljevićevo truplo. Meril je in najpogostejše zadel v glavo in vsakič je počakal, da je slišal, kako zamolklo je zavznela kost pod udarcem. Ta zabava mu je bila hudo všeč: trikrat je šel po kamenje in nadaljeval svoje delo. Nazadnje je bilo slišati njegove korake po bregu navzdol, menda je hotel mrtvaka videti od blizu ali prešteti zadetke ali si privoščiti kakšno drugo šalo.

Čemerkić, ki se je vse dotlej mučil, da bi našel najboljšo rešitev za ta primer, je planil na noge in se opotekel zaradi bolečin in nemoči. Šele zdaj je spoznal, kako oslabil je in brez moči za boj in kako se je motil, ko je verjel staremu pregovoru, da pred enim človekom ni treba nikoli bežati. Sovraštvo in strah ga vendarle nista pustila, da bi dolgo omahoval in se kesal. Iz rečnih naplavin, razmetanih po obrežju, je izvlekel črn lesen lopar, prepojen z vodo in težak kot cent. S tem orožjem, ki ga je zaradi teže moral držati z obema rokama, je pohitel v varstvo opazovalnice na mostu in se pripravil kot v zasedi. V bližini je slišal hitre in odsekane korake, potem se je na travi pred njim prikazala najprej senca puške in čelade.

Še trenutek je Čemerkić upal, da bo Nemec lahko šel mimo njega, ne da bi ga bil opazil, šel je pač k mrtvaku, tam se bo trenutek pomudil, medtem pa se človek že lahko skrije in pobegne. Toda zdaj, ko je zagledal tole mlado, močno in razigrano nemško žrebe, je dejansko pozabil na vsa ta svoja skromna upanja in napel je kite do bolečin ter zamahnil nad to topo glavo in širokimi rameni.

Pod senco udarca, ki bi moral šele pasti, je objestni mladenič obstal kot uročen. Pred njim je vstal in stoji, glej ga, v hotenju, da bi čim močneje

PETAR LUBARDA: UJETNIKI III, risba, 1943

udaril, se vzpenja celo na prste, volkodlak, strašnejši od vseh, ki so si jih izmislili njemu nepoznani slavni pisatelji; vampir, vržen na breg in izmaličen z zadetki njegovih kamnov; grda, mokra, umazana in krvava pošast z orožjem, ki ne more zgrešiti! Kako spretno ga je zvlekel s tistega varnega kraja na mostu in kako lisičje ga je izvabil v tole zakotje, ki ga nihče nima na očeh!... Kako je kar nenadoma vstal, ko da bi bil pognal iz zemlje? Pa pravijo ljudje, da se volkodlaki prikazujejo samo ponoči — o, zdaj je dan, toda tako zatemnjen zaradi njegovega pogleda... Strašen je ta zamah nad glavo, na kateri so se lasje pod čelado vzdignili in naježili, ampak še strašnejše so te krvave oči, polne sovraštva ne samo človeka-posameznika, temveč vsega naroda v smrtnem obroču. Morebiti bi se od samega udarca še dalo pobegniti, toda pred temi očmi ne: grozé z novimi udarci, zankami, zvijačami in grozotami, a na koncu vsega tega — še pravico imajo, brez milosti kot zakon, morda prav edini zakon te noro nore in strašno strašne dežele črnih gora...

Tako sta se gledala nekaj trenutkov, mnogo več, kot je Čemerkić domneval, da lahko odstopi temu znojnemu in prestrašenemu sovražniku od svojega dragocenega časa. Nemirni mladenič v tem času ni zinil, ni mogel niti odpreti ust niti zdrzniti se; skoraj da ni niti drhtel. Molče je sprejel dobro namerjen udarec in se pokorno zleknil na zemljo. Z enim udarcem z nogo v debeli, od vode nabrekli gumijasti opanki je Čemerkić pretrgal usnjen trak, ki je bil držal čelado okoli mesnatga podbradka. Kovinsko pokrivalo se je skotalilo in zažvenketalo; to je bil prvi ostri zven tega kratkega boja.

Čemerkić ga je odpasal in mu slekel bluzo, ne da bi pri tem prizanašal gumbom na njej. Potem se je naglo ozrl proti mostu nad seboj in zazdelo se mu je, da se je tam vse nagnetlo in da nima drugega opravka, ko da zija na to stran, na ta prizor, nanj, nepoznatega, majhnega, drznega na tem blatnem bregu. Vendar se je obvladal, da je na videz brez naglice oblekel ugrabljeno bluzo, še toplo in znojno od že hladnega pokojnika. Na glavo si je poveznil čelado in pustil, da mu je pretrgan trak visel in opletal okoli vratu — mislil je »ne bo dolgo!« Še enkrat je pogledal navzgor in se začudil, zakaj že ne streljajo. »Morda se igrajo z mano. Počakaj, tudi jaz se bom poigral z njimi,« — je pomislil razkačeno, ker tega še ni verjel, in si pripel nabojnice. Z nogo je zakotalil truplo do vode, ga pahnil v reko in zamrmral: »Tako, lahko prideš do Donave...« Potem si je zadel puško na ramo in odšel pod mostom ob bregu poleg vodnih naplavin. Namenoma se je odločil za to smer, računal je: če ga ranijo, bo skočil v vodo in tako vsaj prikril svojo smrt. »Če najdejo moje truplo, naj ga imajo v dar, toda puške ne bodo dobili, potopila se bo; če pa niti trupla ne dobijo, se bodo živi zgrizli misleč, da sem jo popihal. Tako lahko človek vsaj na videz podaljša svoje življenje, pa tudi to nekaj velja v tem vojnem plesu, polnem nepoznanih in skritih reči, prevar in slepil.«

Moral bi pohiteti, vedel je to, toda zaradi utrujenosti in blaženosti hkrati ni mogel. Nikoli prej ni slutil, da se to dvoje lahko združi v nekakšno takole uravnovešeno celoto, ki ovira in lahko stane glavo. Glava ga je bolela tako zaradi rane kot tudi zaradi onemoglosti in ni bilo sklepa in mišice v telesu, ki ga ne bi bolela, pa vendar je to zanj sladka bolečina in ta utrujenost je poplačana v gotovini in za vse ima opravičilo in tolažbo, celo nekaj več, za zdaj še malenkostno in nejasno, ampak od koraka do koraka je vse večje in določnejše. »Navsezadnje,« si je dejal v tolažbo, »če me imajo z one strani na muhi, potem jim vseeno ne morem pobegniti in bolje je, da se ne osmešim; če pa me še nimajo, potem bi me naglica izdala, ne pa mi pomagala.« Odmikal se je počasi, skoraj z nogo pred nogo in se zaziral v travo, rože in mah po kamnu — v te stvari, na katere prej ni bil nikoli pozoren, ki pa so zdaj vstale pred njim in mu odkrивale nepričakovane lepote sončnih darov in življenjskega bogastva. Spomnil se je, da ga delno zaradi tega objemata tisti uspavajoči mir in pridušena sreča, delno od tega, po drugi strani pa še bolj zaradi puške, za katero še ni mogel reči, da je njegova in ki se je tako čvrsto prilegla k njegovi rami in mu s prijetno težo pričarala minule lepe dni, polne upanja.

Ta preprosta vojaška puška, ki bi ga pred nekaj minutami lahko upihnila, pa se je usmislila njegovega življenja, ga je po čudni poti spominjala na zgodnjo mladost. Pred dvajsetimi leti, ko so mu fantovske sanje obljubljale zlate gore, je prav takole šel ob dekletu, ki jo je imel rad toliko bolj, ker se je bal, da ne bo njegova. Tako rad jo je imel, da bi jo najraje podnevi in ponoči nosil na rokah, toda nenapisani zakoni domačega kraja so mu branili celo, da bi se je nagledal. Njene nehotene dotike na ramenu je občutil kot blaženost, zamračeno s strahom, da jo bo zgubil; že samo njena navzočnost je zadostovala, da se je razvedril najbolj oblačen dan, tako da se zdaj ni spominjal niti enega oblačnega dne iz teh let prve ljubezni. Njeni sorodniki je niso bili voljni pustiti v siromašno hišo; njena ločitev z njimi je bila težka in temeljita, življenje v njegovi hiši pa negotovo in trpko — vendar mu za vse to nikoli ni očitala. Lahko tudi ta puška, njegova nova usojenka, izkaže nekaj podobnega tej zvestobi?

Prevedel Francè Vurnik

Blažo Ščepanovič

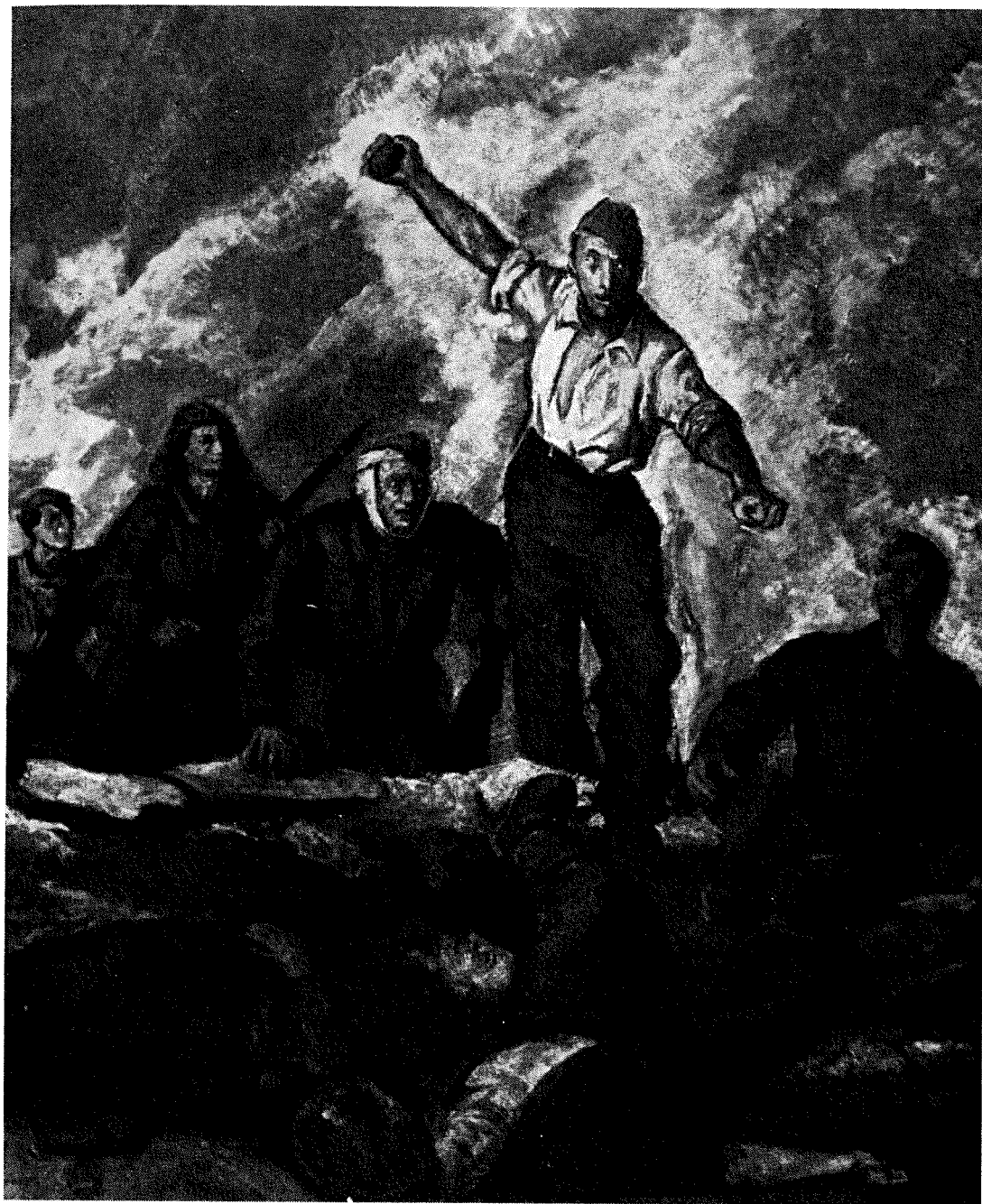
NA ČELE POLJU

*Pesti bilé so volčje šape,
lobanje kupole kamnite!
Ta skala plamen v reko stéza
brezdimni plamen, ki spominja na človeka.
Na koncu so se sklepi
podaljševali drug za drugim,
praméni mègle in valovi dima
v juriših so barvo izgubili.
V juniju žarečem se je sneg ponujal.
Med žarki so se stiskali otroci,
da položili bi nogo na zemljo,
v deželi, kjer postave so žareče.
Na vrhu hriba hrbtnico so zabili
in vsaka zvezda
izmámila je zase baklo.
Glas se širi
od skalovja do skalovja,
da sotesko je premagal človek,
pobegnilo je s Sútjeske utrujeno oko.
Tu si je stoletje oddahnilo
in odtrgale so se žareče črke,
tu se rod nadaljeval je
in okópalo spočetje.*

II.

*Kam se vzpenja golo kljubovanje dečkov,
goram izruvano,
v dirki vijugasti do sonca!
Od spočetja svincu zvest,
zaljubljen v lobanjo v travi,
delim na polzvoke
kolone brez začetka in brez konca,
odrekle so se perju ptice.
Prenehaj val krvi,
o vila, iz planine
ne bo več čas odtekal,
oči ne bodo gnile.
Sutjeska, srce so ti ukradli.
Nekakšne smešne ptice
grulijo med listjem,
rdečim od prezrelega človeškega življenja.*

*Sutjeska, oči so ti ukradli.
Taval si od hriba pa do zvezde,
od morja do novorojenčka
in nihče ti ni zvezal rok.
Grizli so ti rebra,
po vonju in po zvoku so te našli.
Sutjeska, pobratenih kostí.*

PETAR LUBARDA: **BOMBAŠI**, olje, 1945

Dušan Kostić

KOLONA V NOČI

*Kaj se leskeče tam v temnih gozdéh,
kdo to koraka po trdih potéh
v snežni meglici noči!
Vrbas zapenjen šumeče beži,
vlak na nasipu krvavo preži —
kdo tamkaj preko tišči!*

*Kdo naj to progo veliko podre,
kje je, ki dolge verige naj stre,
strga telo naj poti!
Sploh še kje srca v sovraštvu goré,
kje puške v mraku gozdov govoré,
kje je oko, ki še bedi?*

*Mladim veselo iskri se oko,
spet bo, kot vedno, v tej noči takó:
— v zrak bo vse skupaj odšlo!
Lajež ne bo več za hrbtom sledil,
strah pred postajo ne bo ledenil,
kot je pri Blinji biló.*

*... Šli smo tri dni in tri dolge noči:
vode brez broda in metež buči;
stiskal ledeni je mraz.
Kdo bi obstal! In le kdo zadrhti!
Sklene roke! Ko se boj razplamti —
koga stopi izmed nas!*

*Konjski topot. Noč. Kolona hiti,
v nadržih mladih pa bakla plamti:
— v ognju zažgani je most!
Mrtev stražar. Bunker prazen zija,
le pogorišče postaje divja:
— tu nenajavljen je gost.*

*Skozi temo zdaj požar se blešči,
cela dolina od treskov ječi,
v dalji zapiskal je vlak.
Bele sprejele nas bodo vasi,
šli bomo, kamor do zdaj nas še ni
nikdar zanesel korak! ...*

BRANKO ŠOTRA: PRENOS RANJENCA, lesorez, 1957

MRTVA GMAJNA

V začetku se ji je zdelo, da vleče kar oster, čeprav ne hudo močan veter, in da ji bo preprečil, da bi prišla o pravem času. Ko pa se je privadila na to, je kmalu pozabila na dolžino svoje poti in vztrajno si je prizadevala priklicati si v spomin kakšno bolj veselo misel. Pa je ni bilo.

Ostala je misel na gmajno, na to, skozi katero je šla, potovala nekam, na zeleno vejevje, na gozd, ki je bil gluh tudi za največje skrivnosti, na pol mračen zaradi nekakšne prenizke megle, zaradi dima, ki se je moral pred kratkim pritihotapiti med debela, zaradi kosti s še nekaj nagnitega tkiva na sebi, toda brez zadaha, na neki zadržani klic, ki se je oglasil za kratek čas; mislila je na pot, ki pelje skozi to skrepenelo goščavo med trnjem, ki ni imelo več moči, da bi ranilo človekov utrujeni obraz, na meglo, skrotovičeno med vejevjem v podobi velikanske ptice; mislila je na konec te lepljive steze, vendar nekako sramežljivo, ko da ta konec ne bi imel kakšnega posebnega smisla, na redke oblake, posivele od pepela kot prežgana opeka, na sonce, zgubljeno in majhno, vznemirjeno, kot ona utrujeno tavajoče, mislila je (toda s kančkom pameti) nanje, ki jih mora zateči, ki bi jih morala dobiti, do katerih morebiti ne bo niti prišla.

Dolga je ta pot in vleče se in morala bi naleteti na kaj, kar bi jo vsaj za hip odtrgalo od misli, od te oslabelosti, mehke more.

Pa se ni nič zgodilo: volk se ni oglasil, ptice ni ujelo oko, metuljev ko da ne bi bilo — niti mravlja ji ni prekrižala steze. Pa glasovi, kje le so ti glasovi, ki jih človek v drugačnih okoliščinah niti ne zaznava, toda takole je brez njih pusto, mar ni to ista gmajna, prav taka kot vse gmaje, in le kam so se ta znamenja po sili preselila?

Nenadoma je obstala. Prešinilo jo je, da jo nekdo zasleduje, toda za njenim hrbtom na prehojeni stezi ni bilo niti sence. Mrtva gmajna, morebiti se mi posmehuje, je pomislila. Morda spi. In nadaljevala je hladno kot za pogrebom.

Pomencala si je oči: sonce je bilo še manjše. In zazdelo se ji je, ko da se je v tem trenutku iz te prižgane leščerbe spustilo neko bitje na stezo, po kateri je hodila. Natančno tam na ovinku, kjer se, to ve, začanja drugi del gozda.

Skoraj ni verjela očem. Toda starka se ji je počasi bližala in mrmrala nekaj zase ali se zaprisegala morebiti.

Sanda je odprla usta, kaj da je bilo, je vprašala, toda ustnice se ji niso premaknile, samo objela je starko in oči so se ji olajšale.

»Ubogi otrok!« je zašepetala starka.

Sanda jo je spet poskušala vprašati vsaj nekaj, toda to pot je sprevidela, da ne bi imelo nobenega pomena.

»Pa lahko bi se bili izmaknili,« je nadaljevala starka.

»Kaj so...?« je začela Sanda.

»Vsi, hčerka.«

Odšli sta. Starka se je ozrla za njo in nekaj pristavila zase.

Hodila je nekoliko hitreje, zanesljiveje, ko da bi šele zdaj vedela, kam pelje ta pot. Nepoklicana melodija se je dotipala do njenih ušes. V hipu ji je postalo jasno, da njeni bratje v tem času o ničemer več ne razmišljajo, da jih ne mučijo skrbi o dejanjih in nalogah, da so trdno zaspali med tujimi čeladami. So se dolgo zavedali, ko so gledali v množico cevi, ali so se še mogli ozreti drug na drugega?

Hodila je in strmela v daljno črto, spotikala se je ob nalomljene veje in ob kose železa, ne da bi jih opazila, samo strmela je v daljno črto. Tam je plamen (glej, tudi nebo rdi), tamkaj je nemo bojišče, ki morda čaka samo še nanjo, na njene roke, pripravljene pomagati, na glas — da bi blažil, da bi povedal karkoli. Zakaj vse to? Kdo me čaka, kdo me sploh še potrebuje?

Pot se je vse bolj ožila, toda to ni bila nikakršna pot, niti kozja steza ne; tod so hodile vojske, pomendrale so, toda je ostala sled — puščava za vojskami.

Tudi sonce se je zvito umaknilo, se skrilo nekje za tisto črto, vsekakor ranjeno, megle so se utrudile.

Samo gmajna je ostala, pa ne tista gmajna, povsem drugačne gmajna.

Brez kakršnega koli glasu je noč nad njo počasi krčila svoja prgišča.

Ni bilo kraja, da bi si odpočila, ni bilo moči, da bi sedla, kajti tu bi bil gotovo konec, ona pa ni hotela, da bi bil tu konec poti. Prehoditi bo treba še veliko (mrak je ne bo prestrašil), ničesar več ni, kar bi jo utegnilo presenetiti.

Noge niso bile več zanesljive, ko da bi ovire rastle na vsakem koraku. Če so morda to kosti tistih, ki so nekoč prej, pred več meseci, šli skozi gmajno, toda morebiti ne skozi to gmajno, tistih, ki jih je poznala, in tistih, ki jih ni marala spoznati.

Tihota se je vse bolj zapletala med njene korake in ni bila več povsem prepričana, če še vedno hodi ali pa se je že ustavila.

»Zakaj so pridržali Jožka? Njegova pomoč je bila tudi sicer pičla. Lahko bi ga bili poslali, da bi vsaj sporočilo odnesel. Samo če je pristal. Če pa ni?«

Zaznala je vendarle, da se koraki nižajo, in čeprav je bil gost mrak, se je tam proti ovinku prikazala komaj opazna svetloba.

Sanda je zbrala vse moči, da bi si morda le pojasnila, od kod prihaja ta svetloba. Morebiti pa je v bližini kje hiša? Nasmehnila se je v sebi ob takšni misli. Saj to je gmajna, kjer so šle vojske. In svetloba je zamrla, ko da je ni nikoli bilo.

Gluhi mrak je vsrkaval njene korake. Glava ji je omahovala, čeprav so oči strmele v isto smer, proti umrli svetlobi, in zdelo se ji je, da vsak gib glave, težke kot soparica, preusmerja njeno stezo, jo lomi, vsrkava.

Vzravнала je glavo, zbrala moči in z rokami začela zamahovati bolj kot ponavadi ter podvojila korake.

Tedaj se je v daljavi prikazala majhna in nezanesljiva podoba in Sanda se je zavedela, da je Jožko, ki so ga vendarle poslali s sporočilom, in pohitela je z novimi močmi in roke so se ji prožile za srečanje.

Poskušala se je spomniti v naglici besedo, da mu jo bo rekla, in se pripraviti na kakršen koli glas, ki ga bo zaslišala od njega; veke so se ji orosile s toplo mrežico, za katero že dolgo ni več vedela.

Jožko se je hitro bližal in zdelo se je, da hiti, da pospešuje srečanje kot tudi ona, saj se zaveda, da eden od njiju lahko pade od vznemirjenja ali izčrpanosti.

Sanda je opazila, da se mu roke, ki so bile do pred kratkim razširjene, naglo vzdigujejo, zazdelo se ji je to čudno, prestrašila se je, da ne bi padel, da ga ne bi izdala zadnja moč. Stekla je in se spotikala, toda on je naglo olesenel in prešel v deblo.

Objem je ostal prazen in ona se je še bolj upognila in kot starka nadaljevala pot po bregu.

Dvakrat se ji je še do svita prikazal Jožko in se takoj zgubil med debli.

* * *

Predramil jo je hladen jutranji zrak. Gmajna je občutno ostajala za njenim hrbtom. Pobočja se je začela oprijemati mlada hosta z bodiko in dračjem.

Nekje tam za prvimi gorami je obzorje rdelo in bilo je, ko da bi zginjal sinočnji dim, samo tukaj, v neposredni bližini, je nekaj izhlapevalo. Začutila je čuden vonj in ozrla se je po pobočju.

Zavedela se je, da to niso sanje. Vse naokoli so počivala trupla, na pol zakrita kot v otroški igri; ožgani iglasti gozd je spominjal na starko. Na videz čisto mirno in brez upanja, da jih bo našla, je stopila med ožgano kamenje.

In tedaj se je topo ozrla okoli sebe, zdaj že ravnodušna do vsega, pa tudi do teh trupel.

Vse to jo je spominjalo na nekaj, kar je že videla tam nekje ob izhodu iz neke druge gmajne. Pa tudi komandant, ki je padel na bok in je zaznamovan prek prsi in ga je le prepoznala, ni izzval v njej nikakršnega začudenja. Vsi ti zunanji vtisi so le prepočasi vdirali v njeno zavest in ni imela moči, da bi se jih povsem zavedela.

Stala je tako z otrplim pogledom ob zapuščenem zidu in si nekje globoko v sebi očitala zaradi zamude. Dobro bi bilo, je mislila, da bi se vsaj zdaj prikazal kdo in jo prikoval ob ta kamen, ker bi se tu počutila bolj mirno, tu med svojimi.

... Izza starega zidu se je počasi vzravnila zelena uniforma. Sanda se ni vznemirila. Kaj je mogoče, da so tudi tukaj živi?

Brez izraza je gledala v vojaka, ki je zanesljivo in brez naglice jemal pištolo in začel meriti. Dobro je: zdaj bo, je pomislila. »Toda tudi tvoj grob, neznani, ne bo daleč od mojega.«

Stekleno je srepela v vojaka, negibno, ko da ga niti ni opazila. Zazdelo pa se ji je, da njegove oči niso tako močne, da jih neopazno obdaja nekakšna megla. Roka se mu je počasi povescila in revolver je spravil v tok.

Vojak se je pogrezil za zidom.

»Se je prestrašil smrti v mojih očeh? Mar je lahko tudi to moč?« Sanda se je nasmehnila, zdaj že nekoliko drugače, in odšla je proti robu gmajne, proč od teh jasnih sledov, tja, kjer jo morebiti še vedno čaka nekdo, ki potrebuje njeno pomoč.

Prevedel France Vurnik

VOJISLAV STANIĆ: **PADLI BOREC**, olje, 1956

**Dragutin
Vujanović**

MIZARA

(iz poeme)

Zemlja, če po čudežu bila bi ljubica okamenela,
ki nezvestobo je moža poznala,
ne bi toliko mu slabega želela
in tej gori boljšo bi usodo dala.
Zemlja, če po čudežu bila bi rabelj za vešala,
ki kesa za svoje se nedolžno žrtvovanje,
tvoja duša bi iz kamna prikapljala
in slišala bi tega ljudstva vzdihovanje!
Zemlja, če po čudežu bila bi brazgotina
iz časa, ko je svet razjedla mōra,
mir bi tvoja bil dobrina
in nikdar ne bi se imenovala: Črna gora!

Kako naj v tebi človek bi živel!
Tla so brez usmiljenja, nebo je slamnat krov.
In čudež je, da vrne sploh odmev
kamenje v divjini teh vrhov.

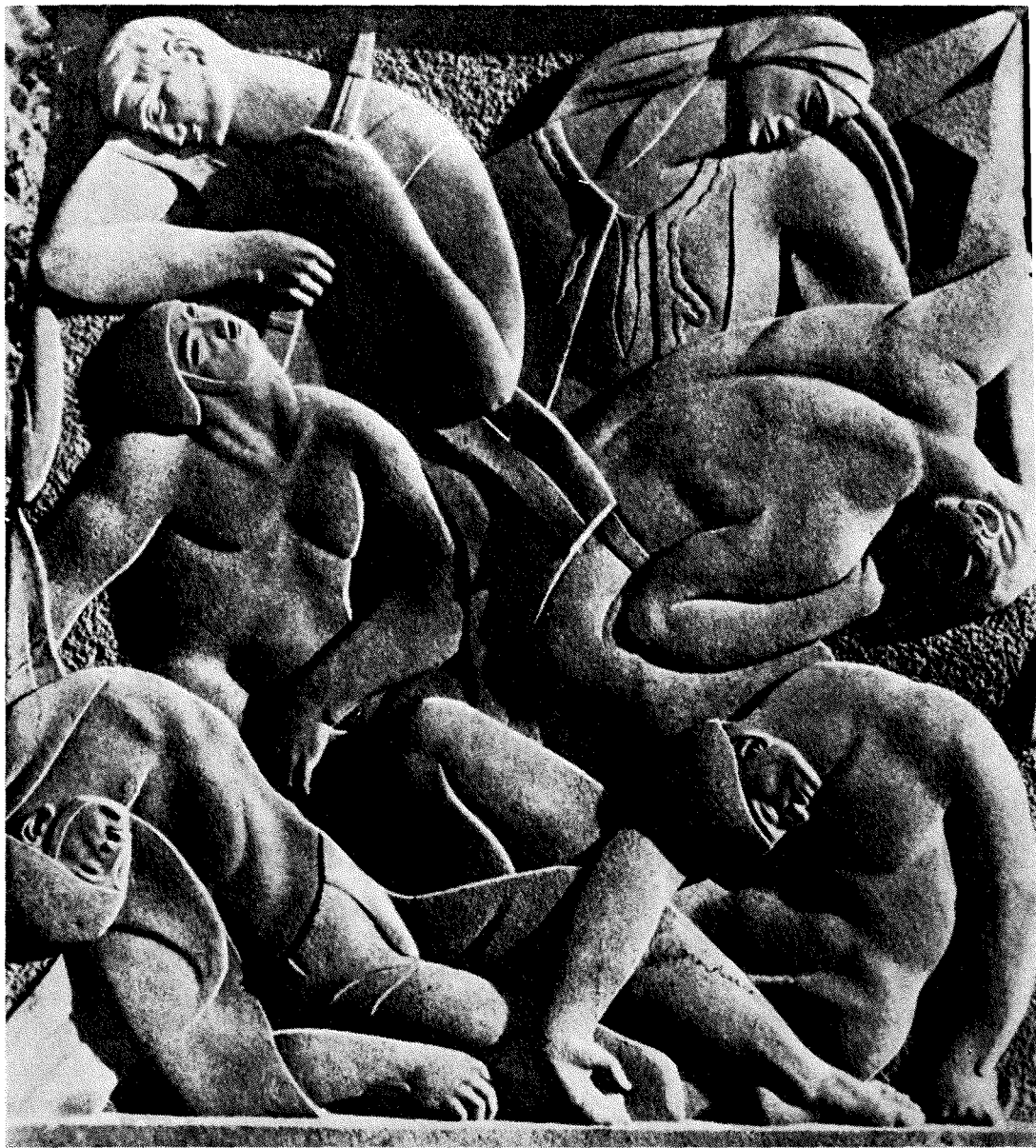
A človek mora! Že zaradi samega nebá
zveri, soli, zaradi vōde,
a človek mora že zaradi sonca in gorá,
grenke skorje kruha in svobode!
Človek mora, to besedi je dolžan,
ki z zibelke na strune se prenaša.
Človek mora, ker mu grom močan
upe, sanje, krone stre in jih odnaša!

Ni dovolj, da glad na kamnu te kosi vse huje,
ni dovolj, da žeja te na kamnu reže,
ni dovolj, da od nikogar milosti ne moleduješ,
ni dovolj, da ti med vsemi je najteže!
Ni dovolj, da iz nedolžnega si joka,
jadikovanja, bolečine,
ni dovolj, da si sezidana iz meča, kopja loka.
Ni dovolj to, da ne veš, kaj bo in kdaj to mine!

Ni dovolj! Slutiti moraš, kaj kdo snuje,
oprezno varovati moraš se zverin.
Tvoj kralj zaroto proti tebi kuje
in da volk ne bo postal tvoj sin!
Da, zemlja, slab ta čas je nov:
nezaupanje zajema srca kot polip,
v trpljenju premetavajo se sred grobov
tisti, ki brez tožbe zato so umirali vsak hip!

Težka je in temna moja bolečina,
če kriknil bi in v glasu bol bi trepetala,
volkovi in šakali bi zavijali v planinah,
a nad vrhovi bi jesenska zvezda zajokala.
A če kriknem, je sploh kdo še kje,
da se oglasi, razen tega kamenja obupa.
Če kriknem, kaj po kamenju zemljé
priteče poleg te osamljenosti strupa!?

Prevedel Bogdan Gjurd

LUKA TOMANOVIĆ: **SPOMENIK PADLIM ZA SVOBODO** V BOKI KOTORSKI, relief, kamen, 1954

Jevrem
Brković

KOMISAR

Ostra rdeča beseda lahko tudi
v pesem zaide

Človek, ki revolucijo oblači v rdeče,
govori o komunizmu, ko da ga vidi z lastnimi očmi.
Rekli smo mu duša revolucije, duša, ki iz duše krvavi.
Kaznuje tudi nestorjene grehe, samo da bi bili čistejši.
Samega sebe obsodi na smrt,
če se narobe zagleda v ljudi.

Iz kožnate torbe izvija nova pojasnila o svetu.
Pred borci mora za vse ustvariti pravo ime —
diktatura proletariata ga je pooblastila,
da govori namesto nje.

Z Leninom osebno razpravlja o sleherni stvari.
O vseh malih grehah ga obvesti.
Čitljivo jih zapisuje, da ne pozabi.
Pred komunizmom osebno odgovarja, če revolucijo
kdo med tovariši z napakami zavira.
Ko leže, spi s partijsko celico pred očmi.
Nikoli ne pripoveduje, kaj se mu sanja.
Ponoči zmerom nekomu raportira:
»Tovariš Komunizem, zavest se krepi!
Še bolje je, kar se tiče številčnega stanja!«
In zato zmerom, kadar komisar obleži,
govore: Revolucija je ob kapljo najbolj rdeče krvi.

Prevedel Niko Grafenauer

Radonja
Vešović

KROGLA

Zagledana v tvoje prsi je spala, skrita v nabojnicah,
in sanjala mesto,
neko še v snu nemirno mesto pod tvojo bluzo —
tvoja krogla.

Zdavnaj je bila ulita zate.
Čakala je in rasla. Podaljšala se je v nož.
Ta je rezal kruh, ampak mislil — na tvoje grlo.
V nožnicah je spal nabrušen in si ponavljal
tvoje ime, da ga ne bi bil pozabil.
Bil si visoka, čista bolečina in veselje,
ker je človek en sam in ker ni
stoust in storok za dobro in ljubezen,
da bi lahko ljubil Senegalko,
s prsmi iz oljk in dima,

ter obenem ples bornejskih domačink. Da s sabo bi lepoto pomnožil.
Ker ni vsak človek — ti.
kakor odprto sveto pismo.

Sramotno bi bilo pomisliti (tudi zanj,
ki to misel bi spočel), da boš umrl vsakdanje,
od starosti kot mačka ali drevo. Tri leta
sta se iskala iz bitke v bitko — kroglja in tvoje čelo.
To so videle samo materine notranje oči.
In moje. Kajti ljubila sva te približno z istim strahom,
ki dobrega nikdar ne vidi. Poizvedovala je pri pastirjih in popotnikih,
iskala po grmovju in v kolonah, da bi te prepoznala —
tvoja kroglja.

In švistnila je iz somraka, iz nekega gozdiča,
tožeč za tvojimi prsmi kakor lastovka za izgubljenim gnezdrom.
Kakor vržen nož, kakor nagel iskree sen, je v tebi ugasnila trudnost.
Visoka in čista kakor bolečina
ti je obarvala srajco z barvo moje in tvoje zastave
in zaobrnila svet navpik. Kajti skozi solze,
ko sem ti zadnjič poljubil ohlajeno čelo
ob jami, se tudi on ni mogel obdržati na nogah.

Bil si rojen preprosto zato, da umreš.
Ko veter na večer zaziblje pšenično polje in mestne zvonike,
obžgan miglja na redko klasje rži. To,
za čimer sem že tolikokrat žaloval
z očmi vsevidne nesreče, me je končno pomirilo in osvobodilo.
Nisem jokal, saj ti nisi izmed tistih,
ki naj odidejo okopani v solzah. V ognju suhih trepalnic
sem se ta večer za vselej upepelil:
skorajda na svojih prstih sem videl
okna ran in preprostost sna.

Kakor nenadni odhod, kakor trepet ivja, megle in trudnosti
mi je ta kroglja v hipu izsesala iz prsi
vsak smisel za dalje. Šel sem brez tebe, prazen in pust,
kakor trup brez glave — v mrz in negotovost. Težak
sebi in zemlji, ki me je pol že vzela,
sem korakal vesel, da bom tudi sam tu blizu nekje
padel.

Nisem vedel, ne čemu ne kam sem krenil.
Bilo mi je povsem vseeno,
kje me bo ta noč predala jutru.

Prevedel Miroslav Košuta

BEOGRAD

Mihailo Lalić se je rodil v Trepči pri Andrijevi 1914. leta. Končal je filozofsko fakulteto v Beogradu. Zaposlen je kot urednik v založniškem podjetju »Nolit« v Beogradu. Do zdaj je objavil dve zbirki novel, pesniško zbirko (»Steze svobode«, 1948) in pet romanov. Vrh njegovega ustvarjanja pomeni nova verzija »Lelejske gore«, za katero je tudi dobil Njegoševo nagrado (kot prvi dobitnik te jugoslovanske nagrade z zvezno žirijo) 1963. leta. Njegova dela so prevedli v več evropskih jezikov.

Dušan Kostić se je rodil v Peći 1917. leta. Pred vojno je študiral na filozofski fakulteti v Beogradu. Dolga leta je urednik »Politike«. Izdal je tri

romane za otroke, dve potopisni knjigi in dvanajst knjig poezije. Njegove najpomembnejše pesniške zbirke so: »Pesmi« (1947), »Govor zemlje« (1952), »Klic listja« (1954), »Tiha žetev« (1959), in »Pôjem zemljo« (1964). Njegove pesmi so prevedene v več tujih jezikov in dobil je več nagrad za poezijo in mladinsko književnost.

Radonja Vešović rojen v Maršeniču reki pri Ivangradu 1921. leta. Študiral je na filozofski fakulteti v Beogradu. Zdaj je urednik v beograjski založbi »Kultura«. Pesniške zbirke so: »Viharji« (1950), »Trak vode v dolini« (1955) in »Vrč na vetru« (1963). Njegove pesmi so prevedene v nekaj tujih jezikov.

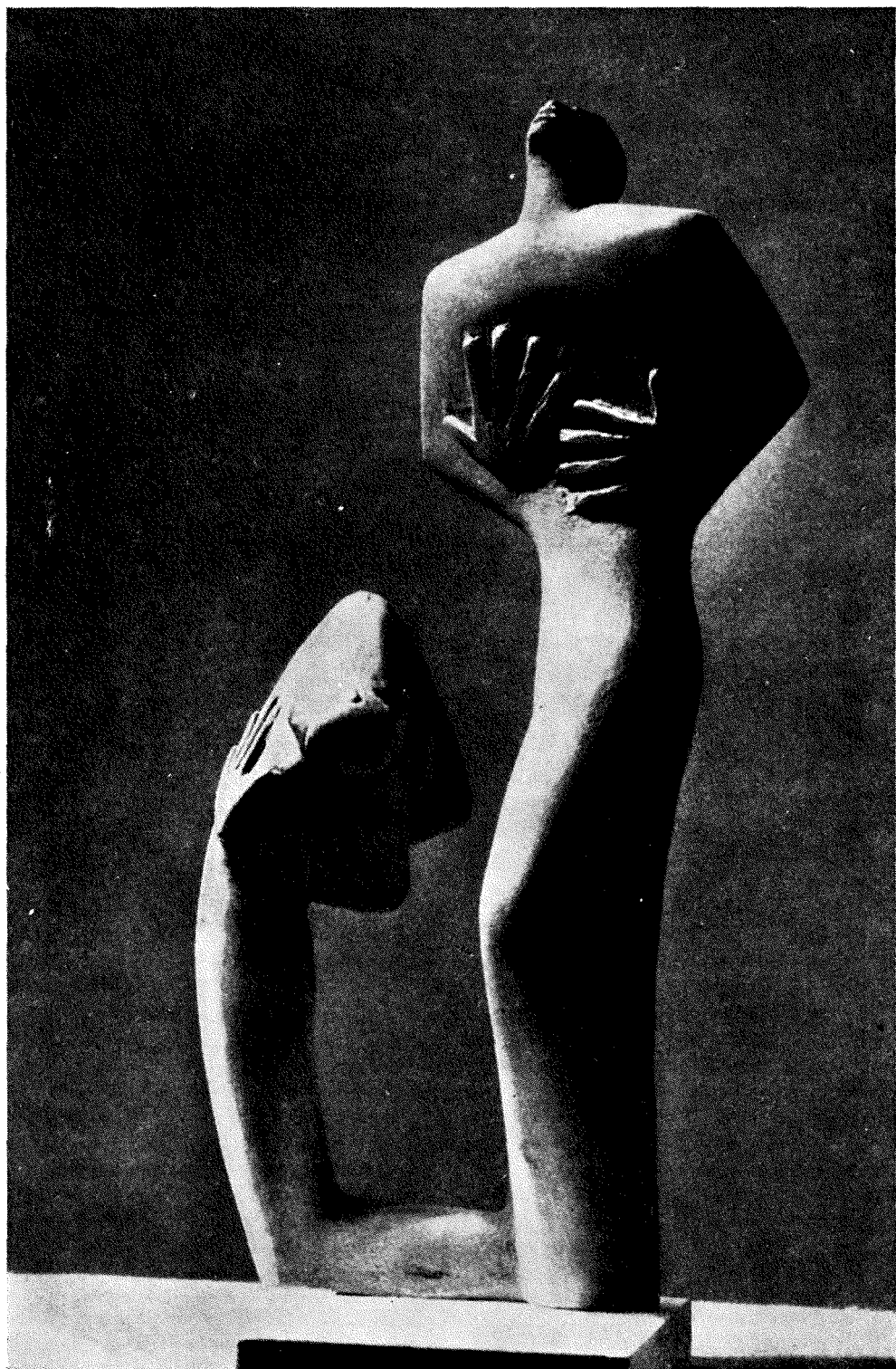
PETAR LUBARDA: **SUTJESKA**, olje, 1956-57

Sreten Asanović se je rodil v Donjih Kokotih pri Titogradu 1931. leta. Končal je učiteljske. Nekaj let je bil urednik ugledne literarne revije »Susreti«, zdaj pa je glavni in odgovorni urednik sarajevske revije »Odjek«. Novelistični zbirki: Soparica (1956), »Ne glej v sonce« (1960)

Blažo Šćepanović je doma iz Lješnice pri Bijelem polju, rodil se je 1934. leta. Je absolvent filozofske fakultete v Beogradu. Zdaj dela v predsedništvu republike kot referent za književnost. Knjige poezije: »Lobanja v travi« (1957), »Na robu zemlje kača« (1958), »S smrtjo proti smrti« (skupaj z Brankom Miljkovićem, 1959) in »Pesnikova smrt« (1961).

Dragutin Vujanović se je rodil na Cetinju 1930. leta. Diplomiral je na likovnem oddelku Višje pedagoške šole v Hercegovnem. Že dolgo ureja kulturne in literarne oddaje radia Titograd. Pesniške zbirke: »Obrežja brez ptic« (1955), »Kaplja sonca« (1958), »Kdor kliče večer« (1960), »Svetloba je hudobna« (1962), »Kamnu se priporočam« (1964) in »Daljava hrani mir«.

Jevrem Brković se je rodil v Seocih pri Titogradu 1933. leta. Končal je novinarsko šolo v Sarajevu. Zdaj je zaposlen kot urednik radia Titograd. Zbirke poezije: »Retorika deževja« (1954), »Raport večnosti« (1985), »Izpod samega neba« (1959), »Lastnosti noči« (1962), in »Vojna se nadaljuje« (1964).

GRŽETIĆ ANTE: SKULPTURA ZA GROBNICO NAĐE NAUMOVIĆ V KRAGUJEVCU, mavec, 1958

VESEL JE VSAKE KARTICE

Bil je lep in sončen dan prve dni letošnjega leta. Pod nogami je hreščal zmrznjen sneg in čim više v hrib sva prihajala, lepši je bil pogled na ozko dolino Savinje, Rimske Toplice in kozjansko hribovje onkraj vijugaste reke. Levo od pobočja, po katerem sva se vzpenjala s predsednikom občinske zveze združenj borcev NOV laške občine Ivanom Čerinom, je Kojzica, v ozadju nad vsem hribovjem pa se dviga vrh Kopitnika.

Ivan pogosto hodi po teh hribih, če ne zaradi drugega, na pogovor z borci. Pozna jih in oni njega. Zanje ni samo predsednik njihove organizacije, temveč tudi tovariš iz srečanj v partizanskih enotah, predvsem pa človek, ki mu ni žal časa za pogovor s tovariši in ki razume njihove skrbi in tegobe. Čeprav ni iz teh krajev, se je dobro seznanil ne samo z njimi, ampak tudi z njihovimi težavami, skrbmi in navadami.

»Tu sva,« je dejal, ko sva zavila okoli obraščene rebri in se je pred nama pokazala hišica, prislonjena v zavetje hriba. Od te hiše v Selcah s številko 11 je pogled še lepši. Zunanost hiše in okolje kažeta, da tod skrbno gospodarijo.

Vse je bilo mirno in vrata zaprta, le iz dimnika se je kadilo.

Vstopila sva. Lojze Diaci je bil doma in bil kot vedno vesel obiska. Po voščilih za novo leto 1965 smo že bili sredi sproščenega in tovariškega pogovora.

»K zobozdravniku sem nameraval,« je dejal.

»In zdaj?«

»Eh, bom že,« je zamahnil z roko in naju povabil k mizi. Po stari navadi je postavil pred naju domačo žgano pijačo, kasneje pa še svež domač kruh in doma pridelano kapljico.

Nisem ga videl od takrat, ko je hudo zbolel. Bolezen ga je prisilila, da je opustil aktivno družbeno delo.

Na prvi pogled ni videti njegovih let in bolezni, sledov predvojnega sindikalnega dela med knapi nekdanje Trboveljske premogokopne družbe, terenske-

ga aktivističnega prizadevanja od leta 1941 do odhoda v partizane, prečutih noči in sestankov, zbiranja pomoči za prve partizane v laškem revirju, časa med partizani, povojne desetletne družbene aktivnosti ter 30 let dela v jami laškega rudnika. Toda napor v boju za delavske pravice, vojna leta in povojna aktivnost ter jamsko delo so pustili neizbrisen pečat, čeprav so iz njega naredili človeka z vsemi lastnostmi, ki ne misli samo na sebe. Počuti se srečnega v krogu že odraslih otrok in njihovih družin ter se veseli njihovega uspeha pri delu in študiju. S toplino se spominja tovarišev, s katerimi je delil dobro in slabo. vznemiri pa se ob spominu na tiste, ki so pred vojno teptali skromne delavske zahteve, mirno preživeli vojno in še zdaj žive bolje kot marsikateri izmed tistih, ki so življenje posvetili razrednemu boju ter med vojno in po njej dokazali svojo poštenost.

»Vesel sem vsake kartice, s katero se me kdorkoli spomni,« je pripovedoval. »Aktivno ne morem več delati v organizacijah, če mi zdravje dopušča, pa še rad skočim na kakšen sestanek organizacije borcev ali Socialistične zveze.«

»Kaj pa sindikati? Ali se ni težko ločiti od 30-letnega dela v organizaciji?«

»Sindikati!«

Lojze se je zamislil.

»Organizacije borcev in Socialistične zveze me še niso pozabile, tako da se navzlic boleznim ne čutim odmaknjenega družbenemu življenju ali pozabljenega. Sindikati? Da, leta 1956, za 30-letnico sindikalnega dela, so me obiskali predstavniki sindikalnih podružnic premogovnikov. Od vsakega sem dobil kakšno praktično ali spominsko darilo. Vesel sem jih bil v tistih dneh boleznim. No, od takrat...«

V sindikalno gibanje se je vključil leta 1926, večkrat je kot delegat rudarjev zastopal njihove zahteve pri Trboveljski premogokopni družbi, po vojni pa je bil vsa leta do boleznim v takratnem glavnem odboru zveze sindikatov Slovenije.

»Nič zato,« je dodal čez čas, »danes je le drugače kot nekdaj. Včasih se ni mogel vsakdo šolati, danes pa... Poglejte moje otroke... Tudi jaz sem želel v šolo, pa me je oče zavrnil: 'Kaj bi v mestu pomagal stradati. Na kmetih boš pomagal in se s krampom preživljal kot jaz.'«

Tako je tudi bilo. Ko sem se bil vključil v sindikat, sem začel brati knjige in brošure. Kolikokrat mi je oče očital: 'Ali ni škoda smrdljivke?' Čas za branje sem imel le ponoči in ob petrolejki, ki smo ji pravili smrdljivka.«

Lojze, takrat še mlad, je začel spoznavati svet z drugačnimi očmi, z očmi izkoriščenega delavskega razreda. Leta 1941 se je takoj vključil v narodnoosvobodilno gibanje.

»V začetku smo tipali in zbirali poštene ljudi, ustvarjali mrežo pristašev in zbirali pomoč za prve partizane. V Rečici jih je bilo kakšnih osem. Ni bilo lahko, vendar je glava ostala cela, in to je glavno.

Maja 1942 sva Lešnik in jaz sodelovala z Grčarjem in Valentinčičem pri ustanovitvi pokrajinskega odbora OF za Štajersko v Kojzici. Tam čez je. Ni daleč od tod... Kmalu zatem smo kakšne tričetrt ure od tod, pri Kurniku na Govčah, ustanovili še okrajni odbor OF.

S tem so se zveze izboljšale, dovoljenje za odhod v partizane pa sem dobil šele leta 1944. Odšel sem na Dolenjsko.«

Bil je v SNOS, po končani vojni je odšel za nekaj tednov v Trst kot pooblaščenec ministrstva za delo, od tam v Ljubljano na glavni odbor Zveze sindikatov Slovenije, dokler se leta 1952 ni vrnil v rudnik. Še pet let je delal v rudniku,

hodil kot član glavnega odbora zveze sindikatov na razne sestanke, obiskoval sindikalne podružnice, bil dve mandatni dobi ljudski poslanec in opravljal še razne druge družbene funkcije. Vse to, njegovo delovno družbeno dejavnost in delo v jami, je pretrgala nepričakovana bolezen.

»Kako je s spomenico?«

»Še nič. Nekje se je zataknilo.«

»Tako kot pri pokojnini?«

»Odmerili so jo pač na podlagi zaslužka v letu 1955 in tako dobivam zdaj 36.000 dinarjev pokojnine, čeprav sem upokojen kot visokokvalificiran delavec in imam 30 let dela v jami ter 12 dodatnih let zaposlitve. Tisti, ki so bili kasneje upokojeni, so na boljšem. Med njimi ne manjka takih, ki so manj delali in manj prispevali k skupni stvari.

Predlanskim sem bil na zdravljenju v Radencih. Hudič, koga srečam! Šopiril se je z ženo in se zdravil na račun družbe.

Spominjam se ga, kako nas je zavrnil — bil sem v rudarski delegaciji — ko smo terjali od Trboveljske premogokopne družbe, da nam izboljša zaslužke. Takrat je bil tisti gospod, ki sem ga srečal v Radencih, vstal — še danes nisem pozabil — in nas takole nagovoril: »Spoštovani gospodje delegati iz vseh rudnikov naše Trboveljske premogokopne družbe, rečem vam lahko, da je blago srce našega blagega generalnega direktorja za vse vas preblago, ker je družba danes v takem gmotnem položaju, da ne more povečati plač niti za 25 par.«

On je seveda dobro zaslužil in živel na naš račun, danes pa ima spet največji pokojninski razred. Tega ne razumem. In še na zdravljenju ga vidim, marsikateri delavec pa tega ne doseže.«

Pogovarjali smo se, preskakovali leta in dogodke za več let, se vračali v spomine, se večkrat zresnili pa tudi od srca nasmejali. Takšen je pač človek z vsemi svojimi dobrimi in slabimi lastnostmi. In takšen je tudi nekdanji aktivist in borec Lojze Diaci.

Kako živo se spominja odhoda v partizane.

»Da se okupator ne bi maščeval nad družino zaradi mojega odhoda v partizane, sem prosil, naj jih pride čimveč in uprizori čimveč trušča. Ko so partizani pozno ponoči začeli razbijati po vratih, sem bil že pripravljen. Skupino je vodil Štancer iz Rečice in s svojim močnim glasom počenjal takšne, da je stara lastnica hiše Golobovka — s svojim vnukom je bila v stranski sobi — trepetala in oblečena čakala na najhujše.

Nekaj partizanov je ostalo na straži, drugim sem v kuhinji postregel s pripravljenim prigrizkom. V skupini je bil tudi Kokol, ki so ga leta 1945 z drugimi talci obesili na Frankolovem. Med glasnim prerivanjem, namenjeno je bilo sosedom za pričevanje, sem odšel in na okrožju počakal kurirja z Dolenjske.«

Življenje teče svojo pot. Marsikaj je zašlo v pozabo, marsikaj pa ne bo nikoli zbledelo. Diaci in Lešnik sta pred vojno vodila v Rečici skupino levega krila krščanskih socialistov in sta poznala ljudi od Laškega do Hrastnika. Tam sta se med prvimi povezala tudi z narodnoosvobodilnim gibanjem in se uvrstila med prve organizatorje upora.

Zdaj je Lojze izčrpan in kot upokojenec preživlja dni na svojem.

Z Ivanom sva se vračala po isti poti v dolino, pogovor pa sva nadaljevala o človeških odnosih. Koliko zadovoljstva v življenju in volje do dela lahko spodbudijo ali ubijejo v človeku.

S. P.

DRAGAN MARKOVIĆ

Založniški svet časopisno-založniške hiše »Stvarnost« je na predlog posebne žirije podelil nagrado za leto 1964 za novinarsko publicistiko beograjskemu novinarju Draganu Markoviću.

Obrazložitev žirije pravi, da so feljtoni in drobne družbene kronike Dragana Markovića zelo brani, saj se ukvarjajo s človekom kot temo. Humani in tudi etični problemi socializma, ki jih obravnava Dragan Marković, nosijo v sebi tudi globoke lirske tone izrazitega talenta — raziskovalca družbenih tokov in dogajanj svoje dobe.

Nagrajenec s prvo jugoslovansko nagrado za novinarsko publicistiko Dragan Marković je član redakcije beograjske »Politike«. Do zdaj je objavil več kot tisoč reportaž in družbenih kronik v »Borbi«, »Komunistu« in »Politiki«. Pisatelj je sodeloval v NOV od leta 1942, zdaj pa je rezervni kapetan prve stopnje. Odlikovan je z dvema redoma za hrabrost in z redom zastug za narod.

Objavljamo tri njegove feljtone.

SREČANJE V LIKI

TRIJE BIVŠI KOMANDIRJI

Vsakdo nosi v sebi neko sled, neki pečat preteklosti, nekaj, kar ostane v človeku in česar ne pozabiš.

Vsakdo ima svojo življenjsko zgodbo.

Za nekoga je to prvo pobalinstvo v otroštvu ali prva ljubezen, prijateljstvo iz vojske, srečanje na ulici — čudni in globoki so razlogi, zaradi katerih se takšni trenutki vtisnejo v spomin.

Za Ličana je dolg preteklosti — vojna.

Sledovi vojne so tamkaj preveč globoki, tako v ljudeh, kakor tudi v njihovi okolici, da bi jih bilo mogoče pozabiti.

So trenutki, ki jih ne pozabiš, ki so kot del telesa, del življenja, del nečesa, česar ni mogoče ločiti. Pa naj so še tako hudi, celo zaradi nečesa tragični, ti trenutki so lepi, o njih razglabljaš, o njih govoriš kot o nekem cilju, neki žrtvi, kot o nečem, kar je moralo biti.

Sicer pa, zgodba, ki sem jo bil slišal v Gospiću, bo to tudi potrdila — to, da je vsak cilj težak, da nosi v sebi tako upanje kot negotovost, da do njega ni lahko priti, da pa je toliko lepši, kolikor ga je teže doseči.

Vseh treh nisem poznal, eden izmed njih je bil navzoč, to pa je njegova verzija usode, ki so jo doživeli. Druga dva morda drugače mislita, zato je tudi njuna pravica, da ostaneta v tej zgodbi delno anonimna.

Prvi je bil kmet iz okolice Udbine, bivši komandir iz šeste proletarske divizije, po vojni je bil demobiliziran in kolonist pri Alibunarju, leta 1950 je bil obsojen na smrt, tik pred usmrтитvijo pa je bil oproščen kot nedolžen.

Drugi je bil brez poklica — pristaniški delavec, ki je hodil okrog vlačilcev na Savi in se vrnil v Liko, ko so počile prve puške: Med vojno je postal kapetan; ko se je vse končalo, je bil demobiliziran, zdaj pa je poslovođja v neki kmetijski zadrugi v Banatu.

Tretji — pripovedovalec te zgodbe — je bil pred vojno gozdni delavec v Liki, nato pa vodnik v šesti proletarski, demobiliziran kot oficir, zdaj pa eden izmed vodij gozdnih obratov — na starem delovnem mestu, kjer je tudi začel svojo pot.

VSKEGA OKTOBRA

V nečem so si vsi trije enaki. Bili so borci iste divizije, družine so izgubili med vojno, demobilizirani so bili hkrati, vsi so začeli kot delavci, brez izkušenj, na mestih, kjer so se znašli. Novo okolje ni bilo kot divizija: v novem okolju so bili tudi nesporazumi, celo zloba, neznanje ter številne prečute noči z muko — ali bodo uspeli, ali bodo lahko vzdržali, kako bodo vztrajali na čelu kolektiva, do kod bodo prišli?

Vse to so razumeli kot novo nalogo, kot nadaljevanje boja, v katerega jih pošiljajo, kot cilj, pred katerim so na pol pota. Prva polovica je bila vojna. (Ta je za njimi.) Kaj pa druga? Koliko časa bo trajala? Kaj jih čaka in ali lahko to sploh vzdržijo?

Spomladi 1946 so se poslovili od vojske (demobilizirani so bili s prvimi skupinami kot invalidi).

Vsak je šel na svojo stran.

Preden so odšli, so se dogovorili: sestajali se bodo vsako leto oktobra meseca v Gospiću. Tedaj bodo pregledali bilanco: do kod so prišli, kaj so doživeli, kako naprej?

Prvo srečanje je bilo romantično. Kolonista iz Like so sprejeli v Alibunarju z vso toplino, postal je tudi sekretar partijske organizacije, vstopil je v zadrugo in si tam dobil popolno zaupanje kot dober in sposoben človek. Vse je šlo dobro in gladko. Drugi, poslovodja zadruge v Banatu, je bil tudi zadovoljen: za svoj poseben uspeh je imel mladinsko delovno brigado, ki ga je »poslušala« z največjim spoštovanjem kot bivšega vojaka, komandirja, ki je poveljeval tudi vojski, kot starega, izkušenega borca. Tretji pa je že imel problem: kot vodja gozdnega obrata ni mogel biti dolgo brez šol, nagnali so ga na neke tečaje, medtem ko so drugi počivali ali pa odhajali v mesto, je polagoma črkoval in se učil.

ENEGA NI BILO NA SESTANEK

Oktobra 1950 bi se morali četrtič srečati. Vendar pa enega ni bilo.

Kolonist iz Alibunarja je bil tisto leto obsojen na smrt. Okrožno sodišče v Somboru je bilo prepričano, da je morilec lastnika neke bajte v okolici mesteca bivši komandir iz šeste proletarske. Nikakršni dokazi niso pomagali: niti to, da je bivši komandir miren, sam vase zaprt zadružnik, da je zadnjič streljal med vojno, da je prišlo pred sodišče več sto Ličanov, da bi ga branili kot poštenega delavca. Neka nesrečna okoliščina je bila neizpodbitna: morilec, ki ga je pri luči svetilke videla žena umorjenega, je imel dolgo brazdo na desni roki (prav tako kot bivši komandir, ki je dobil to brazgotino med jurišem na nemške padalce v Drvaru), in drugič — mirni, osamljeni zadružnik je tisto noč na nesrečo odšel s partijskega sestanka pol ure pred umorom.

Sestanka treh Ličanov v oktobru 1950 ni bilo.

Namesto v Gospić sta druga dva prišla v Sombor, da bi ga branila, da bi potrdila, da tega ni storil njen tovariš, da je to nemogoče, da je bil edini cilj, na katerega je streljal, okupator.

Tako so se začela prva nihanja, prve krize.

Umreti od roke oblasti, za katero si se boril, za katero si žrtvoval vso družino, za katero si bil ranjen?! S tem plačati rano, ki si jo dobil pri Drvaru?!

Vendar pa so končno našli pravega morilca, ki je priznal, komandir šeste proletarske pa se je vrnil v življenje.

Sestanek oktobra 1950 je imel še dve nesrečni okoliščini.

TRAGEDIJA V GOZDNEM OBRATU

Zadruga poslovodje iz Banata je tisto jesen »bankrotirala«, večino krivde pa so prevzeli na poslovodjo, ki je »med vojno dobro streljal«, vendar pa »slabo poznal delovne učinke in probleme kolektivne proizvodnje«.

Tudi voditelja gozdnega obrata so odstavili: kaznovali so ga zato, ker je vsekakor hotel s svojo brigado prekoračiti plan sečnje, pa se mu je pri tem »jurišu« neki mlajši delavec smrtno ranil. Ko se je to zgodilo, si je naložil ranjenega tovariša na hrbet, ga odnesel v ambulantno, brigadi pa ukazal, naj dela, dokler se ne vrne. »Če bo kdo prej zapustil delo, bo dezenter!« Nihče ni zapustil dela. Brigadir se je vrnil v gozd čez dvanajst ur, opotekal se je, izčrpan, solznih oči. Vzkliknil je: »Ali je kdo zbežal? Nihče ni! Jaz sem zbežal. Milan ne bo umrl, vendar Milan ne bo nič več delal. Milan je še vedno v omedlevici...«

Naslednji dan so ga odstavili. Dovolili so mu, da še dela v obratu, vendar so ga odstavili.

Od tedaj je minilo 10 let.

Od tedaj je poteklo še mnogo negotovosti, sumničenj, upanja in vztrajnosti. Šibkejši bi popustili. Šibkejši ne bi vzdržali. Kdo ve, kakšna bi bila njihova nadaljnja pot.

Trije bivši komandirji so imeli precej močne živce, točno so vedeli, kaj hočejo, prepričali so se, da niti drugi del njihove poti ni lahak, da v boju vsaka krogla ne zadene. V boju so tudi slepi strelji, vendar je treba biti vztrajen in cilj boš dosegel.

To pa ni bilo niti najmanj preprosto. Marsikaj je bilo treba vzdržati. Razumeti je bilo treba, da so to samo bivši komandirji, da ni več vojne, da niso več komandirji, da so zdaj brez činov, enaki v četi, pomembnejši samo zaradi tega, ker jim je (kot včasih v vojni) zaupana naloga, naj bodo spet vztrajni in močni, da se spet nauče, kako se je treba boriti v novih pogojih.

To pa ni bilo lahko.

Zakaj ni bilo lahko?

Med vojno, v teh najhujših preizkušnjah človeka, so se pokazale njihove številne vrline, pokazale so se njihove osebnosti, v njih se je odkrilo nekaj, česar v nobenih drugih časih ne bi niti začutili niti spoznali.

Človeka odkrivajo krize.

Nekdo je bil med vojno junak.

Nekdo je talentiran, velik inženir.

Nekdo je pol življenja zabil, da bi v drugi polovici srečal tovariša, ženo, prijatelja, in šele potem je postal zaradi nečesa velik.

Vsakdo ima v življenju vsaj en svetel trenutek.

Trije bivši komandirji so imeli po dva.

Njihov prvi svetli trenutek je bil med vojno. To je bila prva preskušnja njihove moči, njih samih v celoti.

Do drugega je bilo treba vzdržati. Priti do drugega je bilo huje kakor pa bojevati se.

Oktobra 1960 je bil njihov zadnji sestanek. Prejšnje težave so pozabili. Kar je bilo, je bilo. To bo ostalo zapisano nekje v njih samih kot minljivost poti, obdobja, ki je moralo poteči.

Oktobra 1960 je bila bilanca drugačna: kolonist, nekdanj po nedolžnem obsojen na smrt, je ta čas postal eden najboljših odbornikov, ustanovitelj več zadrug, sekretar partijske organizacije, miren in tih gostitelj, čigar odlikovanja iz vojne in smrtna obsodba so zdaj v starem družinskem albumu.

Poslovoja, čigar zadrugo so razformirali leta 1950, je odšel z vasi, začel je delati v tovarni, si pridobil kvalifikacijo, zdaj pa je predsednik delavskega sveta v svojem kolektivu. To, da je bil zadrugnik, ne omenja nič več niti v svojem anketnem listu.

Tretji, vodja gozdnega obrata je spet dobil svoje staro mesto. Cela generacija drvarjev je prišla iz njegove šole. Ves bataljon bivših delavcev piše danes v svojem življenjepis, da je »bil v tistih zagrizenih, hladnih in lačnih dneh v brigadi neki demobiliziran komandir, ki je delal tudi po 16 ur na dan, da bi presegel plan«.

To je bil oktober 1960.

Druga polovica poti še ni povsem prehojena, gre pa proti koncu.

Naslednji sestanek bo čez tri mesece.

TO SO MIRNI LJUDJE

Nihče ni poznal tega človeka — človeka brez roke.

Nihče doma pa tudi ne na ulici, saj ni imel nikogar — niti doma niti svoje ulice.

Bil je sam, miren, tih človek, eden izmed tistih ljudi, za katere zvemo šele potem, ko povsem izginejo.

Znano je samo toliko, da je invalid, čuvaj v nekem podjetju, da je stanoval v neki stari sobici (3×2), v kleti, skromen, cenen podnajemnik, ki je odhajal zjutraj od petih, vračal pa se je zvečer, ko so bile luči v njegovi ulici že pogašene.

Nihče ni poznal tega človeka. V občini so sestavljali razne spiske, izpolnjevali so tudi anketne in socialne liste, vendar je bil ta človek — prav v takih trenutkih — vedno zdoma.

Nihče ga morda tudi ne bi spoznal, ko ga ne bi bili neke noči nujno potrebovali v podjetju, zaradi ključev, ki jih je imel. Tedaj so ga prišli iskat, prebudili so vso hišo in nato v majhni, stari sobici v kleti našli svojega čuvaja, kako spi na slami.

Bil je oblečen, pripravljen kot med vojno, s torbico pod glavo kot vojak.

Mirni človek je zatem, ko so v podjetju delili nova stanovanja, dobil garsonjero na mansardi. Nekoliko se je zmedel — kaj pa naj počnem v njej? Kvadratura okrog njega se je nenadoma spremenila. (8×10): soba s parketom, predsoba, kopalnica, grelec, popolno udobje.

To pa ni bilo niti najmanj preprosto. Po dvajsetih letih spanja po hribih, na goli zemlji, v sobici s slamo, v obleki — zdaj pa naenkrat popolno udobje. No, kaj bi drugega, sprejel je, tovariši pa so ga trepljali po ramenu:

— Zdaj imaš stanovanje!

Imam ga!

Ali imaš toplo in hladno vodo?

Imam!

Blagor tebi, res ti je lepo!

Dobro se imam!

Toda tudi potem nihče nikoli ni videl novega prebivalca hiše. Njegov priimek je bil samo na seznamu stanovalcev, med toliko drugimi priimki.

Tudi tedaj ga morda nihče ne bi nikoli videl, ko ga ne bi bili neke noči spet potrebovali v podjetju. Zaradi ključev seveda! Tedaj so prišli ponj, pozvonili na vratih in vstopili.

Nova, čista garsonjera. Prazna.

Sredi sobe vojaška odeja, na odeji zvit bluzá, pod bluzo ključí in ničesar več.

Da, še nekaj. Na zidu sta viseli druga ob drugi dve fotografiji v okviru. Vrhovni poveljnik med vojno in on, bivši komandir voda, med vojno.

To je bilo vse.

Edino na oknu je še imel majhen lonček s cvetjem, darilo za novo stanovanje, in vojaško menažko.

Seveda, tudi sam je bil notri.

Miren, umirjen, zanesljiv, tako kot včasih v tistem bataljonu na Sutjeski, ki je bil sporočil centru revolucije: »Dokler bo še kdo izmed nas živ, sovražnika ne bo tod mimo!«

Zgodilo se je torej, da je tedaj preživel.

Različni ljudje so — takšni, ki pripovedujejo, in takšni, ki molčijo. Bivši invalid molči.

Tudi neki profesor beograjske fakultete je molčal, vse do tlej, dokler po petnajstih letih niso zvedeli, da živi kot samec in da skrivaj pripravlja svoja znanstvena dela šele potem, ko gospodinja zaspi!

Poštenu uslužbencu Petru Živkoviču so dali nižjo pokojnino, ker ni »znal« dokazati, da je invalid zaradi ran, ki jih je dobil med vojno na Majevici. Rano pa ima sredi čela, tako kot nekaj pečat.

Mala Ifeta Bašić je molčala in čakala, da bi ji bil kdo pomagal, medtem ko je po tragediji na zameteni Majevici, ko je izgubila mater, sama zdravila enoletno Nuro. Ni se pozdravila.

Imamo različne ljudi. Nekateri govorijo, drugi molčijo.

Vendar pa ni prav nič čudno, če so takšni ljudje med nami. To je dobro, saj nas to opozarja na nekaj. Opozarja naše ulice in organizacije, kjer živimo, da od kleti do zadnjega nadstropja ni vedno vse po istem kopitu, da je vsak človek majhen svet zase in da je treba ta mali svet vsaj nekoliko spoznati.

ZAKAJ JE DEČEK ZASPAL?

Danes je miren jesenski dan, miren in dolg, ker je nedelja.

Dan otroškega veselja.

Nedelja je vedno dan otrok, brezskrben, topel, lep, dober dan.

V neki sobi med stolpnici v novem Beogradu se trije malčki zabavajo, po svoji domišljiji rišejo vizijo prihodnjega mesta. Vsak vidi to na svoj način.

POČITEK PO BOJU

Najmlajši, star je 6 let, je narisal vrt okrog svoje hiše, dodajal in brisal ptice, igral se je, nato pa neopazno zaspal.

Fantek je zaspal, ker ga je igra utrudila. Toda naj ga nihče ne zbudi: morda bo to spanje zanj nekega dne pomembno.

Neke sanje so bile nekega dne pomembne za njegovega očeta.

Djoko Šubara iz majhne vasi Zupčiči pri Goraždu je drugače doživel nedeljo. Hiša je tisto jutro pogorela: očeta so ubili četniki, mater pa ustaši. Trinajstletni deček je zbežal ob bregu Drine in prišel v prvo proletarsko.

Kaj pa naj bi drugega?

Tisto nedeljo otroci niso mogli spati. Tisto nedeljo ni bil niti lep dan, pa tudi igral se ni nihče.

Dali so mu puško in šel je z njimi. Od tedaj, od marca 1942 do Sutjeske, je minilo samo leto dni. Premalo, da bi bil odrasel. Res premalo — in fant je ostal otrok. Ni se bil igral, igre so bile tedaj drugačne, vendar je vseeno ostal otrok.

Prestopili so cesto med Miljevino in Fočo. Minirali so mostove, podrli drogove in na nekem kraju postavili zasedo. Ob bukvi poleg ceste je bil tudi mali kurir Djoko Šubara. Dolgo so čakali, v daljavi je bilo slišati topove in letala. Sutjeska je krvavela.

Kaj je tedaj deček premišljeval?

Morda o topli, mirni nedelji, na risbe prihodnjega državljana.

Deček je tedaj pod bukvi ob cesti zaspal kot vsi otroci, kadar so utrujeni.

Tačas je četa napadala in se branila. Mnogi so padli. Morda tudi tedaj kdo od starih, dobrih vojakov ni hotel motiti otrokovega spanja. Spi, mali, tudi brez tebe bomo opravili!

Spal je in se zbudil šele ob mraku, ko je bila spet tišina. Četa je odšla, Nemci so tudi odšli, oboji so mislili, da je poleg bukve, ob številnih drugih, padel tudi neki mlad kurir.

Čez leto so ga še dvakrat »pokopali«.

Ko so nemški padalci maja 1944 napadli Drvar in pa ko je bil pri Mljinišćih hudo ranjen v nogo. Bil je tedaj še z dvema mladima kurirjema: Obradom Pilkom in Mehom. Ta dva sta padla. Bataljon je naslednji dan vse tri črtal. Eden izmed vojakov je izrezal leseno zvezdo in tako pustil na bregu skromen spomenik fantom iz kurirske skupine.

Tačas je prišla druga enota in ga našla omedlelega poleg mrtvih.

Obenem z mnogimi drugimi ranjenci so ga tedaj z letalom prepeljali v partizansko oporišče Bari v Italiji.

Leteli so nad morjem, zelo dolgo, topovi so streljali, deček pa je spet — bil je utrujen in preplašen — zaspal ali pa je zaradi rane omedlel. Dva poleg njega sta v letalu umrla. Ko so prišli na letališče, so jih v splošni zmedii potegnili na beton, sanitetni strokovnjaki pa so ugotovili, da je tudi on mrtev.

Tako je bil tudi tretjič »pokopan«.

Utrueni in ranjeni malček iz vasi Zupčići, ki so ga premagale čudne igre vojne, se je tedaj zbudil v mrtvašnici. Ni vedel, kje je. Mrtveci so v njegovi deželi drugače ležali: po hribih, na poljanah, po bregovih. Tukaj, v beli sobi, je bilo vse nekako urejeno. Levo in desno od njega, na nosilih so, tako je bilo videti, spali ranjenci. Poklical jih je — vendar so molčali. Ti pa trdno spijo!

Polagoma je vstal in se splazil do vrat. Samo toliko moči je še imel, da je potrkal in zaklical, nato pa je spet omedlel.

Vendar pa se mu je nekaj sanjalo ali pa je bila to agonija. Če so bile sanje — so bile res čudne: prebudil se je med belimi haljami, nekdo ga je držal za roko in gledal na uro, drugi pa so ga zadovoljno opazovali. Slišal je, kako je možki z očali dejal nad njegovo glavo: »Vojak je to dobro vzdržal!«

Vojak, da, vojak! Človek, ki je imel do tedaj za seboj petnajst let, mrtvo družino, boje na Miljevini, pri Drvaru, Mljinišćih, štiri rane na nogi, ki je bil trikrat »pokopan«. Neki majhen, dober vojak, ki je kot vsi drugi otroci, utrujen zaradi doživetij, zaspal nekega jutra pod bukvi.

Tako je to bilo, vidite.

In morda bi bil deček pozabil svoje prve sanje, ko julija 1958 na zborovanju preživelih bojevnikov s Sutjeske ne bi bil slišal zgodbe bivšega podpolkovnika, ki je ob koncu dejal:

— To je bil nesrečen dan. V eni sami uri, v enem boju smo izgubili vse tri mlade kurirje: Obrada, Meho in Djokico Šubaro.

Tedaj je stal ob strani in nekaj trenutkov molčal. Bil je že trideset let star, imel je tri otroke, zaceljeno rano in nekaj gub na čelu. Nato pa se je spet tako kot včasih nekdanji deček z Mljinišća postavil v vrsto in raportiral:

— Kurir Djokica Šubara, borec VI. bataljona prve proletarske brigade je preživel ta nesrečni dan in se priklanja na raport!

Neke sanje so bile nekoč za nekega dečka pomembne.

V njegovi sobi se zdaj igrajo trije dečki. Najmlajši je utrujen zaradi sanjarjenja zaspal. Nikar da ne zbudite — nobenega razloga ni. Spi, malček, igraj se tudi v sanjah, in če se ti bo sanjalo o kakšni bukvi, potem bodi prepričan, da je to pogumno, dobro človekovo drevo!

Spomini, zapis, kronike

SPOMINU MARIJE LESKOŠEK

V prvih mesecih okupacije je Ljubljana iz dneva v dan bolj čutila nasilje. Čedalje več jetnikov je bilo v vojaških in policijskih zaporih. Čedalje bolj je tudi raslo število ilegalcev in drugih ljudi, ki so se začeli upirati nasilju. Hkrati z njimi pa je naraščalo tudi število žena, mater in otrok, ki so ostali brez hranilca, brez sredstev za preživljanje. Ne za dolgo! Žene, matere in otroci so dobili kruh in mleko, sladkor in moko, mast in denar. Ilegalci so dobili streho.

Okupatorjevo maščevanje je bilo čedalje hujše. Njegovi privrženci, izdajalci domače zemlje, so hodili vstric z njim.

V tistih mesecih je dan za dnem obiskovala trgovine in mesnice drobna, krhka plavolaska, kot da ne čuti dogajanj okrog sebe, kot da se ne zaveda nevarnosti, ki ji ob vsakem koraku pretijo. Zelo skromno oblečena je stopala v trgovine in mesnice praznih rok, iz njih pa se je vračala s prepolnimi torbami. Nema lokrat je nosila na ramenih nahrbtnik, preveč obremenjen za svojo krhko rast. Toda njej ni bilo nič pretežko. Osamljene žene, matere in otroci so morali jesti. Njihovi nasilno odvedeni možje in očetje so morali biti obveščeni, da so dobile družine kruh in obleko, da so otroci zdravi in preskrbljeni.

Za drobno plavolaso Marijo ni bilo nikoli nič pretežko, če je bilo treba pomagati človeku. Tudi tedaj ji ni bilo pretežko, jeseni 1942. leta v dneh roške ofenzive, ko se je hudo izčrpana od nenehnega boja za prehrano partizanov prebijala skozi trikrat strnjen obroč sovražnika. Lačna in žejna je mislila le na naloge, ki jih bo morala opraviti v Ljubljani, kamor je hitela. Tudi takrat ji je šibka ramena upogibal pretežak nahrbtnik z dragocenim gradivom.

Pot je bila dolga pet dni. Z zadnjimi močmi, ki jih je komaj zmogla, je previjala krvaveče rane partizanu, ki ga je bila zadela sovražnikova krogla. Negovala ga je in tolažila, kot zna tolažiti samo najboljša mati svojega otroka.

Prebijanje skozi trikrat strnjen sovražnikov obroč ni pomenilo konec trnove poti. Tik pred ciljem jo je izdal domač človek, da je padla v roke belogardistom. V belgijski kasarni jo je čakalo novo trpljenje. Marija ga ni čutila.

MARIJA LESKOŠEK S HČERKO HEDO V PARTIZANIH V OKOLICI ČRNOMLJA

Preveč je bilo okrog nje ljudi, ki so potrebovali pomoč, moralno in materialno. Marija jim je vse to tudi dajala. Uspelo ji je, da so dobili stike z družinami, da so zvedeli o dogajanjih v zunanjem svetu. Pomagala jim je vseh sedemnajst mesecev, kolikor jih je preživela v zaporu. Kako je to zmogla, mučena, bolna in izčrpana? Zmogla je, ker jo je bilo eno samo veliko srce.

Marija ni nikoli tožila. Mirno in tiho je prenašala vsa bremena življenja. Tudi takrat, ko so jo iz belgijske kasarne prepeljali v bolnišnične zapore, ni iz njenih ust prišla tožeča beseda. Tožbe so ji bile tuje. Preskromna je bila, da bi jih bila poznala. V bolnišničnih zaporih so čakali novi ljudje, potrebni pomoči in tolažilne besede. Marija se je tudi tu razdajala.

Marija Leskošek se tudi po osvoboditvi ni spremenila. Življenje v novem, urejenem okolju ni izbrisalo iz njenega spomina tistih, ki so z njo vred trpeli pod okupatorjem. Zavedala se je, da marsikomu ni dobro, da marsikdo potrebuje še vedno pomoč in da je marsikomu bila storjena krivica. Zato je v vseh dvajsetih letih, vse do tistega dne, ko jo je bolezen priklenila na posteljo, našla stike z njimi, kljub veliki skrbi in delu, ki ga je imela z lastno družino. Nobena pot ji ni bila odveč, če je bilo treba komu pomagati in odpraviti krivico.

Ko jo je bolezen že začela glodati in ni tega še nihče slutil, sama pa je že dolgo vedela, si je želela snidenja z vsemi, ki so z njo skupaj preživeli bolnišnične zapore. Dala je pobudo za to in dobro leto pred smrtjo organizirala srečanje. V krogu nekdanjih zapornikov, zdravnikov, medicinskih sester in strežnic, ki so ji pomagali, je vsa nasmejana in srečna obujala spomine na tiste hude dni, katerih bremena je prenašala tiho in mirno, skromna, kakršna je bila vse svoje nemirno življenje.

Eda Komavli

**Utrinki
iz zbledelega
spomina**

PREMLADA SVA, DA BI NAJU ZDAJLE POKOSILI

REPORTAŽNI PRISPEVEK
ZA MOREBITNO KRONIKO
O DELU IN POČUTJU MLA-
DIH, KI SO BILI PREMLA-
DI, DA BI BILI ODRASLI,
IN KI SO BILI ODRASLI,
KLJUB MLADOSTI...

Vrhnika 1943.

Tisti dan je bil podoben mnogim drugim dnevom, ki so jih preživljali ljudje pod Sveto Trojico. Po trgu so korakale patrulje italijanskih vojakov. Zaustavljale so se pri trafikah, vojaki so pogledovali po dekletih. Pri Črnem orlu je stražar udarjal s peto v lesen pokrov, na katerem je stal pri vhodu v veliko poslopje. Udaril je vsakič, ko je vstopil ali se prikazal iz stavbe kak oficir. Udarec je odmeval tja do Cankarjevega spomenika.

Ljudi je bilo malo na cesti. Človek je stopil tiste dni le takrat na ulico, ko je moral na njivo, v trgovino, po najnujnejših opravkih. Le otroci so bili bolj živahni. Igrali so se okrog hiš, se podili po travnikih ali pa lovili kapeljne v Beli. Z večerom in policijsko uro je še to veselje otrok povsem zamrlo. Vrhnika je takrat postala nema, temna in gluha. Od časa do časa je tihoto presekala rafal ali posamezni strel, ki ga je sprožil stražar pri Sveti Trojici ali na Klisu. In to iz strahu, zlasti še, če je zaslišal kak strel tam izpod Ljubljanskega vrha ali iz smeri Štampetovega mosta.

Noč je bila suha. Zvezdnata, prav nič pripravna za akcijo. Nuša je dobila listke, cel kup listkov od fantov iz hoste. Te je bilo treba potresti ponoči po cestah. Sama? Ne, saj je v trgu veliko deklet in fantov, ki hodijo na trosilne akcije in še marsikatero drugo so že s pridom izpolnili. Nuša se je odločila, da jih bo potresla z Jurjem. Materi je povedala, da bo šla k Jurjevi mami in da je ne bo čez noč, ker bo pletla nogavice za partizane.

Čeprav je bila že policijska ura, se je čez Klis in mimo stražarja pri sokolskem domu srečno priplazila ob hišah do Jurjeve mame.

Rahlo, z dogovorjenimi udarci, je potrkala na okno.

»Kaj pa ti v tem času? Pozno je, otrok. Tvegaš. Oh, otroci, kaj počnete. Svet hočete preobrniti, kot da drugih, starejših ni za take stvari. In matere boste zavili v črmino, če vas bodo dobili. Italijani in beli so vražji...«

Nuša in Jur sta bila že navajena na take besede. Vedno sta poslušala tak uvod v nočni pohod.

»Morava v akcijo. Saj bova kmalu nazaj. Brez skrbi bodite, saj ne bova prvič potresala listkov,« je prepričevala Nuša Jurjevo mamo, medtem ko se je Jur oblačil. V žepe je natlačil listke z zvezdami, parolami in vsemi mogočimi gesli in partizanskimi okrajšavami organizacij. Prijel je Nušo za roko in stopila sta v noč.

Nista pomislila, da odhajata v nevarnost, kjer povsod prežijo vojaki. Nista pomislila, da ima noč ušesa in da sta potrebna samo dva strela.

Čez vrt sta se splazila čisto pri tleh. Zaradi sosedov. Preskočila sta ograjo in se plazila naprej čez laze proti Sveti Trojici — beli lisi nad njima, kjer je bila sovražna postojanka. Italijani so vrh posekali. Vitke smreke so popadale, da ne bi dajale zavetja partizanom in da bi bili vojaki v cerkvi bolj na varnem. Čeprav sta poznala sleherni kamen, vsako travico, se jima je pot zdela tuja, ker je bila nevarna. Na vsakem koraku bi lahko naletela na patroljo ali zasedo, ki ne bi spraševala, kam gresta ob taki uri.

»Krog morava napraviti. Mimo Vasi se morava priplaziti na Staro cesto in tam bova začela. Čisto na nosu vsem,« sta si zašepetala.

Plazila sta se dalje. Jur, štirinajstletni fant, Nuša je imela morda leto ali dve več. Da ju je zelo strah, sta se prepričala, ko sta zagledala pred seboj temno, pokončno senco. Nepremično je grozila. Postava je postala še bolj strahotna, ko je čeznjo preplavala senca oblčka. Potuhnila sta se k zemlji. Precej časa si nista upala dvigniti glave. Držala sta se za roke. Kar bo, pa bo. Čakala sta, da bo zaropotalo. Nuša je mislila na listke. Če ju dobijo z listki, bosta pogubila starše, brate...

Jur je dvignil glavo in ji zašepetal:

»Pojdiva naprej. Premlada sva, da bi nas zdajle pokosili, kar tukajle... Nikamor ne bova prišla, če bova čakala... Nazaj tudi ne moreva... Morava se premakniti... Te je strah? Mene je, pa...«

Pomikala sta se dalje, proti postavi, ki je postala visok štor, ko sta se ji približala. Oddahnila sta se in skoraj na glas zasmejala.

Previdno sta stopala ob domačijah in se spuščala skozi Vas proti Stari cesti. Iz hiš nista slišala nobenega življenja. Kot da je vse izumrlo.

Zdrznila sta se, ko je pri neki hiši zalajal pes.

»Nuša, še tega bomo morali spraviti s poti, da nam ne bo delal zgage. Tu, sredi trga, pa res ni potrebno, da nam še psi nagajajo pri delu. Zbudili bodo ljudi, straže bodo začele hoditi še v ta konec in imeli bomo večje težave...«

»Tako zelo mi je žal psa... Ne bomo ga ubili, le pri hiši bomo povedali, naj ga dajo spat v hišo...«

»Ne bodi norica... Punca, ti si preobčutljiva. Ti bi se kar takole lepo razjokala, pokazala na pragu in ukazala gospodinji: Spravite psa s poti, da ne bo ponoči lajal, ko mi stresamo po cestah listke, partizanske listke... Uh, kako si prismuknjena... Kaj pa konspa... konsparacija. Ne veš, kako nam je Korl žugal zaradi nje...«

Pri Roglju sta postala žejna, ko sta zaslišala rahlo žuborenje potočka. Nista se pa upala skloniti čez škarpo, da bi pila... Ko je bil pa na Stari cesti tako vabljev mir, kot nalašč za akcijo.

Ob potoku sta stopala po travi in Jur je potresal listke. Kako imenitno opravilo je bilo to! Sredi trga dokazovati Italijanom in belim ter domačinom, da so ponoči tod hodili partizani, da trg živi, da oživi ponoči, čeprav so hiše zavite v strašljivo temo.

»Mislili bodo, da je šel tod cel bataljon partizanov, takih s puškami in mitraljezi. Nekaterim Vrhničanom bova tudi natresla strah v kosti. Pa sva le midva taka junaka, ha...«

Kar padla sta v grmovje, ko sta zaslišala pred sabo, na deset korakov od potoka, pred Oblakovo gostilno govorico. Kaj zato, če sta se oba ogrebla ob ostrih drenovih vejicah, kaj vejicah, tudi bodeča žica je bila spletena med grmovjem. Srce jima je razbijalo, da sta ga bolj slišala, kot besede na cesti, tu pred njima. Bila je patrolja belih. Smejali so se dovtipom, ki jih je tvezil eden od njih. Vsi trije so imeli puške pripravljene za strel. Samo pritisniti je bilo treba in...

»Ko bi zdajle lahko takole skočil mednje in jih neslišno počil,« je pomislil Jur. »Uh, kakšno poročilo bi napisali: Jur je stresal listke, v akciji mu je pomagala Nuša in pri tem je spravil s sveta tri belčke... Še v Mladino bi me dali, čeprav ne s pravim imenom... To je pa škoda...«

Patrulja se je premaknila čez most in lezla prav gizdalinsko proti Hribu. Jur in Nuša sta se iztrgala izpod grmovja. Peklo ju je po obrazu in rokah. Nič zato. Nuša je pokazala z roko po Stari cesti. Prijela sta se pod roko in neslišno drsela proti Bregu in... stresala listke.

»Ne, vseh pa ne bom tukaj stresel...«

Kot da je brala Jurjeve misli, je Nuša zašepetala: »Nekaj jih prihrani za dol...« in je pokazala proti središču trga.

Nikogar nista srečala. Če bi sicer koga, tako nenadno, bi bilo tako srečanje usodno. Ura je bila že zdavnaj čez polnoč. Niti deset minut nista potrebovala do občine. Sto metrov stran je stal vojak na straži... Bilo je razburljivo, ko je Jur praznil žepe skoraj prav pred njegovim nosom.

Zdaj pa nazaj, domov!

Vse je šlo po sreči. Pritisnila sta ušesa na vrata hiše Jurjeve mame in čakala.

Mama... mama...

Vrata so se previdno odprla in smuknila sta v temno vežo.

»Nič kaj preveč nisem bila v strahu, ljuba otroka. Ko sta odšla, je padel na mizo pajek. Pletla sem nogavice in gledala pajka, kako negibno, stisnjeno čemi na robu mize. Sreča, da nisem vraževerna, toda pajek je bil pri meni in vedela sem, da se bosta vrnila... Zdaj pa hitro spat... In vesta kaj, je dejala, ko sta bila že v postelji:

»Ne bom vaju več pustila v noč s tistimi listki. Otroka sta še in lahko bi bilo kaj narobe. Saj so še drugi, pa naj oni delajo take reči, starejši so...«

Jur in Nuša nista bila žalostna zaradi teh materinih besed. Vedno sta take slišala, ko sta se vračala iz akcije...

Nalogo sta opravila dobro. Na skojevskem sestanku pa so sklenili, da drugič ne bodo stresali po cesti, pač pa bodo listke metali na vrtove, na njive in na dvorišča. Listke s ceste so preveč hitro pobrali beli in Italijani, še preden so ljudje vstali in mnogi odšli na delo v Ljubljano...

VEST ME JE PEKLA LE KRATEK ČAS

Marička je veljala med dijaki-vozači za strašno lepo dekle. Ne vem, če je res bila tako zelo lepa, takrat mi je bila izredno všeč. Imela je dolge, zlate lase, spletene v močni kiti, nad visokim čelom so se ji lasje rahlo kodrali. Kot štirinajstletnik sem bil vanjo strahovito zaljubljen, samo tega še sebi nisem upal priznati. Saj tudi vedel nisem, kako bi to storil, če bi moral. Menda sem le močno zardel, če sva se srečala kje na cesti, v vlaku ali pa, če sva skupaj pobirala orehe in jih trla na škarpi. Bili smo kot malo večji otroci in hudo sem bil nesrečen, ker sem ugotovil, da še nekaj mojih vrstnikov zardeva, če jo zagledajo in hudo sem bil užaljen, ker sem nekega dne videl, da se Marička tako lepo smeje in pogovarja z Andrejem.

In še nekajkrat sem ju videl skupaj. Na cesti sta se pomenljivo pogovarjala. Bil sem prepričan, da se imata rada in da je Andrej Marički zato všeč, ker je bil malo večji od mene, saj je hodil razred pred mano. Skratka, bil sem tako zelo žalosten, zlasti še, če sta se smejala. Mislim sem, da se smejeta meni, čeprav me nista videla, da ju opazujem. Nisem vedel, kaj se pravi imeti rad dekle. Jezen in hkrati užaljen pa sem bil močno.

Nekega dne je prišla Marička na naše dvorišče. Ni si upala v hišo. Prestopala se je pod orehom in gledala v naše kuhinjsko okno. Menda me je videla skozi šipe. Pomahala mi je. Zbegan sem se ji približal in kar nič ji nisem zaupal. Tudi vedel nisem, s kakšnim namenom me je poklicala. Srce mi je tolklo kot za stavo. Ko sem bil že čisto pri njej, mi je tiho naročila:

»Veš kaj, jutri pojdi proti staremu mlinu. In po cesti glej, ko prideš na kolovoz. Kjer boš videl čez cesto sveže odtrgano leskovo vejo, tam počakaj... Ob treh bodi tam... Tja moraš čisto sam in prav nikomur ne smeš povedati, kam greš...«

En sam šepet, ki mi je obetal vse mogoče in nemogoče. Tako skrivnostne so bile njene besede: Tja moraš čisto sam in nikomur ne smeš tega povedati... Te besede so bile zame velika skrivnost, pomembnost, ki si je nisem znal razlagati.

Priznam, da sem se malce bal, kar strah me je bilo, ko sem naslednjega dne popoldne stopal proti gozdu in po kolovozu ob vznožju griča. Nisem vedel, kaj me čaka. Pomislil sem celo, da me bo tam čakal Andrej in me pretepel. Takrat pa se bo izza grma prikazala Marička in se mi iz srca nasmejala...

Toda Marička ni mogla biti taka, ko pa je imela nekaj sorodnikov v partizanih... Kaj pa, če bodo ti fantje prišli na tisto cesto? In ne vem, zakaj sem pomislil: Marička ne more držati s partizani, ko pa ima rada Andreja. Jaz pa zato Andreja ne maram, skoraj sovražim ga...

Oh, kako zelo hudo zmešan sem bil, ko sem stopal po tisti cesti. Vreme je bilo sončno, in ker sem bil že čisto v gozdu, nisem srečal živega človeka. Nekateri, prav malo jih je bilo v trgu, so se bali partizanov, tisti pa, ki so imeli zveze z njimi, so se pa bali belčkov, da jih bodo le-ti zaprli, če jih bodo videli, kako se motajo okrog hoste. Tako je bilo popoldne čisto mirno, tako mirno, da sem slišal le svoje korake v pesku, in ker sem zvedavo ogledoval okrog sebe, sem se večkrat spotaknil ob kamenje... Prav nesrečnega sem se počutil... Negotovost me je pripravila do tega.

IVE SUBIC:
POMLAD

Bil sem že precej daleč v gozdu, ko me je spreletelo po vsem životu: na cesti sem zagledal odtrgano leskovo palico. In v tistem hipu sem zaslišal tudi žvižg. Pogledal sem v tisto smer in opazil Maričko, ki mi je mahala, naj pridem v hrib, med bukovje. Priplazil sem se v goščo in nemalo presenečen sem zagledal v kotanji Maričko, Andreja, Jožeta, Brcetovo Micko in še nekaj deklet in fantov, malo dalje pa je sedel na nahrbtniku partizan, med kolena pa je stiskal italijansko brzostrelko. V zbeganosti sem nekaj zamomljal v pozdrav in vsi skupaj smo se naenkrat zasmeli...

»No, mladinci, imeli bomo sestanek... Terenci in mi v hosti smo vas premleli in sklenili, da ste dovolj stari in zanesljivi, da vas povežemo v organizacijo...« Tako nekako je začel pogovor partizan Ture, ki sem ga požiral z očmi, kar se je dalo. Imel je zeleno italijansko uniformo in titovko z rdečo zvezdo.

Poslušal sem in pogledoval proti Marički in Andreju... Tudi onadva sta poslušala. Vsi so poslušali kot vkopani.

»Zbirajte sanitetni material, hrano, municijo. Opazujte, kaj počnejo beli in drugi po trgu... Sporočite, če pridejo novi vojaki, sporočite, kje gradijo bunkerje..., dobili boste literaturo in listke in jih boste raznašali. Ni važno, kdo

vam jih bo prinesel, vzemite in sami presodite, komu boste dali časopis... le to pazite, da vas kdo ne odkrije. Tukaj se vsi poznate, po trgu se pa ne družite.»

Dolgo je govoril. Povedal je tudi, da se Nemci še kar umikajo iz Rusije in da imamo v Jugoslaviji že zelo veliko vojsko. Vsakomur je dal tudi fotografijo, na kateri je bil partizan.

»To je pa naš komandant, Tito. Ta nas vodi že nekaj let.

Te besede, slika in sploh vse, kar nam je povedal, se mi je vtisnilo v spomin. In vesel sem bil, ko sem se prepričal, da Marička sodeluje z Andrejem v organizaciji in da se nimata rada tako, kot sem mislil.

Naslednje dneve sem bil kot obseden: kaj bi najprej storil, da bi začel izpolnjevati naloge, o katerih je govoril partizan na sestanku. In izmislil sem si strahotno — krajo. Res, da sva z bratom včasih materi vzela kakšno stvar iz shrambe, jabolko ali kos zmrznjenega ajdovega medu. Toda odločil sem se, da bom vzel sladkor. Vedel sem, da ga ima zelo malo, ker je kavo sladila s saharinom, in da ga dobiva na karte.

V nekem partizanskem časopisu sem bral, da so nekje fantje dajali sladkor v bencinske rezervoarje pri italijanskih avtomobilih. Vtepel sem si v glavo, da bom še sam preizkusil, kako učinkuje tak postopek.

Čez nekaj dni sem izkoristil ugoden trenutek, ko ni bilo nikogar v kuhinji. Imel sem slabo vest že ob misli, da bom kradel. V meni so se oglašali glasovi, ki so me prepričevali, da to ne bo kraja, ker gre za veliko reč — onespособil bom sovražno vozilo... Toda nisem se mogel takoj sprijazniti s tem opravičilom. Kljub temu sem segel v pločevinasto škatlo in nasul nekaj pesti sladkorja v vrečko.

Ko sem vtaknil vrečko s sladkorjem v žep, se mi je zdelo, da me na bedru skeli. Nisem bil prepričan, da sem storil najbolj prav.

»Kaj bo rekla mati... In povedati ne bom smel, zakaj sem porabil sladkor...«

Vrečko sem skril v drvarnici. Zdaj se je pa začelo najvažnejše: izbrati ugoden trenutek in na primernem mestu, da me ne bo nihče videl, stresti sladkor v bencinski rezervoar... Niti pomislil nisem, če bom avtomobil sploh zalotil na takem primernem mestu...

Menda sem čakal dan ali dva, da se je neko popoldne ustavil pod cerkvijo, poleg trafike, vojaški kamion. Takoj sem ga vzel na piko. Stekel sem v drvarnico, stresel sladkor v žep in odhitel k trafiki. Iz kabine sta skočila dva nemška vojaka. Stopila sta k okencu trafike, nekaj kupovala, menda razglednice, in nato odšla v gostilno. Zadnji del kamiona, tisti z rezervoarjem, je bil obrnjen proti ograji, kar je bilo v moje dobro. Toda ljudje so hodili mimo in nisem se upal vozilu niti približati, kaj šele, da bi odvil pokrov rezervoarja in stresel vanj nekaj sladkorne sipe... Dolgo sem čakal na ugoden trenutek. Ta se mi je ponudil šele pozno popoldne.

V razburjenosti sem s tresočo se roko odvil pokrovček. Padel mi je in odskočil sem, ker se je prikazal sosed. Vračal se je iz mlina. Počakal sem za kamionom, da je šel mimo, pogledal po cesti in vsul dve pesti sladkorja v rezervoar. Polovica ga je zdrsnila mimo, tako se mi je tresla roka, pa tudi grlo rezervoarja je bilo zelo ozko, vsaj zdelo se mi je tako.

Nisem se upal skloniti pod kamion, da bi pobral pokrovček. Kar tako sem pustil, odšel za plot, ko da se ni nič zgodilo, in čakal, kdaj bosta prišla iz gostilne vojaka. Dolgo sem čakal, pa ju nisem pričakal.

Mimo je prišel oče in me skoraj spodil k večerji. Prav nič mi ni teknila. Bil sem preveč razburjen in pa tudi radoveden, kaj se bo zgodilo z vozilom. Ali bo sladkor res napravil svoje in onemogočil delovanje motorja? Prav nič nisem razumel delovanje sladkorja v benzinu, zato je bila radovednost še večja. Pogledoval sem proti materi in ugibal, če je že zapazila, da je sladkorja precej manj. Že tako ga ni bilo veliko v škatli.

Počasi in brez volje sem pospravil polovico krožnika polente in zdirjal na cesto. Kamion je še vedno stal tam, kjer je bil prej. Ta večer nisem dočakal, da bi izvedel, kaj se je zgodilo...

Zjutraj sem šel zgodaj na cesto in kamiona ni bilo več. Bil sem močno razočaran in spet me je zapekla vest zaradi ukradenega sladkorja. Akcija ni uspela, pa še sladkor sem porabil za prazen nič. Čakal sem le, da me bo mati povprašala, če kaj vem, kje je sladkor...

Opoldne je oče povedal pri mizi:

»Nekdo je natresel sladkor v kamion. Tam pred trafiko. Sinoči so ga morali odvleči z drugim kamionom v delavnico... Povedal mi je Tone, ki dela tam... Kaj vse si ne izmislijo, in to kar pri belem dnevu. Gotovo je moral biti kak domačin, morda kakšen otrok s Hriba...«

Bil sem nepopisno vesel. Hotel sem že povedati, da sem jaz to napravil, pa so me besede partizana opominjale:

Ne povejte o svojem delu nikomur, tudi doma ne!

Držal sem besedo. In kar je bilo glavno: vest me ni več pekla. Tudi če bi mati odkrila, da sem vzel sladkor, bi zlahka prenašal udarce, ki bi mi jih verjetno naložila...

Kako zelo sem bil otročji, pa mi je dokazal zvečer oče. Pregledoval je čebelje panje na vrtu in kar naenkrat sem zaslišal:

»Fant, ga lomiš. Drugič mi povej, kaj nameravaš. Vse boš spravil v nevarnost... In preveč sladkorja si porabil... Drugič: manj sladkorja, pa bo učinek enak...«

Oče se mi je zdel čisto zlat...

Nace Grom

SKOZI MEGLO IN SNEG

V drugem vodu Pivške čete nas je bilo tedaj kakih štirinajst, zadrževali pa smo se v gozdovih nad Predjamo. Dve sva bili dekleti: Fanika in jaz. Z nami je bil tudi komisar čete, komandir pa je s prvim vodom odšel pod Snežnik, kjer smo imeli shranjeno municijo.

Tisti poznodecembrski dan proti jutru se je vrnil z javke komisar, ki je šel na poizvedovanje. Povedal je, da se naš prvi vod še vedno ni vrnil izpod Snežnika, kamor je šel po tako težko pričakovano municijo. Zato nas je vedno bolj skrbelo, kaj je z njim. Komandant bataljona Iztok pa nam je poslal ukaz, naj se vrnemo v Lozo nad Volče, kjer smo taborili še pred snegom. V dveh vaseh smo imeli še napovedane sestanke, ki jih nismo hoteli zamuditi. Zato bi se še prej pomenili s tamkajšnjimi ljudmi, zatem pa bi se po snegu odpravili na pot.

V vas smo se spustili že zvečer in v taborišču je poleg straže ostal samo še dežurni. Hodili smo v koloni po izhojeni gazi kar po sredi vasi, kajti druge poti ni bilo. Ne za nas ne za Italijane. Če bi prišli nasproti drug drugemu, bi se težko izognili in po takem srečanju sneg tam prav gotovo ne bi bil več bel.

Vsa vaška okna so bila vabljivo razsvetljena: že po tem je bilo čutiti v zraku praznično vzdušje. S Faniko sva hodili druga za drugo, mimogrede sem jo vprašala, če bo novoletni praznik ta dan ali naslednji.

»Nocoj je Silvestrov večer, novo leto pa bo jutri!« mi je povedala brž, kot bi komaj čakala na ta pogovor. Hodili sva zadnji v koloni, zato sva se lahko malo bolj ozirali okoli sebe in ogledovali razsvetljena okna, ki so vzbujala domotožje. Tudi postali sva včasih in se zagledali skozi nezastrito okno hiše, ki je stala tik ob cesti. Prvo, kar nama je padlo v oči, je bila velika peč v kotu izbe, ki je bila prav gotovo toplo zakurjena! Med okni je stala miza, lepo pogrnjena s težkim prtom, na njej pa novoletna smreka, bel kruh in še druge dobrote.

Med odraslimi so se sem in tja motali otroci in nekaj živahno ogledovali. S Faniko sva se za nekaj trenutkov stoje zagledali v vse to, naslednji hip pa sva se tudi midve zavedali stvarnosti: v najinih rokah so bile puške! Trdnije kot doslej sem se oklenila svoje, da so se prsti tam, kjer so se dotikali železa, kar prilepili obenj od mraza. S Faniko sva pohiteli za kolono. Med hojo smo do skrajnosti pazili, da bi bili »nevidni in neslišni«, vendar je vsaka naša stopinja na zmrzlem in shojenem snegu zaškripala glasno, kot bi nas hotela izdati po vsej sili. Vtem so z desne priplavali do nas veseli glasovi harmonike, ki jo je nekdo vlekel v gostilni. Ljudje so kljub trdim časom hoteli pozdraviti staro in dočakati novo leto, ki naj bi bilo bolj veselo kakor preteklo!

V hiši kraj ceste smo potem potrkali na vrata in naglo vstopili. Zunaj ob vratih pa smo pustili prikritega stražarja. Ko nas je zagledala ženska, ki je stala ob štedilniku, je zavpila z visokim, prestrašenim glasom in se sesedla na klop ob steni. Menda je omedlela. Po hiši je nastalo tekanje sem in tja. Možak in nekaj žensk niso vedeli, ali naj se ukvarjajo z nami ali z žensko na klopi. Komisar in Fanika sta jih mirila, da se nas ni treba tako ustrašiti. Oglasili smo se kot pri ljudeh, vprašali smo tudi po njihovem sinu. Domači so zdaj govorili nekaj nerazumljivega in se opravičevali, potem pa smo odšli. Zunaj je stražar šepetaje povedal, da je brž zatem, ko smo vstopili, mimo hiše šla karabinjerska patrulja. On pa se je stisnil ob podboje vrat in miroval, ker jih ni hotel opozoriti nase in na hišo. Ko smo se vračali, smo se ustavili še v hiši gozdnega delavca in govorili o našem boju. Prijazna gospodinja nam je postregla z dobro mesno juho, nam dala hrane še za seboj ter dodala tudi nekaj volnenih rokavic in šalov.

Mraz je bil neznosen in oster, da je grizel že čisto do kosti. Težko je bilo reči, kaj je bilo nazadnje huje: strupen mraz ali pa fašisti z dresiranimi psi? Zaradi mraza smo tudi stražarjenje skrajšali od dveh na eno uro. To noč pa smo se odločili, da bomo šli spat vsi in da ne bomo imeli straže, ker nas je ponoči preveč utrujala. Če nas zebe, zebe prav tako tudi Italijane, smo utemeljevali ta sklep. Ne bo se jim dalo stikati za nami, pa tudi praznujejo in slavijo prihod novega leta, smo rekli.

Zakurili smo velik ogenj in z veliko vnemo skrbno začeli urejati ležišča, da bi vsaj eno noč spali »kot ljudje«.

Fanika, Pavle in jaz smo si naredili ležišča ob skali in pod koreninami velike smreke, ki jo je bil močno nagnil vihar. Z ene strani so korenine štrlele v zrak, z druge pa je bilo dobro zavetje pred snegom in burjo. Izpod korenin smo izgrebli sneg in očistili dračje, da je bilo naše ležišče kmalu kot majhen brlog. Oblekli in zavili smo se v vsa oblačila, kar smo jih premogli. S Faniko sva imeli tudi veliko, pleteno in živo rdečo jopo, ki so nama jo dale dekleta iz Volč. V to jopo sva se zavijali v teh zimskih nočeh, kajti bila je velika in raztegljiva, kakor nalašč za kaj takega. Sezula sem si tudi čevlje, ki jih v teh krajih nikoli nisem upala dati z nog.

Vsi trije smo se stlačili pod korenine, se pokrili čez glavo in pod odejo nadihali toplega zraka. Tako smo se ogreli in zaspali. Do jutra se nihče ni niti premaknil. Zbudili smo se, ko je bil že dan. Vsi smo zadovoljno zagotavljali, da smo spali tako kot že dolgo ne.

Zjutraj je šel prvi na stražo Rado. Čez kratek čas se je vrnil v taborišče nekam bledega in spremenjenega obraza. Vsi smo se ozrli nanj začudeno in vprašujoče? Zakaj se je vrnil tako hitro?

Takoj je povedal, da so ponoči in navsezgodaj morali biti v bližini Italijani in obkolili gozdarsko barako. Sneg, da je daleč okrog nje ves pohojen, in da nji-

hovi sledovi vodijo skoro do stražarskega mesta. Da je dobro videl tudi sled postavljenega mitraljeza! Ko pa je šel še dalje do roba, je spodaj na cesti opazil rep odhajajoče italijanske kolone. Kar gledali smo se ob teh novicah in jim komaj mogli verjeti. Naglo smo planili po orožju in šli ugotavljat, kaj je bilo?

Res je bilo tako, kot je pravil Rado: sneg je bil pohojen čisto blizu naše gazi, ki je vodila k našemu stražarskemu mestu. Barako so obkoljevali v širokem pasu. Še sreča, da je bilo tako zgodaj zjutraj še tema in da se je tudi megla tiščala tal, sicer bi prav gotovo opazili bližino našega taborišča!

»To nas je rešilo,« je rekel Rado. »In našli bi nas tudi, če bi s stražarskega mesta hotel streljati!« Tako pomanjkljivo oboroženi, kot smo bili, bi se v visokem snegu in proti veliki številčni premoči težko upirali.

Kako bi pa bilo — po kosteh me je kar zazeblu ob tej misli — če bi nas našli speče, nas po tihem obkolili in nas polovili žive?

Težko, če bi se bil kdo rešil? Potem bi nas razkazovali in slavili zmago! Ob teh mislih mi je šel drget po vsem telesu. Podobne misli so prevzemale menda vsakega izmed nas, saj so to pričali naši pogledi.

»Morda so Italijani mislili, da silvestrujemo v gozdarski baraki,« je prvi spregovoril Jernej, ki Italijanov že od nekdaj ni mogel trpeti. Potem je dodal, da bi pretrgal molk: »Ja, njihova pamet je že taka!«

Do takrat namreč še nismo prav vedeli, da imajo Italijani navado zalezovati in napadati prav ob praznikih, ker računajo na manjšo čuječnost. — To si bomo zapomnili za vselej, smo si rekli.

Predvsem pa smo si veleli: Nikdar, nikdar kot vojaška enota ostati brez straže, pa naj bo kakorkoli! Kar sram nas je bilo, ko se tistikrat nismo držali tega pravila.

Takoj bo treba od tod. Čisto brez suma Italijani gotovo niso odšli. Morda se bodo vrnili še ta dan ali vsaj naslednji in, če bodo prišli, jih bomo pričakali pripravljeni! »Ti imaš lepake,« je rekel nekdo komisarju. »Za fašiste obesimo enega, da bodo brali!« Komisar je iz torbe res izvlekel precej velik, pastelno rdečkast lepak, ki je bil iz močnega papirja. Tekst na njem je bil tiskan v slovenščini in italijanščini. Lepak s približno naslednjo vsebino je bil namenjen italijanskim vojakom:

Ne pustite se zavesti politiki fašistične stranke, ki peha italijanski narod v napadalno vojno, in v nepotrebno prelivanje krvi ter v poraz. Odložite orožje in se pridružite boju naprednih sil proti fašističnim napadalcem.

Lepak smo pritrdili na zajetno smreko, pod katero smo prej zakurili in kuhali.

Potem smo takoj krenili! Šli smo mimo drvarske barake, iz nje smo vzeli lestev ter jo nesli s seboj. Po globokem snegu smo se trudili, da bi prišli stran od tega kraja in se više v loku spet približali cesti, kjer smo v primerni oddaljenosti obcepeli v snegu z namenom, da bi počakali noč. Medtem pa smo bili vseskozi pripravljeni na spopad. Čas je mineval strašno počasi, gozd okrog nas pa je grozljivo molčal. Ob neprestani pozornosti na vsako malenkost se nam je sluh izostril, da smo v gozdu natanko razločevali vse šume ali glasove. Sedela sem na nahrbtniku in se zvita v dve gubi skušala braniti pred mrazom.

Nazadnje mi je prišel na misel lepak, ki smo ga fašistom pritrdili na smreko, da bodo »brali«, in si začela v mislih predstavljati prizor, ko ga bodo našli. Verjetno bodo lepak prvi opazili vojaki, nato bodo nanj opozoriti bližnjega oficirja. Le-ta se bo postavil ob smreko in bral. Lahko, da bo prav ta oficir fašist, eleganten, nadut, ki ne priznava poraza. Če bo nosil očala ali monokel, si ga bo gotovo

IVE ŠUBIC: **KOLONA**, barv. linorez, 1958

naravnal, da bo bolje videl — to nezaslišano partizansko predrznost. Le kako si ta pest »ribellov« upa pozivati enoto redne italijanske vojske, naj se preda in odloži orožje? To nam bodo »ribelli« plačali, bo sikal. Nato bo z naglo in besno kretnjo strgal lepak s smreke in ga hitro spravil, da ga ne bi brali še ostali, okoli stoječi vojaki, kajti kdo ve, če se v njih ob tem res ne bi zganila grešna revolucionarna nagnjenja!

Ob tem bodo ugotovili, da smo bili tam prav pred kratkim, da so nas imeli tako rekoč v rokah! Naenkrat pa iz vsega tega ni nič. Kot bi šlo za jato ptic, za katero veš, kje je, ko pa prideš do njih, pa zletijo! Tako je s temi »ribelli«.

Ko se je zmračilo, smo krenili kar po cesti navzdol. Tam vsaj nismo puščali sledov. Pri prvem cestnem useku smo se ustavili, prislonili lestev na usek in po njej zlezli navzgor. Vsak je skrbno pazil, da se z ničimer ni dotaknil snega. Nazadnje smo tudi lestev previdno potegnili za seboj. Tako tam ni bilo nobenih znamenj o ljudeh. »Tu bomo ostali, dokler ne odidemo nazaj v Lozo!« je rekel komisar.

Ker je bila že trda tema, smo se pokrili s tem, kar smo imeli pri rokah, in prebili hudo noč. Pritiskal je jug in na nas so se vso noč z drevja usipale cele

plasti snega. Ob toploti naših teles se je sneg še bolj talil in tako je bilo vse namočeno; obleka in odeje, ter vsa naša oprema. Ko pa smo vstali, je bilo tako mraz, da je začela obleka zmrzovati kar na naših telesih.

Zjutraj smo si začeli z vso vnemo postavljati šotore, kot da mislimo na tem kraju ostati še kdo ve kako dolgo. Kuhar Perun pa je medtem že kuhal. Pavle, naš najmlajši, je zlezel na smreko ter nasekal vej, čeprav bi bil to delo lažje opravil kdo drug izmed nas. Strehe smo si napravili iz vej in šotorskih kril. Tako so bila ta zavetišča bolj podobna kolibam kot pa vojaškim šotorom. Vsaka koliba je bila drugačna, kot bi s tem kazala gospodarjev obraz in značaj. Komisar si je postavil šotor sam: bil je ozek in visok, kakor stražarnica pred kasarno, kot bi hotel, da se bosta burja in sneg še bolj lovila vanj. V njem je spal sam z literaturo, ki jo je zložil po kotih in jo prenašal s seboj tudi v najhujših časih. Streho pa smo za ta čas le imeli.

Vtem je stražar prišel javit, da je na cesti opazil premike italijanske vojske. Hitro in neslišno smo se v snegu nad cesto razvrstili na položaje in čakali. Toda Italijani so prišli po cesti samo do višine gozdarske barake, mi pa smo bili v zasedi kakih petsto metrov višje. Zdelo se je, kot da so se ogibali srečanja s pivško četo, ki so jo že poznali. Skoraj gotovo so tudi prebrali lepak na tisti smreki, zato nam je šlo na smeh. Tako se je vse skupaj končalo brez pokanja.

Potem smo šli v vasi še nekajkrat, končno pa smo določili dan odhoda. Na pot smo se začeli pripravljati že opoldne. Kolibe smo razdrli in pospravili, komisar pa je svoje stvari in literaturo zlagal v nahrbtnik, da je bil nabit kot kepa. S tako nabitim nahrbtnikom v roki je stopil iz svoje kolibe, ga postavil na tla pred vhodom in se spet vrnil. Potem se je spet pokazal zunaj ves dolg in suh. Vse oči so se uprle vanj. Kaj bo zdaj? Za hip je postal, potem pa je kar na lepem naredil dva skoka in se z obema nogama hkrati pognal proti ognju. Ob vsakem skoku je klecnil v kolenih. Nato se je iznenada zravnal, da je bil videti še večji kot sicer. To je naredil nalašč in se držal, kot da ga nihče ne vidi.

V vsem tem je bilo nekaj nedopovedljivo smešnega. Vse hkrati je začel lomiti tak nezadržljiv smeh, ki bi ga nič ne moglo ustaviti. Tudi če bi ta čas Italijani prišli pred nas, bi se jim menda kar smejali. In smejali smo se vsi, neprenehoma, iz srca in sproščeno, kot se morejo smejati le mladi, moralno čisti ljudje — in to neznosnemu mrazu in vsemu hudemu navkljub. — Potem nam je bilo, kot bi s tem nalezljivim smehom odvrgli s sebe vse težave in tegobe.

Kuhar je medtem razdelil jed. Posedli smo okrog ognja in začeli jesti. Čez čas je komisar spregovoril: »Nekaj smo pa le napravili! Ko bomo drugič prišli v ta kraj, bo že čisto drugače. Delo, ki smo ga začeli, bo šlo naprej!«

Komaj se je zmračilo, smo se že ustavili pri hiši »našega« terenskega delavca. Vstopili smo v tesen prostor. Uredili in pogovorili smo se še o vsem, kar je bilo potrebno. Med drugim smo dobili vsak po eno limono, ki jo je vsakdo skrbno spravil v žep: železna rezerva za pot. Poslovili smo se od »delavca« in odšli.

Nekaj časa smo previdno hodili po ozkih sneženih gazez ob robu vasi, pod vasjo pa smo zavili s poti in zagazili v cel sneg. Odlomili smo še smrekovo vejo, jo navezali na vrvico in tisti, ki je bil zadnji v koloni, jo je vlekel za seboj, da naša gaz ni bila videti tako sveža. Spet je vodil Jernej in bili smo odvisni od njega, kajti edino on se je spoznal v tem kraju.

Zagnali smo se v sneg in gazili, gazili vztrajno naprej. Ker se je tudi gosta megla držala tal, je bilo vedno bolj čutiti, kot da se spaja s snegom v sivkasto

belo gmoto, skozi katero smo bolj rili, kot pa hodili. Drug drugega smo pred seboj in za seboj bolj čutili, kot videli. Zdelo se mi je, da smo na planem in da gremo mimo dosti manjših potokov, ki smo jih preskakovali ali pa bredli. Zase vem, da sem, če sem ga hotela preskočiti, zdrsnila v vsak potok, in da sem bila mokra do pasu. Dolgo smo že hodili, tako dolgo, da je postala naša hoja že čisto mehanična, brez pravega občutka, kot da nas nekaj kar samo vleče naprej. Kdaj pa kdaj me je obšlo, da se bo v meni zdaj zdaj nekaj zlomilo in da potem ne bom zmogla niti koraka več, pa je spet prešlo. Čutila sem, da se podobno dogaja tudi z drugimi. Fanika je hodila druga za menoj, Pavle pa je bil bolj spredaj.

Cez nekaj časa se je kolona začela počasi ustavljati. Strnili smo se okrog komisarja in Jerneja. »Zgrešili smo smer,« je šel šepet od ust do ust. Jernej in še nekateri drugi so opazili, da hodimo v krogu.

Kaj sedaj? Kje smo, smo se nemo spraševali in si hkrati odgovarjali. Nekje na planem med cestami in naselji! Če bi se zdaj še zdanilo, bi nas fašisti v visokem snegu in brez kritja z lahkoto pobili. Hitro je bilo treba nekaj ukreniti!

Jernej se je iznenada obrnil in določil novo smer poti. Spet smo hodili molče in trdovratno vztrajali. Kaj, če iz teh snežnih gmot ne bomo našli izhoda? Zajeli so me taki trenutki groze, da se je vse v meni uprlo. Mi vendar še ne smemo umreti! Moramo, hočemo živeti, mi je razbijalo v prsih. Cilji, ki jih imamo pred seboj, so sveti — drugače tega ne bi mogli vzdržati! Potem pa se je vse to prelilo v vprašanje — kdo bo zmagal? Fašisti — ali mi? Ali morda naravni elementi: sneg, megla, izčrpanost? Kdo bo močnejši? Roke sem tiščala v žepih, kot v prividu pa sem imela živ občutek, da so strmo dvignjene navzgor, sklenjene v prošnji. H komu? Sile pozitivnega so nekaj, kar je v vsakem izmed nas, mi je prišlo kot olajšanje.

Če je te zadnje misli izgovoril nekdo drug ali pa so se porajale v meni, nisem vedela. Tedaj se je moje rame dotaknil tovariš, ki je šel v koloni za menoj. Zdrznila sem se, kot bi me stregnilo: na meni je bila vrsta, da vlečem vejo. Nekaj časa sem jo res vlekla, potem pa sem jo spet prepustila tistemu, ki je bil na vrsti. Vztrajali smo še z zadnjimi močmi in se vlekli naprej, tako smo bili vsaj prepričani.

Naenkrat pa so se tisti, ki so stopali pred menoj, začeli kobacati v strmino. Prav tako sem rila za njimi še jaz. Tam je bil cestni nasip. Znašli smo se na široki glavni cesti. Po njeni legi smo se hitro znašli in krenili v pravo smer. Nagonsko smo se kot klopi oklenili ceste, ki je bila sedaj naša in ki nam je pomenila izhod. rešitev, ne glede na to, kaj bi nam lahko prišlo nasproti. Tudi če bi tedaj prišla vsa italijanska vojska — bi se z njo udarili. Noge so same od sebe po gladkem hitro drsele naprej. Prišli smo do »treh hiš« ob cesti. Nobeno okno ni bilo razsvetljeno. Pri »treh hišah« smo spet zavili s ceste in prišli do rokava reke Pivke. Tam smo vedeli za kraj, kjer je bilo čeznjo podrti deblo zajetnega drevesa in je rabilo kot brv. Po tem deblu smo se drug za drugim nizali na drugi breg. Ugotovili smo, da mora biti ura šest ali pol sedmih zjutraj, še vedno pa je bila tema.

V žepu sem otipala limono, jo načela in začela srkati njen dragoceni sok. Počasi sem jo z lupino vred pojedla, počasi, da je bila za dalj časa. Še nikdar, ne prej ne pozneje, nisem pojedla kakšnega sadeža s takim užitkom kot takrat to limono.

Že skoraj zdanilo se je, ko smo prišli do Loze. Toliko da nas je zakrilo drevje, in kot bi popadali po tleh, smo posedli v sneg ter počivali. Molče smo uživali blagodejnost oddiha in varnosti.

Jernej se je zleknjen naslonil na nahrbtnik, na obrazu pa mu je sijal utrujen, a zadovoljen nasme. Kot bi hotel reči: Pa smo se izkopali iz tega snežnega pekla!

Čez čas pa se je oglasil in rekel: »Ko bodo Italijani opazili v snegu našo gaz, bodo gotovo mislili, da se je tista velika kača z Nanosa preselila na Javornik«. Vsi smo se brez glasu zasmejali.

Jernej je pojasnil dalje: »V teh krajih je starodavna pravljica, ki pripoveduje, da na Nanosu prebiva velika kača. Ta kača se vsakih sedem let z Nanosa preseli na Javornik, čez sedem let pa spet od tam na Nanos in tako naprej.«

Dvignili smo se in odšli dalje. Ustavili smo se na Sajovčah pri terenskem delavcu. Ko sta nas on in njegova žena, ki sta ravno vstala, zagledala, sta se nas vidno ustrašila; bili smo do skrajnosti izčrpani, blede in od napora spačenih obrazov. Terenski delavec in žena sta bila vznemirjena. Vsi smo vedeli, da prihaja vsako jutro v Sajovče karabinjerska patrulja. Toda — naj bo, kar hoče, prej ne bomo šli od tod, dokler v želodce ne dobimo kaj toplega, smo rekli in nismo se ganili nikamor. Žganci in mleko so bili kmalu kuhani, nekaj hrane smo dobili tudi za seboj. Vzeli smo pošto, ki se je medtem nabrala za našo četo in odšli.

Že svetel sončen dan je bil, ko smo v Lozi na primernem kraju najprej zakurili velik ogenj, ki je daleč naokoli razširjal prijetno toploto. Toplota je bila takrat za nas pravo razkošje, ki smo si ga tudi temeljito privoščili. Kuhar pa je za zjutraj, popoldne in zvečer pripravljajl toplo jed. Tako smo si hitro opomogli.

Komisar je sedel ob ognju, pregledoval pošto, okrožnice in poročila ter nas pri prvi politični uri seznanil z vsemi novostmi. Prvi vod naše čete pa se dotlej še vedno ni vrnil.

Ko sem se že pozno zvečer vrnila s stražarskega mesta, so bili drugi tovariši že na ležiščih. Posedela sem še malo pri ognju in mislila na dogodke zadnjih dni in na naše prve novoletne praznike v partizanih: kako smo se zgubili in blodili v megli in snegu, ko se je zdelo, da so naša življenja odvisna le od srečnega naključja. Fanika mi je omenila, da je bila ta pot v snegu zanjo najhujša pot v življenju. Pravila je, da je od izčrpanosti in mraza v prividu videla pred seboj zeleno, cvetočo pokrajino in belo pogrnjeno mizo z jedmi.

Tudi sama sem to stisko doživljajla podobno, le da se je v meni tedaj nekaj spremenilo — potem pa notranje pomirilo. Odprle so se neznanske možnosti spoznanj in razmišljanja. Ob tem sem se spomnila tovariša Tesarja, ki mi je velikokrat govoril o svobodi. Kdaj je človek resnično svoboden — to sem začela razmišljati vedno pogosteje.

Dežurni je prišel z obhoda stražarskih mest in se ustavil kraj ognja. Opozoril me je, da moram spat, ker mora biti v taborišču vedno red. Kdor ni na straži ali v patrulji, mora biti ponoči na svojem ležišču, je poudaril odrezavo.

Hitro sem vstala od ognja in legla kraj Fanike, se pokrila čez glavo in zaspala. Zjutraj sva se s Faniko pogovarjali o vsem mogočem. Med drugim sva sklenili, da bova vsako jutro šli malo iz taborišča, kjer se bova slekli do pasu in se s snegom zdrgnili po telesu. To sva potem res delali vso zimo, če je bil le čas in primeren kraj za to. Tako sva se utrdili in se upirali mrazu.

Komandant Iztok je medtem ukazal, naj pridemo v staro taborišče nad Volče, kjer nas je že čakal. Bil je nekam mračen in jezen, ker se prvi vod ni pravočasno vrnil. Hitro je uredil tudi to, in prvi vod se je vrnil že naslednje dni. Zamenjal je komandirja, kmalu zatem pa je bil vod že krenil nad okupatorja.

Branko Čopić

DOMAČA NALOGA O NARAVNIH LEPOTAH

TO JE ODLOMEK IZ ČOPIČEVEGA ROMANA »OSMA OFENZIVA«. V NJEM NAM AVTOR PRIKA-
ZUJE GENERACIJO, KI SE PO PRESTANIH VOJNIH
GROZOTAH IN PARTIZANSKIH BOJIH SREČUJE Z
ZAHTEVAMI NOVEGA ŽIVLJENJA. DOGAJANJE, KI
GA ODLIKUJE MOČNA REALISTIČNA NOTA, PRE-
PLETA ZNAČILEN ČOPIČEV HUMOR.

Na, glej ga šmenta, v večerni gimnaziji me je doletela usoda, da so mi na-
ložili, naj napišem iz srbohrvaščine za domačo nalogo referat o naravnih lepotah
naše domovine.

Piši, so dejali, piši, Pepo, najprej o lepotah svojega domačega kraja, potlej
pa nadaljuj. Tisto o domačem kraju naj bo uvod.

Eh, uvod! S tem ima človek največ preglavic. Ustrelil petkrat, odvij bombo,
potem pa naprej, mahni jo čez Sutjesko!

In od kod nam spet naravne lepote pod Grmečem? Vzdignila se je tista
pusta planinska reč pod nebo, po njej hlačajo tudi medvedi, oblaki se pode-
čeznjo, spodaj pod prelazi in prepadi, tja proti Sani pa ti veter žvižga ali
voda buči. Kar strah te spreletava od te medvedje lepote, da ne veš, kje se te
glava drži.

Pa naj bo, pomislim, vdaj se v usodo in zlaži se in napiši, da sem zares
videl pri nas nekakšno lepoto. Saj ljudje še bolj na debelo lažejo, pa ostanejo
živi. Kaj bi me stalo, da lepo sedem in napišem takole:

»Pri nas, pod Grmečem, so se sila razmnožile razne naravne lepote, ki jih
ljudstvo ogleduje iz svojih hiš. V stari gnili Jugoslaviji neljudski režimi niso
niti s prstom ganili, da bi jih racionalno gojili in zato so bile izpostavljene
propadanju...«

Hm, tole ni tako napačno, tako za začetek, toda kaj bo, če bo predmetna
učiteljica zahtevala, naj te lepote tudi konkretno naštejemo, e? Kako bi bilo, ko
bi se tako ali drugače izmazal. Vidiš, morda bi lahko začel tudi takole:

»Ker je naš kraj siromašen in gospodarsko zaostal, nikakor ni bil prikladen
za razvijanje naravnih lepot. Naravne lepote v njem so večidel okrnjene za-
radi... zaradi...«

Gromska strela, kako pa naj nadaljujem? Kaj če bi krivdo za vse to pre-
valil na buržoziijo, a? Ne znam povedati zakaj, toda če za nič drugega že zato,
ker pri svojih zdravih očeh doslej nisem ne slišal ne videl ne duha ne sluha o
teh naravnih lepotah, o katerih se po knjigah toliko govori in piše. Kdo pa me
je kdaj kaj vprašal o tem, a?

Gor, dol, sem, tja, ljudje božji, jaz pa naravnost k telefonu in brž pozvonim svojemu sosedu Stevandiću. Da si mi zdrav, Vojkan, stvar je takšna in takšna, stisnili so me v precep, ko lovci volka, opisati moram naravne lepote našega kraja. Ali veš ti kaj o tem, bog ti grehe odpusti, če kaj veš!

— Kakšne lepote, koklja naj me brcne, če sem kdaj videl kaj tega pod Grmečem. Saj sam veš, da smo pasiven kraj.

Vražja strela, mu pravim, učiteljica pravi, da so naravne lepote tudi v najbolj siromašnih krajih. Zaman se sklicujem na revščino, ne bom je tako lahko izvozil.

— Kaj pa naj si izmisliha, za božjo voljo? pravi Vojkan zaskrbljeno. — Napiši, bratec, da je okupator izropal in požgal polovico našega kraja, kakor je res storil, in da so naravne lepote uničene.

— Hm, mar misliš, da bo to kaj zaleglo? Da bi kar tako navezal nekaj otrobov? Veš, ljudje pravijo, da je naravna lepota na primer tudi to, ko zvečer sonce zahaja za hribe, na drevesu pa poje ptica.

— Oho-ho, pasja ti noga, to ti je nekdo natvezel, se zasmee Vojkan. — Kakšna naravna lepota pa je, če sonce zaide? Pod goro te takoj mrazi, pa počakaj še na temo, da se ti priplazi kdo iz nje in te kresne s krepelcem po glavi, pa boš videl lepoto.

— Bog mi je priča, da nam je učiteljica vse to prebrala iz neke knjige, se branim. — Natanko vse tako, celo ptica je omenjena v knjigi.

— Hm, vse bi ti verjel, le ta reč s ptico mi ne gre v glavo, se čudi Vojkan. — Nikar pa ne obupaj, morda se bo pa našel kak hreščeč petelin, da ga boš lahko omenil.

— Saj tako bi tudi storil, se tolažim.

— Stori, kar hočeš, sosed, toda te kaše ti res ne morem pomagati pojesti, se ctepa Vojkan. — Ko bi me vprašal, katero žito je treba kdaj sejati in kdaj ovce strižemo, bi ti povedal sredi noči, toda z naravnimi lepotami še svoj živi dan nisem imel opraviiti.

Kaj boš pa počel zdaj, ti ubogi Pepo? pomislim sam pri sebi. Da prepisem kaj iz botanike ali morda še bolje iz kakega zemljepisa, a? V takih knjigah so naslikane razne naravne lepote, jezera, vulkani in drugi objekti. Denimo, da bi napisal kaj o vulkanu: kako se vali dim iz njega, kako v njem bobni in grmi, a?

Vzamem ti knjigo — hočeš nočeš — pa se zlažem, da imamo pri nas v Grmeču vulkan, in kadar zabobni in zagrmí v njem, a? Ali mi bo učiteljica verjela, pasja ji noga? Kar napisal bom: zato se pa imenuje Grmeč, ker v njem grmi vulkan.

Mislim tako in napenjam možgane, pa mi šine v glavo misel: kaj pa če bodo postavili komisijo, pa me bodo zasačili, da sem si izmislil vulkan? To bo vika in krika, da nikoli tega! Ne gre, Pepe, ne gre, kako drugače si boš moral pomagati.

V hudi stiski se spomnim tovariša Selima. Fant je meščan, naš sosed in vojni tovariš, daj, da vprašam še njega.

Tako lepo zavrtim kolešček na telefonu: tovariš Selim, tu Pepo Bandić, nesreča je takšna in takšna, reši me, če si tovariš.

— O, to pa res ni nič težkega, me tolaži. — Kar pri gozdičku za hišo začni.

— Kakšnem gozdičku, mar se mi posmehuješ, tovariš Selim? kar zazijam od začudenja. — Kakšna naravna lepota pa je to, če na primer... saj me je sram celo povedati... Pri nas ni bilo stranišča pri hiši, pa smo uporabljali tisti gozdiček.

— No, no, že prav, pravi spet Selim, — pa opiši kak drug gaj, saj jih je pod Grmečem na pretek, in napiši, kako zjutraj ptica poje, — ti pride še on s ptico. — Saj si menda že kdaj slišal žvrgoleti slavčka, pa...

— Bog mi je priča, da ga nisem slišal, tovariš Selim, nikoli in nikdar ga še nisem slišal.

— Kaj, slavčka nisi slišal? se čudi Selim. — Mar se ne spominjaš, takole zjutraj in zvečer, takole na pomlad, ko zažvrgoli, a?

— Hm... slišal sem, če se prav spominjam, da nekaj čivka, trdno pa nisem prepričan o tem. Vrano poznam, slišal sem jo, kako kraka. Tudi vrabca sem že slišal. Vse ptice so škodljivke, vrag jih poberi, kakšna lepota pa je na njih.

— O, Pepo, Pepo, vsaj tebi ne bi smel biti problem, da opišeš naravne lepote našega kraja, se čudi Selim. — Kar pomisli, mar ni lepo, ko prideš na tisti hrib nad mestom in se ozreš na dolino, po kateri teče reka?

— Eh, ozrem se! Kdo mi bo pa podržal kolo, tovariš Selim, ko se bom obrnil po tisti strmini proti mestu? Cesta kotanjasta, pod menoj prepad, če bom zijal v to tvojo naravno lepoto, si zlomim vrat. Ne, kar priznaj, to ni nobena naravna lepota, marveč zlo za kmečkega človeka. Stara Jugoslavija je pobirala davke, pobirala jih je, da bi pa zgradila ceste, ji niti na misel ni prišlo.

— Že prav, Pepo moj dragi, meni Selim, — saj so lepote tudi po drugih krajih. Z brigado si prehodil pol Jugoslavije, če ne še več. Mar se ne spominjaš soteske Neretve, pa Maglića, Prenja, pa deroče Drine? Srce ti mora zaigrati, če bi začel to opisovati.

— Kakšno srce, tovariš Selim, podplati me zasrbe, če se spomnim tistih vražjih kilometrov, ga zavrnem. — Kolikokrat sem se zavalil po teh naših naravnih lepotah, po riti sem se dričal po strmini, gate sem si zmočil v Drini. Nikar mi ne omenjaj teh lepot, fant moj. Največja naravna lepota je lastna postelja, ki nanjo in z nje lahko zlezeš. Mar ni tako?

— Po pravici rečeno, Pepo, tudi na tem je nekaj resnice.

Vidiš, fant moj, sedem ti potem zvečer, da napišem domačo nalogo. Mislim in mislim, potem pa takole napišem, iskreno in od srca:

Tudi ob tej priložnosti izjavljam, da ljubim in spoštujem naše naravne lepote, tako tiste svoje domače, pod Grmečem, kakor tudi one druge, zveznega pomena, širom po domovini.

Prosim, da mi oprostite, ker ne morem opisati vseh teh lepot, ker jih v stari Jugoslaviji spričo svoje revščine in življenjskih tegob nisem utegnil gledati. Med vojno, ko sem hodil po naših najlepših krajih, pa tudi nisem imel priložnosti, da bi si jih bolje ogledal in jih analiziral, ker smo se noč in dan tolkli z okupatorjem in z domačo bando in tako smo najbolj gledali puškino cev. Ob tej priložnosti so nas naše naravne lepote samo ovirale in strašansko smo se namučili, preden smo prišli čeznje, preden smo jih forsirali in na juriš zavzemali, povrh pa smo bili še lačni in slabo oblečeni, kar nas je tudi odvrčalo od lepote.

Obljubljam, da bom svoje otroke napotil in jim dal direktivo, da bodo občudovali naravne lepote naše domovine, jaz, kakor vidite, pa sem zamudil ta užitek.

Prosim da upoštevate te upravičene razloge in mi napišete spričevalo, da sem končal večerno gimnazijo.

*Pepo Bandić,
dijak večerne gimnazije.*

Ivan Krefl

»PELJEJO JIH V SIBIRIJO«

(Ob 25-letnici koncentracijskega
taborišča v Bileči)

Kogar so v stari Jugoslaviji osumili, da je aktiven protifašist in komunist, je romal iz zapora v zapor, iz pregnanstva v pregnanstvo, ali pa je moral živeti v ilegali. To velja še posebej za dobo, ko se je slovensko ljudsko gibanje pod vodstvom partije zopet tako razmahnilo kakor neposredno po prvi svetovni vojni, ko je ogrožalo protiljudsko vlado.

Ta doba se je začela s petomajskimi volitvami leta 1935, ki so povzročile padec Jevtičevega režima in do temeljev zamajale krvavi šestojanuarski režim. V Jugoslaviji so začeli tedaj po fašističnem vzoru ustanavljati koncentracijska taborišča. Prvo tako taborišče so ustanovili v Višegradu za študente-komuniste beograjske univerze.

»Ljudska pravica« omenja to taborišče v dopisu »Dragatuš v Beli krajini« v zvezi z aretacijo 7 fantov, ki so bili osumljeni, da so organizirali demonstracije proti volilni komisiji, ki je ponaredila volilne rezultate na volišču v Dragatušu.

»Ker so volivci po objavljenem rezultatu 5. maja (1935 op. I. K.) na glas povedali... da je to prevara, so orožniki dobili nalog, da 6. maja aretirajo večje število mož in fantov... Sedem mož in fantov so aretirali takoj zjutraj ter jih vsakega posebej v senci štirih bajonetov, vkljenjene kot največje zločince odpeljali v šolo, hoteč jih najbrž eskortirati v bosanska konfinacijska taborišča...«

V to taborišče pa aretiranih dragatuških mladincev niso odpeljali, temveč so jih morali izpustiti — na odločno množično zahtevo, podprto z demonstracijami, pri katerih je zgubil življenje Miha Gorše, zadet od žandarske krogle zadaj v glavo.

Po dragatuški demonstraciji so za dlje časa utihnile govorice o tem, da je višegrajsko koncentracijsko taborišče namenjeno tudi internirancem iz Slovenije.

Najbrž ni golo naključje, da so množične Transporte v jugoslovanska koncentracijska taborišča organizirali v zimskem času. Med prebivalci se je zaradi tega udomačilo reklo »peljejo jih v Sibirijo«. Do leta 1935 so naši ljudje poznali iz literature in časopisnih poročil le življenje preganjancev v pravi ruski Siribiji, od takrat naprej pa so bili priča zimskim transportom v jugoslovanska koncentracijska taborišča, v katerih so interniranci v januarju in februarju nečloveško zmrzovali, ker v njihovih

prostorih ni bilo peči, če pa so bile, niso imeli s čim kuriti. Položaj je bil toliko slabši zaradi tega, ker je večina jetnikov na dolgi zimski poti zbolela. Bolniki pa v taborišču niso imeli ne zdravnikov ne zdravil.

Tudi oba transporta beograjskih študentov v Višegrad sta bila v najhujši januarski zimi leta 1935.

V prvi skupini, ki so jo prijeli 19. januarja v splošni menzi v zgradbi Akademije znanosti in umetnosti v Beogradu, je bilo 15 študentov. Študentje iz prve skupine so največ pretrpeli, ker niso mogli vzeti s seboj niti najpotrebnejše zimske obutve, obleke in perila. Odpotovali so tako, kakor so jih prijeli v menzi. O tem mi je pripovedoval Jože Baruh, ko se je vrnil iz taborišča. Takrat še slutili nismo, da bodo nekaj let pozneje tudi Slovence v najhujši zimi, vklejane in močno zastražene, odpeljali na dolgo pot v Bilečo. Kar so doživeli beograjski študentje, so za njimi v nič boljših okoliščinah doživeli interniranci, ki so jih peljali iz Slovenije v Bilečo leta 1940, in tisti, ki so jih peljali v Medjurečje leta 1941.

Višegrad naj bi po zasnovi policije postalo množično taborišče predvsem beograjskih naprednih študentov. Policija je sklenila prijeti in odpeljati v Višegrad tiste študente, ki so za barikadami na pravni fakulteti branili nedotakljivost univerze. Pri tem je policija ubila Mirka Serzentića.

Režimski ukrepi pa so naleteli na odpor vse svobodoljubne jugoslovanske javnosti, zato je morala policija popustiti in je bilo v drugi skupini celo manj jetnikov kot v prvi. Za drugo skupino so trajale aretacije kar tri dni, od 30. januarja do 1. februarja 1935, vendar je policiji uspelo prijeti le pet ali šest študentov, vsi drugi so bili v zanesljivih zatočiščih.

Jetniki prvega jugoslovanskega koncentracijskega taborišča so bili: Jože Baruh (ki je bil skupaj z bratom Borom pozneje tudi v bileškem taborišču). Jože je padel v partizanih že leta 1941. Od višegrajskih internirancev sta padla leta 1941 še Laza Simić, kot diverzant v Beogradu, in Mićo Zečević, ki so ga ustrelili. Vukman Krušić je padel 21. januarja 1942 in so ga razglasili za narodnega heroja. Prav tako so razglasili za narodnega heroja Mirka Tomića, člana glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Srbije in člana pokrajinskega komiteja za Srbijo, ki so ga ustrelili v Beogradu decembra 1942. Mladen Paternoster je umrl po nesrečnem naključju že leta 1937. Ljubo Bulat je tik pred vojno umrl naravne smrti. Osmana Sabitovića pa so ob začetku vojne ubili v Lepoglavi.

Drugi interniranci so bili: Svetozar Vukmanović, Veljko Vlahović, Cvijetin Mijatović, Vojo Kovačević, Peko Dapčević, Dragiša Ivanović, Dragoslav Mutapović, Milenko Ostojić, Erih Koš, Mirko Jankov, Uglješa Danilović in Jakov Jovanović.

Zaradi odločnega odpora vse jugoslovanske javnosti so morali to taborišče kmalu razpustiti in preteklo je pet let, preden so ustanovili nova koncentracijska taborišča. Najprej v Bileći in Lepoglavi, potem pa še v Smederevski Palanki, v Medjurečju pri Ivanjci, v Baratovu pri Srebrenici, v Kučevu in Beraneh. Medtem ko je taborišči v Bileći in Lepoglavi upravljalo ministrstvo za notranje zadeve v Beogradu, je vsa druga taborišča organiziralo ministrstvo za vojsko. Popolnoma izjemen položaj je imelo taborišče v Kerestincu, osnovano po razpustu taborišča v Lepoglavi. To taborišče je bilo prepuščeno na milost in nemilost ustaško mislečemu oblastnemu aparatu banovine Hrvatske. Nas zanimata predvsem koncentracijsko taborišče v Bileći in Medjurečju, kamor so pošiljali tudi slovenske komuniste.

Da bi imel režim za internacijo komunistov pravno osnovo, je že tako drakonski zakon o zaščiti države — po njem je bilo že na tisoče revolucionarjev, najboljših zakon našega ljudstva, obsojeno na dolgoletno robijo — še poostрил z dodatnim členom 12a, po katerem so lahko policijski organi — brez vsakršne sodne razsodbe —

kar je bilo v nasprotju z ustavo — vsakomur samovoljno odvzeli svobodo in ga internirali.

Dr. Korošec je zahteval, da se tudi za slovenske antifašiste osnuje koncentracijsko taborišče, vendar nekje daleč od Slovenije. Izbrali so Bilečo, ki je bila po mnenju vlade dovolj oddaljena, da javnost ne bo tako hitro izvedela, kaj se tam dogaja.

Tja so januarja 1940 poslali antifašiste iz Srbije, Bosne in Črne gore ter Makedonije, nato so prišli na vrsto Slovenci.

Dne 7. in 8. februarja je bilo na področju tedanje »Dravske banovine« izdanih okrog 50 konfinacijskih odlokov, na podlagi katerih so aretirali in odpeljali v Bilečo devetnajst tovarišev in tri tovarišice, drugim, ki so bili na listi, pa se je posrečilo, da so se pravočasno umaknili in živeli od tedaj v ilegali.

Prekaljenost in borbenost komunistov in drugih antifašistov, ki so šli skozi Bilečo, dokazuje dolga lista imen tistih, ki so v narodnoosvobodilni vojni izgubili življenje:

Ivo Ribar-Lola, Ivan Milutinović, Lojze Hohkraut, Kosta Stamenković, Oskar Kovačič, Peter Šprajc, Stane Bajuk, Nace Kralj, Ivan Keše, Biba Röck, Štefan Kovač, Aladar Kardoš, Jože Seško, France Pacek, Franc Benedičič, brata Baruha in drugi.

Življenje internirancev v Bileči je bilo posebno v začetku zares težavno, težje kakor v najhujšem zaporu. Zaprli so nas v eno od kasarniških zgradb, ki se je imenovala »turška kasarna«.

V sobah smo živeli strogo ločeni od drugih, ker je hišni red prepovedal vsakršen stik med sobami. Ta hišni red pa so vzdrževali številni žandarji, ki so bili posebej izbrani za to službo in zelo surovi. Stali so z nasajenimi bajoneti pred zgradbo in okoli nje; na hodniku in celo v vsaki sobi je noč in dan stal žandar z nasajenim bajonetom ter opazoval, kaj delamo, in prisluškoval našim pogovorom.

Hrana je bila zelo slaba. Dopisovanje je bilo omejeno le na najožji krog svojcev, in še to v začetku le enkrat na mesec — pod strogo cenzuro. Zdravniške oskrbe ni bilo nobene in često tudi vode ne za najnujnejšo higieno.

Najhuje pa je bilo to, da je vsak orožnik imel popolno pravico nad našim življenjem. V hišnem redu je pisalo dobesedno: »Najstrože se zabranjuje pokušaj begstva, dogovarjanja i pripremanja za begstvo, negodovanje, odricanje rada ili primanje hrane, odpor ili neposlušnost protiv pretpostavljenih starešina ili organa javne bezbednosti. Koji se konfinirac ogreši o ovaj propis biće najstrože kažnjen, a pored toga izlaže se opasnosti, da bude u slučaju begstva, pobune, nasilja ili neposlušnosti protiv službenika ubijen oružjem.«

Vse to je kazalo, da nas želi režim čimprej uničiti. Zato so nas orožniki, posebej pa njihov komandir poručnik Terzić, stalno provocirali, da bi imeli vzrok za represalije.

Tako se je zgodilo, da so že prve dni po našem prihodu brez kakega pravega razloga surovo napadli tovariša Mošo Pijada in Ivana Milutinovića ter ju odpeljali v okrajni zapor, kjer so ju pretepali in mučili, tako da so Moši Pijadu zlomili dve rebri.

Bilo je jasno, da tega dejanja in takega režima nismo mogli in smeli mirno prenašati. Protestirali smo pri okrajnem načelniku in zahtevali od ministrstva preiskavo ter začeli tudi gladovne stavke.

Pri vsem tem pa smo se zavedali, da bomo uspeli le, če se bo za nas zavzela široka javnost. O tem pa smo bili prepričani, saj smo vedeli, da je na delu naša partija, ki bo znala mobilizirati množice proti najnovejšemu nasilju profašistične

vlade. Zato smo po vseh mogočih kanalih in zvezah pošiljali poročila o stanju v taborišču ter prek svojih advokatov in raznih ustanov vlagali pritožbe proti ravnanju z nami kakor tudi proti internaciji sami. In ne zaman.

O teh hudih dnevih priča še danes mnogo ohranjenih pisem, ki smo jih mimo cenzure ali kakorkoli pisali svojcem. Med njimi je tudi pismo tovariša Lole Ribarja, ki ga je pisal svojemu očetu dr. Ivanu Ribarju takoj po surovem napadu na Mošo Pijada in Ivana Milutinovića.

Naj citiramo nekaj odlomkov kar v originalu:

»Dragi moji, primio sam Vaš list, a nadam se i vi moj. Koristim ovu priliku da vam se javim, radi jučerašnjih događaja ovde, koji su bili strašni i zahtevaju hitne intervencije u Beogradu...

Šaljemo telegrafski protest ministru unutrašnjih dela i dr. Mačeku i tražimo što hitnije rešenje naše pretstavke i žalbe i hitnu inspekciju ministarstva zbog likvidacije ovog režima ovde, a naročito po pitanju ovog slučaja...

Važno je o tome obavestiti javnost, komore, stranke i izvršiti pritisak kod nadležnih kako u cilju protesta protiv ovd. žandarmerije, tako i u cilju rešenja čitavog našeg položaja...«

Pretresljiv je konec pisma:

»...Dragi moj tata, znam, — i sam vidim — da činiš sve što je moguće za nas sve — i za mene i da mnogo radiš. Hteo bih još jednom da znaš koliko su ti svi ovde za to zahvalni, koliko te cene i koliko se — više no ikad — ja s tobom ponosim. Gurni još jedan najjači napor — i verujem da ću ti se uskoro vratiti...«

Naša partija je dejansko uspela, da so delovni ljudje širom po Jugoslaviji že prve dni zvedeli o tem najnovšem ukrepu protiljudske vlade, ki je bil čisto po fašističnem vzorcu. In ti so hitro reagirali. S številnimi protesti so hoteli preprečiti policiji pošiljanje ljudi v koncentracijska taborišča.

V Ljubljani si policija po prvih demonstracijah ni upala več voziti internirancev na ljubljansko postajo, temveč so jih s policijskimi avtomobili vozili v Zalog, kjer pa se je že zbrala velika množica demonstrantov, ki je glasno protestirala proti nasilju bana Natlačena, notranjega ministra Korošca in tedanje vlade. Zalogu so se pridružile tudi Trbovlje in drugi delavski kraji, kjer so transport internirancev pričakale še večje množice demonstrantov. Zato je morala policija neko skupino internirancev, ki je bila v zaporu pripravljena za taborišče, izpustiti domov in celo začasno prenehati z aretacijami. Val ogorčenja in protestov po Jugoslaviji se je povečal, ko so bile delavske organizacije in vsa javnost prek pisem, ki smo jih ilegalno (zaradi stroge cenzure) pošiljali svojcem, obveščene o nečloveških in krutih razmerah v taborišču.

V Sloveniji je partija organizirala zbiranje podpisov, ki so jih kljub policijskim represalijam dajali celo taki, ki so bili še pod vplivom konservativne miselnosti, a se niso strinjali s fašističnimi metodami vlade.

Največji odmev pa je imelo odprto pismo tovariša Kardelja, naslovljeno na tedanjega podpredsednika vlade dr. Mačka, ki je do kraja razkrinkalo tega prikritega, a tembolj zakrknjenega reaktionarja.

»Dr. Vladimiru Mačku,
podpredsedniku kraljevske vlade.

Ne naslavljam tega pisma na vas, da bi prosil milosti za internirane mučenike. Njihova osvoboditev ni vprašanje vaše dobre volje, marveč vprašanje zmage človeškega nad nečloveškim, svetlega nad temnim, napredka nad reakcijo, človeške vesti nad besom protiljudskih sil...

Toda, če naslavljam to pismo kljub temu na vas, ki vas imam za enako soodgovornega za vse, kar se danes dogaja v Jugoslaviji, potem delam to predvsem zaradi tega, da bi pomagal razbiti varljive iluzije, ki so deloma še zvezane z vašim imenom, v katerega so leta in leta neštete ljudske množice polagale vse svoje dobre nade in pričakovanja...

Nekoč ste govorili, da ni resnične osvoboditve narodov Jugoslavije brez ukinutve ustave iz leta 1931. — Vlada, v kateri vi sedite, pa je prekršila to ustavo ne s ciljem večje demokracije v državi, marveč novega nasilja. Ustava določa, da se nikogar ne more niti izgnati izven občine, v kateri je pristojen, brez sodne razsodbe. Vi ste z dodatnim čl. 12a kršili ustavo, kajti ta člen dovoljuje policijskim organom, da samovoljno internirajo ljudi.«

Nato opisuje tov. Kardelj slabe življenjske razmere internirancev v Bileći in zaključuje:

»G. podpredsednik! V takih pogojih ne žive interniranci nikjer na svetu, niti ne v zloglasnih Hitlerjevih koncentracijskih taboriščih...

Slovensko ljudstvo lahko s ponosom ugotovi, da v njegovi zemlji niti najodvratnejši dosedanja režimi niso uspeli zadušiti njegovega stanovitnega odpora proti metodam nasilja. Tudi to pot je ogorčenje brez primere zajelo vse plasti slovenskega naroda, od trboveljskih rudarjev, katerim so iztrgali njihove delovne tovariše in sotrpine, pa do banovinskih svetnikov, ki so pod pritiskom ljudstva morali priznati, da vlačenje slovenskih ljudi v koncentracijska taborišča resnično moti red in mir v Sloveniji.

Iz vseh teh razlogov ne zahtevamo samo mi, internirani, ne samo naši svojci, vse slovensko ljudstvo zahteva od vas:

Razpusnite koncentracijska taborišča! Ukinite člen 12a!

Ukinite zakon o zaščiti države! Odprite ječe!

Ljudstvu je potrebno mnogo in zopet mnogo svobode, da si bo moglo ohraniti mir v tem imperialističnem požaru!«

Pod takim, čedalje močnejšim pritiskom javnosti in svojcev ter ob vedno hujšem izrazu splošnega nezadovoljstva s politiko vlade, ki je tirala Jugoslavijo v prepad, medtem ko je vojna vihra divjala že nad vso Evropo — ter zaradi vedno odločnejših demonstracij in gladovih stavk samih internirancev — je režim končno moral popustiti.

Zgodilo se je celo, da je njegovo lastno sodišče — upravno sodišče v Celju — na tožbo slovenskih internirancev razsodilo, da je internacija nezakonita, ker je protiustavna. Zato so začeli izpuščati posamezne tovariše ali skupine domov in tudi režim v taborišču se je izboljšal — dokler ni bilo proti koncu leta taborišče ukinjeno.

Tako se je končal boj, v katerem je naša partija dosegla novo zmago, saj ji je uspelo razbiti ta fašistični poizkus reakcije in ga izkoristiti v prid nadaljnje revolucionarnega poleta, torej kot orožje, ki se je obrnilo proti tistim, ki so se ga lotili.

Odpust iz taborišča pa še ni pomenil vrnitve v svobodo. Opuščene internirance so namreč konfinirali v domačih krajih, tiste pa, ki se odloku o konfinaciji niso pokoravali, so kratko in malo zaprli.

Medtem je partija zvedela, da pripravljajo za komuniste in antifašiste novo koncentracijsko taborišče v Medjurečju pri Ivanjici, zato je izdala navodila, naj se vsi, ki so ogroženi, umaknejo v ilegalo. Z odhodom v ilegalnost so se nekateri bivši interniranci iz Bileće izognili ponovni internaciji v Medjurečju.

Med tistimi bivšimi »Bilečani«, ki so jim pozive izročili in so se jim morali odzvati, ker bi jih sicer šteli za vojne ubežnike, so bili: Ivo Keše, Lojze Hohkraut, Jože Šeško, Lojze Ocepek, dr. Lojze Mihelič in Nace Kralj. Izkušnje, ki so si jih le-ti pridobili v Bileci, so bile zelo koristne tudi za organiziranje odpora v Medjurečju. Lojze Hohkraut je imel na poti do Medjurečja spremljevalca po partijski liniji, ki je vzpostavil zvezo med taboriščem in centralnim komitejem komunistične partije Slovenije. Takojšnja povezava je bila nujna zaradi velikega števila v Medjurečju interniranih Slovencev. Le-teh je bilo okrog 350, samo nekaj manj kot Makedoncev, medtem ko je bilo Bosancev le okrog 40, Srbov pa le okrog 20.

Interiranci so zelo pogrešali partijsko literaturo. Prenos le-te iz Ljubljane v Medjurečje je partija zaupala Lojzetu Prešernu, ki ga je spremljala tovarišica Marica Kumar. To je bilo dne 9. III. 1941.

V Medjurečju je bilo ob reki Moravici postavljenih petnajst velikih lesenih barak z dvojnimi pogradi. Stene barak so bile tanke, tako da je skozi je prav pošteno pihalo. V baraki za sto ljudi je bila na sredi ena sama peč, tako da so pošteno zmrzovali podnevi, še bolj pa ponoči, saj so ležali zgolj na slami, pokriti pa so bili z odejami in vojaškimi plašči ali pa so spali kar oblečeni, saj obleke tako in tako niso imeli kam odložiti.

Zemljišče pred barakami je bilo ob dežju tako blatno, da so se noge vdirale do gležnjev. Dosti blata se je nabralo seveda tudi v baraki. To je že tako in tako slabe higienske razmere še poslabšalo. Ker ni bilo nobenih omar, so bile izpostavljene prahu vse reči interniranih, od porcij, toaletnega pribora, do obleke, obutve in posteljnine. Nekatere stvari so si interniranci sčasoma sami uredili. Teren okrog barak so izsušili tako, da so izkopali järke. Tudi pot do stranišč so izsušili. Tako so se rešili prahu v barakah, ki jim je ogrožal zdravje. Nevarnost epidemij je bila vsaj deloma odpravljena.

Kakor smo omenili v uvodu, je bilo taborišče pod vojaško upravo, vpoklicani pa so bili vključeni v tako imenovane delovne bataljone.

Komandant taborišča je bil orožniški podpolkovnik Stjepan Jakovljević, poznejši okupatorski komandant orožniškega polka v Mostarju oziroma v Sarajevu. Vsaka izmed osmih čet je imela komadirja, orožniškega kapetana in enega ali dva orožniška podoficirja.

Stražarsko dolžnost pa so opravljali pomožni orožniki, novačeni predvsem iz vrst četnikov.

V Bileci niso prikrivali, da je taborišče namenjeno komunistom, v Ivanjici pa so to skušali prikriti na vse mogoče načine. Najprej s tem, da so prizadeti dobili vojaške pozive na orožne vaje. Temu primerno so jih res razdelili v čete in vode. Toda to je bilo tudi vse, kar je bilo v tem taborišču vojaškega. Druge »vojaške« navade so hitro opustili, tako tudi molitev. Ko so internirane prvič postrojili, da bi pred zajtrkom molili, so se temu uprli in tako je morala ta kamuflaža odpasti.

Z vsakim dnem se je bolj in bolj uveljavljal organiziran odpor internirancev, ki ga niso več organizirali posamezni komunisti, temveč kompaktna partijska organizacija, ki je zbrala okrog sebe večino. Komaj je preteklo deset dni od prihoda prvih internirancev v taborišče, že je poslalo partijsko vodstvo Milorada Gajića, ki je delal v tehniki Pokrajinskega komiteja KPJ za Srbijo, na ilegalno pot v Beograd. Tu se je Gajić sestal s Svetozarom Vukmanovićem, ki je imel poleg drugih izkušenj tudi bogate izkušnje iz Višegrada. To pa ni bil edini podvig, ki ga je organizirala partija. Prav tako, kakor je Gajić opravil svojo misijo pri Svetozaru Vukmanoviću in partijskem vodstvu v Beogradu, ne da bi taboriščna uprava za to zvedela, se je

tovarišu Slobodanu Macuri, študentu beograjske univerze, dvakrat posrečilo priti v taborišče in se povezati s komunisti iz Bosne in prek njih s centralnim partijskim vodstvom. V Bileći je bil že uspeh, če je kdo — posebno prve dni — prišel neopaženo iz srbske v slovensko sobo ali narobe. Vendar se je zgodilo, da sta zaradi nekega razgovora Ivan Milutinović in Ivan Ribar že prve dni internacije prebila vso noč v slovenski sobi, predavatelji pa so se med sobami bolj ali manj redno menjavali.

Tošo Vujasinović pa je kmalu upostavil zvezo tudi s partijskim vodstvom.

Zveza z zunanjim svetom je bila seveda v Ivanjici lažja, ker taborišče ni bilo ograjeno, tako da so se podnevi interniranci lahko gibali v širšem taboriščnem prostoru, ne samo v neposredni bližini barak. Taborišče v Ivanjici je režim poskušal kamuflirati še s tem, da je poklical na orožne vaje tudi izrazite nasprotnike komunistov vse do navadnih agentov in provokatorjev, ki so imeli podobno nalogo kakor v Bileći. Ker so bili tu in tam odkriti že prve dni, jim je bilo delovanje povsem onemogočeno. Nehote je k temu pripomogla sama uprava Medjurečja, vsaj kar se tiče obeh bratov Labusov iz Banje Luke, ki sta bila znana ljotičevca. Oba Labusa, sinova »zaslužnega« pravoslavnega duhovnika, sta dobila od uprave taborišča oficirsko uniformo. Tudi spala nista v barakah z ostalimi, temveč v posebnih prostorih v baraki za upravo. Brž ko sta se pojavila v oficirskih uniformah, so ju interniranci sprejeli s protestom, tako da si brez zaščite stražarjev nista več upala mednje. Podobnih primerov je bilo seveda več. Navsezadnje ni preostalo upravi nič drugega, kakor da privoli, da si interniranci sami izvolijo svoje vodstvo, saj se tudi ukazom dežurnega v četi, ki je bil kdo izmed pomožnih orožnikov, niso hoteli podrejati, dokler niso na le-te pristali izvoljeni sobni starešine. Le-ti pa nikoli niso dovolili, da bi dežurni postavljali prevelike zahteve po delovni sili iz vrst internirancev.

Zaradi odpora internirancev je propadla tudi nameravana graditev ceste od Medjurečja k Sjenici. V ta namen so v eno največjih barak že pripeljali vse potrebno orodje, od lopat, motik, krampov pa vse do samokolnic. Toda pozivu za odhod na delo se je iz vsake čete odzvalo le po nekaj ljudi. Še tisti, ki so se prijavili na zborem mestu in prevzeli orodje, niso nič koristnega napravili, saj so odvrgli lopate in delovne akcije je bilo konec za vselej.

Zanimivo je, da je tudi bileški dnevni red predvideval prisilno delo, toda to zamisel je uprava še pravočasno opustila, ker se je zavedala, da bi doživela popoln neuspeh.

Glede hrane sta bili obe taborišči na slabem. Hrana je bila v Ivanjici celo slabša, kakor so jo sicer imeli pri vojaki v stari jugoslovanski vojski, nič boljša pa ni bila v Bileći. Medtem ko so v vseh drugih vojaških pekarnah pekli vsaj pšenični kruh, so tu pekli kruh, ki je bil pomešan s koruzno moko. Za zajtrk so kuhali lipov čaj. Ker je bila za hrano predpisana posebna lestvica o količini živil za vsakega interniranca, so le-ti zahtevali kontrolo v kuhinji nad potrošnjo živil. Izvolili so iz svoje srede tako imenovane »komisarje«, ki so nadzorovali potrošnjo živil, kuho in higieno. Hkrati pa so po četah organizirali četne ekonomate, ki so prevzemali hrano, ki je prihajala v paketih od zunaj, bodisi kot pomoč organizacij ali sorodnikov interniranih. Ker pa vseh živil ni bilo moč pošiljati po pošti, so zbrali tudi denarna sredstva, s katerimi so jih kupovali. Dostikrat se je tudi zgodilo, da so pakete v upravi taborišča poneverili.

Poseben problem je bilo tudi ogrevanje sob. Drva, ki so bila v ta namen na razpolago, nikakor niso zadostovala, in če interniranci niso hoteli zmrzovati, so se morali sami oskrbeti z njimi. Po drva so hodili na planino Čemerno. Ker sekir niso imeli, so zbirali v glavnem suhljad, ki pa je tudi ni bilo na pretek.

Glede zdravstvene službe so bili v Ivanjici vsekakor na slabšem kakor v Bileči. Za zdravje 80 bileških internirancev sta skrbela dr. Steinfeld in dr. Mihelčič, za zdravje desetkrat večjega števila (800) internirancev v Medjurečju pa sta prav tako skrbela samo 2 zdravnika dr. Jože Potrč (hkrati član taboriščnega komiteja) in dr. Lojze Mihelčič. Obe taborišči sta imeli tudi vsaka svojega uradnega zdravnika — šefa ambulante. Medjureški uradni zdravnik je bil internirancem več kot nenaklonjen, saj je bil kot ruski emigrant zagrizen antikomunist. Zelo priljubljena pa sta bila oba zdravnika — slovenska interniranca. Dr. Jožeta Potrča se še danes hvaležno spominja prebivalstvo tamkajšnje okolice, saj je tudi civilnim bolnikom pomagal, kolikor je mogel.

Zaradi kupovanja raznih potrebščin so si interniranci priborili pravico, da je iz vsake čete po nekaj ljudi hodilo vsak dan v Ivanjico. To je bila najboljša priložnost za oddajanje pism na pošto, za spoznavanje in povezovanje z ljudmi. Partijska organizacija je tudi v tem taborišču dala pobudo za politično delo, za izobraževanje in za kulturno delovanje.

Čeprav je taborišče obstajalo le dobra dva meseca, od 25. januarja do 30. marca 1941, so imeli po barakah kar lepo število predavanj, pevskih vaj in raznih prireditev. Večje prireditve z dramskimi nastopi pa so imeli skupno na prostoru pred barakami. Slovenski pevski zbor je z veliko vnemo in uspehom vodil ing. Friderik Gerl. Le-ta je odkril makedonsko narodno pesem, ki jo je prepesnil v slovenščino. To je pesem »Slovenci kremeniti«, ki je postala taboriščna himna, kakor Bilečanka, pozneje pa ena izmed znanih in zelo razširjenih partizanskih pesmi.

Najaktivnejša pa je bila vsekakor šahovska sekcija, ki je organizirala več turnirjev. Na prvem turnirju je postal »bataljonski« šahovski prvak tovariš Ivan Bratko.

Sedemindvajseti marec 1941 je prinesel osvoboditev tudi internirancem v Medjurečju in povsod drugod z edino izjemo Kerestince, kjer so ne samo zadržali že zaprte, temveč so prav v marčevskih dneh, neposredno pred podpisom trojnega pakta, zaprli veliko najaktivnejših komunistov iz Hrvaške, da bi jih pozneje izročili okupatorju. Le redkim se je posrečilo zbežati iz tega taborišča in se tako rešiti smrti.

Glavna krivda za dogodke v Kerestincu pada na tiste, ki so avgusta 1939 prevzeli oblast v banovini Hrvatski; to pa niso bili Paveličevi ustaši, temveč ljudje v bistvu istega kova, ki so sestavljali Maček-Šubašičevo policijo ter građansko in seljačko zaščito. Odločni akciji Komunistične partije in Ljudske fronte za osvoboditev vseh zaprtih in interniranih se moramo zahvaliti, da je bil v Jugoslaviji en sam Kerestinec.

To so le blede spomini na čase, ko so neusmiljeno preganjali in zapirali tiste, ki so bili pripravljeni najodločnejše braniti Jugoslavijo pred napadom nacistične Nemčije in fašistične Italije.

**Nguen
Man Hao**

ZADNJA DIAGNOZA

NGUEN MAN HAO JE MLAD VIETNAMSKI PISATELJ.
»ZADNJA DIAGNOZA« JE IZ KNJIGE »POT, KI JE
PRED NAMI« (1960), V KATERI SO IZŠLA DELA RAZ-
LICNIH VIETNAMSKIH AVTORJEV.

Doktor Hang se je molče mrščil ter previdno zibal skodelico črne kave, ki jo je držal v roki. Žena ga je pogledala le za trenutek, pa je videla, da mu pogovori gostov niso všeč — ti so namreč glasno govorili o politiki. Doktor ni maral imeti s politiko nikakršnih opravkov. Naj je kdorkoli začel razpravljati o zadnjih novicah, že ga je pograbil strah. »Samo da človek vtakne nos v politiko,« je menil, »že si nakoplje nesrečo na glavo. Če si zdravnik — se ukvarjaj z medicino, v prostem času pa se posveti družini.« Posebno previden je postal potem, ko so po ukazu predsednika Ngo Din Diema odpustili iz službe in zaprli veliko vidnih uradnikov v uradu guvernerja province in v prefekturi.

»Toda saj so vendar to Diemovi ljudje, zakaj so jih takoj odpustili?« — ga je vprašala takrat žena.

Skomignil je.

»Ne vem, res ne vem! Dandanes je težko karkoli razumeti.«

In zdajle torej prijatelji, ki jih je povabil, niso našli nič primernejšega, kot da so se pod njegovo streho začeli pogovarjati o politiki.

»Vrag jih pocitraj! Prismodujejo celo o notah o združitvi.«*

Srce mu je začelo razbijati. Eden izmed gostov se je odrezavo zasmeljal in rekel:

»Potrebne so reforme in korenite spremembe. Z oblasti je treba odstraniti vse, ki so se prodali tujcem in se trmasto upirajo revoluciji. Le tako bi se dalo vso stvar še rešiti...«

Doktor Hang se je nehote ozrl proti vratom, kot bi se bil bal, da kdo prisluškuje.

* Tu so mišljene note Severnega Vietnama vladi Južnega o ukrepih za mirno združitve obeh delov v enotno državo.

Po naravi je bil neodločen in molčeč ter zelo obziren s prijatelji. Že večkrat je hotel pretrgati ta pogovor, vendar mu je bilo nerodno, zato je molče obsedel in se samo bolj in bolj mrščil.

Žena je vstala in poiskala karte.

— Prosim vas, — se je obrnila h gostom, dosti je bilo debate, dajmo se raje zabavati in zaigramo nekaj partij...

Gostje so po njenem glasu takoj uganili, kaj stoji za njenimi besedami, zato so se zasmejali.

— Zaigramo, zaigramo! Prisedi vendar, Hang...

Obraz se mu je razjasnil in hvaležno je pogledal ženo. Komaj so razdelili karte, že je zazvonil telefon. Žena je vzdignila slušalko.

— Zate, Hang, nekdo, ki ga ne poznam po glasu.

Doktor je vstal.

— Igraj namesto mene, — je rekel ženi. — Tu so karte, jaz sem že vrgel to pot.

Stopil je k telefonu:

— Halo! Iz bolnice?

Doktor se je nenadoma sklonil nad aparat ter pritisnil slušalko k ušesu. Smeh mu je izginil z obraza, zamenjala sta ga nemir in osuplost.

— Da!... Da! Že grem.

Položil je slušalko in si s prosto roko živčno razpel suknjič.

— Kaj je, Hang?

— Nič posebnega. Kar sedite. Jaz bom samo postavil diagnozo in se takoj vrnil.

Žena, ki se je naučila po komaj opaznih znakih uganiti, kakšne volje je, je vedela, da ni res, kar je bil rekel.

Šef guvernerjevega urada ga je klical v zvezi z nujnim primerom. Doktor Hang je bil razburjen. Že od nekdanj — sam ni vedel, kdaj se je bilo to začelo, ga je, kadar je bil slišal o kakršnih koli višjih ustanovah, stisnilo pri srcu... Guvernerjev urad... služba državne varnosti... sodišče...

Nejasne slutnje so se prevrgle v strah, ki mu je stisnil srce, ko je zavil proti guvernerjevi palači. Na dvorišču ter na cesti so se gnetli ljudje. Bili so kmetje. Molčali so, vendar sta se jim na obrazih videla nezadovoljstvo in strah. Slišati je bilo, da nekdo joče. Povsod okoli so stali vojaki in orožniki... »To so vendar demonstracije. Le zakaj neki so me klicali. Mogoče me je kdo ovadil in me hoče vmešati v te stvari?...«

Stopil je k vhodnim vratom. Tisti hip se mu je približal slaboten starec, oblečen v črno:

— Prosim vas, spoštovani doktor, napravite svojo dolžnost v imenu resnice in pravice.

Vsaka njegova beseda je bila kot pribita. »Moj bog, kaj se je zgodilo?« Hangove noge so postale naenkrat čisto mehke, kot iz vate. Nasproti mu je prišel major, šef guvernerjevega urada, in ga povabil v svojo pisarno. Zaklenil je vrata in takoj začel, ne da bi bil zdravnika povabil, naj sede.

— Nesreča. Človek je bil padel, se hudo ranil in umrl. Natančen čas ni znan. Ljudje so prinesli truplo semkaj. Trdijo, da gre za umor. Sporočili so mi, da se zbirajo ljudje. Če se jih bo nabralo še več, se jih bomo težko znebili... Prosim vas, da si truplo ogledate in poveste ljudem, da je ta človek umrl zaradi poškodb, ki jih je dobil pri padcu, in da nikakor ni bil ubit... Tako jih bomo lahko pomirili in razgnali. Kako bomo kaznovali hujskače, bomo

videli kasneje... »Če bom še dolgo tu z njimi, na samem, me bo prisilil, da mu bom kaj obljubil... ne bom mogel odreči! Na vsak način moram iz sobe...«
Odločno je vprašal:

— Kje je truplo?

— Truplo je zunaj. Hočejo, da ga zdravnik pregleda vpricho njih in da tam tudi podpiše izjavo...

Obmolnil je in nato zaupno nadaljeval, kot bi bil Hang njegov so-mišljenik:

— Ljudje so zadnje čase zelo razburjeni pa tudi Vietkong jih hujska. Položaj je napet do konca. Če jim ne bomo popustili v kaki malenkosti, jih bomo težko ukrotili... Bolje jih je pozneje postopoma privijati...

— Toda gospod major, vi ste vendar vojak, zato se tudi sami spoznate na rane, — mu je segel doktor v besedo — ali gre res za nesrečo, kot pravite?

— Ogledal sem si truplo, rana zaradi padca na ostro vejo.

Doktorju je odleglo, zadihal je z olajšanjem.

— No torej, pojdiva.

— Šli boste sami, spremljal pa vas bo moj tajnik.

Doktor Hang se je zagledal v majorjeve oči: v njegovih motnih zenicah so bili slabo skrito sovraštvo, nemir in strah.

Stopil je navzdol po stopnicah in množica ga je pri priči obstopila.

— Doktor, prosimo vas, storite tako, da bo prav!

— Tamle je truplo!

— Naj pride tudi major! Tudi on naj bo zraven!

Mladenič v podporočniški uniformi je hitro zavpil:

— Namesto njega sem jaz! Major ima delo, bo prišel pozneje.

Naenkrat mu je odgovorila množica ogorčenih glasov:

— Ne! Ne! Tako se ne gremo! Major mora biti zraven!

Starec v črnem je dvignil roko:

— Mir! Resnica je prva! Zdravnik naj pregleda truplo!

Ležalo je na bambusovih nosilih in bilo skrbno pokrito s slamnatim pregrinjalom. Dve mladi ženski, ki sta stali poleg, sta pregrinjalo dvignili. Hangu je bilo, kot bi vanj udarila električna. Komaj je zadržal krik, ki se mu je bil hotel iztrgati. Toda tisti hip mu je v možganih zaključilo: »Mirno! Mirno!... Ne smeš pokazati, da žensko poznaš!...«

Sklonil se je nad truplo, da bi ga nihče ne videl v obraz. Seveda, to je stara Tam! Nobenega dvoma ni! Zdelo se mu je, da pada v brezdanji prepad. Vzel je robec iz žepa, začel skrbno brisati očala, kot da bi se pripravljajal za skrben ogled, in si pri tem neopazno obrisal solze...

Mati mu je umrla, ko mu je bilo nekaj dni. In takrat je ta žena, ki je zdaj ležala na nosilih, postala njegova dobra rednica in pestunja. Živela je v njihovi hiši, vse dokler ni on odrasel in doštudiral za zdravnika... Po materini smrti je oče — bil je izobražen človek, vendar se v življenju ni znašel — začel divje piti ali pa je s petelinom pod pazduho hodil naokrog in prirejal petelinje boje ter sklepal stave s takimi postopači, kot je bil on sam. Hang je rasel in se učil in zanj sta skrbeli samo teta, ki ni imela otrok, ter pestunja Tam. Toda tudi teta je bila pogosto za dalj časa zdoma — ukvarjala se je s trgovino — tako da je ostajal sam s pestunjo, ki ga je vzgajala z materinsko nežnostjo in ljubeznijo. Njen mož je nekoč odšel delat na tuje in od takrat ni bilo več ne duha ne sluha o njem. Hang je rasel skupaj z dvema njunima

otrokoma, se igral z njima in hodil v vaško šolo. Ko je postal zdravnik, se je naselil v mestu.

Potem se je začela vojna, preživel jo je v mestu Hue, Tam pa je ostala na vasi, ki je bila na osvobojenem ozemlju. Tako se nista videla skoraj dvajset let.

Ko se je vojna končala, se je vrnil v domače kraje. Od časa do časa je obiskal grob staršev ter pomagal Tam. Zdaj se je že čisto postarala. Živela je na vasi kot prej, trideset kilometrov od mesta. Včasih jo je šel obiskat, ji večkrat pošiljal darove in tudi njegovi otroci so obiskovali babico Tam. Ves čas so jo vabili k sebi, toda prišla ni nikoli. Zaradi tega je bil celo malo jezen nanjo... Bolje kot vsi drugi je vedel, kako je dobra, in ni se spomnil, da bi se bila kdaj s kom sprla. Zdaj je ni videl že dve leti, ker se je bal, da ga ne bi osumili, da ima zveze s partizani, če bi se bil odpeljal na kmete. Vedel je, kaj se godi tam, zato sta sklenila z ženo, da bosta babico Tam vzela k sebi. Res je, da so jo sosedje imeli radi, vendar sta njena otroka že zdavnaj bila z doma, zato ji je bilo sami težko... Da, prav letos bi jih spolnila sedemdeset!...

Kot blisk hitro in hkrati obupno jasno ga je spreletelo vse to, ko je odpenjal obleko stare Tam. Sivi lasje so se kot brezbarvne niti prilepili k njenemu gubastem obrazu. Pod njim je opazil okroglo znamenje, ki je bilo podobno majhnemu novčiču. Ko je nekoč, bil je še čisto majhen, opazil znamenje, jo je bil vprašal: »Kaj imaš tistole okroglo, tetka, a?« Pogledala ga je s komaj malo poševnimi očmi z velikimi črnimi zenicami, zmeraj nekako začudenimi in previdnimi, se stisnila k njegovemu licu in rekla: »Miška me je ugriznila.« Objel jo je okoli vratu: »Tetika, pokaži mi, kje je tista miška, da jo bom ubil in da te ne bo več ugriznila...«

Oči je imela zaprte. Trepalnice so bile videti kot tenki žeblički, ki so bili trdno zabiti v veke. Počasi jo je obrnil. Dve globoki rani od noža ob hrbtenici sta se ji bili zasekali v hrbet... Ni se več obrisal z robcem, solze so mu prosto tekle.

Ni mislil, da so se mu pripovedi o umorih in zverinstvih, za katere se je trudil, da jih ne bi bil slišal, tako globoko vtisnile v spomin! Slike mučenj — odsekane glave, odprti trebuhu — so mu splavale pred očmi. Grozne rane so zasekali v starkin hrbet... Zamižal je in čutil, da ne more več zapirati oči pred vprašanji, ki so mu vrtala v možgane: Zakaj? Zakaj zverinsko ubijajo nedolžne in dobre ljudi, kot je bila stara Tam? Zakaj zasledujejo in ubijajo kot divje živali ljudi, ki so na svetu samo stradali in trpeli?...«

Sklanjal se je nad ranami stare Tam. Naenkrat je zaslišal glasove iz množice:

— Poslušajte, stric, kaj pa mečka toliko časa?

— Kako naj vem! Stoj na miru in glej!

— Saj vemo, kako bo! On je njihove sorte, zlagal se bo, da se je nabodla na vejo.

Hotel je odgovoriti: »Ne, nisem njihov...«

Mrmranje je postajalo vedno glasnejše.

— Doktor, ne bojte se! Povejte nam, kako je res! Zaradi pravice in resnice!

»Res je! — je pomislil. — Strah je treba pregnati... zaradi pravice... Povedati, kar je res!...«

Poslušal je ljudi in jim odgovarjal v mislih. Strahotne podobe so še in še plesale okoli trupla stare Tam. Srce mu je zalival srd... »Da, treba je... zaradi pravice!«

Zravnal se je in se zagledal v množico. Stotine oči so gledale naravnost vanj. Ni več mislil na to, kakšne posledice bodo zanj imele njegove besede. Glasno in počasi je rekel:

— To žensko so ubili!

Tisti hip je pretrgal tišino stoglasi krik:

— Ali slišite! Ali slišite! Zdravnik je rekel, da so jo ubili!

— Ljudje! Ubili so jo!

— O bog! Tako dobro žensko!

Podporočnik ga je sunil z roko. Hang se je spomnil majorjevih besed in doumel, da je za njegov vrat že pripravljena zanka...

Nekakšen fant v modernem kockastem suknjiču in temnih očalih, kakršne nosijo nekateri, da bi skrili oči, je prezirljivo razpotegnil ustnice, na katere se mu je prilepila cigareta:

— Ta stara babura je bila najhudobnejše bitje v vsej vasi! Vietkongovska mrha!

Doktor ga je pogledal. Zakaj se mu zdi njegov obraz tako zoprni, odvraten? Nemočno sovraštvo, ki je v sebi skrivalo nevarnost, ga je dušilo.

— Odkod veste, da je držala z Vietkongom?

Fant ga je grozeče pogledal:

— Kaj pa je tu treba vedeti! Ta čarovnica je kot mora visela nad županom in prefekturo: zdaj naj ji dovolijo, da lahko piše na sever,* zdaj ji niso všeč davki, zdaj ji spet ni prav, da mora vnuk k vojakom...

Množica je grozeče vzvalovila:

— Njeni otroci so na severu, zato je prosila, če lahko piše tja!... Saj prosimo tudi mi... Tudi mi bi radi dobili pisma od svojih otrok. Davki stiskajo vse! Tudi mi protestiramo!... Ko vzamejo naše sinove k vojakom, tudi mi prosimo, da bi jih pustili domov! Kaj naj pobijejo tudi nas?...

— Ona je bila povezana z vietkongovci, — je divje rekel fant. — To je dokazano. Vi ste zdravnik in vaša stvar je, da si ogledate truplo, ne pa da sitnarite in sprašujete. Zapomnite si raje, da je ni nihče ubil. Padla je in se nataknila na vejo. Preglejte jo še enkrat, toda bolj natančno!

Hang je nenadoma opazil, da stoji zraven njega major. Ta je zavpil in preglasil množico. Vsaka njegova beseda je bila kot udarec kladiva:

— Doktor bo mrliča še enkrat pregledal! Zmotil se je! Rane od ostrih vej je lahko zamenjati z ranami od noža!

Hangu je po ušesih še vedno brnelo, kako je fant z očali zmerjal mrtvo Tam ter grozil... Še je slišal majorjev ukaz. Nenadoma je doumel, sam ni vedel kako, da je prav tisti fant z očali ubil žensko, ki mu je nadomeščala mater, in da ima na vesti še veliko nedolžnih ljudi. Doktor ni več mislil na svojo kariero, srečo, družino. Ogorčenje in jeza, ki sta mu že zdavnaj prekipevala v srcu, sta mu zalila možgane. Na glas, tako da so ga vsi slišali, je dejal:

— Sem zdravnik in sem pregledal to žensko po vseh pravilih. Ima dve globoki rani, prizadejani z nožem. Ne da se ju zamenjati z ranami, ki jih dobiš, če padeš na ostro vejo.

* V Severni Vietnam.

Dvorišče in okolica sta se zatresla od kričanja, ki je vse bolj raslo. Ljudje so ploskali, mahali z rokami in kričali:

— Tako je, doktor Hang! Ta je poštenjak! Ljudje, čast in slava mu! ...

— Ubili so jo! Doktor je povedal, kaj je resnica! ...

Ko je doktor Hang stopil iz pisarne, se je že začelo mračiti.

Majorjev tajnik ga je dolgo pridržal v sobi. Hodil je iz kota v kot po marmornatih tleh, pozvanjal s podkovanimi vojaškimi čevlji, in ta topot je zamolklo odmeval v zdravnikovem srcu. Poročnik je pripovedoval o nečem, prigovarjal in grozil. Doktor Hang ni slišal ničesar. Nekdanji strah se je spet prebudil v njegovi zavesti... Toda saj vendar ni mogel storiti drugače... Spet in spet se je spraševal: Kaj pa če to ne bi bila babica Tam? ... Odločno in jasno si je odgovarjal: Čeprav bi bil namesto nje kak drug človek, bi vseeno storil enako... Zdravnik mora biti pošten... Ne sme se prepustiti strahu. Zdravnik dela vendar v imenu življenja ter pravičnosti... Seveda je škoda, da zdravnika, ki je bil po navadi hodil na mrliške ogleda, niso našli in je on sam moral pojesti to kašo... O bog, kakšne misli pridejo človeku v glavo!

Vzravnal se je in pogledal podporočnika naravnost v obraz. Kričanje, ki je prihajalo od zunaj, se je že skoraj poglobilo, potem pa je spet izbruhnilo z novo močjo. Končno mu je podporočnik odprl vrata.

Stopil je na dvorišče, stopil k ljudem in pred njimi napisal izvid, da je bila starka Tam ubita z dvema udarcema z nožem. Ko je podpisoval, se mu je roka komajda tresla, toda črke so bile razločne in jasne. Ko se je obrnil, da bi se poslovil od podporočnika, je videl, da je ta pomignil fantu s temnimi očali. Na podporočnikovem obrazu je nenadoma prebral toliko neskritega sovraštva in togote, da se mu ni priklonil ter je molče odšel na cesto. Ljudje so se mu umikali, da je imel prosto pot. Slišal je, kako so klicali:

— Hvala, doktor!... Vi ste poštenjak, doktor Hang!...

Molče je šel po cestah, ki jih je že ovijala tema noči. Stotine misli mu je švigalo skozi možgane: majorjeve grožnje... Odpustili ga bodo, zaprli... Mar so taki ljudje kot babica Tam — vietkongovci? Čemu jih ubijajo? Država se ne more obdržati le z umori!...

Začutil je, da se še ne more vrniti domov, zato je počasi odšel proti reki. Nenadoma mu je nekaj z neznansko močjo treščilo na tilnik. Pred očmi so se mu zavrteli ognjeni kolobarji in zgrudil se je na tla. Komaj je še čutil vedno nove in nove udarce. Skušal je vstati, pa je spet padel. Zadnje, kar je slišal, je bil porogljiv glas:

— No, si zdaj sit, mrha! Vietkongovski zaščitnik!

Zazdelo se mu je, da je bil to glas fanta s temnimi očali.

Prevedel Rado Rupar

John Okai

VODE VELIKE REKE

**JOHN OKAI JE GANSKI
PESNIK. RODIL SE JE LE-
TA 1941 IN JE DOBIL LETA
1960 DRŽAVNO NAGRADO
ZA POEZIJO.**

*Čas prihaja in odhaja
kot vode velike reke.
Čas prinaša ljudem možnosti,
njegova reka je polnozvočna kot glasba.
Neizkoriščene možnosti
počasi odtekajo za zmeraj,
in njihova glasba za vedno utiha —
reka je več nikoli ne zaigra.
Čas prinaša druge možnosti,
novo glasbo zveneče reke.
Toda to so povsem drugačne možnosti
in ničemur podobna glasba.
Te možnosti so sijajne
le zame in le za danes,
Jutri bodo možnosti sijajne
le zate in le za jutri.
Danes je glasba voda tiha —
moja ušesa slišijo le tiho.
Jutri bo glasba glasna —
in samo ti jo boš lahko slišal.
Če vode velike reke,
ki drve navzdol, srečajo kamen,
postane njihova glasba še glasnejša.
Ko vode podro kamen,
jih zamenjajo drugi valovi —
ti ne drviijo, ampak mirno teko,
in njihova glasba je nežna in tiha.
In tisti, ki bi moral slišati glasno,
pa je ni slišal, ne bo slišal
tihe — kajti ta je za drugega.*

Prevedel Rado Rupar

Bendili Molokwu

VETER AFRIKE

**BENDILI MOLOKWU JE
NIGERIJSKI PESNIK. RO-
DIL SE JE LETA 1934.**

*Zapoj mi pesem
daljnih prednikov —
naših junaških
očetov.
Loki naših prednikov
so bili zanesljivi —
zanesljive so puške
njihovih sinov.
Bobnaj tamtam,
da bi prisluhnile
trave,
da bi mrtvi vstali in se razvneli.
Danes
se borimo za pravico
do rodne dežele
in svojega jezika!
Bobnaj tamtam,
bobnaj tamtam,
pogumneje!
Veter Afrike
trga oblake.
Glej — naše
nebo žari.
Bobnaj tamtam,
bobnaj tamtam,
naprej!*

Prevedel Rado Rupar

Kulturna panorama

FILMI O NOB

II.

TUJE OPAZOVALCE in kritike, ki so kdaj pisali o našem filmu, strašno skrbi, kdaj je jugoslovanski film »odrasel«. Georges Sadoul menda misli, da leta 1957, Aristarco 1958, Nemec von Zglinitzky pa trdi, da šele 1959 — pač po tem, kaj si Francoz, Italijan in German pod »odraslostjo« predstavljajo. No, tista, da bi filmska umetnost kakšnega naroda dosegla polnoletnost šele tedaj, ko se otrese tujih vplivov, je kajpada bosa; katera umetnost na vsem svetu pa danes lahko trdi, da ni nič in nihče vplival nanjo? Take še marali ne bi! Toda tudi če potisnemo vsa globokoumna razmišljanja — domača in tuja — vkraj, bo držalo, da moramo tam nekje okoli leta 1958 napraviti zarezo v obravnavanju našega filma. Ze zaradi preglednosti. Pa tudi zato, ker se je v polnih desetih letih vendarle marsikaj premaknilo. Če prebiramo v kritikah zmerom enake očitke o »shematičnosti«, ne dovoljšnji »idejni dogmatičnosti«, »tehničnih slabostih« in »oblikovni nedozorelosti« naših filmov, pomeni to namreč leta 1958 čisto nekaj drugega kot deset, dvajset let poprej. Kar napravimo majčkeno primerjavo!

Anekdotica iz prvih dni našega filma: 8. marec je ali nekaj takega, vsekakor se Beograd pripravlja na slavnosten sprevod naprednih žensk — marsikatero so še v uniformi, se razume — in mladi navdušenci se spominjo, kako čudovito bi bilo posneti pri tej priložnosti mogočno, sodobno reportažo. Čisto nekaj posebnega: posneto od zgoraj, denimo, s fasade hotela »Moskva« na Terazijah. Plezajo, pritrjajo kamero — še tako iz dobe nemega filma, s tremi ročicami: eno, da navija filmski trak, drugo, da premika kamero gor in dol in tretjo, da ji daje smer levo in desno. Plezajo torej, si lomijo kosti in vratove, preže na prihajajoče ženske, jih nazadnje ugledajo... »Pazi!« Ena, dve, tri, vsak zgrabi za svojo ročico, jo suka in vrti na mile viže, kamera brni, trak teče, posreči se jim celo čudovit »švenk«, obrat — samo, ko je film razvit, so na njem sicer prav čedna pročelja Terazij, zato pa nobene ženske! Menda so odšle že zdavnaj mimo, preden jih je druga ročica, tista »gor-dol« sploh ujela v sliko! Takšne so bile »tehnične nepopolnosti« leta 1946 — da o »idejni nedozorelosti« sploh ne govorimo!

No, medtem je dobil naš film prve zobke in je že krepko zagrizel v problemne in problemčke in tudi na noge

PRIZOR IZ FILMA »OBRACUN«

se je že postavil, četudi je resda za zdaj še najbolje hodil ob rokah spretnih vzgojiteljev. Priznajmo si brez slepomišenja, saj to ni nobena sramota: prvo dognana dela o našem boju, dela res na evropski višini, so bila »koprodukcije«, četudi ne vselej formalne. Nastala so pač v sodelovanju s tujimi umetniki, ki so nam posodili tisto, česar sami še nismo imeli in nismo mogli imeti. izkušnje. In če nam beseda »koprodukcija« grdo zveni v ušesih — zaradi poznejših izkušenj — se spomnimo tistih zgodnjih, ki so nam in našim partnerjem samo v čast: POSLEDNJEGA MOSTU iz leta 1954 na primer, ali KRVAVE POTI iz leta 1955, našega sodelovanja z Norvežani. Oba filma sta veliko bolj naša, kot bi sklepali po žolčni polemiki, ki se je tedaj vodila za in proti. POSLEDNJI MOST je nastal po zelo dobrem scenariju Stoleta

Jankovića in pri KRVAVI POTI je bil korežiser Radoš Novaković, igralski del pa sta odlično rešila naša umetnika Milivoje Živanović in Milan Milošević. Pri obeh filmih sta ideja in vsebina sami narekovali sodelovanje raznih narodnosti; sicer pa je bil podoben primer OGRADE, ki jo je nekaj let tega snemal Gatti za »Triglav film« in tudi lanski puljski pastorek MOSKI IZLET sodi v ta krog. Našo kritiko vedno moti tisti odstotek tujega duha, ki se pri enakopravnem partnerstvu nujno uveljavi v filmu; in naše občinstvo, vajeno, da gleda junake svojega narodnoosvobodilnega boja skozi oči legende — pozitivne ali tudi negativne — po navadi s temi filmi ne ve kaj početi. A to nič ne spremeni dejstva, da so dobri. In da so marsikdaj nemara prikazali podobo našega boja in junaštva pravičneje in jo ponesli dlje v svet kot nam bližja,

BRANKO PLEŠA V FILMU
»SKOZI VEJE NEBO«

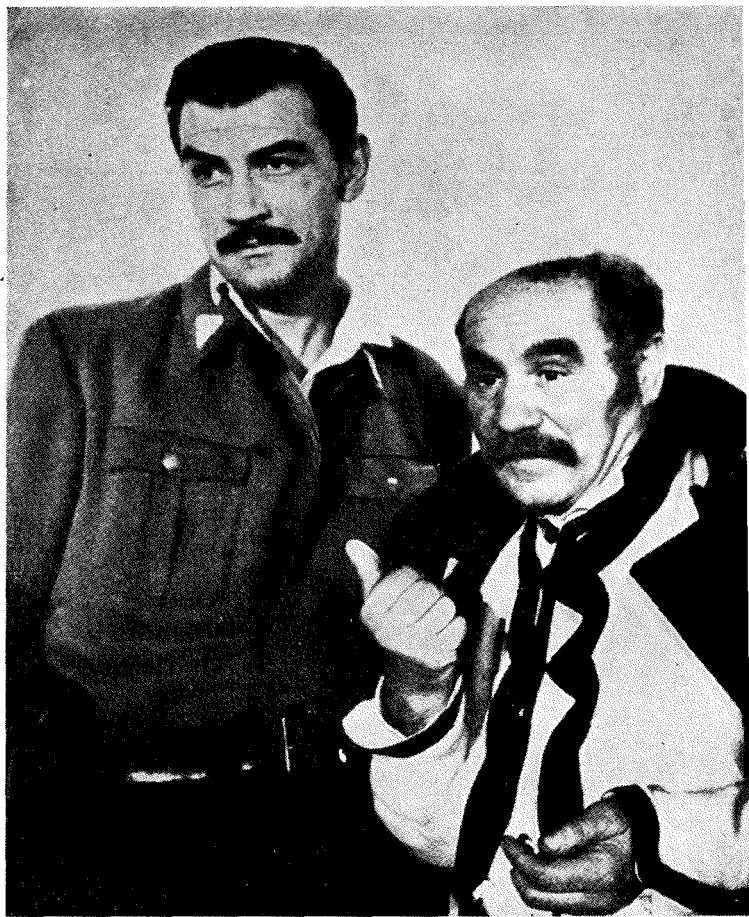
pa izrazno okornejša dela. Matere pač zmerom mislijo, da nihče ne zna prav oceniti njihovega ljubljénčka; na svetu pa je navada, da pišejo spričevala tuji ljudje; in menda je kar prav tako.

Pa pustimo sodelovanja, tista, pri katerih smo samo plačevali šolnino, in tudi tista druga, pri katerih smo imeli nemara celo moralni in finančni dobiček, in si malce ogledimo, kam smo do leta 1958 prišli z lastnimi močmi. Kar precej daleč! Leto dni poprej, 1957, je dosegel prvi film s »partizansko« tema-tiko mednarodno priznanje: to je bil film VELIKI IN MALI Vladimira Po-gačiča, in dobil je v Karlových Varých prvo nagrado za režijo. In istega leta je dobil glavni junak Stigličeve DOLINE MIRU, črnec Kitzmiller, nagrado za najboljšo moško vlogo v Cannesu. Oba

ta dva filma, ki sta torej prodrli na svetovne filmske prireditve, sta leta 1956 tekmovala v Pulju, toda doma ju je po oceni obeh žirij, uradne in žirije kritike, še prekosil tretji, tudi »partizanski« film: Bauerjev NE OBRACAJ SE, SINKO! O začetništvu mladih navdušencev s pročelja hotela Moskve torej nobenega sledu več, jugo-slovanski film je »odrasel« in tekmuje v mednarodni areni, in če z njim še zmerom nismo čisto zadovoljni, so vzroki za to pač popolnoma drugačni kot deset let poprej.

Predvsem: od tistih filmov o »ljud-ski vstaji«, od tistih malce neurejenih, pa pretresljivih kronik našega boja, ni ostalo v »novi« kinematografiji nič več. Malo zato, ker je minilo prvo navdu-šenje, ker ni bilo več v bojih soudele-

ALEKSANDAR GAVRIĆ IN
PETRE PRLIČKO V FILMU
»KAPETAN LES«

ženih množic, ki so z veseljem pred kamero obnovile svoje početje, ker občinstvo ni več ustvarjalno sodelovalo pri gledanju in pokrivalo s svojo vednostjo morebitne pomanjkljivosti scenarija in režije. Deset let je zelo dolga doba, posebno za filmsko občinstvo, ki se po statistiki večinoma rekrutira iz mladine med petnajstim in petindvajsetim letom. Kaj pa so vedeli novi petnajstletniki o kruti stvarnosti in globljih resnicah našega boja! Zanje je postal šolski predmet — če ne celo dolgočasna baharija očetov! Pa tudi režiserji so zgubili nekdanjo nedolžnost. Če je bilo pri prvih filmih pomembno skoraj samo to, da bo zgodba razumljiva in da bodo junaki nastopili pravi čas in v pravi uniformi — glede na poprejšnji in poznejši »kader« —

je morala zdaj zgodba pritegniti in junaki prepričati! Nekdanjemu velikemu in prijaznemu »kako« — kako se je bojeval naš boj? — je stopila zdaj nasproti cela vrsta zahtevnih »zakajev«. Zakaj je bila potrebna ta in ta akcija, zakaj se je junak odločil zanjo, zakaj so se nasprotniki odzvali, kot so se, zakaj ga prijatelji niso podprli, zakaj...? In postalo je jasno, da občinstvu, ki nehotе vnaša v dvorano ta neprijetna vprašanja, ni več mogoče streči s pavšalnimi odgovori, s črno-belimi slikanjem, s shematiziranjem in podcenjevanjem nasprotnikov, ki je tako potrebno v času, ko se še bje boj in je treba spodbujati pogum, in tako razumljivo v času, ko je boj pravkar končan in se presenečeni in presrečni zmagovalec nehotе malo junači.

BERT SOTLAR V FILMU »NE OZIRAJ SE, SINKO«

Prikazu našega boja, kakršnega so začeli SLAVICA, filma TO LJUDSTVO BO ŽIVELO in NA SVOJI ZEMLJI, jih je sledilo še nekaj, šibkejših, pa v isti tradiciji. In do leta 1955 so se vsaj s prvcem predstavile vse nacionalne (ali, če hočete, »republiške«), kinematografije. Leta 1951 Bosna in Hercegovina z MAJORJEM BAUKOM v režiji Nikole Popovića (režiserja filma TO LJUDSTVO BO ŽIVELO), leta 1952 Makedonci s FROSINO v režiji Vojislava Nanovića, in nazadnje, leta 1955, Črnogorci z LAŽNIM CARJEM (v režiji Velimira Stojanovića), ki pa ne sodi v naš okvir, saj sega po tematiki veliko dlje v preteklost.

Tako so bili torej vsi vitezi zbrani in turnir se je lahko začel. In res se je začel; ime mu je bilo »Festival jugoslovanskega filma« in odvijal se je v puljski areni. Prav nič odveč ni govoriti o festivalu, ko si skušamo ogledati rast in razvoj našega filma, tudi če smo se pri tem omejili na eno samo tematiko. Dokler Ostrovrhar ni poznal lepše Bosniakinje Lejle, je veljala za najlepše dekle Turjaška Rozamunda; hočemo

reči: presoja se bistri in kriteriji utrjujejo v primerjavi. In Pulj, kjer se je v prvih letih zbiralo vse, kar je v Jugoslaviji sploh nastalo na filmskem področju, je nedvomno pripomogel k naši kritičnosti in samokritičnosti. Razen tega je prinesel vrsto spodbud.

Puljsko veselje se je — še neuradno — začelo leta 1954, ko so gledali v areni VESNO, SUMLJIVO OSEBO, HIŠO NA OBALI, POSLEDNJI MOST, KONCERT, STOJANA MUTIKASO in DALEČ JE SONCE. Prihodnje leto pa je bil to že čisto pravi festival, z uradno žirijo in žirijo kritike in — med drugim — s tremi filmi, ki so za nas posebej zanimivi: že omenjeno »koprodukcijo« KRVAVA POT; Mitrovičevim EŠALONOM DOKTORJA M. in Čapovimi TRENUTKI ODLOČITVE, prvonagrajencem tedanjega festivala. Oba domača filma sta pomembna zato, ker izpričujeta novo tendenco v obravnavanju narodnoosvobodilne tematike: EŠALON DOKTORJA M. je pravi pravcati »partizanski western«, zvrst, ki se je je Žika Mitrović domislil tedaj in jo je pozneje zelo uspešno uresničil se v KAPETANU LEŠIJU in OBACUNU; da, tudi njegovi SIGNALI NAD MESTOM poprijemajo podobno, čeprav jim manjka tisto, kar daje prvi trojici poseben čar: junak, kakršen je kapetan Leši, in izvirno, filmsko še neobdelano (šiptarsko) okolje. Komerencialni prekat naših filmskih src se kar stiska, ko premišljujemo o milijonih, ki nam gredo bržkone v izgubo, ker ne znamo iztisniti več iz Mitrovičeve ideje in njegovih režijskih sposobnosti. Kakšna čudovita serija bi lahko nastala, če bi združili spretno ekipo scenaristov, Mitrovičev lahkotni prijem, igralski čar Aleksandra Gavrića-Lešija, pisane narodne noše in lepo naravo, potem ko bi se nam posrečilo, svetu ravno toliko približati »eksotični« svet našega šiptarskega prebivalstva med drugo svetovno vojno in tik po njej, kot se je Američanom pred desetletji posrečilo z njihovimi prav nič bolj zanimivimi kavboji in napraviti iz »balistov« in »kapetana Lešija« enako zgovorne simbole nevarne temé in zmagovalne svetlobe! Seveda pa lahko žaluje nad zamujeno priložnostjo samo komercialni prekat naših src; zakaj k umetniškemu ožvljvanju narodnoosvobodilnega boja Mitrovičev EŠALON ni prispeval veliko. In to velja, žal, tudi za TRENUTKE ODLOČITVE, slovenski prispevek k tematiki našega boja leta 1955, kljub temu, da je obveljal ta film kot najboljši

JOHN KITZMILLER V FILMU »DOLINA MIRU«

PRIZOR IZ FILMA »X-25 JAVLJA«

SEVERIN BIJELIĆ IN STANE POTOKAR V FILMU »TRENUTKI ODLOČITVE«

PRIZOR IZ FILMA »X-25 JAVLJA«

Sonce je umrlo

vsega festivala. Bila je to pač »srhljivka«, ki se dogaja med drugo svetovno vojno menda na Slovenskem, po obrtni plati spretno narejen film, ki je nedvomno tudi ustrezal potrebi časa; zakaj, kot smo rekli, široke »ljudske vstaje« občinstvo ni maralo več gledati — vsaj ne okorno prikazane — in stranpot v »srhljivko« je bila vabljava in obetavna. Sicer pa se je »partizanska srhljivka« tudi res uveljavila kot zvrst, Čap je pozneje napravil še eno (ŠPIJON X 25 SPOROČA), podobnega se je lotil Tanhofer v OSMIH VRATIH in še kje, in Mitrovičev film POIŠČI VANDO KOS kaže že z naslovom v to smer. Toda te vrste filmi — s svojimi lastnimi, dovolj strogimi notranjimi zahtevami — nimajo kajpak ne z zgodovino ne z umetnostjo prave zveze. Nič zato! TRENUTKI ODLOČITVE so pomenili vsaj en važen premik: nakazali so široke možnosti, ki jih nudi filmski obdelavi delo ilegalcev v mestih, sploh podoba okupiranih mest. Seveda je bilo tudi že prej nekaj poskusov v tej smeri (prvi menda NESMRTNA MLADOST Vojislava Nano- vića iz okupiranega Beograda), a od TRENUTKOV ODLOČITVE je šla filmska obdelava narodnoosvobodilne tematike precej razločno v dve smeri: na partizansko pot in na prikazovanje ilegalcev in zapornikov. Druga zvrst, ki dela po navadi z bolj »izoliranimi« junaki, je vsaj po psihološki plati do- zorela prej in laže.

S filmi iz leta 1956 smo, kot že po- vedano, doživeli mednarodni uspeh; in leto dni pozneje je bilo še bolje, če- prav ne na našem področju: to je leto Hanžekovičevega filma SVOJEGA TE- LESA GOSPODAR in Pogačičevega V SOBOTO ZVEČER. Čisto očitno se je jugoslovanski film pognal zavidljivo dalje, toda poglobitna nova iskanja se niso vezala na narodnoosvobodilno tem- atiko. Tudi v Sloveniji ne: četudi je leto 1956 leto Štiglicve DOLINE MIRU, je bil po filmu NA SVOJI ZEMLJI z največjim zanimanjem spre- jet film TRI ZGODBE po treh literar- nih predlogah. Sploh je književnost usodno povezana z zgodovino jugoslo- vanskega filma, tudi tistega z narodno- osvobodilno tematiko. Sicer se bomo pa morali s tem vprašanjem tako vsak čas podrobneje ukvarjati: srečno smo namreč prišli do leta 1958, leta filma SKOZI VEJEVJE — NEBO Stoleta Jankovića. Po njem »partizanske« tem- atike ni bilo mogoče nikoli več obde- lovati čisto tako kot poprej.

Lojze Zupanc se že dolgo ubada s pisanjem. Že vrsto let se njegovo ime pojavlja pod črticami, povestmi — zla- sti za mladino — in narodopisnimi zgodbami. Lojze Zupanc je znan ljud- ski pripovednik, mladinski pisatelj in zbiralec narodnega blaga. Izdal je že nekaj zbirki ljudskih pripovedk, med katerimi naj naštejemo samo »Belo- kranjske pripovedke« in nekaj knjig povesti in črtic (Uklenjena mladost, Mlini stoje). Kot zadnja je pred dvema letoma izšla zbirka preprostih črtic, za- jetih motivno iz ljubljanskega pred- mestja, toplo in človeško napisanih (Lajnar svete družine). Svojo najnovej- šo knjigo pa je Lojze Zupanc posvetil osvobodilnemu boju, odmaknjenemu kočevskemu svetu ob Kolpi in tudi sebi. Svoje spomine na lastna doživlja v osvobodilnem boju je namreč obja- vil v knjigi »SONCE JE UMRLO«, ki je pravkar izšla pri zavodu Borec. Drobna knjižica dobrih 120 strani pomeni ene- ga izmed tistih drobnih prispevkov, ki so jih napisali udeleženci osvobodilne- ga boja in ohranili v njih spomin na vojni čas, na burna dogajanja v letih okupacije, na okupatorjev teror, trplje- nje naših ljudi in njihovo predanost osvobodilnemu boju, prispevkov, ki bodo vsi skupaj sestavljali podobo naše revolucije. Zato je pri tem delu prav gotovo dokumentarnost na prvem me- stu, čeprav je v ospredju pripovedi pi- satelj sam s svojo dejavnostjo in svojo usodo v prvih dveh vojnih letih. Se- veda je Lojze Zupanc preveč vnet za leposlovje, da bi pri tako zanimivi snovi ostal zgolj dokumentarist in snovi ne bi literarno oblikoval ter tako ustva- ril knjige, ki je tudi zanimiva in pri- jetno napisana, da se lepo bere. Tako torej Zupančevi knjigi ne moremo pri- znovati samo dokumentarne vrednosti, temveč tudi določeno literarno vred- nost, ki obeta knjigi tudi uspeh pri bralcih.

Zupanc izvira iz ljubljanske delav- ske družine, po poklicu pa je sicer učitelj. Služboval je v več krajih, zlasti pa v Beli krajini in na Kočevskem. Vojno je dočakal na Kočevskem, v vasi, kjer so živeli pripadniki nemške narodnostne manjšine. Zavednemu slo- venskemu učitelju je samo še staro,

zakoreninjeno spoštovanje preprostih ljudi do učitelja pomagalo, da se ga za Hitlerja navdušeni ljudje niso lotili in obračunali z njim, čeprav je bil spričo maščevalnega fanatizma prenapetih hitlerjancev in kulturbundovcev v stalni nevarnosti. Posebno še, ker se po vrnitvi z nesrečne vojske spomladi 1941 kot rezervni oficir ni hotel vdati pritisku sfanatizirane okolice. Vendar pa je prav na svojem službenem mestu dočakal tudi delno streznjenje Kočevarjev, ki so jih nemške oblasti nato silele v »Reich«, — sicer pa samo na izseljeno Krško polje, ter pri tem za večne čase rešile vprašanje kočevske nemške manjšine na Slovenskem. Zupanc se je kot zaveden državljan vključil v osvobodilni boj, vendar je kljub svoji želji, da bi stopil v partizane, moral ostati politični delavec, sekretar terenskega odbora Osvobodilne fronte. Ob italijanski ofenzivi se je iz svojega kraja umaknil v vasi ob Kolpi, kjer je bilo napol osvobojeno ozemlje in kamor so Italijani prihajali le od časa do časa v močnejših skupinah. Na enem takih pohodov so ga po izdajstvu odkrili, aretirali, ga hoteli ustreliti, potem pa odpeljali v kočevske zapore, kjer je dočakal italijansko kapitulacijo in svobodo.

O vseh teh dogodkih pripoveduje zdaj v knjigi. Pripoved začenja z aretacijo in doživetji neposredno po njej, nato opisuje dolge tedne v zaporih kočevskega gradu, ter podoživlja dogodke od okupacije aprila 1941 do septembra 1943. Dogodke ob izgredih hitlerjanskih Kočevarjev, njihovo selitev, začetek oborožene vstaje, razmere na kočevskem podežlju, trenja, konflikte, izdajstva, nasilje okupatorja in zločine nad slovenskim prebivalstvom pa hitro širjenje osvobodilnega boja. Pisatelj je lepo povezal svoja doživetja v ječi s svojimi spomini na pretekli leti svojega življenja ter ustvaril homogeno pripoved, ki je zanimiva, lepo pripovedovana in je tehten dokument časa.

Seveda Zupančevo delo ni roman, tudi ni kronika in sploh ne delo, ki bi bilo napisano s kako globljo izpovedno noto. V prvi vrsti so to le osebni spomini, opisi lastnih doživetij v času vojne ob sočasnem opisu razmer in dogodkov v odločilnem času prvih let okupacije. Ti opisi dogodkov in lastnih doživetij pa so vendarle literarno oblikovani, s pravo mero občutka za vrsto dela in za čas, o katerem pripoveduje. Pisatelj pripoveduje v tretji osebi, toda kar škoda je, da ni ostal pri pri-

povedi v prvi osebi, kar bi samo še povečalo neposrednost in plastičnost teksta. Pisatelju je treba priznati tudi vso poštenost do samega sebe, saj je v svoji pripovedi ne samo skromen, temveč tudi iskren. Če omenimo še spretno kombinacijo sodobnih in preteklih dogodkov, smemo Zupančevo delo označiti kot uspelo delo, bolj uspelo, kot pa je bila knjiga njegovih črtic iz ljubljanskega predmestja. In tudi bolj kot so nekateri drugi spominski zapisi lastnih doživetij v osvobodilnem boju. Seveda delo ni brez napak. Morda niso v skladu s konceptom dela nekateri spomini na šolanje, na očeta. Morda kje zašepa tudi kompozicija in morda vse skupaj včasih izzveni le preveč skromno, preveč površno in premalo poglobljeno. Poglavitna slabost pa je v premajhnem poudarku na notranjem in v prevelikem poudarku na zunanjem dogajanju. Zato ostaja poglavitna vrednost dela vendarle v njegovi dokumentarnosti, čeprav je, kot rečeno, delo lepo napisano in se prijetno bere. Zupanc je s to svojo knjigo predstavil svet ob Kolpi, ki ga na splošno slabo poznamo, se tako oddolžil tamkajšnjim ljudem in prispeval delček k zgodovini osvobodilnega boja v tem delu naše domovine.

S. R.

Darja Vošnjak - Milka Kovič

Bila sem stara dvanajst let

Čeprav se povprečnemu bralcu ne zdi niti važno niti potrebno, je že tako, da poročevalci o novih knjigah le-te kritično ocenjujejo, saj hočejo analizirati pisanje in prodreti do njegovega bistva. Tako se zdi, kot da s tem svojim vrednotenjem razgaljajo pisatelja in knjigo in včasih tudi razbijajo iluzije, ki si jih ob branju ustvarjajo bralci. Zato se nekaterim tako kritično

poročanje o novih knjigah zdi odveč. Posebno za dela s partizansko in revolucionarno tematiko preveč kritično ocenjevanje po mnenju nekaterih ne bi bilo potrebno. Pri tem se sklicujejo na to, da je tematika, ki jo obravnavajo ta dela, tako pomembna, da je kritično vrednotenje teh del knjigam bolj v škodo kot pa v korist. Da je pač dobro marsikaj že zato, ker je sploh napisano, da je vsebina važnejša od oblike in podobno. Uredniki in založniški sveti bi bili po njihovem mnenju edini ocenjevalci, in kar je prestalo njihovo presojo, ne bi moglo biti drugačno kot dobro. Odveč bi bilo poudarjati, da je tako stališče, ki mu večkrat botruje tudi osebna prizadetost in užaljenost ob odklonilni kritiki, zgrešeno in pomeni dejansko skrivanje glave v pesek. Tudi o knjigah s partizansko tematiko, knjigah o naši revolucionarni preteklosti in boju je treba spregovoriti resnico, jih kritično ocenjevati, pohvaliti dobro in grajati slabo. Samo tako bomo lahko uspeli v prizadevanju za kvaliteto, pa čeprav moramo pri tem razlikovati literarno umetnino od preprosto zabeleženih osebnih spominov in dokumentarni tekst od zgodovinsko znanstvene knjige. Da pa si vsi samo želimo dobro napisanih partizanskih romanov, dobrih knjig osebnih spominov, dobrih dokumentarnih del, o tem ni dvoma. Brez kritičnega ocenjevanja bi v tem prizadevanju ostali na pol poti. Zato je to potrebno, pa čeprav morda kdo misli drugače in čeprav morda to včasih poraja tudi zamere in hudo kri.

No, ob knjigi »Bila sem stara dvanajst let« z ocenjevanjem res ne moremo biti v zadregi. Kajti ta drobna knjiga stotih strani sodi med dobra, skoraj bi rekli zelo dobra dela, seveda v svoji vrstici. Kajti ko knjigo preberemo, smo kljub temu, da je preprosto napisana, da se omejuje predvsem na zunanje dogodke, notranje zadovoljni in skorajda obogateni. Pač zaradi zmage pravice nad krivico, zaradi zmage poštenja nad zlim in zato, ker se je za malo dekletce, potem ko je z materjo doživelo toliko grdega in hudega, vendarle vse srečno izteklo. Pa čeprav je bilo morda za to potrebno nekaj iznajdljivosti in tudi kanec sreče.

Knjigo »Bila sem stara dvanajst let« je po pripovedovanju Darje Vošnjakove napisala Milka Kovič. Izdal jo je za-

ložniški zavod Borec v Ljubljani. Vošnjakova pripoveduje, kako je v Ptuj doživela začetek vojne, nemško okupacijo prvih dni, kako so njeni domači pobegnili, njo in mater pa so okupatorji izselili skupaj z ostalimi zavednimi Slovenci nekam v okolico Karlovca. Čeprav je bila že sama pot v pregnanstvo huda in polna trpljenja, sta najhujše grozote doživeli po vaseh, kjer so srbske prebivalce v poletju leta 1941 klali ustaši. Grozotna doživetja v teh dneh so bila za malo dekletce pretresljiva. Potem je obema uspelo, da sta se prebili v Karlovec in od tam čez Belo krajino v Ljubljano. Tu je dekle skupaj s svojima bratoma in drugimi mladimi dijaki sodelovala v osvobodilnem boju in po svojih močeh prispevala osvobodilnemu boju. Kljub preganjanju ji je uspelo, da se je izognila vsem težavam.

O vseh teh doživetjih mladega dekleta v prvem letu vojne je preprosta pripoved tudi preprosto obnovljena in zapisana. Vendar pa kljub temu dovolj impresivno deluje na bralca. Prav neposrednost pripovedi, ki jo je znaia zapisovalka ohraniti, in iskrenost sta poglobitvi odliki tega drobnega dela. Seveda pa je pripoved tudi dovolj zanimiva in bralca pritegne, kljub nezahtevnosti teksta. Iz knjige veje tudi zdrav optimizem, ki daje skupaj z izpovedjo poštene zavednosti bralcu notranje zadovoljstvo.

Seveda knjiga sama nima literarnih pretenzij. To očitno tudi ni bil namen obeh avtoric. Zato je to osebno pričevanje, ki pa vendarle sodi med tista tovrstna dela, ki smo jih lahko veseli. Pa ne zaradi dokumentarnosti, temveč zaradi človeške topline in življenjskega optimizma, ki veje iz dela, in zaradi resnične iskrenosti. In navsezadnje tudi zaradi lepo zasnovane in oblikovane pripovedi.

Če se spomnimo nekaterih preveč šibkih spominskih zapisov, ki so tudi izšli v knjigah in ki so se omejevali na zapis zunanjih dogodkov, potem lahko ob tej knjigi vidimo, kako je mogoče tudi preprosto snov lepo in zanimivo oblikovati, pa zato delo ne izgubi dokumentarnosti. In pa to, da je treba pač tistim, ki so sami v pisanju šibki, pomagati z lektorji, ker je ob takem sodelovanju vendarle mogoče ustvariti dobre knjige.

S. R.

Iz medna- rodnega življenja

OB IZSTOPU INDONEZIJE IZ ZDRUŽENIH NARODOV

LETOŠNJE leto se je začelo v zelo optimističnem pričakovanju. V velikih prestolnicah Zahoda, v Parizu, Londonu, Washingtonu, v drugih metropolah sveta, v Moskvi, v Kairu in Alžiru — povsod so govorili o novih perspektivah.

In po pravici. Letos poteka dvajset let, odkar je kapitulirala Nemčija in so se japonske sanje spremenile v prah. Dvajset let je tega, odkar je fašizem izgubil veliko bitko. Končala se je najbolj strašna vojna, kar jih pomni naša zgodovina. Človeštvo je po več letih teme pričakalo veliki dan.

Dvajset let je tega, kar so v San Franciscu, središču bogate Kalifornije, ustanovili Združene narode. V lepem mestu na obalah Tihega oceana je vladalo svečano razpoloženje, ko so 25. maja 1945 podpisali veliko listino: Združeni narodi so postali dejstvo. Zakopali smo bojno sekiro, človeštvo bo v desetih, dvajsetih letih rešilo najnujnejše probleme.

Letošnje leto je zato jubilejno leto, zato je bilo v načrtu, da se letošnjega zasedanja svetovne organizacije udeleže tudi šefi in premieri velikih držav. Naj zgodovina pomni ta dogodek!

Prve dni januarja pa je prišlo presenečenje: Indonezija, peta največja država na svetu, je izstopila iz svetovne organizacije! Vzrok: ker je bila Malezija izvoljena v Varnostni svet, Indonezija pa meni, da je to izzivanje.

Indonezija ne priznava Malezije, to je zanjo tvorba britanskega imperializma, nož v hrbet Indoneziji. Kako je prišlo do ustanovitve Malezijske federacije? Kako?

31. avgusta 1957 so v Kuala Lumpur razglasili neodvisnost Malaje. Ta dogodek ni vzbudil nobene posebne pozornosti v Aziji — Malaja je bila zadnja azijska država, ki se je osvobodila kolonialnega sistema. Tudi po razglasitvi neodvisnosti je še podpirala britansko politiko v Aziji. Neodvisnost, ki jo je dobila, je bila samo simbolična.

Nova država je bila samo po imenu malajska — na Malaji so bili v večini Kitajci! In sicer predvsem v mestih, na vasi so prevladovali Malajci. Kako je prišlo do tega?

Malaja je bila do druge polovice prejšnjega stoletja le redko naseljena. Tedaj so odkrili kositer, začeli so gojiti gumijeve plantaže. To pa je zahtevalo krepke roke. Zato so odprli Angleži na stežaj vrata kitajskemu in indij-

skemu elementu. Tako so se Kitajci naselili na Malaji.

Prišli so iz Kantona in južnih pokrajin. V deželah Jugovzhodne Azije, Siamu, Kambodži, Indoneziji, imajo danes približno enak položaj, kot so ga imele nekdaj Židje v sredozemskih deželah. Postali so trgovci, posojilodaljalci, vsi so začeli iz nič, mnogi so postali hitro bogati.

Da bi dali deželi malajski značaj, so izdelali v Londonu načrt, po katerem bi se Malaji priključili še Singapur ter Sarawak in Sabah na severnem delu Bornea. Ta rešitev bi zagotovila Malajcem večino.

16. septembra 1963 so v Kuala Lumpur razglasili ustanovitev Malezijske federacije. Indonezija je protestirala, vendar ne preveč glasno. Bila je zavzeta z drugimi problemi. Dobila je staro pravdo za Zahodni Irian, velik otok že v bližini Avstralije.

Lani je začela Indonezija intenzivno kampanjo proti Maleziji. Uradno se imenuje ta kampanja »konfrontacija«, vendar Indonezija pri tem ne misli na vojno ali vojaške akcije. Ne, Indonezija ni proti Malaji, marveč proti veliki Malaji — Maleziji.

Kako se bo končal ta konflikt? Bodo našli kompromis? Morda. Le to bi bila garancija miru. Kajti Malajci in Indonezijci pripadajo (skupaj s Filipinci) skupni — malajski rasi.

Nekdaj so živeli na skupni zemlji — na ozemlju današnjega Južnega Vietnama in Kambodže. Pozneje so se odselili na jug, zasedli so Malajski polotok, nato Sumatro, Javo in druge otoke med Azijo in Avstralijo — Avstralazijo. V naslednjih stoletjih so kolonizirali Filipine in Formozo, poselili so vse otoke Tihega oceana od Havajev do Nove Zelandije (Maori), naselili so se celo na Zanzibaru in Madagaskarju, že v bližini južne Afrike. To je bila velika epopeja.

Med njimi je še danes mnogo stičnih točk, jezik je soroden, ista je vera, običaji so podobni.

Obstajal je načrt, po katerem bi vse tri države, Malezija, Filipini in Indonezija, ustanovile nekakšno zvezo držav — Mafilindo. To je tako imenovana manilska deklaracija. Ta zveza bi štele skoraj 150 milijonov ljudi in bi bila v Aziji takoj za Kitajsko in Japonsko. Po svojem gospodarskem potencialu bi bila pred Indijo.

To je bil lep načrt. Med Indonezijo in Malezijo ni bilo pravega zaupanja,

pripravljali se je vihar. Ta je izbruhnil, ko je postala slednja članica Varnostnega sveta.

Zdaj govore strasti. Vendar — zakaj?

Indonezija je imela v Združenih narodih vso moralno pomoč v boju s Holandijo. Kar pogledjmo! Avgusta 1945 je razglasil dr. Ahmed Sukarno v Batavii (današnji Džakarta) neodvisnost Indonezije. Toda holandska vlada tega ni hotela priznati, začela je vojaške operacije. Ozemlje mlade republike so Holandci omejili na centralni del Jave in južni del Sumatre.

Leta 1948 so Holandci začeli novo akcijo, zasedli so Džogdžakarto, vendar so igro kmalu izgubili. Leta 1949 je holandska vlada na konferenci za okroglo mizo v Haagu priznala suverenost federativne republike Indonezije, v okviru unije s Holandijo. To je bila cena, ki jo je morala prva plačati.

Leta 1954 je Indonezija pretrgala vse stike s Holandijo — konec je bilo 350-letnega razdobja, v katerem je bila odvisna od tujcev.

V vseh teh kritičnih momentih so Združeni narodi intervenirali na strani Indonezije. Težko je bilo prepričati Holandijo, da je to zgodovinska nujnost — bila je trdno prepričana, da se bo po kapitulaciji Japonske spet vrnila na bogate otoke. Le Združenim narodom se ima Indonezija zahvaliti, da se je spor rešil v njeno korist.

Zato je tem bolj nerazumljiva gesta Indonezije. Kaj očita Sukarno svetovni organizaciji?

1. da je orodje Zahoda. To ni točno. Prav zahodne države so bile tolikokrat na zatožni klopi. Francija zaradi Alžirije, Belgija zaradi Konga, Anglija zaradi svoje politike na Srednjem vzhodu.

2. Da je orodje velesil. Tudi to ni točno. Združeni narodi so branili predvsem interese malih držav. Posredovali so v sueškem vprašanju, v Palestini, v Kašmiru, na Cipru, obsodili so ameriško-belgijsko intervencijo v Kongu.

Združeni narodi zblizujejo Vzhod in Zahod. Tu se nadaljuje dialog med kapitalističnimi in socialističnimi državami, tako važen za mir na svetu.

Tu sede Arabci in Židje, med njimi ni nobenih stikov, vendar je to ena redkih organizacij, kjer sede predstavniki obeh narodov.

So Združeni narodi klub bogatih? Kdo trdi to! Afriške in azijske dežele vendar niso bogate, te pa imajo večino v tej organizaciji. Res je, ZN so tudi

banka, toda ta ustanova poleg tega še štipendira, ima strokovnjake, svoj tehnični program, svoje fonde za pomoč nerazvitim deželam.

Točno je, to ni univerzalna organizacija, saj v njej ni LR Kitajske, ni obeh Nemčij, obeh Korej, ne Severnega ne Južnega Vietnama. V palači ZN pa sedi predstavnik Francove Španije, je delegat Formoze — kuomintanške Kitajske.

To so plusi in minusi te organizacije. In te bi morala Indonezija pretehtati, ko se je odločila za svoj usodni korak. Indonezija s tem ni nič pridobila, ni napravila azijskim in afriškim državam nobene usluge. Nasprotno, afriške so najbolj zaskrbljene.

Vedno so jim govorili, kako važna organizacija so Združeni narodi, zdaj pa pride Indonezija in izstopi. Kaj si obeta od tega koraka — se sprašujejo povsod. Je to storila na lastno iniciativo, ali pa je morda zadaj kitajska diplomacija?

Združeni narodi že dalj časa preživljajo resno krizo, zdaj so še v večji. Ni to voda na mlin kitajski diplomaciji? Ali ni značilno, da so v Pekingu odkrito aplavdirali Indoneziji. Pekinški listi so pisali, da je postala Indonezija šele zdaj zares samostojna in neodvisna. Pač čudna logika.

S kakšnim svečanim ceremonialom so sprejemali Združeni narodi nove države v svoje vrste! Vsaka država je takoj, ko je postala neodvisna, zaprosila za sprejem v svetovno organizacijo. To je bilo veliko mednarodno priznanje.

Lani so Združeni narodi organizirali veliko mednarodno konferenco o trgovini. Prepad med razvitimi in nerazvitimi se je tako poglobil, da je bilo to absolutno nujno.

Nujno je, da ima svet neko skupno organizacijo, kjer rešuje najbolj aktualna vprašanja. Nihče ne trdi, da so Združeni narodi popolna organizacija. To ne bodo nikoli, ker so pač ogledalo razmer, ki vladajo v svetu. Združeni narodi niso projekcija naših želja, ampak fotografija našega časa.

Ko se bodo osvobodile vse države, bo šela ta organizacija kakih 130 večjih in manjših držav. To ni parlament, saj imajo resolucije raznih organov ZN pomen priporočil, vendar je moralna moč le-teh čedalje večja. Nihče ne more danes odkrito kljubovati svetovnemu javnemu mnenju. To je sila, s katero morajo računati vse velike sile, kajti ugled današnjih držav se ne meri le po tem, koliko divizij ima, kakšen je njen gospodarski potencial, ampak tudi po tem, koliko prispeva k stabilizaciji miru na svetu.

Vsi se sprašujejo, zakaj ni Indonezija protestirala proti Maleziji, ko je bila ustanovljena. Se pravi leta 1963, ne pa danes, ko jo je priznalo že toliko držav, med njimi arabske, v Aziji pa zlasti Indija. Malezija je že dve leti na zemljevidu in je ni mogoče več zanikati.

Mlade azijske in afriške države so prav gotovo danes primerneje zastopane v svetovni organizaciji kot pa pred leti. Kar pogledjmo! Generalni sekretar Združenih narodov je Burmanec U Tant. To je prvi Azijec, ki je dosegel to čast. Vse doslej so imeli ta položaj le Evropejci.

Predsednik letošnjega zasedanja Generalne skupščine je ganski diplomat Alex Quaison Sackey. To je prvi črnc, ki je zavzel tako ugledno mesto v tej svetovni organizaciji.

Sklenjeno je bilo, da se razširijo nekateri organi Združenih narodov, predvsem Varnostni svet pa Ekonomsko-socialni svet. In sicer predvsem zato, da bi v te organe vključili tudi predstavnike Azije in Afrike, torej mladih, novih dežel. Ti dve celini sta bili res slabo zastopani. To pa zato, ker od leta 1945 še niso bistveno reorganizirali te svetovne organizacije.

Težko je reči, kako se bo razvijal spor med Indonezijo in Malezijo. Kairski list Al Ahrām je ondan zapisal, da Indonezija s svojim izstopom ni napravila nobene usluge ne Aziji ne Afriki. Nasprotno, zamotala je stvari.

M. O.

